НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ім. І.Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

2026 4 (589)

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 6 РАЗІВ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У 1957 р.
КИЇВ

UKRAINIAN HISTORICAL JOURNAL

ЗМІСТ

Сучасна російсько-українська війна

Віднянський С. Трансформація західної підтримки України під час широкомасштабного вторгнення РФ 5

Рудько С. Військова допомога держав Нордично-Балтійської вісімки (NB8) Україні у 2022 році 33

Історичні студії

Aristov V. Chronology of Roman Mstyslavych's Conquest of Halych: Sources and Arguments 50

Кіцелюк В. Рід шляхтичів Княгницьких із Княгинина в Галицькому повіті Галицької землі з другої чверті XV до другої половини XVI ст. 66

Крамар Ю., Федчук О. Політика влади щодо католицької церкви східного об-

CONTENTS

Modern Russo-Ukrainian War

Vidnianskyi S. The Transformation of Western Support for Ukraine During Russia's Full-Scale Invasion 5

Rudko S. Military Assistance to Ukraine from the Nordic-Baltic Eight (NB8) in 2022 33

Historical Articles

Aristov V. Chronology of Roman Mstyslavych's Conquest of Halych: Sources and Arguments 50

Kitseliuk V. The Kniahnytskyi Noble Family from Kniahynyn in the Halych District of the Halych Land from the Second Quarter of the 15th to the Second Half of the 16th Century 66

Kramar Yu., Fedchuk O. Government Policy Towards the Catholic Church

© Інститут історії України Національної академії наук України, 2026
© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026

ряду в міжвоєнній Польщі (на матеріалах Волинського воєводства) 81

Давидюк Р. Жіночий вимір української політичної еміграції у Волинському воєводстві (1921—1939) 98

Косенко Н., Романюк М. Роль Ярослава Стецька у створенні Антибільшовицького блоку народів 113

Конта Р., Ведмідь Л. Соціальна історія формування персонального акустичного середовища в Українській РСР (1960—1970-ті рр.) 127

Методологія. Історіографія. Джерелознавство

Боримський В. Східна Політика Юзефа Пілсудського 1918—1921 рр. у сучасній польській історіографії 147

Між минулим і майбутнім: до 90-річчя Інституту історії України НАН України

Смолій В., Ясь О. Інститутська історія у світлі стратегій і концептуалізацій сучасної соціогуманітаристики (До 90-річчя Інституту історії України Національної академії наук України) 167

Гарань О. «Перебудова» в Інституті історії АН УРСР: спогади «неформала» із «сектора проблем ідеологічної боротьби» 190

Дискусії

Ададуров В. Ремесло історичного містифікатора: як Ілько Борщак написав маніфест до «Володарів і Республік» та «Вивід прав України» 208

Хроніка

Горобець В., Литвин М. Перший польсько-український конгрес істориків ... 232

of the Eastern Rite in Interwar Poland (Based on Materials from the Volyn Voivodship) 81

Davydiuk R. Women's Dimension of Ukrainian Political Emigration in Volyn Voivodship (1921—1939) 98

Kosenko N., Romaniuk M. The Role of Yaroslav Stetsko in the Formation of the Anti-bolshevik Bloc of Nations ... 113

Konta R., Vedmid L. The Social History of the Formation of a Personal Acoustic Environment in the Ukrainian SSR (1960s—1970s) 127

Methodology. Historiography. Source Studies

Borymskyi V. Józef Piłsudski's Eastern Policy (1918—1921) in Contemporary Polish Historiography 147

Between the Past and the Future: To the 90th Anniversary of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine

Smolii M., Yas O. The History of the Institute in the Light of Strategies and Conceptualizations in Contemporary Social Sciences and Humanities (To the 90th Anniversary of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine) 167

Haran O. "Perestroika" at the Institute of History of the AS of the UkrSSR: Memoirs of an "Informal" Member of the "Ideological Struggle Sector" 190

Discussions

Ababurov V. The Job of a Historical Mistifier: How Ilko Borschak Wrote the Manifesto to "Princes and Republics," and the "Deduction of the Rights of Ukraine" 208

Chronicles

Horobets V., Lytvyn M. First Polish-Ukrainian Congress of Historians 232

Любовець О., Кудлай О., Басара-Тилищак Г. Міжнародна наукова конференція «Симон Петлюра і боротьба за українську державність: історія, пам'ять, сьогодення» 242

Головко В. Круглий стіл «Україна — Китай: 15 років стратегічного партнерства у нових геополітичних реаліях» 248

In memoriam

Мазурок Олег Сергійович 251

Liubovets O., Kudlai O., Basara-Tylishchak H. International Scientific Conference "Symon Petliura and the Struggle for Ukrainian Statehood: History, Memory, and the Present" 242

Holovko V. Panel discussion "Ukraine — China: 15 Years of Strategic Partnership in New Geopolitical Realities" 248

In memoriam

Mazurok Oleh Serhiiovych 251

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України (протокол № 6 від 02.07.2026 року)

«Український історичний журнал» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «А» (наказ МОН України від 17.03.2020 р. № 409)

«Український історичний журнал» індексується в міжнародних наукометричних базах даних: EBSCO, ESCI (Web of Science Core Collection), Google Scholar, Index Copernicus, Slavic Humanities Index

Ідентифікатор медіа R30-02754

Адреса редакції:
вул. М. Грушевського, 4, офіс 501, Київ, Україна, 01001
Тел./факс: +380 (44) 279-63-62
E-mail: UHJ_2025@ukr.net

Редактори *Юлія Головко (укр.), Анастасія Мережко (англ.)*

Технічне редагування *Тетяни Шендерович*
Комп'ютерна верстка *Катерини Васильковської*

Підп. до друку 07.09.2026. Формат 70 × 100/16. Гарн. Garamond Premier Pro.
Ум. друк. арк. 20,64. Обл.-вид. арк. 20,12. Тираж 155 прим. Зам. № 8160.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.005
УДК 94(100)355.48(477:470+571)“2022/2026”

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
stepanvid@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8825-7024

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

Мета статті — розкрити зрушення на міжнародній арені на п’ятому році широкомасштабної агресії Росії проти України, що відбуваються переважно під впливом зовнішньої політики нової адміністрації США на чолі з Д. Трампом, динаміку змін політики західних держав щодо російсько-української війни й допомоги Україні. **Методологія** ґрунтується на використанні загальнонаукових і міждисциплінарних підходів, що дозволяє комплексно висвітлити проблему трансформації західної підтримки України під час широкомасштабного вторгнення РФ. **Наукова новизна** полягає в системному дослідженні, переважно на основі контент-аналізу матеріалів вітчизняних і закордонних ЗМІ, посилення зусиль ЄС, головного на сьогодні партнера України, у підтримці й наданні допомоги Україні, розкритті особливостей і проблем щодо реалізації цього курсу окремими країнами-членами ЄС, а також у висвітленні питань трансформації європейської системи безпеки за участю України та активізації діяльності української дипломатії щодо більш ефективної співпраці з країнами світу в захисті й збереженні національної державності й незалежності України та її відновленні під час і після завершення російсько-української війни. **Висновки:** останнім часом в європейському суспільстві утверджується чітке переконання, що Європа як ніколи потребує єдності, а ЄС повинен трансформуватися та активізуватися для зміцнення своєї глобальної ролі в міжнародних відносинах,

Цитування: Віднянський С. Трансформація західної підтримки України під час широкомасштабного вторгнення РФ. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 5—32. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.005

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

стати моральним лідером у світі, а членство України в ЄС і НАТО стане гарантією європейської безпеки та важливим чинником процвітання Європи. Для цього Україна повинна продовжити системні реформи навіть в умовах затяжної російсько-української війни й за допомоги ЄС та НАТО завершити війну всеохопним, справедливим і сталим миром.

Ключові слова: *російсько-українська війна, ЄС, НАТО, США, дипломатія, проблеми міжнародної допомоги Україні.*

На п'ятому році широкомасштабної війни Росії проти України в українському суспільстві дедалі частіше лунають застереження, що «можливо, ми не хочемо, боїмося зрозуміти, що за нашого життя нам не судилося побачити те, що можна назвати миром, що війна в той чи інший спосіб не закінчиться за нашого життя ніколи», і якщо навіть «активна фаза війни в Україні закінчиться у 2026-му, але це буде далеко не кінець», та «якщо ми не сприймемо нові виклики серйозно, то можемо втратити свою країну вчергове» [1; 2]. Подібні настрої існують і за межами України. Наприклад, ще у вересні 2025 р. президент Туреччини Р.Т. Ердоган заявив: «Я не дуже вірю, що війна в Україні скоро закінчиться. Це погані новини», і додав, що «Європа не зможе надавати Україні економічну допомогу вічно», а «Україна не може конкурувати з Росією економічно» [3].

Звичайно, час покаже, що чекає на Україну, але якщо дійсно таким небезпечним і непередбачуваним виглядає її майбутнє, то без підтримки й допомоги наших західних партнерів Україні буде дуже важко, а то й неможливо відстояти національну державність і незалежність під час затяжної війни на виснаження, яку продовжує брутально вести РФ. І це незаперечно довели чотири роки широкомасштабної війни Росії проти України.

Зрозуміло, що за нинішніх умов надзвичайної нестабільності міжнародного контексту й повної непередбачуваності дій США на чолі з Д. Трампом, раціонально аналізувати, а тим більше прогнозувати світову політику й нову міжнародну систему, яка нині формується, дедалі більш очевидно навколо сфер впливу США, Китаю та Росії (про що, зокрема, можуть свідчити візити до Пекіна Д. Трампа і В. Путіна у травні 2026 р.), і яка навряд чи здатна забезпечити стабільний міжнародний порядок, украй складно [4; 5]. В умовах масштабування російсько-української війни, демографічної кризи, економічної нестабільності й руйнування ворогом критичної інфраструктури України є очевидним, що наша країна потребує колосальних ресурсів для виживання, стабілізації та відновлення. Частину цієї потреби закриває держава, частину — українське суспільство. Водночас надзвичайно вагому роль у підтримці країни відіграють міжнародні партнери, які вже п'ятий рік спрямовують мільярди на допомогу Україні в її справедливій війні проти агресії РФ, здійснення системних реформ, розвиток соціальної сфери, інновацій тощо. Без цієї підтримки західних партнерів, насамперед фінансової, навряд чи можлива успішна відбудова й повноцінне відновлення України під час і після завершення війни. Наприклад, лише потреби оборони України у 2026 р. оцінюються щонайменше в 120 млрд дол., лише половину з яких профінансує держбюджет [6]. Вартість війни постійно зростає: якщо у 2024 р. один день бойових дій коштував бюджету 140 млн дол., то у

2025 р. вже 172 млн — це зарплати військових, боєприпаси, зброя, підтримка поранених, зниклих безвісти та сімей загиблих. Наразі понад 30 % ВВП України йде на оборону — це найвищий показник у світі. Зокрема, за чотири роки широкомасштабної війни Україна наростила виробництво зброї у 35 разів. Країна виготовляє власні артилерійські боєприпаси й патрони для стрілецької зброї, самохідні гаубиці «Богдана» й крилаті ракети «Фламінго», не кажучи вже про мільйони дронів [7]. Але Україні все одно вкрай потрібна міжнародна допомога.

Слід також наголосити, що допомога західних партнерів Україні не є «благодійністю», адже для ЄС російсько-український фронт передусім є передовою захисту від російського експансіонізму. Еліти західних країн, які допомагають Україні, усвідомлюють, що гіпотетична російська перемога дозволить диктаторським режимам більш зухвало, безкарно й систематично порушувати норми міжнародного права. Російсько-український фронт конвенційної війни перетворився на складову глобального фронту «гібридної війни», яку автократичні диктаторські режими ведуть проти ліберальних демократій. Тому, якщо демократичні держави Заходу не спромоглися дипломатичними засобами запобігти російській агресії проти України, яка ставила на меті перегляд наслідків російської поразки в «холодній війні», а на анексію, а точніше, тимчасову окупацію українського Криму РФ у березні 2014 р., що поклала початок сучасній російсько-українській війні, реакція міжнародної спільноти була не зовсім адекватною та недостатньо рішучою у підтримці територіальної цілісності України, і вони лише намагалися політично урегулювати «український конфлікт» для досягнення домовленості з російським агресором і стабільності на Донбасі, то неспровокована й брутальна масштабна збройна атака Росії на Україну в лютому 2022 р. не залишила вибору державам західної демократії, які були вимушені визнати цю агресію нападом на європейські та євроатлантичні демократичні цінності, на основоположні принципи, на яких будується ООН. Як наслідок, уперше у вітчизняній та світовій історії безпрецедентна міжнародна підтримка України та потужний тиск на країну-агресорку проявляється в активній політичній, фінансовій, воєнній, гуманітарній допомозі Україні держав-членів ЄС і НАТО та інших країн: загалом у 2022 р. понад 50 держав світу надавали таку допомогу Україні, розглядаючи її як інвестицію в європейську та євроатлантичну безпеку [8]. Принаймні до інавгурації 20 січня 2025 р. Д. Трампа так сприймали ситуацію у Вашингтоні й Брюсселі. Але прагнення новообраного президента США за будь-яку ціну припинити успадковану, на його думку, від Дж. Байдена війну в Україні, непослідовність у його ставленні до РФ і фактична відмова від особливих стратегічних відносин між США і Європою поставили під сумнів надійність Сполучених Штатів як союзника й гаранта безпеки й свободи демократій, а також як провідної сили, присутньої у світі загалом і надійного партнера України зокрема.

З приводу цього досить чітко висловилася в жовтні 2025 р. в інтерв'ю «Європейській правді» фахівчиня з історії Центрально-Східної Європи, відома американська журналістка й письменниця Енн Епплбаум: «Президент США не бачить себе лідером світових демократій (яким вважали себе і Джордж Буш-молодший, тобто попередній президент-республіканець, і Джо Байден, і Барак Обама, і всі аме-

риканські президенти, починаючи з Рузвельта). Трамп — перший президент, якому це не треба [...], його бачення світу — відмінне від усіх американських президентів з 1940-х років» [9]. Звичайно, це не могло не вплинути на еволюцію політики інших держав західного світу щодо російсько-української війни й допомоги Україні.

Загалом у широкомасштабній війні РФ проти України можна виділити два періоди. Перший — 2022—2024 рр. — період брутального наступу російських військ і боротьби України за виживання, успішного спротиву ЗСУ російській агресії у 2022 р., невдалої спроби українського контрнаступу влітку 2023 р., операції ЗСУ в Курській області РФ у серпні 2024 р. і переходу до «війни на виснаження». У цей період для адміністрації президента США Дж. Байдена (2021—2025) та для ЄС війна стала викликом євроатлантичній безпеці й тому вони надавали всебічну допомогу Україні. США, наприклад, за час президенства Байдена після початку широкомасштабного вторгнення РФ надали Україні 66 млрд дол. лише на військову допомогу, а загалом Конгрес за цей час схвалив витрати на економічні, гуманітарні й інші потреби України на суму близько 183 млрд дол. ЄС, своєю чергою, надав Україні допомогу на загальну суму 200,6 млрд євро, враховуючи понад 104,6 мільярда євро, наданих «Командою Європи» на підтримку загальної економічної, соціальної та фінансової стійкості України; 75,2 млрд євро на заходи військової допомоги; до 17 млрд євро на допомогу державам-членам ЄС із забезпеченням потреб українців в ЄС; 3,8 млрд євро з прибутків від знерухомлених російських активів [10; 11]. Велика Британія за цей час надала Україні понад 11 млрд фунтів стерлінгів, з них майже 8 млрд — військової допомоги. Коаліція країн «Рамштайн» за чотири роки цієї війни надала Україні понад 150 млрд дол. військової допомоги для посилення оборони [12].

Але попри цю досить значну допомогу західних партнерів Україні, ними так і не було обрано стратегію перемоги України й завдання РФ поразки. Кремль лише «стримували» шляхом санкцій та дозованої допомоги Україні. На це звернув увагу міністр оборони Естонії Ханно Певкур під час безпекової конференції GLOBSEC у Празі 31 серпня 2024 р. Говорячи про «стратегічну невизначеність» допомоги Україні з боку Заходу, він наголосив: «Ключове питання, на яке ми, політики, маємо відповісти для себе самих — чи ми хочемо, щоби Україна воювала, чи щоби Україна перемогла. Нам бракує політичного рішення про те, що ми хочемо саме перемоги України. Якщо ухвалити це рішення, то стають зрозумілими подальші кроки [...] Якщо визначити перемогу України як мету, то Захід зможе ухвалити стратегію перемоги [...] Тому нині треба змінити “підтримку війни” на “підтримку перемоги України”» [13]. Його підтримав міністр закордонних справ Литви Г. Ландсбергіс, який у листопаді 2024 р. заявив, що стратегія ЄС щодо України в умовах війни з Росією виявилася неефективною та потребує перегляду. Зокрема, він вважає, що «тактика деескалації більше не є ефективною» і «Європі потрібна нова стратегія підтримки України». «Нам потрібна стратегія, яка б виходила з сили [...]. І коли я говорю про силу, я говорю про зброю, я говорю про реальне зняття всіх обмежень», — додав міністр. Колишній очільник МЗС України Д. Кулеба теж висловлював жаль з приводу того, що загалом на Заході бракує

усвідомлення важливості наслідків війни РФ проти України та чіткого розуміння своєї власної мети. Він заявив: «Жодна інша концепція не завдала Україні більше шкоди, ніж концепція "уникнення ескалації". Політика уникнення ескалації — це величезна помилка Заходу. Захід повинен винести з цього уроки» [14].

Заслуговують на увагу й результати соціологічного моніторингу «Українське суспільство в умовах війни», проведеного фахівцями Інституту соціології НАН України наприкінці 2024 р. Якщо у 2022 р. на запитання «Як Ви оцінюєте міжнародну допомогу Україні у війні з Росією?» українці дали в середньому 7,1 з максимальних 10 балів, то через три роки цей показник знизився до 5,5 [15, с. 449].

Від інавгурації Д. Трампа розпочався другий період у російсько-українській війні, який триває й донині — «війна на виснаження» без відчутного оперативного прогресу для обидвох сторін, яка характеризується небувалою стійкістю ЗСУ та українського суспільства. Він відзначається також невизначеністю політики нової адміністрації США щодо цієї війни, обмеженням допомоги Україні, непослідовним ставленням Сполучених Штатів до країни-агресорки, Росії, і непередбаченістю їх політики щодо Європи та цілого світу загалом. Стає дедалі очевиднішим, що Трамп зацікавлений у фрагментації ЄС, аби грати роль модератора й отримувати з цього прибутки.

Мало того, на п'ятий рік широкомасштабного вторгнення Росії в Україну складається враження, що США та Захід втомилися від цієї війни й не бажають перемоги України: страх ескалації конфлікту з РФ насамперед через її ядерний шантаж, загрози масової еміграції до Європи домінують в ухваленні рішень партнерами щодо допомоги Україні, тому наразі їхня мета — якнайшвидша зупинка російсько-української війни, а не поразка Росії. Чимало західних політиків узагалі не вірять, що Росію можна перемогти. Опитування громадської думки в низці держав Західної Європи й у США також свідчать, що готовність підтримувати Україну «до перемоги» різко знизилася в західному суспільстві, де переважає думка, що насамперед слід прагнути «припинення конфлікту й укладення миру», навіть якщо для цього Україні доведеться відмовитися від частини своєї території або незалежності. Наприклад, у Німеччині, за даними опитування, проведеного Інститутом громадської думки Forsa в серпні 2025 р., 52 % респондентів вважали, що Україна повинна відмовитися від окупованих Росією територій (а це понад 20 % української території), щоб сприяти укладенню мирної угоди [16]. Адміністрація Трампа з перших днів почала активно діяти в цьому напрямі, розпочавши, зокрема, переговорний процес із РФ і Україною, а також з європейськими партнерами з метою досягнення принаймні припинення вогню та перемир'я на певний період, щоб у цій війні «не гинули тисячі людей». Деякі лідери західних держав теж вдалися до контактів із кремлівським диктатором з метою знайти компромісні шляхи закінчення російсько-української війни. А в оточенні Д. Трампа останнім часом навіть вбачають провину Європи в тому, що Україна не готова до більших поступок задля мирної угоди.

Виходячи з цих реалій, президент України В. Зеленський в інтерв'ю «ABC News» 7 вересня 2025 р. вперше чітко заявив, що вважає перемогою для України

її виживання як незалежної держави. «Мета Путіна — окупувати Україну [...] він, звичайно, хоче повністю окупувати нас. Для нього це перемога. І поки він не може цього зробити, перемога на нашому боці. Тому для нас виживання — це перемога. Тому що ми виживаємо завдяки нашій ідентичності, нашій країні, нашій незалежності» [17; 18]. Саме тому в Україні, а також на Заході останнім часом, попри складний перебіг російсько-української війни й невизначеність щодо умов її завершення, актуалізувалося питання посилення підтримки України у війні та допомоги наших партнерів у високовартісному й тривалому процесі відновлення України. І вирішальна роль тут належатиме Європі.

Невипадково сьогодні, коли президент США Д. Трамп наполягає, що саме європейські країни повинні відігравати ключову роль у наданні гарантій безпеки для України та в забезпеченні власної безпеки, а США взагалі не треба було «лізти в Україну», лідери ЄС стали активно обговорювати можливість посилення військової допомоги Україні в разі припинення підтримки з боку США, збільшення оборонної підтримки України та інвестицій в український ОПК, у виробництво дронів, а також механізми надання допомоги у відновленні України, зокрема через використання заарештованих активів РФ.

Водночас після суперечливих заяв та ініціатив Д. Трампа щодо російсько-української війни, активізувалася діяльність президента, уряду й парламенту України на міжнародній арені, зокрема на європейському напрямі, особливо після невдалої, навіть скандальної, зустрічі президентів США й України в Білому домі 28 лютого 2025 р., коли В. Зеленський, на думку Д. Трампа, «перегнув палицю» і «зневажив» Сполучені Штати. У 2025 р. президент України здійснив 59 візитів до 25 країн та прийняв 99 глав держав, урядів, парламентів і представників міжнародних організацій в Україні, провів сотні телефонних дзвінків і розмов із лідерами західних держав [19]. Наприклад, 6 березня 2025 р. В. Зеленський брав участь в екстреному саміті ЄС щодо переозброєння Європи, який відбувся у Брюсселі. У виступах учасників саміту переважала думка, що їхній найближчий союзник — Сполучені Штати — більше не зацікавлений у довірливій співпраці, яка визначала трансатлантичні відносини протягом восьми десятиліть. Неповага до союзників, спроби примусити Україну до поступок і втручання у внутрішні справи Європи перетворили США з найважливішого партнера Європи та найпалкішого прихильника України на щось подібне до супротивника. Тому учасники саміту ЄС дійшли висновку, що Європа повинна спиратися насамперед на власні оборонні спроможності, зміцнювати їх та взяти на себе відповідальність за власну безпеку в межах НАТО [20]. Зокрема, очільники 27 держав ЄС підтримали ідею президентки Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн щодо посилення оборонної спроможності ЄС через програму «Переозброїти Європу», що передбачає мобілізацію 800 млрд євро і кредитування на 150 млрд для оборонних потреб [22; 23].

Щодо України, то в підсумковій заяві безпекового саміту висловлювалася «рішуча підтримка» України після рішення Д. Трампа припинити військову допомогу Україні, обмежити обмін розвідданими та його намагань відсторонити Київ від переговорного процесу. «Не може бути переговорів щодо України без Украї-

ни», — наголошувалось у заяві. У своєму виступі на саміті президент України подякував європейським лідерам за підтримку: «Упродовж цих днів і тижнів я вже говорив із багатьма з вас, і я вдячний за вашу підтримку. Українці справді цінують те, що в час таких бурхливих емоцій у світовій політиці європейська єдність збережена і Європа справді намагається діяти правильно» [24]. Після завершення саміту президент Європейської ради Антоніу Кошта на прес-конференції заявив, що декілька держав-членів ЄС зобов'язалися виділити до 15 млрд євро на додаткову допомогу Україні. «З 2022 року ми вже надали понад 135 мільярдів євро на підтримку України. Наша підтримка є непохитною. Якщо війна продовжиться, в будь-якому майбутньому, в мирних переговорах, у відновленні, у вступі до Європейського Союзу», — наголосив А. Кошта [25]. Того ж дня, 6 березня 2025 р., відбулося позачергове засідання Європейської ради щодо підтримки України, на якому 26 із 27 держав Євросоюзу (за винятком Угорщини) підтримали висновки саміту лідерів ЄС щодо України. Єврокомісія рекомендувала продовжити термін надання колективного захисту українським біженцям від війни до 1 березня 2027 р.

10—11 квітня 2025 р. у Брюсселі український прем'єр-міністр Д. Шмигаль брав участь у роботі організованого Європейською комісією першого в історії бізнесового саміту ЄС — Україна, який став нагодою для європейського бізнесу ознайомитися з можливостями, які пропонує Україна, та фінансовою підтримкою, яку ЄС надає європейським компаніям для інвестування в Україну. На цьому форумі були розглянуті питання відбудови України крізь призму європейської реіндустріалізації, а також продемонстровані потенціал України й реформи, які можуть розблокувати інвестиції та покращити бізнес-середовище. Ключовими темами обговорення стали: єдиний ринок і промисловість, розвиток інфраструктури, сировина, банківські та страхові послуги тощо [26].

Подібні спільні заходи України та ЄС з питань відбудови України останнім часом відбуваються регулярно. Наприклад, 10 квітня 2025 р. в Києві пройшов форум, що об'єднав представників державного сектору, міжнародних і донорських організацій, бізнес-спільноти та експертного середовища навколо теми розвитку екоіндустріальних парків в Україні. 10—11 липня 2025 р. в Римі відбулася конференція з відновлення економіки України, під час якої був підписаний Меморандум про співпрацю між «Укроборонпромом» та італійською Федерацією компаній авіаційної та оборонної галузей. На початку вересня 2025 р. у Брюсселі відбувся Другий форум оборонної промисловості Україна — ЄС, у якому взяли участь понад 500 учасників, котрі представляли понад 100 європейських і понад 30 українських компаній та асоціацій, а також урядовці ЄС із майже 20 країн. Його результатом стало підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо оборонно-промислової співпраці між українським урядом та Європейською асоціацією аерокосмічної, безпекової та оборонної промисловості. Тісніша співпраця між оборонними компаніями сприятиме, як вважають у Міністерстві з питань стратегічних галузей промисловості України, подальшій інтеграції української оборонної промисловості з Європейською оборонною технологічною та промисловою базою, що відповідає

прагненням України до ЄС та «Спільній білій книзі з питань європейської оборонної готовності до 2030 р.» [27].

Важливою датою для України та Європи стало 9 травня 2025 р., коли в Москві відбувався військовий парад до 80-річчя радянського «дня Перемоги», європейці відзначали День Європи, а у Львові зібралися міністри й топ дипломати з ЄС та інших держав Заходу, які домовилися створити механізм покарання російського керівництва за агресію проти України. Учасники ухвалили «Львівську заяву», яка стала першим політичним рішенням високого рівня про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. За цією політичною домовленістю, уперше від 1940-х рр. у світі з'явиться трибунал, створений для покарання політиків за розпочату й підтриману ними агресію проти іншої держави. На відміну від Нюрнберга, де суд над нацистами почали створювати лише після завершення війни, про трибунал для російської еліти Захід домовився ще під час активних бойових дій і він може почати працювати в рамках Ради Європи в Гаазі, як заявила представниця ЄС із зовнішньої та безпекової політики К. Каллас, уже у 2026 р. Цей трибунал щодо злочину російської агресії проти України, на переконання представників європейської дипломатії, є обов'язковим елементом правосуддя, і лідери РФ не мають лишатися безкарними [28]. Через рік, 15 травня 2026 р., на міністерській зустрічі Ради Європи в Кишиневі було схвалено ключове рішення у процедурі запуску Спеціального трибуналу щодо злочину агресії Росії. Під час засідання 37 держав світу ухвалили рішення про затвердження Розширеної часткової угоди про створення Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину російської агресії проти України — третього установчого документа цього трибуналу [29]. Глава МЗС України А. Сибіга з приводу цього саркастично заявив, що «цей трибунал допоможе правителю Росії здійснити його мрію і увійти в історію» [30].

Про підтримку Євросоюзом України в її спротиві російській агресії свідчить неоднозначна, але переважно негативна реакція європейських лідерів і політиків на зустріч Д. Трампа з В. Путіним на Алясці 15 серпня 2025 р., коли американський президент урочисто приймав російського диктатора на червоній доріжці й не запровадив проти РФ обіцяні санкції. «Спільна поява Путіна з президентом США, рукостискання на червоній доріжці та спільна поїздка в лімузині стали сигналом усьому світу: Росію — попри те, що вона не поступилася жодною своєю вимогою щодо майбутнього України, — знову визнано рівним партнером. І цим Путін прорвав понад трирічну дипломатичну ізоляцію», — поділився своїми враженнями від зустрічі на Алясці Йошка Фішер, віцеканцлер і міністр закордонних справ Німеччини в 1998—2005 рр. «Отже, європейцям потрібно усвідомити — у цьому новому світовому порядку вони залишилися самі. США більше не враховуватимуть їхніх інтересів — ні у сфері безпеки, ні в торгівлі. Європа повинна стати глобальною силою сама по собі, швидко й енергійно прийнявши весь спектр викликів, які це передбачає, включно з космосом, спецслужбами та всім цифровим сектором. Цей "поворотний момент" у довгій історії Європи потребує значно більших і масштабніших зусиль, ніж просто переозброєння звичайною технікою та особовим складом — яким би важливим воно не було. Саме в цьому й полягає

головний сигнал з Аляски для європейців» [31], — попереджає Європу Й. Фішер. Посол ЄС в Україні Катаріна Матернова назвала неприйнятним «мир», про який йшлося на зустрічі в Анкориджі і який вимагає від України віддати неокуповані частини Донбасу. За її словами, Євросоюз, який із самого початку чітко й рішуче заявляв, що мир повинен ґрунтуватися на принципах міжнародного права, на повній повазі до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, не терпітиме миру, який є лише іншим словом для капітуляції [32].

Невипадково після зустрічі на Алясці, з метою відстояти українську позицію та переконати американського президента змусити Путіна негайно припинити вогонь, обговорити спільні гарантії безпеки для досягнення справжнього перемир'я, а потім і стійкого миру в Україні та Європі, 18 серпня 2025 р. у Вашингтон на зустріч президента України з президентом США прибули президент Франції Е. Макрон, британський прем'єр-міністр К. Стармер, канцлер ФРН Ф. Мерц, прем'єр-міністр Італії Дж. Мелоні, президент Фінляндії А. Стубб, голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн, генеральний секретар НАТО М. Рютте. Вони підтвердили, що ЄС купить у США зброї для України на 100 млрд дол., на чому неодноразово наполягав Д. Трамп. Утім, учасникам зустрічі у Вашингтоні так і не вдалося узгодити досить відмінні позиції України, ЄС та США, і особливо РФ, щодо закінчення російсько-української війни й гарантій безпеки для України [33].

Отже, оскільки Д. Трамп твердить, що саме європейські країни мають відігравати ключову роль у наданні гарантій безпеки для України й у забезпеченні власної безпеки, то лідери Євросоюзу стали активно обговорювати не лише можливість посилення військової допомоги Україні, якщо припиниться підтримка з боку США, але й збільшення обороноздатності самої Європи. Через усвідомлення реальної загрози в Європі значно збільшилися оборонні витрати держав-членів НАТО: у 2025 р. всі країни НАТО досягли оборонної цілі у 2 % ВВП (лідером є Польща — майже 4,5 %), а на саміті в Гаазі в липні 2025 р. країни-члени НАТО погодилися до 2035 р. підвищити цільовий рівень оборонних витрат до 5 % ВВП. Європа за останні два роки у шість разів збільшила виробництво боєприпасів і втричі пришвидшила розширення оборонних заводів, розробляються плани на випадок війни з РФ, обговорюється створення власних збройних сил, відправлення «військових радників» і навіть західних військ і приватних оборонних компаній до України або миротворчих місій, а Лондон і Париж виразили готовність очолити таку «коаліцію охочих / рішучих» і вже діють у цьому напрямі, розробляючи реалістичну стратегію примусу Росії до миру. Це засвідчили результати зустрічі «коаліції охочих / рішучих» у Франції на початку вересня 2025 р. за участю 35 держав, 26 з яких погодилися брати участь у наданні гарантій безпеки для України, які включають захист на землі, у повітрі, на морі, у кіберпросторі, довгострокове фінансування для доозброєння і відновлення української армії, а також членство України в Євросоюзі [34; 35].

Слід зазначити, що ця зустріч у Парижі невипадково відбулася саме після 25-го саміту Шанхайської організації співробітництва (далі — ШОС), що відбувся 31 серпня — 1 вересня 2025 р. в китайському місті Тяньцзінь і зібрав лідерів понад

20 держав, зокрема КНР, РФ, КНДР, Індії, Пакистану, Туреччини, Ірану, Казахстану, Білорусі, Азербайджану, а також керівників і представників 10 міжнародних організацій, у тому числі ООН [36]. Це був найбільший саміт з моменту заснування ШОС у 2001 р., який продемонстрував світу, що у США, ЄС і НАТО є потужна альтернатива — країни Глобального Півдня на чолі з Китаєм. У зв'язку з цим зазначимо, що ШОС охоплює близько 65 % території Євразії та 24 % території світу, де проживає 42 % населення планети та створюється приблизно 30 % світового ВВП. Невипадково світові медіа сприйняли цей саміт, а також масштабний військовий парад у Пекіні, присвячений 80-й річниці капітуляції Японії та завершення Другої світової війни, як виклик насамперед Вашингтону: «Поки США сваряться із союзниками та накладають мита на ключових партнерів, лідер Китаю Сі Цзіньпін намагається використати вікно можливостей, аби перетягнути "геополітичний канат" на свій бік»; «Саміт ШОС у Тяньцзіні 2025 року став майданчиком для демонстрації амбіцій Китаю у просуванні нового глобального порядку, орієнтованого на країни так званого Глобального Півдня. Метою цього нового порядку заявляється "багатополярність", що позиціонується як альтернатива "західному домінуванню"», — писали західні ЗМІ. А видання «Bloomberg» назвало показово дружній саміт у КНР «перекроюванням геополітичної карти світу» [37].

Саме тому перед Європою гостро постало питання, чи здатна вона самостійно подбати про свою безпеку. Як вважає Закі Лаїді, спеціальний радник Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки у 2020—2024 рр., «бути союзником США за Трампа стає дедалі більшою проблемою», адже «політика США залишається глибоко непередбачуваною — саме це й лякає європейців». Наприклад, на початку вересня 2025 р. США повідомили країни Європи про те, що відмовляються від спільних зусиль у боротьбі з дезінформацією з боку Росії, а також Китаю та Ірану, що фахівці оцінили як «односторонній акт роззброєння» в інформаційній війні з Росією. «Перші два роки війни в Україні підняли авторитет ЄС, але нинішня політика США оголила незручну реальність: найбільший страх Європи — це справжня незалежність», — підсумовує свої роздуми щодо безпекової ситуації в Європі З. Лаїді [38].

У цій складній для Європи ситуації є два варіанти — або вагатися далі, зважаючи на агресивну політику Росії, а також США, Китаю, Ірану та КНДР, або остаточно прокинутися і стати глобальним міжнародним гравцем. Якщо при заснуванні ЄС пріоритетною для країн-членів була геоекономіка, то нині на передній план виходить саме геополітика — більша автономія, самостійність і активність у міжнародних відносинах. Тому Євросоюз сьогодні поглиблює свої відносини, насамперед торговельно-економічні, з Китаєм, Індією, Латинською Америкою, Австралією, а країни-члени ЄС намагаються дотримуватися директив Брюсселя щодо спільної зовнішньої і безпекової політики, хоча це виявилось складним завданням, а також використовувати власні двосторонні параметри співпраці з Україною в умовах війни.

Найбільшу допомогу Україні, якщо рахувати за питомою вагою від валового внутрішнього продукту, надають країни Північної Європи (Данія, Нідерланди,

Швеція, Фінляндія, навіть Норвегія, хоча вона тільки член НАТО, а не ЄС, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Німеччина). Франція, Італія, Іспанія, Португалія, а також балканські країни, своєю чергою, мають менші показники допомоги Україні відносно власного ВВП. Наприклад, до програми НАТО «Пріоритетний список потреб України» (Prioritized Ukraine Requirements List, далі — PURL) щодо закупівлі американської зброї для потреб України, ініційованої президентом США Д. Трампом та генсеком Альянсу М. Рютте в липні 2025 р., на середину жовтня 2025 р. доєдналися лише шість країн — Нідерланди, Німеччина, Канада, Швеція, Норвегія і Данія, якими було профінансовано зброю на 2 млрд дол. Згодом, завдяки зусиллям української дипломатії, до цієї програми, яка стала одним із ключових механізмів забезпечення критичних потреб України в озброєнні та оборонному обладнанні американського виробництва, приєдналися 29 країн (26 держав-членів НАТО та 3 країни-партнери). За перший рік цієї ініціативи загальний обсяг внесків цих держав сягнув 6,7 млрд дол. [40]. Щоправда, розподіл допомоги Україні між державами-членами НАТО, яка забезпечує до 80 % зброї для ЗСУ, є нерівномірним. Є 6—7 держав-лідерів, що закривають непропорційно велику частку витрат: на початок 2026 р. найактивнішими покупцями американської зброї для України були Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Канада, Швеція та Данія [42; 43].

Наприклад, на початку 2024 р. Україна і Данія започаткували новий механізм фінансування закупівель озброєння для ЗСУ, який отримав назву «данської моделі». Це унікальний механізм фінансування, за якого уряд Данії напряму оплачує контракти на виготовлення озброєння на українських заводах. Це дозволяє купувати зброю дешевше, підтримувати економіку України й доставляти техніку на фронт значно швидше. На першому етапі реалізації «данської моделі» Україна отримала самохідні артилерійські установки «Богдана». Згодом було профінансовано виробництво безпілотників великої дальності, протитанкових і протикорабельних ракет. Завдяки цій ініціативі ЗСУ лише у 2024 р. отримали озброєння на загальну суму майже 538 млн євро. На 2025 р. Данією було зарезервовано 135 млн євро для закупівель в українській оборонній промисловості. «Я дуже пишаюся співпрацею між Данією та Україною в межах “данської моделі”, — заявив міністр оборони Данії Троелс Лунд Поульсен. — Я також вражений швидкістю, яку може забезпечити українська оборонна промисловість. Важлива підтримка вже на передовій або в дорозі, і я сподіваюся, що більше країн розглянуть можливість підтримки України через її оборонну промисловість. Данія й надалі лідируватиме» [44].

У 2026 р., як заявив на брифінгу 15 квітня після засідання формату «Рамштайн» у Києві генсек НАТО М. Рютте, Європа для України закупить у США зброї, включно з ППО, на 15 млрд дол. [45]. Водночас європейських союзників дедалі більше турбує життєздатність програми PURL щодо постачання американського озброєння Україні, оскільки війна в Ірані затяглася та стрімко виснажує запаси США. Окремі країни-донори також засумнівалися у прозорості витрачання Пентагоном виділених на цю програму коштів.

Ще однією проблемою західної підтримки України є реалізація плану Північноатлантичного альянсу щодо надання Україні додаткової військової допомоги.

Ще у грудні 2025 р. український міністр оборони Д. Шмигаль звертався до партнерів у форматі «Рамштайн» із пропозицією спрямовувати щонайменше 0,25 % ВВП на оборонні потреби України. Такі зобов'язання тоді взяли на себе три балтійські держави — Естонія, Латвія та Литва. До них незабаром приєдналися країни Скандинавії, Нідерланди й Польща. 22 травня 2026 р. генсек НАТО М. Рютте виніс на обговорення союзників пропозицію щодо можливості взяти на себе довгострокове зобов'язання надавати військову підтримку Україні в розмірі 0,25 % ВВП з наміром затвердити цей план на черговому саміті в Анкарі. Утім, ця ініціатива була заблокована п'ятьма провідними державами-членами НАТО — Великою Британією, Францією, Іспанією, Італією та Канадою, які були «не в захваті від цієї ідеї». «Я б дуже хотів, щоб більше країн, які так гарно відгукуються про Україну, також підкріплювали свої слова реальними грошима», — зреагував на це прем'єр-міністр Швеції У. Крістерссон [46].

Також виникли проблеми з реалізацією чеської снарядної ініціативи, завдяки якій Україна отримує до половини всіх великокаліберних боєприпасів. Після повернення в Чехії на посаду прем'єр-міністра лідера популістської партії ANO А. Бабіша кількість держав, які підтримують ініціативу із закупівлі боєприпасів для України, скоротилася вдвічі. Як заявив 26 травня 2026 р. президент Чехії П. Павел, «ініціатива і далі працює, однак проблема в тому, що її фінансують лише дев'ять країн, тоді як торік їх було 18» [47].

Отже, зважаючи на вимогу Д. Трампа, аби європейці платили більше за свою безпеку, ЄС вимушений в аварійному порядку адаптуватися до реальності, адже все ще основну відповідальність за національну безпеку несуть окремі країни. Новобранці НАТО — Швеція і Фінляндія, наприклад, ще до вступу в Альянс у 2023 р. мали розвинений оборонний комплекс, потужні збройні сили — відповідно 29 750 і 21 500 солдатів. Шведи, зокрема, переконані, що воювати повинна не лише армія, а все суспільство, про що свідчить військова доктрина Швеції, яка називається «Total Defense» («Цілісна оборона») [48]. Польща, маючи кордон із Калінінградською областю РФ, інтенсивно модернізує свою армію, одну з найбільших у Європі (планується збільшення до 500 тис. осіб). Але щодалі від Балтики й Центральної Європи, то ситуація з національними збройними силами є складнішою. У Німеччині, наприклад, яка має армію в 179 400 солдатів, лише почалися дебати про повернення до загального військового обов'язку. Невипадково, як свідчать результати опитування Інституту Insa на замовлення газети «Bild», у травні 2026 р. лише 17 % опитаних німців були впевнені у здатності своїх Збройних сил захистити країну в разі нападу іншої держави, а 72 % респондентів заявили про часткову або повну незгоду з тим, що Бундесвер зможе адекватно захистити Німеччину в разі атаки ззовні [49].

На перший погляд, більш боєздатними виглядають збройні сили Великої Британії (148 350 солдатів), Італії (203 900) та Франції (171 050). За рейтингом найпотужніших армій Європи Global Firepower на початку 2024 р. саме ці держави посідали перші три місця [50]. Але у британському випадку сухопутна армія є ахіллесовою п'ятою національних збройних сил, а британська стратегія загалом

виглядає досить суперечливо. З одного боку, Лондон відчуває тиск від Трампа — чого варті лише його «наїзди» на прем'єр-міністра Британії К. Стармера, або члена Британської співдружності націй — Канаду. З іншого боку, Британія хоче зміцнити відносини з Францією та Німеччиною, намагається політично товаришувати з Польщею, скандинавськими країнами та країнами Балтії. Тому британський прем'єр-міністр першим запропонував створити європейські миротворчі сили для України, хоча Велика Британія, як уже зазначалося, для цього не має достатньої сухопутної армії. Дебати щодо відновлення загального військового обов'язку теж завершилися нічим. Франція — найбільш мілітаризована держава в Європі, своєю чергою, має психологічну травму від низки поразок у Західній Африці, звідки у 2022—2024 рр. довелося терміново виводити війська. Це поставило під питання боєздатність навіть «Іноземного легіону» — еліти французької армії. Хоча президент Е. Макрон, дотримуючись «стратегії невизначеності», у 2023—2024 рр. «нічого не виключав» щодо можливості введення французьких військ в Одесу й навіть використання французької ядерної зброї, але прихід до влади в США Д. Трампа та зміна ставлення нової американської адміністрації до Європи (заява віцепрезидента Джей Ді Венса на Мюнхенський безпековій конференції в лютому 2025 р. про те, що Європу й США «більше не об'єднують спільні цінності») вимагають чіткішої стратегії європейської безпеки.

Рівно через рік, у лютому 2026 р., на черговій безпековій конференції в Мюнхені саме президент Франції Е. Макрон виклав бачення стратегічних змін, які Європа має зробити, щоби витримати тиск не лише США, а й Росії та Китаю. Насамперед він визначив питання України та її підтримки й допомоги з боку ЄС під час широкомасштабної війни «екзистенційним» для Європи: «Коли я чую, як деякі лідери закликають Україну визнати свою поразку, переоцінюючи Росію в цій війні, це величезна стратегічна помилка. Бо це так. Одного дня росіяни будуть змушені визнати, що від їхнього імені Росія вчиняє величезний злочин. А доки цей час не настане, ми не будемо знижувати планку (підтримки Києва й тиску на Москву — *С. В.*)». Також французький президент вважає, що в будь-якому мирному врегулюванні російсько-української війни Європа має грати роль більшу, ніж це уявляє собі Трамп, адже «без європейців не буде миру». Утім, на думку Макрона, навіть примушення Росії до миру не вирішить проблем, тому Європа має озброюватися, шукати креативні механізми стримування Кремля і вести ширші переговори про нову архітектуру безпеки для Європи. Президент Франції заявив, що на Європу чекає безпрецедентне втручання у вибори, можливість для якого створила цифрова епоха. «Маніпулювання інформацією, іноземне втручання, посилене онлайн-платформами та соціальними медіа є критичною проблемою», — підсумував він свій виступ у Мюнхені, запропонувавши запровадити в Європі жорстке регулювання соцмереж [51]. На початку березня 2026 р. через недовіру до безпекових гарантій США Е. Макрон оголосив про розширення ядерного арсеналу країни. Шукаючи альтернативні шляхи забезпечення ядерного стримування в Європі, Франція тепер розглядає можливість надання ядерних стратегічних ресурсів своїм союзникам. Низка європейських держав (Нідерланди, Бельгія, Греція та Німеччина) уже заявили про готовність при-

єднатися до французького проєкту, а в деяких країнах, наприклад, у Польщі, навіть обговорюють можливість створення власних ядерних програм.

Отже, на п'ятий рік широкомасштабної російсько-української війни РФ отримала Європу, яка її сприймає як екзистенційну загрозу, про що свідчить збільшення оборонних витрат Європи у 2025 р. на 14 % — до 864 млрд дол. [52]. На жаль, це сприйняття поки що не знайшло втілення у реальній військовій політиці ЄС і Європа все ще не готова ефективно протистояти Росії у разі розширення її агресії на Захід. Міністр оборони Фінляндії Антті Хяккянен, наприклад, вважає, що найбільшим викликом для Європи у сфері оборони є пошук достатньої кількості людей для служби в збройних силах і зміцнення готовності громадян боротися за свою країну [53]. Мабуть, недарма Д. Трамп вважає, що правитель Росії «не боїться Європи». Відкритим залишається питання щодо створення об'єднаних збройних сил Європи або європейської армії за участю ЗСУ, до чого закликає і президент України В. Зеленський, тим більше, що нині Трамп розглядає можливість навіть виходу США з НАТО, яке називає «паперовим тигром», та виведення (або скорочення контингенту) американських військ з Європи. Дискусійною залишається готовність Європи погодитись на те, що РФ, наприклад, збереже тимчасово окуповану українську територію, не буде платити Україні репарації та частково нормалізує відносини зі США? Нарешті, нерозв'язаним є ключове питання — чи готовий ЄС підтримувати Україну у війні з Росією до поразки останньої? Чи вистачить Європі й Україні власного демографічного та економічного потенціалу для того, аби не тільки не програти, а перемогти Росію? Президент Чехії П. Павел, генерал у відставці та колишній голова військового комітету НАТО, закликає Альянс до «достатньо рішучих, можливо, навіть асиметричних» заходів у відповідь на неодноразові спроби Росії перевірити міцність східного флангу НАТО, та пропонує низку конкретних рішень, наприклад, відключити інтернет, ізолювати російські банки від світових фінансових систем, збивати літаки, що порушують повітряний простір країн Альянсу. «Інакше, — наголосив він в інтерв'ю "The Guardian" 22 травня 2026 р., — існує ризик, що Кремль посилить свої дії» [54].

На цьому тлі Україна перестає виглядати як «проблема» й дедалі більше сприймається як ресурс, без якого нова архітектура європейської безпеки просто не складеться. Найбільша бойова армія в Європі (800 тис. солдатів), досвід сучасної війни та швидка адаптація оборонної індустрії змінюють баланс: Європа вже не лише допомагає Україні — вона починає потребувати її як контриб'ютора безпеки, ключового елемента стримування. На цьому під час неформального засідання Ради Україна — НАТО в Гельсінгборзі 21 травня 2026 р. наголосив міністр закордонних справ України А. Сибіга: «Україна більше не просто просить про пожертви; ми є учасником у забезпеченні безпеки, донором та партнером, готовим ділитися своїм досвідом із союзниками» [55]. Невипадково у вже згадуваному рейтингу найпотужніших армій Європи у 2024 р. Україна посіла четверте місце після Великої Британії, Італії та Франції.

З кінця 2025 р. Європа активно намагається повернути собі суб'єктність у переговорах щодо мирного плану для України. «Швидкому миру», якого прагнуть

США, протиставляється мир сталий і справедливий. Наприклад, коментуючи інформацію про новий «мирний план» США з 28 пунктів, Верховний представник Євросоюзу із закордонних справ та політики безпеки Кая Каллас заявила: «Ми, як європейці, завжди виступали за досягнення тривалого, сталого і справедливого миру, і вітаємо будь-які зусилля, спрямовані на це. Звісно, аби будь-який план працював, він має залучати Україну та Європу... Українці і європейці також мають погодитися на ці плани» [56]. 26 листопада 2025 р. після консультацій з міністрами закордонних справ ЄС К. Каллас виступила зі спеціальною заявою, у якій наголосила, що «дуже швидкий шлях до миру може призвести до слабкої угоди, яка поставить під загрозу безпеку та суверенітет України». Замість «швидкого миру / поспіху» вона запропонувала сильну позицію: підтримку України, військову й політичну, щоб вона могла вести переговори з позиції сили; мирний план має бути справедливим, всеосяжним, з гарантіями й зобов'язаннями для Росії — не навпаки; обов'язкова участь України та Європи у формуванні й підписанні такого плану — жодних рішень "за спиною"» [57].

З початку 2026 р. у Раді Євросоюзу тривають обговорення т. зв. стратегії Каллас, яка отримала назву «Мир через силу» й містить низку жорстких вимог до РФ. Ще одна дипломатична назва пакета — «Дзеркальний ультиматум», адже в ньому йдеться про відповідальність і поступки з боку російського агресора, а не жертви. Стратегія передбачає суттєві військові обмеження і встановлює ліміти на чисельність збройних сил та обсяги військових витрат РФ після війни. Крім того, передбачена ядерна демілітаризація — виведення ядерної зброї з території Білорусі. Повоєнний устрій базується на деокупації та відмові від юридичного визнання анексій. Причому російські війська мають піти не тільки з території України, але також звільнити частину Молдови (Придністров'я) та Грузії. Агресор також зобов'язаний виплатити репарації: потрібно офіційно зафіксувати вимогу до РФ компенсувати збитки Україні та державам ЄС. Гуманітарний блок передбачає негайне повернення в Україну всіх депортованих цивільних осіб і викрадених дітей, припинення гібридної війни Росії проти країн ЄС та НАТО, втручання у виборчі процеси в ЄС та сусідніх державах [58].

Очевидно, що для ухвалення подібного пакету «сильних вимог» потрібна єдність із цих питань у самому Євросоюзі. Але, як продемонстрували обговорення на Раді ЄС із закордонних справ, які відбулися в лютому — березні 2026 р., сформувати спільну позицію європейські країни поки не змогли. До того ж, актуальним залишається питання, чи зможе ЄС найближчим часом синхронізувати власну позицію щодо миру в Україні з Білим домом. Тому перед ЄС стоїть важливе завдання — довести адміністрації Д. Трампа, що будь-який мир без військових обмежень та інших зобов'язань для РФ призведе до нової війни через два — три роки. Як би ми не ставилися до непередбачуваних дій президента США, але без його участі сьогодні навряд чи можливі успішні мирні переговори, попри те, що Д. Трамп неодноразово заявляв, що «Україна — не наша війна». Міністр закордонних справ України А. Сибіга теж вважає, що участь США є необхідною умовою для досягнення реальних результатів у мирних зусиллях для завершення російсько-україн-

ської війни [59]. Водночас через розчарування переговорами щодо припинення війни в Україні, які очолює Д. Трамп, лідери ЄС за підтримки В. Зеленського готуються до потенційних переговорів із правителем Росії [60].

Слід також наголосити, що пропозиції Євросоюзу щодо мирного плану, який має обов'язково містити реальні гарантії безпеки, обмеження для агресора й участь партнерів, резонують із баченням громадянами України дійсно справедливого й всеосяжного миру із зобов'язаннями для РФ, а не навпаки. Руйнівні для української державності компроміси та «мир за будь-яку ціну» не сприймаються більшістю українського суспільства. Так, згідно з опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2026 р., 57 % українців категорично відкидають виведення українських військ з Донбасу в обмін на гарантії безпеки від США та Європи [61].

Попри внутрішні й зовнішні проблеми й виклики, Євросоюз продовжує підтримувати Україну. Лише за перше півріччя 2025 р., наприклад, ЄС передав Україні 10 млрд дол. доходів від заморожених російських активів, а на початку вересня 2025 р. ЄС перерахував Україні транш у розмірі 1 млрд євро в межах програми макрофінансової допомоги ERA, що фінансується коштом заморожених активів Росії. У листопаді 2025 р. Україна отримала від Євросоюзу новий транш на суму 5,9 млрд євро для збереження макрофінансової стабільності країни в умовах війни. Ця економічна допомога надійшла з двох джерел: 4,1 млрд євро в межах механізму ERA Loans — завершальний транш у рамках програми на 18 млрд євро, профінансованої з прибутків від заморожених російських активів, що є прикладом того, як РФ починає платити за свої злочини, і 1,8 млрд євро — у межах Ukraine Facility на підтримку реформ та європейську інтеграцію України [62]. Загалом від початку широкомасштабної війни ЄС виділив 43,3 млрд євро у вигляді макрофінансової допомоги лише для вирішення місцевих потреб України [63].

З оптимізмом оцінив підсумки 2025 р. у відносинах з Євросоюзом і міністр закордонних справ України А. Сибіга. Серед досягнень він назвав чотири нові пакети санкцій ЄС проти Росії, стабільну фінансову підтримку Євросоюзу, яка є фундаментальним фактором для стійкості України: загальний обсяг бюджетної підтримки України з боку ЄС у 2025 р. — близько 28,8 млрд євро, грудневе рішення Європейської ради про кредит ЄС для України обсягом 90 млрд євро на 2026—2027 рр., рішення про безстрокове замороження активів РФ в Європі до повного відшкодування Росією збитків за агресію, військова підтримка від ЄС — 2 млн артилерійських боєприпасів і забезпечення підготовки 19 тис. українських військових, фактичний рух у переговорах щодо членства України в ЄС, попри вето Угорщини, послідовна політична підтримка й поглиблення торговельно-економічної інтеграції України з ЄС, вагома підтримка енергетичної стійкості України, зокрема допомога «Нафтогазу» на близько 900 млн євро для підготовки до зими, розширення міжнародно-правової бази співпраці між Україною та Євросоюзом — укладення 19 угод або міжнародно-правових інструментів, «безпрецедентний» рівень координації та взаємодії з ЄС у рамках підтримки зусиль України щодо відновлення справедливого й сталого миру, про що свідчать майже 140 заходів, візитів

і контактів високого й найвищого рівнів і т. п. «Це не просто перелік досягнень та рішень. Це рік, у якому Україна стала ще на один крок ближчою до Європейського Союзу — системно, послідовно та незворотно», — підбив підсумки роботи України за 2025 р. у відносинах з ЄС А. Сибіга [64].

Утім, сьогодні, на п'ятому році широкомасштабної агресії РФ, Україна потребує / вимагає від Євросоюзу посилення військової та фінансової підтримки у війні та післявоєнній відбудові країни. Адже, наприклад, загальна вартість відновлення в Україні станом на 31 грудня 2025 р. досягла 588 млрд дол. (понад 500 млрд євро), що майже втричі перевищує номінальний ВВП України за 2025 р. Лише потреба у відновленні та модернізації енергетичного сектору України, зруйнованого масовими повітряними атаками РФ (за офіційними даними, з 2022 р. Росія 5796 разів атакувала енергосистему України), на наступні десять років становить понад 90 млрд доларів [65]. Так, після масованої та руйнівної російської атаки на Київ та інші міста України 24 травня 2026 р. міністр закордонних справ А. Сибіга закликав союзників подвоїти зусилля з підтримки України: «Ми закликаємо до додаткових оборонних можливостей, зокрема для захисту нашого повітряного простору; інвестицій у нашу оборонну промисловість; посилення тиску на Росію, включаючи заборону в'їзду для російських бойовиків, повне використання заморожених активів; рішучих політичних рішень щодо вступу України до ЄС та інших кроків» [66].

Тривалий час залишалася невирішеною доля репараційного кредиту Україні в розмірі 90 млрд євро на 2026—2027 рр., надання якого ухвалила Європейська рада ще у грудні 2025 р., але проти якого рішуче виступали Угорщина й Словаччина, які також блокували прийняття 20-го пакету санкцій ЄС проти Росії. Перед початком засідання Європейської ради 19 березня 2026 р. прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан учергове заявив, що його країна не розблокує жодне сприятливе для України рішення, поки нафтопровід «Дружба», що зазнав значних пошкоджень через повітряні атаки РФ, не розпочне знову транспортувати дешеву російську нафту в Угорщину. Таку ж позицію зайняв і прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, заявивши, що його країна може вдатися до подальших кроків проти України через припинення постачання російської нафти трубопроводом «Дружба». За результатами обговорення цього питання, Європейська рада ухвалила висновки щодо України, під якими стоять підписи 25 лідерів держав ЄС, але без Угорщини й Словаччини, а президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн на пресконференції після цього саміту вкотре заявила, що «ми виконаємо це (позику Україні в 90 млрд євро) так чи інакше». Однак, перебуваючи 31 березня 2026 р. в Україні, очільниця зовнішньої політики Євросоюзу Кая Каллас заявила, що поки не може повідомити «гарних новин» щодо ухвалення 20-го пакета санкцій проти РФ та надання 90 млрд євро допомоги для України, але вона сподівається, що це рішення ухвалить наступна Європейська рада. І дійсно, Рада ЄС 23 квітня 2026 р., після парламентських виборів в Угорщині, на яких партія В. Орбана «Фідес» зазнала нищівної поразки, і зняття вето Угорщиною та Словаччиною після відновлення роботи нафтопроводу «Дружба», письмовою процедурою затвердила зміни до бюджету Євросоюзу на 2021—2027 рр., які дозволяють надати Україні 90 млрд євро кредиту, а також

схвалила 20-й пакет санкцій проти Росії, який блокувався з лютого 2025 р. [67]. Перший транш кредиту (6 млрд) надійде Україні найпізніше в червні 2026 р. [68].

Не менш важливим питанням у відносинах України та Євросоюзу є ставлення останнього й окремих держав-членів ЄС до членства нашої країни в ЄС. Зрозуміло, що поки триває підготовка ЄС до війни з путінською РФ, а окремі європейські держави залучені до війни на Близькому Сході, в Європі немає достатніх ресурсів на фінансування прийому України в ЄС. Утім, хоча ми не знаємо, чи вступить Україна (і коли) в НАТО, чи взагалі збережеться Північноатлантичний альянс, натомість вступ країни в ЄС став сьогодні неймовірно важливим для України й користується масовою підтримкою в українському суспільстві, але неоднозначно сприймається окремими європейськими політиками й державами-членами ЄС. Якщо керівництво України й українці схильні розглядати членство в Євросоюзі як передусім нагороду за стійкість у воєнному протистоянні з Москвою, а президент В. Зеленський вважає, що Україна заслуговує на повноцінне членство в ЄС уже в найближчі роки, то ця думка не зустрічає розуміння серед багатьох європейських лідерів і розходиться з багаторічною євроінтеграційною парадигмою, коли вступ до ЄС є насамперед нагородою за успішне демократичне реформування країни.

Отже, Євросоюз, зіткнувшись з економічною потужністю Китаю, реальною загрозою російської агресії та непередбачуваністю Д. Трампа, у тому числі в його ставленні до ЄС, переживає дійсно складні часи. Європейські країни намагаються кинути виклик домінуванню США та захистити здобутки євроінтеграції та ліберальні цінності, які, наприклад, рух MAGA [1] найбільше зневажає. Як заявив 25 квітня 2026 р. в Афінах Е. Макрон, «не слід недооцінювати, що зараз настав унікальний момент, коли президент США, президент Росії та президент Китаю категорично проти європейців. Отже, це саме той момент, коли нам слід прокинутися» [69]. А міністр закордонних справ України А. Сибіга вважає, що 2025 р. став визначальним у тому, щоб Європа «прокинулася» та остаточно змінила бачення своєї ролі й відповідальності за власну безпеку й добробут, і наголосив, що «Україна вітає роботу над збільшенням незалежності, стратегічної автономності та самодостатності Європи» [70].

Дійсно, останнім часом в Європі, серед європейської еліти й більшості громадян нарешті утверджується чітке переконання, що сучасна Європа потребує єдності як ніколи, що ЄС повинен трансформуватися та активізуватися для зміцнення своєї глобальної ролі в міжнародних відносинах і стати моральним лідером у світі, і що членство України в ЄС і НАТО є важливою гарантією європейської безпеки й стане суттєвим чинником процвітання Європи. На цьому було наголошено 8 липня 2026 р. у Декларації саміту НАТО в Анкарі, де йшлося про створення «сильнішої Європи в сильнішому Альянсі» за умови співпраці зі США й окремим

[1] MAGA (від «Make America Great Again» — «Зробимо Америку великою знову»), правий популістський політичний рух у США, започаткований Д. Трампом під час його виборчої кампанії 2016 р., який базується на націонал-консерватизмі, антилібералізмі, антиглобалізмі, жорсткій міграційній політиці та ідеології — «Америка понад усе».

пунктом зазначено: «Україна сприяє трансатлантичній безпеці, і держави-члени Альянсу єдині у своїй непохитній підтримці України, яка захищає свою свободу, суверенітет і територіальну цілісність. Європейські держави-члени Альянсу й Канада нині фінансують переважну більшість безпекової допомоги Україні за рахунок двосторонніх і багатосторонніх бюджетів. Держави-члени Альянсу підкреслюють, що така допомога повинна бути справедливою, передбачуваною і сталою у довгостроковій перспективі. У 2026 році держави-члени Альянсу зобов'язуються виділити 70 мільярдів євро для забезпечення України військовою технікою і організації допомоги та навчання, а також підтверджують суверенні зобов'язання забезпечити щонайменше аналогічний рівень допомоги у 2027 році. З цією метою ми вітаємо рішення Європейського союзу про виділення Україні багаторічного фінансування у рамках Позики на підтримку України» [71]. Але для цього Україна повинна продовжити системні реформи навіть в умовах затяжної війни проти російського агресора, зокрема посилити боротьбу з корупцією та провести судову реформу і, звичайно, завершити війну за допомогою ЄС і НАТО всеохопним, справедливим і сталим миром з урахуванням реального стану на російсько-українському фронті й трансформації західної підтримки України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Rudenko, Ye. My boimosia zrozumity, shcho viina ne zakinchytsia za nashoho zhyttia — interviu z psykhoanalitykom Yuriiem Prokhaskom. *Ukrainska pravda*. 01.03.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/01/8022974/ [in Ukrainian].
   [Руденко Є. Ми боїмося зрозуміти, що війна не закінчиться за нашого життя — інтерв'ю з психоаналітиком Юрієм Прохаськом. *Українська правда*. 01.03.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/01/8022974/ (дата звернення: 15.03.2026)].
2. Prymost, V. Koly zakinchytsia viina. *Ukrainska pravda*. 07.02.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2026/02/07/8019400/ [in Ukrainian].
   [Примост В. Коли закінчиться війна. *Українська правда*. 07.02.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2026/02/07/8019400/ (дата звернення: 25.02.2026)].
3. Hirnyk, K. "Tse pohani novyny": Erdohan zrobyv zaiavu pro viinu v Ukraini. *UNIAN*. 23.09.2025. URL: https://www.unian.ua/world/koli-zakinchitsya-viyna-erdogan-dav-nevtishniy-prognoz-13139229.html [in Ukrainian].
   [Гірник К. «Це погані новини»: Ердоган зробив заяву про війну в Україні. *УНІАН*. 23.09.2025. URL: https://www.unian.ua/world/koli-zakinchitsya-viyna-erdogan-dav-nevtishniy-prognoz-13139229.html (дата звернення: 24.11.2025)].
4. Potiekhin, O. & Klymenko, Yu. Heopolityka proty bezpeky: soiuznytske strymuvannia ahresii v Yevropi XX — pochatku XXI st. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
   [Потєхін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX — початку XXI ст. Київ, 2023. 552 с.].
5. Humeniuk, B. & Martynov, A. Futurolohiia mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv, 2025 [in Ukrainian].
   [Гуменюк Б., Мартинов А. Футурологія міжнародних відносин. Київ, 2025. 375 с.].
6. Zelenskyi: Tsina odnoho roku viiny tse $120 mlrd, polovynu treba des znaity. *Ukrainska pravda*. 17.09.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/17/7531318/ [in Ukrainian].

[Зеленський: Ціна одного року війни це $120 млрд, половину треба десь знайти. *Українська правда.* 17.09.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/17/7531318/ (дата звернення: 10.11.2025)].

7. Dubynianskyi, M. Fabryka pafosu. *Ukrainska pravda.* 21.03.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/21/8026298/ [in Ukrainian].
[Дубинянський М. Фабрика пафосу. *Українська правда.* 21.03.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/03/21/8026298/ (дата звернення: 30.03.2026)].
8. Vidnyanskyi, S.V. & Martynov, A.Yu. Viina Rosii proty Ukrainy ta mizhnarodne spivtovarystvo. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. Київ, 2023. 336 с.].
9. Sydorenko, S. "Tse korysno, shcho Ukraina napoliahaie na chlenstvi v NATO. Nezalezhno vid toho, shcho bude z Aliansom". *Yevropeiska pravda.* 02.10.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/interview/2025/10/2/7221502/ [in Ukrainian].
[Сидоренко С. «Це корисно, що Україна наполягає на членстві в НАТО. Незалежно від того, що буде з Альянсом». *Європейська правда.* 02.10.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/interview/2025/10/2/7221502/ (дата звернення: 12.12.2025)].
10. EU assistance to Ukraine. *European Commission*. URL : https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine_en (дата звернення: 25.03.2026).
11. Haladei, A. Yevropa vydilyla bilshe hroshei na dopomohu Ukraini, nizh SShA — doslidzhennia. *Mezha*. 12.08.2026. URL: https://mezha.media/oboronka/yevropa-ssha-groshi-na-dopomogu-ukrajini-303981/ [in Ukrainian].
[Галадей А. Європа виділила більше грошей на допомогу Україні, ніж США — дослідження. *Межа*. 12.08.2025. URL: https://mezha.media/oboronka/yevropa-ssha-groshi-na-dopomogu-ukrajini-303981/ (дата звернення: 12.03.2026)].
12. Petrenko, R. "Ramshtain" vzhe dopomih Ukraini na $150 miliardiv — Minoborony. *Ukrainska pravda*. 26.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/26/8031875/ [in Ukrainian].
[Петренко Р. «Рамштайн» вже допоміг Україні на $150 мільярдів — Міноборони. *Українська правда.* 26.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/26/8031875/ (дата звернення: 15.05.2026)].
13. Sydorenko, S. Ministr oborony Estonii: Zakhid maie zminyty "pidtrymku viiny" na "pidtrymku peremohy Ukrainy". *Yevropeiska pravda.* 31.08.2024. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/31/7193245/ [in Ukrainian].
[Сидоренко С. Міністр оборони Естонії: Захід має змінити «підтримку війни» на «підтримку перемоги України». *Європейська правда.* 31.08.2024. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/31/7193245/ (дата звернення: 15.05.2026)].
14. Kuleba nazvav naibilshu pomylku Zakhodu — interviu RFI. *RFI*. 28.01.2025. URL: https://www.rfi.fr/uk/ [in Ukrainian].
[Кулеба назвав найбільшу помилку Заходу — інтерв'ю RFI. *RFI*. 28.01.2025. URL: https://www.rfi.fr/uk/ (дата звернення: 24.05.2026)].
15. Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2024: Kolektyvna monohrafiia. Kyiv, 2024. DOI: https://doi.org/10.15407/book8.978-617-14-0292-8 [in Ukrainian].
[Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. Київ, 2024. 450 с. DOI: https://doi.org/10.15407/book8.978-617-14-0292-8].
16. 52 % nimtsiv vvazhaiut, shcho Ukraina povynna postupytysia terytoriiamy zarady myru — opytuvannia. *Ukrainska pravda*. 27.08.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/08/27/7528058/ [in Ukrainian].

[52 % німців вважають, що Україна повинна поступитися територіями заради миру — опитування. *Українська правда*. 27.08.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/08/27/7528058/ (дата звернення: 21.05.2026)].
17. Zelenskyy says Trump's Alaska summit "gave Putin what he wanted". *ABC News*. 07.09.2025. URL: https://abcnews.com/Politics/zelenskyy-trumps-alaska-summit-gave-putin-wanted/story?id=125336611 (дата звернення: 12.05.2026).
18. Zelenskyi poiasnyv, shcho vvazhaie peremohoiu dlia Ukrainy. *Ukrainska pravda*. 07.09.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/07/7529759/ [in Ukrainian].
[Зеленський пояснив, що вважає перемогою для України. *Українська правда*. 07.09.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/07/7529759/ (дата звернення: 12.04.2026)].
19. U 2025 rotsi Zelenskyi zdiisnyv 60 vizytiv za kordon ta pryiniav 100 hlav derzhav ta uriadiv. *KP.UA*. 31.12.2025. URL: https://kp.ua/ua/amp/a723261-u-2025-rotsi-zelenskij-zdijsniv-60-vizitiv-za-kordon-ta-prijnjav-100-hlav-derzhav-ta-urjadiv [in Ukrainian].
[У 2025 році Зеленський здійснив 60 візитів за кордон та прийняв 100 глав держав та урядів. *KP.UA*. 31.12.2025. URL: https://kp.ua/ua/amp/a723261-u-2025-rotsi-zelenskij-zdijsniv-60-vizitiv-za-kordon-ta-prijnjav-100-hlav-derzhav-ta-urjadiv (дата звернення: 21.02.2026)].
20. Liskovych, M. Holovnyi pidsumok samitu YeS: bezpeka Ukrainy — tse bezpeka Yevropy. *Ukrinform*. 07.03.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3968140-golovnij-pidsumok-samitu-es-bezpeka-ukraini-ce-bezpeka-evropi.html [in Ukrainian].
[Ліскович М. Головний підсумок саміту ЄС: безпека України — це безпека Європи. *Укрінформ*. 07.03.2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3968140-golovnij-pidsumok-samitu-es-bezpeka-ukraini-ce-bezpeka-evropi.html (дата звернення: 12.04.2026)].
21. Military Balance. *The International Institute for Strategic Studies*. URL: https://www.iiss.org/the-military-balance-plus/ (дата звернення: 12.06.2026)].
22. Yevropeiski lidery v Briusseli skhvalyly plan pereozbroiennia YeS. *Suspilne. Novyny*. 06.03.2025. URL: https://suspilne.media/964513-evropejski-lideri-v-brusseli-shvalili-plan-pereozbroenna-es/ [in Ukrainian].
[Європейські лідери в Брюсселі схвалили план переозброєння ЄС. *Суспільне. Новини*. 06.03.2025. URL: https://suspilne.media/964513-evropejski-lideri-v-brusseli-shvalili-plan-pereozbroenna-es/ (дата звернення: 22.04.2026)].
23. YeS pohodyv zbilshennia oboronnoho biudzhetu: 800 mlrd yevro na bezpeku Yevropy ta pidtrymku Ukrainy. *Slovo i dilo.* 06.03.2025. URL: https://www.slovoidilo.ua/2025/03/06/novyna/polityka/yes-pohodyv-rekordne-zbilshennya-oboronnoho-byudzhetu-800-mlrd-yevro-bezpeku-yevropy-ta-pidtrymku-ukrayiny [in Ukrainian].
[ЄС погодив збільшення оборонного бюджету: 800 млрд євро на безпеку Європи та підтримку України. *Слово і діло.* 06.03.2025. URL: https://www.slovoidilo.ua/2025/03/06/novyna/polityka/yes-pohodyv-rekordne-zbilshennya-oboronnoho-byudzhetu-800-mlrd-yevro-bezpeku-yevropy-ta-pidtrymku-ukrayiny (дата звернення: 28.04.2026)].
24. Vons, R. Vystup Zelenskoho na ekstrenomu samiti v Briusseli: povnyi tekst. *Hlavkom*. 6.03.2025. URL: https://glavcom.ua/country/politics/vistup-zelenskoho-na-ekstrenomu-samiti-v-brjusseli-povnij-tekst-1048198.html [in Ukrainian].
[Вонс Р. Виступ Зеленського на екстреному саміті в Брюсселі: повний текст. *Главком*. 6.03.2025. URL: https://glavcom.ua/country/politics/vistup-zelenskoho-na-ekstrenomu-samiti-v-brjusseli-povnij-tekst-1048198.html (дата звернення: 25.03.2026)].
25. Vysotska, T. Koshta zaiavyv, shcho YeS vzhe vidnaishov do 15 mlrd yevro na dodatkovu pidtrymku Ukrainy. *Yevropeiska pravda*. 07.03.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/7/7206606/ [in Ukrainian].

[Висоцька Т. Кошта заявив, що ЄС вже віднайшов до 15 млрд євро на додаткову підтримку України. *Європейська правда.* 07.03.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/7/7206606/ (дата звернення: 24.05.2026)].

26. Vymir reform YeS — biznes samit Ukraina — YeS 2025 "ON THE ROAD TO URC 2025". *SUP*. URL: https://sup.org.ua/event/vymir-reform-ies-biznes-samit-ukraina-ies-2025-on-the-road-to-urc-2025/ [in Ukrainian].
[Вимір реформ ЄС — бізнес саміт Україна — ЄС 2025 «ON THE ROAD TO URC 2025». *СУП*. URL: https://sup.org.ua/event/vymir-reform-ies-biznes-samit-ukraina-ies-2025-on-the-road-to-urc-2025/ (дата звернення: 12.03.2026)].
27. U Briusseli vidbuvsia forum DFNC2: EU Edition. *Uriadovyi portal.* 12.05.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-briusseli-vidbuvsia-forum-dfnc2-eu-edition [in Ukrainian].
[У Брюсселі відбувся форум DFNC2: EU Edition. *Урядовий портал.* 12.05.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-briusseli-vidbuvsia-forum-dfnc2-eu-edition (дата звернення: 25.05.2026)].
28. U Lvovi chotyry desiatky derzhav ukhvalyly politychne rishennia pro stvorennia Spetsialnoho trybunalu dlia kerivnytstva rf. *Uriadovyi portal.* 09.05.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-lvovi-chotyry-desiatky-derzhav-ukhvalyly-politychne-rishennia-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-dlia-kerivnytstva-rf [in Ukrainian].
[У Львові чотири десятки держав ухвалили політичне рішення про створення Спеціального трибуналу для керівництва рф. *Урядовий портал.* 09.05.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-lvovi-chotyry-desiatky-derzhav-ukhvalyly-politychne-rishennia-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-dlia-kerivnytstva-rf (дата звернення: 12.05.2026)].
29. Krychkovska, U. & Balachuk, I. U Radi Yevropy skhvalyly rishennia pro zapusk spetstrybunalu dlia Putina. *Ukrainska pravda.* 15.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/15/8034789/ [in Ukrainian].
[Кричковська У., Балачук І. У Раді Європи схвалили рішення про запуск спецтрибуналу для Путіна. *Українська правда.* 15.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/15/8034789/ (дата звернення: 10.06.2026)].
30. Bondareva, Kh. & Petrenko, R. Sybiha: Putin khotiv uviity v istoriiu, i spetstrybunal yomu dopomozhe. *Ukrainska pravda.* 16.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/16/8034957/ [in Ukrainian].
[Бондарева Х., Петренко Р. Сибіга: Путін хотів увійти в історію, і спецтрибунал йому допоможе. *Українська правда.* 16.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/16/8034957/ (дата звернення: 11.06.2026)].
31. Yoshka Fisher. Povernennia imperii: yakyi syhnal dlia Yevropy nadislala zustrich Trampa z Putinym. *Yevropeiska pravda.* 21.08.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/08/21/7218328/ [in Ukrainian].
[Йошка Фішер. Повернення імперії: який сигнал для Європи надіслала зустріч Трампа з Путіним. *Європейська правда.* 21.08.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/08/21/7218328/ (дата звернення: 22.04.2026)].
32. Tyshchenko, K. Posol YeS: na Aliastsi brakuvalo tverdoi pozytsii ta rishuchosti ne postupytysia. *Ukrainska pravda.* 16.08.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/08/16/7526503/ [in Ukrainian].
[Тищенко К. Посол ЄС: на Алясці бракувало твердої позиції та рішучості не поступитися. *Українська правда.* 16.08.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/08/16/7526503/ (дата звернення: 24.04.2026)].
33. Semyzhenko, A. & Kuzmenko, Yu. Shche odne shou Trampa chy dyplomatychnyi proryv? Inozemni media — pro zustrich Zelenskoho, Trampa ta yevropeiskykh lideriv. *Suspilne. Novyny.* 19.08.2025. URL: https://suspilne.media/1094358-se-odne-sou-trampa-

ci-diplomaticnij-proriv-inozemni-media-pro-zustric-zelenskogo-trampa-ta-evropejskih-lideriv/ [in Ukrainian].
[Семиженко А., Кузьменко Ю. Ще одне шоу Трампа чи дипломатичний прорив? Іноземні медіа — про зустріч Зеленського, Трампа та європейських лідерів. *Суспільне. Новини.* 19.08.2025. URL: https://suspilne.media/1094358-se-odne-sou-trampa-ci-diplomaticnij-proriv-inozemni-media-pro-zustric-zelenskogo-trampa-ta-evropejskih-lideriv/ (дата звернення: 26.04.2026)].

34. U Paryzhi vidbulosia zasidannia koalitsii okhochykh, pid chas yakoho obhovoryly hotovnist kozhnoi z krain zrobyty vnesok u harantuvannia bezpeky. *Prezydent Ukrainy.* 04.09.2025.URL: https://www.president.gov.ua/news/u-parizhi-vidbulosya-zasidannya-koaliciyi-ohochih-pid-chas-y-99953 [in Ukrainian].
[У Парижі відбулося засідання коаліції охочих, під час якого обговорили готовність кожної з країн зробити внесок у гарантування безпеки. *Президент України.* 04.09.2025. URL: https://www.president.gov.ua/news/u-parizhi-vidbulosya-zasidannya-koaliciyi-ohochih-pid-chas-y-99953 (дата звернення: 24.05.2026)].
35. Zelenskyi, Tramp i Koalitsiia okhochykh provely perehovory: holovni zaiavy za pidsumkamy samitu. *Suspilne. Novyny.* 04.09.2025. URL: https://suspilne.media/1107086-zelenskij-tramp-i-koalicia-ohocih-zaversili-peregovori/ [in Ukrainian].
[Зеленський, Трамп і Коаліція охочих провели переговори: головні заяви за підсумками саміту. *Суспільне. Новини.* 04.09.2025. URL: https://suspilne.media/1107086-zelenskij-tramp-i-koalicia-ohocih-zaversili-peregovori/ (дата звернення: 14.05.2026)].
36. Nastav chas dlia prypynennia vohniu v Ukraini — hensek OON na samiti ShOS. *Ukrainska pravda.* 02.09.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/2/7528897/ [in Ukrainian].
[Настав час для припинення вогню в Україні — генсек ООН на саміті ШОС. *Українська правда.* 02.09.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/2/7528897/ (дата звернення: 24.04.2026)].
37. Tramp namahavsia poslabyty protyvnykiv Zakhodu, ale, zreshtoiu, obiednav yikh. Pidsumky samitu ShOS u Kytai. *Suspilne. Novyny.* 04.09.2025. URL: https://suspilne.media/1106802-tramp-namagavsa-poslabiti-protivnikiv-zahodu-ale-zrestou-obednav-ih-pidsumki-samitu-sos-u-kitai/ [in Ukrainian].
[Трамп намагався послабити противників Заходу, але, зрештою, об'єднав їх. Підсумки саміту ШОС у Китаї. *Суспільне. Новини*. 04.09.2025. URL: https://suspilne.media/1106802-tramp-namagavsa-poslabiti-protivnikiv-zahodu-ale-zrestou-obednav-ih-pidsumki-samitu-sos-u-kitai/ (дата звернення: 24.05.2026)].
38. Zaki Laidi. Podolaty zalezhnist vid SShA: chy zdatna Yevropa samostiino podbaty pro svoiu bezpeku. *Yevropeiska pravda*. 14.07.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/07/14/7215844/ [in Ukrainian].
[Закі Лаїді. Подолати залежність від США: чи здатна Європа самостійно подбати про свою безпеку. *Європейська правда.* 14.07.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/07/14/7215844/ (дата звернення: 28.05.2026)].
39. NATO's support for Ukraine. *NATO*. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/natos-support-for-ukraine (дата звернення: 22.04.2026).
40. Bondarieva, Kh. Do initsiatyvy PURL iz zakupivli zbroi SShA dlia Ukrainy pryiednalos 24 krainy. *Yevropeiska pravda.* 31.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/31/7228175/ [in Ukrainian].
[Бондарєва Х. До ініціативи PURL із закупівлі зброї США для України приєдналось 24 країни. *Європейська правда.* 31.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/31/7228175/ (дата звернення: 24.04.2026)].

41. Diakonov, I. WP: Yevropeiski soiuznyky poboiuiutsia za maibutnie postachan amerykanskoi zbroi dlia Ukrainy. *Ukrainska pravda*. 12.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/12/8034264/ [in Ukrainian].
[Д'яконов І. WP: Європейські союзники побоюються за майбутнє постачань американської зброї для України. *Українська правда*. 12.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/12/8034264/ (дата звернення: 26.05.2026)].
42. Sydorenko, S. Posol pry NATO nazvala 6 krain, shcho naibilshe dopomohly Ukraini u zakupivli zbroi v SShA. *Yevropeiska pravda*. 11.02.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/02/11/7230912/ [in Ukrainian].
[Сидоренко С. Посол при НАТО назвала 6 країн, що найбільше допомогли Україні у закупівлі зброї в США. *Європейська правда*. 11.02.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/02/11/7230912/ (дата звернення: 22.03.2026)].
43. Vysotska, T. Riutte nezadovolenyi, shcho lyshe 6—7 derzhav Yevropy aktyvno kupuiut zbroiu v SShA dlia Ukrainy. *Yevropeiska pravda*. 22.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/22/7238089/ [in Ukrainian].
[Висоцька Т. Рютте незадоволений, що лише 6—7 держав Європи активно купують зброю в США для України. *Європейська правда*. 22.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/22/7238089/ (дата звернення: 28.05.2026)].
44. "Danska model" pidtrymky oboronnoi promyslovosti Ukrainy: ZSU otrymaly ozbroiennia na 538 mln yevro. *ArmiiaInform*. 09.01.2025. URL: https://armyinform.com.ua/2025/01/09/danska-model-pidtrymky-oboronnoyi-promyslovosti-ukrayiny-zsu-otrymaly-ozbroyennya-na-538-mln-yevro/ [in Ukrainian].
[«Данська модель» підтримки оборонної промисловості України: ЗСУ отримали озброєння на 538 млн євро. *АрміяInform*. 09.01.2025. URL: https://armyinform.com.ua/2025/01/09/danska-model-pidtrymky-oboronnoyi-promyslovosti-ukrayiny-zsu-otrymaly-ozbroyennya-na-538-mln-yevro/ (дата звернення: 23.03.2026)].
45. Yemets, M. Hensek NATO viryt, shcho partnery znaidut potribni sumy na finansuvannia zbroi zi SShA dlia Ukrainy. *Yevropeiska pravda*. 16.04.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/04/16/7235571/ [in Ukrainian].
[Ємець М. Генсек НАТО вірить, що партнери знайдуть потрібні суми на фінансування зброї зі США для України. *Європейська правда*. 16.04.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/04/16/7235571/ (дата звернення: 24.04.2026)].
46. Diakonov, I. 5 velykykh derzhav NATO zablokuvaly plan Aliansu shchodo nadannia Ukraini dodatkovoi viiskovoi dopomohy — ZMI. *Ukrainska pravda*. 25.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/25/8036250/ [in Ukrainian].
[Д'яконов І. 5 великих держав НАТО заблокували план Альянсу щодо надання Україні додаткової військової допомоги — ЗМІ. *Українська правда*. 25.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/25/8036250/ (дата звернення: 31.05.2026)].
47. Vons, R. Kilkist uchasnykiv cheskoi snariadnoi initsiatyvy dlia Ukrainy skorotylasia vdvichi — FT. *Hlavkom*. 26.05.2026. URL: https://glavcom.ua/world/world-politics/kilkist-uchasnikiv-cheskoji-snarjadnoji-initsiativi-dlja-ukrajini-skorotilasja-vdvichi-ft-1121949.html#google_vignette [in Ukrainian].
[Вонс Р. Кількість учасників чеської снарядної ініціативи для України скоротилася вдвічі — FT. *Главком*. 26.05.2026. URL: https://glavcom.ua/world/world-politics/kilkist-uchasnikiv-cheskoji-snarjadnoji-initsiativi-dlja-ukrajini-skorotilasja-vdvichi-ft-1121949.html#google_vignette (дата звернення: 31.05.2026)].
48. Poliakova, A. Yak Shvetsiia pidtrymuie Ukrainu i hotuietsia do viiny: Svitlana Zalishchuk pro korolia, donaty i dyplomatiiu. *Ukrainska pravda*. 07.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/05/07/8033504/ [in Ukrainian].

[Полякова А. Як Швеція підтримує Україну і готується до війни: Світлана Заліщук про короля, донати і дипломатію. *Українська правда*. 07.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2026/05/07/8033504/ (дата звернення: 31.05.2026)].

49. Kovalchuk, O. Opytuvannia: 72 % nimtsiv nevpevneni u zdatnosti Bundesveru zakhystyty krainu u razi napadu. *Yevropeiska pravda*. 24.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/24/7238203/ [in Ukrainian].
[Ковальчук О. Опитування: 72 % німців невпевнені у здатності Бундесверу захистити країну у разі нападу. *Європейська правда*. 24.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/24/7238203/ (дата звернення: 31.05.2026)].
50. Viiskovi syly YeS opublikuvaly spysok naipotuzhnishykh armii Yevropy — yake mistse posila Ukraina. *Novyny.Live*. 28.01.2024. URL: https://armiya.novyny.live/viiskovi-sili-ies-opublikuvali-spisok-naipotuzhnishikh-armii-ievropi-iake-mistse-posila-ukrayina-149038.html [in Ukrainian].
[Військові сили ЄС опублікували список найпотужніших армій Європи — яке місце посіла Україна. *Novyny.Live*. 28.01.2024. URL: https://armiya.novyny.live/viiskovi-sili-ies-opublikuvali-spisok-naipotuzhnishikh-armii-ievropi-iake-mistse-posila-ukrayina-149038.html (дата звернення: 30.05.2026)].
51. Sydorenko, S. Ukraina peremohla u Miunkheni. Vse pro holovnu bezpekovu konferentsiiu svitu ta yii naslidky. *Yevropeiska pravda*. 16.02.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2026/02/16/7231256/ [in Ukrainian].
[Сидоренко С. Україна перемогла у Мюнхені. Все про головну безпекову конференцію світу та її наслідки. *Європейська правда*. 16.02.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2026/02/16/7231256/ (дата звернення: 25.03.2026)].
52. Bondarieva, Kh. & Prots, A. SIPRI: Yevropa zbilshyla viiskovi vytraty na 14 % i stala holovnym chynnykom yikh zrostannia u sviti. *Ukrainska pravda*. 27.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/27/8031979/ [in Ukrainian].
[Бондарєва Х., Проц А. SIPRI: Європа збільшила військові витрати на 14 % і стала головним чинником їх зростання у світі. *Українська правда*. 27.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/27/8031979/ (дата звернення: 30.04.2026)].
53. Krychkovska, U. Ministr oborony Finliandii nazvav holovnyi vyklyk Yevropy u sferi oborony. *Yevropeiska pravda*. 07.07.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/07/7/7241159/ [in Ukrainian].
[Кричковська У. Міністр оборони Фінляндії назвав головний виклик Європи у сфері оборони. *Європейська правда*. 07.07.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/07/7/7241159/ (дата звернення: 7.07.2026)].
54. Hlushchenko, O. Prezydent Chekhii zaklykav NATO "pokazaty zuby" u vidpovid na provokatsii Rosii — The Guardian. *Ukrainska pravda*. 23.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/23/8036031/ [in Ukrainian].
[Глущенко О. Президент Чехії закликав НАТО «показати зуби» у відповідь на провокації Росії — The Guardian. *Українська правда*. 23.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/23/8036031/ (дата звернення: 31.05.2026)].
55. Hlushchenko, O. Sybiha: Vidbuvaietsia perelomnyi moment viiny. *Ukrainska pravda*. 22.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/22/8035851/ [in Ukrainian].
[Глущенко О. Сибіга: Відбувається переломний момент війни. *Українська правда*. 22.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/22/8035851/ (дата звернення: 31.05.2026)].
56. Yemets, M. & Romanenko, V. Kallas prokomentuvala novyi "myrnyi plan" SShA: My ne pochuly pro postupky z boku Rosii. *Ukrainska pravda*. 20.11.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/20/8008148/ [in Ukrainian].

[Ємець М., Романенко В. Каллас прокоментувала новий «мирний план» США: Ми не почули про поступки з боку Росії. *Українська правда*. 20.11.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/20/8008148/ (дата звернення: 22.04.2026)].

57. Kaia Kallas poperedyla pro ryzyky shvydkoho myru dlia Ukrainy. *RBK-Ukraina*. 27.11.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/kaya-kallas-poperedila-riziki-shvidkogo-miru-1764267780.html [in Ukrainian].
[Кая Каллас попередила про ризики швидкого миру для України. *РБК-Україна*. 27.11.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/kaya-kallas-poperedila-riziki-shvidkogo-miru-1764267780.html (дата звернення: 22.04.2026)].
58. Davydenko, M. YeS vs "shvydkyi myr": stratehiia "Myr cherez sylu" shchodo RF. *Engage*. 10.03.2026. URL: https://engage.org.ua/ies-vs-shvydkyi-myr-stratehiia-myr-cherez-sylu-shchodo-rf/ [in Ukrainian].
[Давиденко М. ЄС vs «швидкий мир»: стратегія «Мир через силу" щодо РФ. *Engage*. 10.03.2026. URL: https://engage.org.ua/ies-vs-shvydkyi-myr-stratehiia-myr-cherez-sylu-shchodo-rf/ (дата звернення: 22.04.2026)].
59. Bondarieva, Kh. & Kizilov, Ye. Sybiha: Bez SShA dosiahty myru z RF nemozhlyvo. *Ukrainska pravda*. 12.05.2026.URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/12/8034358/ [in Ukrainian].
[Бондарєва Х., Кізілов Є. Сибіга: Без США досягти миру з РФ неможливо. *Українська правда*. 12.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/12/8034358/ (дата звернення: 31.05.2026)].
60. Kovalchuk, O. & Oliinyk, T. FT: Lidery YeS hotuiutsia do mozhlyvykh perehovoriv z Rosiieiu shchodo zavershennia viiny. *Ukrainska pravda*. 07.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/07/8033683/ [in Ukrainian].
[Ковальчук О., Олійник Т. FT: Лідери ЄС готуються до можливих переговорів з Росією щодо завершення війни. *Українська правда*. 07.05.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/07/8033683/ (дата звернення: 31.05.2026)].
61. Spryiniattia peremovyn ta stavlennia do propozytsii obminu Donbasu na harantii bezpeky: rezultaty opytuvannia, provedenoho 12—24 liutoho 2026 roku. Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym. *KIIS*. 02.03.2026. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1589&page=1 [in Ukrainian].
[Сприйняття перемовин та ставлення до пропозиції обміну Донбасу на гарантії безпеки: результати опитування, проведеного 12—24 лютого 2026 року. Пресреліз підготовлений виконавчим директором КМІС Антоном Грушецьким. *KIIS*. 02.03.2026. URL : https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1589&page=1 (дата звернення: 22.04.2026)].
62. Pokotylo, O. YeS nadav Ukraini maizhe 6 mlrd yevro — kudy napravliat hroshi. *Online.ua*. 13.11.2025. URL: https://news.online.ua/jes-nadav-ukrayini-maize-6-mlrd-jevro-kudi-napravliat-grosi-898785/ [in Ukrainian].
[Покотило О. ЄС надав Україні майже 6 млрд євро — куди направлять гроші. *Online.ua*. 13.11.2025. URL: https://news.online.ua/jes-nadav-ukrayini-maize-6-mlrd-jevro-kudi-napravliat-grosi-898785/ (дата звернення: 22.04.2026)].
63. EU financial support to Ukraine. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-financial-support-ukraine_en (дата звернення: 25.05.2026).
64. Yemets, M. Sybiha pidbyv pidsumky roboty Ukrainy za rik u vidnosynakh z YeS. *Yevropeiska pravda*. 27.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/27/7227992/ [in Ukrainian].

[Ємець М. Сибіга підбив підсумки роботи України за рік у відносинах з ЄС. *Європейська правда.* 27.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/27/7227992/ (дата звернення: 23.03.2026)].

65. Muravskyi, A. Na vidnovlennia enerhetyky Ukraini potribno 90,6 miliarda dolariv na nastupni desiat rokiv. *Ekonomichna pravda.* 23.02.2026. URL: https://epravda.com.ua/biznes/na-vidnovlennya-energetiki-ukrajini-potribno-90-6-milyarda-dolariv-na-nastupni-desyat-rokiv-818325/ [in Ukrainian].
[Муравський А. На відновлення енергетики Україні потрібно 90,6 мільярда доларів на наступні десять років. *Економічна правда.* 23.02.2026. URL: https://epravda.com.ua/biznes/na-vidnovlennya-energetiki-ukrajini-potribno-90-6-milyarda-dolariv-na-nastupni-desyat-rokiv-818325/ (дата звернення: 25.05.2026)].
66. Kovalchuk, O. Sybiha pislia rosiiskoi ataky zaklykav soiuznykiv podvoity zusyllia z pidtrymky Ukrainy. *Yevropeiska pravda.* 24.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/24/7238194/ [in Ukrainian].
[Ковальчук О. Сибіга після російської атаки закликав союзників подвоїти зусилля з підтримки України. *Європейська правда.* 24.05.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/05/24/7238194/ (дата звернення: 31.05.2026)].
67. EU financial support to Ukraine. *European Commission.* URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-financial-support-ukraine_en (дата звернення: 31.05.2026).
68. U YeS rozblokuvaly 90 mlrd yevro dlia Ukrainy i zatverdyly 20-y paket sanktsii proty Rosii. *Ukrainska pravda*. 23.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/23/8031480/ [in Ukrainian].
[У ЄС розблокували 90 млрд євро для України і затвердили 20-й пакет санкцій проти Росії. *Українська правда.* 23.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/23/8031480/ (дата звернення: 31.05.2026)].
69. Bondarieva, Kh. & Petrenko, R. Makron: Teper proty nas SShA, Kytai i Rosiia. *Ukrainska pravda.* 25.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/25/8031771/ [in Ukrainian].
[Бондарєва Х., Петренко Р. Макрон: Тепер проти нас США, Китай і Росія. *Українська правда.* 25.04.2026. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/04/25/8031771/ (дата звернення: 31.05.2026)].
70. Yemets, M. Sybiha vvazhaie 2025 rik "rokom ostatochnoho probudzhennia Yevropy". *Yevropeiska pravda.* 27.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/27/7227993/ [in Ukrainian].
[Ємець М. Сибіга вважає 2025 рік «роком остаточного пробудження Європи». *Європейська правда.* 27.12.2025. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/27/7227993/ (дата звернення: 12.03.2026)].
71. The Ankara Summit Declaration. *NATO*. 8.07.2026. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2026/07/08/the-ankara-summit-declaration (дата звернення: 8.07.2026).

Надійшла / Received 08.07.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 09.07.2026

Stepan VIDNIANSKYI
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of the History of International Relations
and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
stepanvid@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8825-7024

THE TRANSFORMATION OF WESTERN SUPPORT FOR UKRAINE DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION

The purpose of the article is to examine the significant shifts in the international arena during the fifth year of Russia's full-scale invasion of Ukraine, taking place primarily under the influence of the foreign policy of the new U.S. administration led by Donald Trump, as well as the changing policies of Western states toward the Russo-Ukrainian War and assistance to Ukraine. **The methodology** is grounded in general scientific and interdisciplinary approaches, enabling a comprehensive analysis of the transformation in Western support for Ukraine during Russia's full-scale invasion. **The scientific novelty** of the study lies in its systematic analysis, based primarily on the content analysis of Ukrainian and foreign media materials, of the European Union's intensified efforts as Ukraine's principal partner in providing political, military, and economic support. The article also examines the specific features and challenges associated with the implementation of this policy by individual EU member states, highlights issues related to the transformation of the European security system with Ukraine's participation, and analyses the increasing activity of Ukrainian diplomacy aimed at strengthening cooperation with countries around the world to defend and preserve Ukraine's statehood and independence, as well as to support the country's reconstruction during and after the Russo-Ukrainian War. **The conclusions** emphasize that European political elites and societies have increasingly come to recognize that Europe now requires unity more than ever before. In particular, the European Union must transform and intensify its activities to strengthen its global role in international relations and become a moral leader in the contemporary world. The article argues that Ukraine's membership in the EU and NATO represents an important guarantee of European security and could become a significant factor in the prosperity of the European continent. At the same time, Ukraine must continue systemic reforms even under wartime conditions, particularly in anti-corruption policy and judicial reform, while also working with the EU to end the war through a comprehensive, just, and sustainable peace.

***Keywords**: Russo-Ukrainian War, European Union, United States, diplomacy, international assistance to Ukraine.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.033
УДК 94(100):355.48(477)“2022”

Сергій РУДЬКО
кандидат історичних наук, доцент,
старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін,
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна)
serhii.rudko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-4734-4276

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА ДЕРЖАВ НОРДИЧНО-БАЛТІЙСЬКОЇ ВІСІМКИ (NB8) УКРАЇНІ У 2022 РОЦІ

Метою статті є дослідження військової допомоги Україні з боку держав Нордично-Балтійської вісімки (Nordic-Baltic Eight) у 2022 р., а також визначення її політичних передумов, основних напрямів військово-технічної підтримки, фінансово-інституційних механізмів і значення для посилення обороноздатності України. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципах історизму, об’єктивності та системності із застосуванням проблемно-хронологічного методу, порівняльно-історичного аналізу регіональних безпекових політик, інституційного аналізу механізмів міжнародної військової допомоги, а також методів воєнно-історичного дослідження, що дають змогу простежити особливості координації держав Північної та Балтійської Європи в умовах широкомасштабної російсько-української війни. **Наукова новизна** полягає в комплексному висвітленні ролі формату NB8 у військовій підтримці України у 2022 р., з’ясуванні особливостей його функціонування як регіонального механізму безпекової взаємодії, а також у визначенні ролі держав Північної та Балтійської Європи в системі міжнародної допомоги Україні. **Основні результати.** Встановлено, що широкомасштабне вторгнення Росії у 2022 р. стало чинником швидкої консолідації держав NB8 у підтримці України, що виявилося в постачанні артилерійських систем, бронетехніки, засобів протиповітряної

Цитування: Рудько С. Військова допомога держав Нордично-Балтійської вісімки (NB8) Україні у 2022 році. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 33—49. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.033

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

оборони та іншого високотехнологічного озброєння, а також у фінансуванні закупівель, підготовці українських військовослужбовців, технічній підтримці озброєння та розвитку оборонної інфраструктури. Доведено, що узгоджені дії держав Північної та Балтійської Європи забезпечили оперативне реагування на потреби України та сприяли зміцненню регіональних механізмів військово-технічної кооперації, які стали важливим елементом європейської системи безпеки в умовах російсько-української війни.

***Ключові слова**: NB8, Північна Європа, Балтійські держави, військова допомога Україні, російсько-українська війна, регіональна безпекова кооперація.*

Історіографія проблеми військової підтримки України державами нордично-балтійського регіону перебуває на етапі накопичення аналітичних і концептуальних інтерпретацій. Значна частина наявних академічних праць зосереджена не стільки на самій структурі військової допомоги, скільки на ширших питаннях регіональної безпеки, стратегічної трансформації північного й балтійського простору та зміні оборонних політик держав регіону. У цьому контексті у дослідженні В. Веебела війна розглядається як фактор переосмислення ролі Естонії у формуванні європейської стратегічної автономії [1], тоді як у роботах І. Плоом та її співавторів проаналізовано трансформацію концепції «тотальної оборони» та уроки, які естонська система безпеки винесла з українського досвіду [2; 3]. Ці публікації добре пояснюють політико-стратегічні передумови активної допомоги, але майже не містять деталізованого аналізу конкретних програм постачання озброєнь чи навчальних місій.

Важливе значення для розкриття політичного виміру підтримки України має монографія С. Віднянського та А. Мартинова «Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство», у якій допомога держав Північної Європи та Балтії розглядається як складова ширшої реакції міжнародної спільноти на російську агресію. Автори приділяють увагу не лише окремим проявам військової допомоги, а й політичним і дипломатичним передумовам консолідації держав регіону навколо України: участі в санкційній політиці ЄС проти Росії, підтримці України в межах ООН, ЄС і НАТО, візитам лідерів нордичних і балтійських держав до Києва, підтримці європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також трансформації безпекових підходів самих держав регіону після 24 лютого 2022 р. У монографії підкреслено, що пряма збройна агресія Росії проти України консолідувала країни Скандинавії навколо ЄС і НАТО щодо питання підтримки України, тоді як позиція країн Балтії визначалася поєднанням історичного досвіду російського імперського тиску, власних безпекових інтересів і ціннісної солідарності з Україною [4]. Водночас ця праця має переважно політико-дипломатичний характер і не має на меті системно реконструювати структуру, динаміку та бойове значення військової допомоги держав NB8 Україні у 2022 р., що залишає простір для спеціального воєнно-історичного аналізу цієї проблеми.

Інший напрям історіографії пов'язаний із дослідженням регіональної взаємодії та мінімалістичних форматів міждержавної співпраці держав східного флангу Європи. У статті Ю. Куришової та А. Макаричева показано, як війна стала каталізатором нових форматів координації політики безпеки, однак сама військова допо-

мога розглядається переважно як ілюстрація політичної консолідації [5]. Схожий підхід характерний і для праць, присвячених процесам безпекової трансформації та еволюції безпекової спільноти Північної Європи, у яких аналізуються механізми співпраці держав регіону [6]. Водночас практичні параметри військової допомоги — її масштаби, структура, логістика та вплив на бойові спроможності України — висвітлено лише побіжно.

Окрему групу становлять праці, присвячені питанням стримування та безпекової архітектури Балтійського регіону [7; 8]. Вони формують теоретичну основу для розуміння політики держав NB8, однак не досліджують ранній етап військової підтримки України у 2022 р. У результаті в сучасній академічній літературі вже достатньо добре розкрито стратегічні мотиви та політичні наслідки допомоги, але значно слабше представлені питання її конкретного змісту, часової динаміки, міждержавної координації на рівні окремих пакетів підтримки та їхнього впливу на перебіг бойових дій.

Певною мірою ці прогалини починають заповнювати дослідження, присвячені окремим країнам і механізмам військової підтримки, у яких аналізується структура допомоги, фінансові моделі та практичні інструменти оборонної кооперації [9; 10]. Проте навіть у цих роботах переважає державоцентричний підхід, тоді як комплексний регіональний аналіз взаємодії держав NB8 у межах єдиної системи підтримки України ще не отримав достатнього висвітлення. Таким чином, сучасна історіографія вже сформувала концептуальні пояснення політичної та безпекової логіки дій нордично-балтійських держав, але дослідження, що системно реконструюють ранній етап військової допомоги у 2022 р. на основі поєднання академічних інтерпретацій і первинних урядових джерел, залишаються поодинокими, що визначає актуальність подальшого комплексного аналізу цієї проблематики.

Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 р. стало каталізатором якісних змін у системі регіональної безпеки Північної Європи та Балтійського регіону. Особливого значення в цих умовах набув формат NB8 (Nordic-Baltic Eight), що об'єднав у співпраці Данію, Естонію, Латвію, Литву, Норвегію, Фінляндію, Швецію та Ісландію. Сформований на початку 1990-х рр., він тривалий час залишався механізмом політичної, дипломатичної та безпекової координації держав регіону, проте у 2022 р. набув нового практичного значення.

Тривалий час взаємодія держав NB8 переважно зосереджувалася на питаннях стратегічного планування, регіональної безпеки та узгодження зовнішньополітичних позицій, але 2022 р. ознаменувався швидким переходом до практичних форм підтримки України. Йшлося про розгортання масштабних поставок озброєння, фінансування оборонних потреб, участь у навчальних місіях і коаліційних форматах допомоги. Унаслідок цього нордично-балтійський регіон перетворився на один із ключових центрів мобілізації військових ресурсів для підтримки української оборони та водночас став важливим елементом формування нової архітектури стримування на східному фланзі Європи [1; 10].

Посилення військової допомоги NB8 Україні відбувалося паралельно з переосмисленням стратегічних підходів держав регіону до колективної оборони та

стримування, що було зумовлено не лише безпосередніми загрозами з боку Росії, а й ширшими процесами трансформації європейської безпекової системи. Війна проти України актуалізувала тенденції до формування гнучких регіональних форматів співпраці, у межах яких держави Північної та Балтійської Європи почали діяти більш скоординовано, поєднуючи національні оборонні програми, спільні закупівлі озброєнь і фінансові механізми підтримки партнерів [5; 7]. Така координація стала одним із чинників, що забезпечили швидкість реагування на початковому етапі війни та дозволили NB8 виступити одним із найбільш консолідованих регіональних блоків підтримки України.

Формування нордично-балтійського напряму підтримки України: передумови та контекст

У формуванні нордично-балтійського напряму підтримки України важливу роль відіграли процеси, що визріли задовго до широкомасштабного вторгнення Росії. Держави NB8 підійшли до цього етапу російсько-української війни з різним історичним досвідом відносин із Москвою, але з уже переосмисленим баченням її ролі в європейській безпеці. Для Литви, Латвії та Естонії воно певною мірою визначалося пам'яттю про радянське панування, втрату державної незалежності та тривалим сприйняттям Росії як головного джерела небезпеки в регіоні. У країнах Північної Європи переосмислення російського чинника відбувалося повільніше. Проте російсько-грузинська війна 2008 р., анексія Криму та початок бойових дій на сході України у 2014 р. стали переломними подіями, які сприяли чіткішому розумінню експансіоністського характеру політики Кремля [12, с. 7—8; 13, с. 1, 3]. Саме в такому контексті підтримка України після 24 лютого 2022 р. постала як реакція на новий виток агресії і закономірний наслідок попередньої еволюції безпекових оцінок і ставлення до Росії в державах Північної та Балтійської Європи.

Політичний фундамент цієї підтримки проявився ще до та в перші місяці широкомасштабного вторгнення. У випадку нордичних держав він поєднував санкційну політику, дипломатичні контакти з Україною, парламентську підтримку, візити лідерів до Києва та поступову зміну власних безпекових підходів. Данія ще 27 січня 2022 р. провела переговори з Україною на рівні міністра закордонних справ Дмитра Кулеби та прем'єр-міністерки Метте Фредеріксен, а після початку вторгнення приєдналася до санкцій ЄС проти Росії, передала Україні протитанкове озброєння та засоби протиповітряної оборони, вислала російських дипломатів і стала однією з перших скандинавських держав, керівництво якої відвідало Київ після відбиття російського наступу на столицю. Важливе значення мало також те, що в червні 2022 р. Данія заявила про повернення до спільної оборонної політики ЄС і підтримала надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу [4, с. 125].

Подібна логіка простежувалася і в діях Фінляндії, Швеції та Норвегії. Фінляндія підтримала санкції ЄС проти Росії, організувала виступ Президента України Володимира Зеленського перед парламентом, а навесні 2022 р. перейшла до практичного перегляду свого позаблокового статусу та подання заявки на вступ

до НАТО. Швеція, яка ще напередодні вторгнення засудила визнання Росією «ЛДНР», після 24 лютого 2022 р. підтримала санкції проти РФ, надала Україні фінансову допомогу, повернула посольство до Києва, передала протитанкові й протикорабельні засоби, зорганізувала політично символічний візит прем'єр-міністерки Магдалени Андерссон до Ірпеня та Бучі. Норвегія, не будучи членом ЄС, приєдналася до санкційної політики проти Росії, підтримувала українську дипломатію в ООН як непостійний член Ради Безпеки у 2022—2023 рр., а також застосувала фінансові інструменти економічного тиску, зокрема через рішення норвезького пенсійного фонду про згортання інвестиційної присутності в російських активах. Таким чином, військова допомога північних держав Україні спиралася на попередньо сформовану політичну позицію, у межах якої підтримка Києва розглядалася як частина ширшого стримування Росії та захисту європейського безпекового порядку [4, с. 126—129].

Для Балтійських держав політичний вимір підтримки мав ще виразніший історико-безпековий характер. Естонія, Латвія та Литва сприймали російську агресію проти України крізь призму власного досвіду радянської окупації, тривалого протистояння російському імперському впливу та безпосередньої загрози на східному фланзі НАТО. Це пояснює їхню швидку реакцію після 24 лютого 2022 р.: приєднання до санкцій ЄС, дипломатичну підтримку України, візити президентів і міністрів до Києва, підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також готовність поєднувати політичні заяви з конкретними рішеннями щодо постачання озброєння. Показовими стали спільний візит до Києва 13 квітня 2022 р. президентів Латвії, Литви, Естонії та Польщі, визнання парламентом Естонії російської агресії геноцидом українського народу, рішення Латвії визнати Росію державою-спонсором тероризму, а також заклик Сейму Литви до держав ЄС надати Україні статус кандидата на вступ. У цьому сенсі політична підтримка держав Балтії була не супровідним елементом військової допомоги, а її безпосередньою передумовою [4, с. 180—184].

Політичні передумови формування нордично-балтійського напряму підтримки України сформувалися до початку широкомасштабної російсько-української війни. Події 2022 р. усунули залишкові розбіжності у стратегічних оцінках загроз і сприяли переходу до більш консолідованої регіональної політики безпеки. Держави Північної Європи та Балтії ще у 2014 р. розпочали перегляд власних оборонних стратегій, нарощення оборонних бюджетів, активізували співпрацю в межах НАТО, ЄС і субрегіональних форматів безпеки, що створило інституційну основу для швидкої мобілізації ресурсів у 2022 р. У цьому контексті регіон Балтійського моря перетворився на один із ключових центрів формування нової системи стримування Росії, де взаємодія держав NB8 стала логічним продовженням попередніх процесів безпекової інтеграції [1, с. 95; 8, с. 93].

Важливим фактором політичної консолідації регіону стало спільне стратегічне сприйняття загроз, що значно посилилося після 24 лютого 2022 р. На практичному рівні це проявилося в синхронізації санкційної, дипломатичної та військово-технічної політики держав. Унаслідок цього політична підтримка України стала не

декларативним супроводом, а інституційною основою для швидкого розгортання військових поставок, фінансування оборонних потреб та участі в коаліційних механізмах допомоги [4, с. 124—129, 180—184].

Уряди країн NB8 розглядали російське вторгнення як фундаментальний виклик європейській системі міжнародних відносин, що вимагав координації політичних і військових рішень. Унаслідок цього було активізовано механізми субрегіональної співпраці, які дозволили державам регіону діяти синхронно в питаннях санкційної політики, військової допомоги Україні та формування спільних програм оборонного фінансування [6, с. 684; 11, с. 28]. Така координація стала проявом процесу переведення російської загрози в категорію пріоритетних безпекових питань, у межах якого політичні еліти Північної та Балтійської Європи консолідували внутрішню підтримку рішень щодо допомоги Україні [6, с. 689].

Політична готовність держав Північної Європи та Балтії до швидкої військової підтримки України проявилася вже в перші тижні широкомасштабного вторгнення. Данія ще напередодні вторгнення заявила про готовність передавати Україні озброєння та на початку березня 2022 р. сформувала перший пакет військової допомоги, що включав протитанкові засоби, засоби індивідуального захисту та медичне обладнання [9, с. 179]. Не менш показовою була позиція країн Балтії, які ще в січні 2022 р. погодили передачу Україні протитанкових комплексів Javelin і переносних зенітних ракетних комплексів Stinger, продемонструвавши готовність до дій на випередження російської агресії та фактично започаткувавши ранній етап регіональної військової підтримки України [14].

Формування нордично-балтійського напряму підтримки також було пов'язане з розвитком малих багатосторонніх форматів співпраці, які стали характерною рисою безпекової політики держав східного флангу Європи після початку широкомасштабної війни. На відміну від традиційних багатосторонніх структур, такі формати дозволили швидше погоджувати рішення щодо передачі озброєння, фінансування оборонних програм і координації логістичних процесів, забезпечуючи оперативність реагування на потреби України. Саме держави NB8 стали прикладом такого підходу, поєднавши національні ініціативи з коаліційними механізмами підтримки [5, с. 994; 7, с. 17].

Значну роль у політичній мобілізації регіону відіграв досвід країн Балтії, які традиційно виступали найбільш послідовними прихильниками жорсткої політики стримування Росії. Їхнє сприйняття безпекових ризиків на східному фланзі НАТО сприяло формуванню активної позиції щодо необхідності швидкої військової підтримки України та посиленню тиску на партнерів у питанні розширення допомоги. У результаті країни Балтії стали одними з головних ініціаторів регіональної мобілізації навколо України, що вплинуло й на позицію північних держав регіону [2, с. 82; 3, с. 63].

Паралельно поглиблювалася інтеграція оборонної політики країн Північної Європи, що проявилося у зростанні ролі спільних оборонних програм, координації закупівель озброєнь та розвитку взаємодії між оборонно-промисловими комплексами. Ці процеси сприяли формуванню більш структурованого регіональ-

ного механізму підтримки України, у якому політичні рішення супроводжувалися створенням фінансових і логістичних інструментів їх реалізації [7, с. 20; 11, с. 30]. У результаті вже впродовж перших місяців війни нордично-балтійський регіон став одним із помітних осередків коаліційного підходу до підтримки України, поєднуючи спільність стратегічних оцінок, інституційну готовність до координації дій і наявність політичної волі до довгострокового військового сприяння.

Розширення допомоги: артилерія, бронетехніка та високотехнологічні системи

Упродовж 2022 р. держави NB8 здійснили перехід від постачання легкого озброєння до передачі важких систем вогневої підтримки, бронетехніки та високотехнологічних засобів ведення бойових дій. Такий перехід сприяв зміцненню оборонних можливостей України й відбувався в умовах швидкої адаптації оборонної політики держав нордично-балтійського регіону до нової безпекової реальності, коли військова допомога Україні розглядалася як складова стримування Росії на східному фланзі Європи [6, с. 18; 10, с. 29].

Показовим прикладом переходу держав NB8 до системної моделі довгострокової оборонної підтримки стала військова допомога Норвегії, що поєднала національні пакети озброєнь із фінансуванням багатосторонніх механізмів постачання та довгостроковими інституційними програмами підтримки України [10, с. 89]. Водночас збільшення допомоги мало ширший регіональний характер: Данія і Швеція поступово долучалися до передачі важчих видів озброєння та спеціалізованих систем, а країни Балтії забезпечували Україну бронетехнікою, артилерійськими засобами, безпілотними комплексами та супровідним матеріально-технічним оснащенням, що надавало допомозі комплексного характеру.

Ключове значення у структурі цієї підтримки посіло постачання артилерійських систем і боєприпасів. Норвегія передала Україні 22 самохідні артилерійські установки M109 разом із боєприпасами та запасними частинами, що суттєво підвищило можливості ЗСУ щодо ведення контрбатарейної боротьби та підтримки наступальних операцій [15]. Додатково країна через міжнародні фонди підтримки України профінансувала закупівлю артилерійських боєприпасів та долучилася до спільних програм постачання важкого озброєння, включаючи фінансування виробництва самохідних гаубиць Zuzana 2 разом із партнерами по НАТО [16; 17]. Паралельно Литва передавала Україні артилерійські системи, боєприпаси та здійснювала ремонт пошкоджених самохідних установок, посилюючи стійкість української артилерії та її здатність до тривалого застосування.

Важливим напрямом стала також передача бронетехніки та мобільних мінометних систем. У листопаді 2022 р. Литва передала Україні 12 бронетранспортерів M113, частина з яких була оснащена самохідними мінометами (120 мм) та машинами управління вогнем, що забезпечило підрозділам ЗСУ підвищену мобільність і можливості тактичної вогневої підтримки [18]. Поставки бронетехніки супроводжувалися передачею боєприпасів і технічного забезпечення, що

дозволило інтегрувати нову техніку без тривалих логістичних затримок. Подібні кроки свідчили про прагнення держав регіону забезпечити комплексний характер допомоги, орієнтований не лише на передачу озброєння, а й на підтримку його ефективної експлуатації [2, с. 79].

Значне місце у структурі допомоги посіли високотехнологічні системи, зокрема розвідувальні безпілотні комплекси, протитанкові та протиповітряні засоби, а також сучасні оптичні системи спостереження. Норвегія передала Україні мікродрони Black Hornet, ракети Hellfire, переносні зенітні комплекси Mistral та прилади нічного бачення, що підвищило ефективність розвідувальних операцій і можливості підрозділів у боротьбі з бронетехнікою та повітряними цілями [19; 20]. Держави Балтії забезпечували постачання боєприпасів до західних артилерійських систем, розвідувальних безпілотників і засобів підтримки їхньої експлуатації, що сприяло формуванню стійкішої системи забезпечення українських військ необхідними ресурсами [21]. У цьому ж контексті варто враховувати й внесок Фінляндії, яка, хоча й не розкривала повного змісту своїх пакетів, також передавала Україні матеріальні ресурси військового призначення та долучалася до зміцнення її оборонних спроможностей [22; 23].

Паралельно з постачанням озброєння держави NB8 активно долучалися до міжнародних програм фінансування закупівлі високотехнологічних систем і розвитку спільних оборонних виробничих проєктів. Це сприяло інтеграції їхніх зусиль у ширші коаліційні формати підтримки України. Така модель співпраці поєднувала національні поставки озброєння з багатосторонніми фінансовими механізмами, що забезпечувало стабільніше постачання та дозволяло швидко реагувати на зміну потреб української армії [1, с. 104; 5, с. 997]. Одночасно зростала роль технологічної допомоги, включаючи передачу систем розвідки й засобів протидії безпілотникам, що відображало поступовий перехід від екстреної підтримки до формування довгострокової системи військово-технічної кооперації між Україною та державами нордично-балтійського регіону [3, с. 70; 6, с. 692].

Фінансові механізми та коаліційні формати підтримки

Поряд із прямим постачанням озброєння держави нордично-балтійського регіону у 2022 р. активно розвивали фінансові механізми військової допомоги Україні, що дозволяло швидше масштабувати підтримку й інтегрувати її у ширші коаліційні формати. Такий підхід базувався на поєднанні національних бюджетних рішень, багатосторонніх фондів і спільних закупівель озброєнь, які забезпечували стабільність постачання та довгострокову координацію оборонної підтримки. Регіональна кооперація у сфері безпеки стала однією з ключових характеристик відповіді держав Північної Європи на російське вторгнення, формуючи стійкі механізми взаємного фінансування та оперативної взаємодії [6, с. 686; 11, с. 30].

Важливу роль у формуванні таких механізмів відігравали фінансові ініціативи держав NB8, які поєднували національні бюджетні рішення з участю у багатосто-

ронніх каналах постачання та коаліційних фондах підтримки України. Найпомітнішу роль у цій системі відігравала Норвегія, яка у співпраці з іншими європейськими партнерами спрямовувала кошти на закупівлю військового обладнання, боєприпасів і матеріально-технічного забезпечення через міжнародні механізми допомоги [24]. Данія долучилася до фінансування міжнародних форматів закупівлі озброєнь, зокрема через британський International Fund for Ukraine, а також брала участь у спільному фінансуванні виробництва самохідних артилерійських установок Zuzana 2 для України [25; 26].

Країни Балтії використовували державні програми військової допомоги як інструмент системної підтримки, спрямовуючи значні ресурси на закупівлю боєприпасів, військової техніки та іншого обладнання для потреб українських сил оборони. Так, Литва системно збільшувала обсяг військової допомоги, спрямовуючи значні ресурси на закупівлю озброєння, боєприпасів і технічних засобів, що забезпечувало стабільність довгострокових поставок [27]. Естонія затвердила масштабний пакет військової допомоги на суму понад 113 млн євро, довівши загальний обсяг підтримки до понад 1 % ВВП країни, що стало одним із найвищих показників серед союзників України [28]. Така модель дозволяла поєднувати національні ресурси з коаліційними інструментами та значно розширювала масштаб військової підтримки.

Важливою особливістю фінансових механізмів стала їхня інтеграція в коаліційні формати закупівель озброєнь і спільні оборонні програми. Держави регіону брали участь у фінансуванні міжнародних проєктів виробництва та постачання важких систем, включаючи спільні програми закупівлі артилерійських систем і боєприпасів, що забезпечувало ефективніше використання ресурсів і скорочення строків постачання. Такі практики відповідають тенденції розвитку безпекового співробітництва у вузьких багатосторонніх коаліціях на східному фланзі Європи, де невеликі групи держав створюють гнучкі механізми співпраці для оперативного реагування на кризові ситуації [5, с. 996]. Одночасно фінансові інструменти розглядалися як складова регіональної стратегії стримування, спрямованої на підтримку оборонної стійкості України та посилення безпеки самого нордично-балтійського регіону [1, с. 102; 7, с. 20].

Коаліційний характер фінансової допомоги також проявлявся у спільних гуманітарно-оборонних проєктах, включаючи фінансування польових шпиталів, медичних транспортних засобів і логістичних інфраструктурних рішень, що забезпечували підтримку військових операцій України. Такі ініціативи демонстрували перехід до інституціоналізованої моделі багатосторонньої підтримки, у якій держави NB8 виступали як один із ключових регіональних центрів координації військово-технічної та фінансової допомоги Україні [2, с. 84; 3, с. 73].

Військова підготовка, технічна підтримка та інші форми сприяння

Одним із ключових напрямів участі держав нордично-балтійського регіону в підтримці України стала підготовка військовослужбовців, технічна допомога та забезпечення функціонування оборонної інфраструктури — це технології довгострокового характеру, спрямовані на підвищення стійкості українських сил у тривалому протистоянні. Дослідження регіональної безпекової співпраці показують, що держави Північної Європи розглядали навчальні програми та технічну підтримку як елемент ширшої моделі оборонної взаємодії, що поєднує військові, технологічні та інституційні ресурси [3, с. 75; 6, с. 689].

Значний внесок у навчання українських військових забезпечували міжнародні тренувальні місії. Швеція направила до Великої Британії до 120 військових інструкторів для участі у програмі базової підготовки українських військовослужбовців, що стало частиною ширшої коаліційної ініціативи Interflex [29, с. 21]. Норвегія також долучилася до навчальних програм, надаючи інструкторів і фінансування тренувальної місії Євросоюзу EUMAM Ukraine та збільшуючи кількість персоналу, залученого до підготовки українських військових [24; 30]. Литва розширила участь у підготовці українських військових у межах місій EUMAM Ukraine та Interflex і планувала підготувати до 1500 українських військовослужбовців як на власній території, так і в інших державах ЄС, що відбивало системний підхід регіону до формування навчальної підтримки [31].

Паралельно з підготовкою особового складу держави NB8 забезпечували технічну підтримку озброєння та військової техніки, переданих Україні. Важливим прикладом стала участь Литви в ремонті й відновленні самохідних артилерійських установок PzH 2000, що дозволяло оперативно повертати пошкоджені системи до бойового застосування та підтримувати їхню технічну справність [32]. Подібні заходи значно підвищували ефективність використання наданого озброєння та скорочували час його відновлення, що мало критичне значення в умовах інтенсивних бойових дій.

Окремим напрямом стала технічна підтримка логістики й медичного забезпечення. Норвегія передала Україні медичні автобуси для евакуації поранених і фінансувала створення польових шпиталів, що дозволило підвищити рівень медичної допомоги у прифронтових районах [33; 34]. Додатково країни регіону постачали обладнання для розмінування, інженерну техніку та тимчасові мости, сприяючи відновленню транспортної інфраструктури й забезпеченню мобільності військ [35]. Такі заходи формували комплексну модель підтримки, у якій військова допомога поєднувалася з інфраструктурними рішеннями.

Важливою складовою технічного сприяння стала також передача високотехнологічних засобів розвідки, зв'язку та протидії безпілотним системам. Норвегія брала участь у фінансуванні закупівлі засобів протидії безпілотним системам Nightfighter [20]. Поряд із цим держави регіону забезпечували передачу приладів нічного бачення, оптичних систем та іншого обладнання, необхідного для сучасних бойових дій [19].

Комплексна участь держав NB8 у підготовці особового складу, ремонті техніки й технічному забезпеченні відбивала ширшу тенденцію до формування системної оборонної підтримки України, у межах якої військова допомога поєднувалася з інституційними, технологічними та логістичними інструментами співпраці. Такий підхід відповідав концепції «тотальної оборони», яку активно розвивають країни Балтії та Північної Європи і яка передбачає інтеграцію військових та цивільних ресурсів для довгострокового забезпечення безпеки [1, с. 104; 2, с. 78].

Бойова результативність військової допомоги NB8

Оперативне значення військової допомоги держав Північної та Балтійської Європи проявилося вже на початковому етапі широкомасштабної війни, коли передані системи озброєння були інтегровані у структури ЗСУ та почали використовуватися в реальних бойових умовах. Одним із важливих чинників стало раннє забезпечення українських підрозділів протитанковими засобами. Наприклад, передача Швецією гранатометів AT4 разом з іншими системами протитанкової боротьби посилювала спроможність українських сил протидіяти російським бронетанковим підрозділам у період активної фази наступальних дій противника [36].

Суттєве значення мала й допомога Данії, яка передала бронетранспортери M113, протитанкові міни й мінометні боєприпаси, створивши додаткові можливості для підвищення мобільності підрозділів, розширення маневру та зміцнення оборонних рубежів на оперативних напрямках [37]. Водночас країни Балтії посилили доступ ЗСУ до засобів боротьби з російською бронетехнікою та прикриття військ від повітряних загроз. Передані Литвою, Латвією та Естонією протитанкові комплекси Javelin, переносні зенітні ракетні комплекси Stinger та інші засоби оборони були інтегровані в систему стримування противника, зміцнивши українську оборону в найбільш критичний період початку широкомасштабної війни [14].

Балтійські держави зробили помітний внесок у розширення розвідувальних і артилерійських можливостей українських сил. Передані Литвою розвідувальні безпілотні системи використовувалися для виявлення російської техніки та коригування артилерійського вогню, забезпечуючи точність ураження цілей і раціональне використання боєприпасів [38]. Одночасно самохідні артилерійські установки M109, передані Латвією, застосовувалися в бойових умовах уже влітку 2022 р. [39].

Важливим чинником посилення дальності та інтенсивності вогневого ураження противника стала підтримка Норвегії, яка передала Україні самохідні артилерійські установки M109, боєприпаси до них, а також долучилася до спільних програм постачання далекобійних ракетних систем M270 [15; 40]. У поєднанні з наданими високоточними ракетами Hellfire, мікродронами Black Hornet та іншими системами розвідки й спостереження це розширювало можливості українських сил у контрбатарейній боротьбі, розвідці й ураженні тилових об'єктів противника [19; 20].

Комплексність допомоги NB8 проявилася в поєднанні постачання озброєння з програмами підготовки особового складу, які дозволяли швидше освоювати нові системи та використовувати їх у бойових діях. Участь країн NB8 у тренувальних місіях, збільшення кількості інструкторів, які готували українських військовослужбовців, підвищували рівень бойової підготовки підрозділів та адаптації до стандартів застосування сучасного озброєння [30]. Допомога країн NB8 у 2022 р. стала одним із вагомих чинників зміцнення української оборони у критичний період війни та створила матеріально-технічні передумови для подальших контрнаступальних дій українських сил.

Про масштаб підтримки з боку держав NB8 свідчить не лише номенклатура, але й вартість переданого озброєння. За даними Ukraine Support Tracker Кільського інституту світової економіки, станом на середину січня 2023 р. лідерами за абсолютними обсягами допомоги Україні серед європейських донорів були Велика Британія, Німеччина, Польща та інституції ЄС, однак найбільші частини свого національного ВВП витрачали саме держави Північної та Балтійської Європи. Особливо показовими були внески держав Балтії: офіційна латвійська статистика на початку 2023 р. оцінювала сукупну підтримку Україні в понад 314 млн євро, або 0,93 % ВВП країни, а естонський уряд невдовзі наголосив, що військова допомога Україні перевищила 1 % естонського ВВП. Це дає підстави стверджувати, що в загальноєвропейському контексті держави NB8, поступаючись окремим великим країнам за абсолютними сумами, лідирували за інтенсивністю та політичною готовністю до швидкого ресурсного залучення [41—43].

Отже, у 2022 р. формат NB8 виявив себе як важливий регіональний механізм військової підтримки України, у межах якого держави Північної та Балтійської Європи забезпечили скоординоване постачання озброєння і військової техніки, розвиток фінансових механізмів закупівель, участь у підготовці українських військовослужбовців, технічному обслуговуванні переданих систем, а також у логістичному й медичному забезпеченні. Визначальною рисою цього напряму допомоги стала його багаторівневість, за якої політична консолідація держав NB8 навколо України створила основу для швидкого переходу від дипломатичної підтримки до практичних форм військово-технічного сприяння. Ця консолідація проявилася в санкційній політиці, парламентській та урядовій дипломатії, підтримці європейської та євроатлантичної інтеграції України, візитах лідерів регіону до Києва, що засвідчило готовність держав Північної та Балтійської Європи розглядати допомогу Україні як складову власної безпеки та стримування Росії. Досвід держав NB8 засвідчив, що малі регіональні формати безпекової взаємодії в умовах великої війни здатні виконувати функції не лише політичного узгодження позицій, а й швидкої мобілізації ресурсів для зміцнення обороноздатності держави-партнера. Таким чином, діяльність NB8 у 2022 р. стала важливим елементом європейської системи підтримки України й одним із проявів трансформації регіональної безпекової співпраці під впливом російської агресії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Veebel, V. The war in Ukraine: Estonia and European strategic autonomy responding to Russia. *Lithuanian Annual Strategic Review*. 2023. 21: 87-112. DOI: https://doi.org/10.47459/lasr.2023.21.5.
2. Ploom, I. & Murumets, I. Estonian expectations on the regional security arrangements after Russia's aggression against Ukraine in 2022. *Journal on Baltic Security*. 2023. 9 (2): 65-101. DOI: https://doi.org/10.57767/jobs_2023_007.
3. Ploom, I., Śliwa, Z. & Haas, M. Lessons Identified from Ukraine: The Bid for the Estonian Total Defence Concept. *Journal on Baltic Security*. 2025. 11 (1): 58-87. DOI: https://doi.org/10.57767/jobs_2025_004.
4. Vidnianskyi, S. & Martynov, A. Viina Rosii proty Ukrainy ta mizhnarodne spivtovarystvo. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Віднянський, С., Мартинов, А. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. Київ, 2023. 336 с.].
5. Kuryshova, Y. & Makarychev, A. Regionalism at a distance? War and minilateralism at Europe's eastern flank. *Australian Journal of International Affairs*. 2025. 79 (6): 988-1008. DOI: https://doi.org/10.1080/10357718.2025.2556896.
6. Sjöstedt, R. & Noreen, E. Securitization in the security community: Cooperation and conflict in the Nordic in relation to the Covid-19 crisis and Russia's invasion of Ukraine. *Cooperation and Conflict*. 2025. 60 (4): 675-701. DOI: https://doi.org/10.1177/00108367251377600.
7. Lawrence, T. Deterrence in the Nordic-Baltic Region. *Deterrence and Hybrid Warfare: Lessons from Russia's War in Ukraine for Taiwan and the Nordic-Baltic Region*. Tallinn, 2025. 14-23. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep68284.9 (дата звернення: 10.02.2026).
8. Kropatcheva, E. Security Dynamics in the Baltic Sea Region Before and After the Ukraine Crisis. *Borders in the Baltic Sea Region*. Cham, 2017. 81-100. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-352-00014-6_4.
9. Rudko, S. Danska model viiskovoi dopomohy Ukraini yak proiav novoi dyplomatii bezpeky u mizhnarodnykh vidnosynakh. *Viiskovo-naukovyi visnyk*. 2025. 44: 177-194. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.177-194 [in Ukrainian].
[Рудько С. Данська модель військової допомоги Україні як прояв нової дипломатії безпеки у міжнародних відносинах. *Військово-науковий вісник*. 2025. Вип. 44. С. 177—194. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.177-194].
10. Rudko, S. Viiskova dopomoha Norvehii Ukraini u 2022—2024 rokakh: masshtaby, mekhanizmy ta znachennia. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2025. X: 87-98. DOI: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2025.10.087 [in Ukrainian].
[Рудько С. Військова допомога Норвегії Україні у 2022—2024 роках: масштаби, механізми та значення. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2025. Vol. X. С. 87—98. DOI: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2025.10.087].
11. Alam, H. A Comparative Analysis of Nordic Countries' Responses to the Ukraine-Russia War. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. 2024. 3: 24-34. DOI: https://doi.org/10.29013/EJHSS-24-3-24-34 .
12. Deterioration of the security environment — implications for Sweden. *Government Offices of Sweden*. 11.05.2022. URL: https://www.government.se/contentassets/05ffb51ba6404a459d7ee45c98e87a83/deterioration-of-the-security-environment---inplications-for-sweden-ds-20228/ (дата звернення: 25.03.2026).
13. Annual Report of the Minister of Foreign Affairs on the accomplishments and further work with respect to national foreign policy and the European Union 2020. *Ministry of*

Foreign Affairs of the Republic of Latvia. 2020. URL: https://www.mfa.gov.lv/en/media/2221/download (дата звернення: 25.03.2026).
14. Rudko, S. Baltiiskyi shchyt Ukrainy: Lytva, Latviia ta Estoniia — try roky poslidovnoi viiskovoi pidtrymky. *Militarnyi*. 18.04.2025. URL: https://militarnyi.com/uk/blogs/baltijskyj-shhyt-ukrayiny-lytva-latviya-ta-estoniya-try-roky-poslidovnoyi-vijskovoyi-pidtrymky/ [in Ukrainian].
[Рудько С. Балтійський щит України: Литва, Латвія та Естонія — три роки послідовної військової підтримки. *Militarnyi*. 18.04.2025. URL: https://militarnyi.com/uk/blogs/baltijskyj-shhyt-ukrayiny-lytva-latviya-ta-estoniya-try-roky-poslidovnoyi-vijskovoyi-pidtrymky/ (дата звернення: 19.02.2026)].
15. Norway has donated artillery to Ukraine. *Government of Norway*. 08.06.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/norge-har-donert-artilleriskyts-til-ukraina/id2917760/ (дата звернення: 10.02.2026).
16. Norway contributes to the purchase of artillery ammunition for Ukraine. *Government of Norway*. 14.10.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/norge-bidrar-til-kjop-av-artilleriammunisjon-til-ukraina/id2934053/ (дата звернення: 10.02.2026).
17. Jaro Nad. [X (Twitter) page]. 02.10.2022. URL: https://x.com/JaroNad/status/1576542536398929921 (дата звернення: 10.02.2026).
18. Lietuva perdavė Ukrainai sunkiuosius minosvaidžius ant M113 platformos. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija*. 14.11.2022. URL: https://kam.lt/lietuva-perdave-ukrainai-sunkiuosius-minosvaidzius-ant-m113-platformos/ (дата звернення: 10.02.2026) [in Lithuanian].
19. Norway donates Hellfire missiles and night optics to Ukraine. *Government of Norway*. 08.09.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/donerer-hellfire-missiler-og-nattoptikk-til-ukraina/id2926713/ (дата звернення: 10.02.2026).
20. Norwegian-developed drone to Ukraine. *Government of Norway*. 24.08.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/droner/id2924942/ (дата звернення: 10.02.2026).
21. Lithuanian MoD. [X (Twitter) page]. 04.12.2022. URL: https://x.com/Lithuanian_MoD/status/1599498276478197760 (дата звернення: 10.02.2026).
22. Suomelta lisää puolustustarvikeapua Ukrainaan. *Puolustusministeriö*. 19.04.2022. URL: https://defmin.fi/-/suomelta-lisaa-puolustustarvikeapua-ukrainaan-1 (дата звернення: 10.02.2026) [in Finnish].
23. Finliandiia nadsylaie Ukraini oboronnu dopomohu na ponad 20 milioniv yevro. *Yle*. 05.07.2022. URL: https://yle.fi/a/3-12523507 [in Ukrainian].
[Фінляндія надсилає Україні оборонну допомогу на понад 20 мільйонів євро. *Yle*. 05.07.2022. URL: https://yle.fi/a/3-12523507].
24. Norway and the Netherlands contribute €250 million to Ukraine's defence. *Government of Norway*. 10.11.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/ukfund/id2946620/ (дата звернення: 10.02.2026).
25. Danmark donerer 300 mio. kr. til fond til indkøb af våben til Ukraine. Forsvarsministeriet. *Forsvarsministeriets*. 21.12.2022. URL: https://www.fmn.dk/da/nyheder/2022/danmark-donerer-300-mio.-kr.-til-fond-til-indkob-af-vaben-til-ukraine/ (дата звернення: 10.02.2026) [in Danish].
26. Nimechchyna, Daniia ta Norvehiia profinansuiut postavku novykh SAU Zuzana 2 dlia Ukrainy. *Militarnyi*. 02.10.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/nimechchyna-daniya-ta-norvegiya-profinansuyut-postavku-novyh-sau-zuzana-2-dlya-ukrayiny/ [in Ukrainian].
[Німеччина, Данія та Норвегія профінансують поставку нових САУ Zuzana 2 для України. *Militarnyi*. 02.10.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/nimechchyna-

daniya-ta-norvegiya-profinansuyut-postavku-novyh-sau-zuzana-2-dlya-ukrayiny/ (дата звернення: 18.02.2026)].
27. Lietuva Ukrainai perdavė puspenkto milijono šaudmenų. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.* 08.09.2023. URL: https://kam.lt/lietuva-ukrainai-perdave-puspenkto-milijono-saudmenu/ (дата звернення: 10.02.2026) [in Lithuanian].
28. Estonia's military support to Ukraine will increase to more than 1 % of GDP. *Government of the Republic of Estonia.* 19.01.2023. URL: https://valitsus.ee/en/news/estonias-military-support-ukraine-will-increase-more-1-gdp (дата звернення: 10.02.2026).
29. Försvarsdepartementet. Sverige utbildar ukrainska soldater i Storbritannien [Pressmeddelande]. *Regeringskansliet*. 07.08.2022. URL: https://www.regeringen.se/contentassets/289cddb99dca4f80b9b10d2e6efabea6/forsvarsminister-peter-hultqvist-pressmeddelanden-2014-2022.pdf (дата звернення: 10.02.2026) [in Swedish].
30. Norvehiia podvoit kilkist instruktoriv, yaki trenuyut ukrainskykh viiskovykh. *Yevropeiska pravda.* 01.12.2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/1/7151700/ [in Ukrainian].
[Норвегія подвоїть кількість інструкторів, які тренують українських військових. *Європейська правда.* 01.12.2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/1/7151700/ (дата звернення: 10.02.2026).]
31. Seimas priėmė KAM siūlymą didinti Lietuvos paramą mokant Ukrainos ginkluotųjų pajėgų karius. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.* 23.12.2022. URL: https://kam.lt/seimas-prieme-kam-siulyma-didinti-lietuvos-parama-mokant-ukrainos-ginkluotuju-pajegu-karius/ (дата звернення: 11.03.2026) [in Lithuanian].
32. Anušauskas, A. Two more PzH2000 howitzers were repaired and delivered to Ukraine. Along with ammunition. [X (Twitter) page]. 03.12.2022. URL: https://x.com/a_anusauskas/status/1598967997879955457 (дата звернення: 17.02.2026).
33. Norway donates medical buses to Ukraine. *NATO*. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_209495.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 10.02.2026).
34. Norway and the Netherlands provide additional field hospital. *Government of Norway*. 01.12.2022. URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/jointstatementfieldhospital/id2949190/ (дата звернення: 10.02.2026).
35. Derzhavne ahentstvo vidnovlennia ta rozvytku infrastruktury Ukrainy. [Facebook page]. 15.12.2022. URL: https://www.facebook.com/share/p/18Tn5jfc9C/ [in Ukrainian].
[Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України [Facebook page]. 15.12.2022. URL: https://www.facebook.com/share/p/18Tn5jfc9C/ (дата звернення: 21.02.2026)].
36. Safronov, T. Syly Ukrainy otrymuiut novi shvedski hranatomety AT4. *Militarnyi*. 08.03.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/syly-ukrayiny-otrymuyut-novi-shvedski-granatomety-at4/ [in Ukrainian].
[Сафронов Т. Сили України отримують нові шведські гранатомети AT4. *Militarnyi*. 08.03.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/syly-ukrayiny-otrymuyut-novi-shvedski-granatomety-at4/ (дата звернення: 25.02.2026).]
37. Nielsen, M.K. Danmark sender panserminer, mandskabsvogne og mortérgranater til Ukraine. *DR*. 28.04.2022. URL: https://www.dr.dk/nyheder/indland/danmark-sender-panserminer-mandskabsvogne-og-morterggranater-til-ukraine (дата звернення: 10.02.2026) [in Danish].
38. Kozatskyi, S. Bezpilotnyky vid lytovtsiv pochaly dopomahaty ZSU. *Militarnyi*. 19.07.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/bezpilotnyky-vid-lytovtsiv-pochaly-dopomagaty-zsu/ [in Ukrainian].

[Козацький С. Безпілотники від литовців почали допомагати ЗСУ. *Militarnyi*. 19.07.2022. URL: https://militarnyi.com/uk/news/bezpilotnyky-vid-lytovtsiv-pochaly-dopomagaty-zsu/ (дата звернення: 14.02.2026).]
39. Reznikov, O. 6 more M109 howitzers that have recently arrived in Ukraine from Latvia are already showing results on the battlefield. [X (Twitter) page]. 16.08.2022. URL: https://x.com/oleksiireznikov/status/1559270844471328769 (дата звернення: 10.02.2026).
40. Norway and the United Kingdom provide long-range rocket artillery to Ukraine. *Government of Norway*. 29.06.2022. URL: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-og-storbritannia-gir-langtrekkende-rakettartilleri-til-ukraina/id2921395/ (дата звернення: 24.02.2026).
41. Ukraine Support Tracker. *Kiel Institute for the World Economy*. 11.02.2026. URL: https://www.kielinstitut.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/ (дата звернення: 25.03.2026).
42. Annual Report of the Minister of Foreign Affairs on the accomplishments and further work with respect to national foreign policy and the European Union. *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia*. 2022. URL: https://www.mfa.gov.lv/en/media/7965/download?attachment= (дата звернення: 25.03.2026).
43. Estonia's military support to Ukraine will increase to more than 1% of GDP. *Government of Estonia*. 19.01.2023. URL: https://valitsus.ee/en/news/estonias-military-support-ukraine-will-increase-more-1-gdp (дата звернення: 10.03.2026).

Надійшла / Received 16.03.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Serhii RUDKO
Ph.D. in History, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Tactical and Specialist Disciplines,
Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy (Lviv, Ukraine)
serhii.rudko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-4734-4276

MILITARY ASSISTANCE TO UKRAINE FROM THE NORDIC-BALTIC EIGHT (NB8) IN 2022

The purpose of the article is to examine military assistance to Ukraine provided by the states of the Nordic-Baltic Eight (NB8) in 2022, as well as to identify its political preconditions, principal areas of military-technical support, financial and institutional mechanisms, and its significance for strengthening Ukraine's defence capability. **The methodology** of the study is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity, employing the problem-chronological method, comparative-historical analysis of regional security policies, institutional analysis of international military assistance mechanisms, as well as methods of military-historical research, which make it possible to trace the specific features of coordination among the states of Northern and Baltic Europe under the conditions of the full-scale Russian-Ukrainian war. **The scientific novelty** lies in a comprehensive examination of the role of the NB8 format in military support for Ukraine in 2022, in clarifying the specific features of its functioning as a regional mechanism of security interaction, and in determining the place of the states of Northern and Baltic Europe within the system of international assistance to Ukraine. **Main findings.** It has been established that Russia's full-scale invasion in 2022 became a factor in the rapid consolidation of the NB8 states in support of Ukraine, which

was manifested in the supply of artillery systems, armoured vehicles, air defence systems, and other high-technology weapons, as well as in financing procurement, training Ukrainian servicemen, providing technical support for weapons, and developing defence infrastructure. It has been demonstrated that the coordinated actions of the states of Northern and Baltic Europe ensured a prompt response to Ukraine's needs and contributed to strengthening regional mechanisms of military-technical cooperation, which has become an important component of the European security system in the context of the Russian-Ukrainian war.

***Keywords**: NB8, Nordic countries, Baltic states, military assistance to Ukraine, Russo-Ukrainian War, regional security cooperation.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.050
UDC 94(477.83/.86)"11/12"+930.2

Vadym ARISTOV
Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Senior Research Fellow,
Department of Medieval and Early Modern History of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
aristov3000@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-3094-8850

CHRONOLOGY OF ROMAN MSTYSLAVYCH'S CONQUEST OF HALYCH: SOURCES AND ARGUMENTS *

The exact year of the conquest of Halych by prince Roman Mstyslavych of Volodymyr is not recorded in the sources, although it is clear that it occurred no earlier than 1198 and no later than 1202. Since the 19th century, academic historiography has generally accepted the chronology of this event as found only in later texts — namely, the *Annals* of Jan Długosz (1198) and the *Hustynia Chronicle* (1199). The **aim** of this article is to determine whether 13th-century sources provide any grounds for dating Roman's conquest of Halych to 1198 or 1199 and, on the basis of such an analysis, to propose a more substantiated dating. To this end, a range of standard **methods** and **approaches** of source criticism have been employed. **Scholarly novelty:** For the first time, the chronology of Roman's conquest of Halych is examined exclusively on the basis of early (13th century) sources, without relying on the fictitious

* The results of this study were presented on 2 October 2025 at the international conference "From the Autocrat of Rus' Land Roman Mstyslavovych to the King of Rus' Danylo and his Descendants: Human, Community, State of the 12th—14th Centuries in Ukrainian Medieval History" (held at Vasyl Stefanyk Carpathian National University and National Reserve "Ancient Halych," 2—3 October 2025), and on 14 April 2026 at the Seminar of the Department of History, National University of "Kyiv-Mohyla academy".

Цитування: Aristov V. Chronology of Roman Mstyslavych's Conquest of Halych: Sources and Arguments. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 50—65. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.050

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

dates of Jan Długosz or the Hustynia Chronicle, which depends on his text (via 16th-century Polish historiography). **Conclusions:** An analysis of early sources (Byzantine, Ruthenian, and Polish) shows that none of them gives preference to either 1198 or 1199 as the date of Roman's conquest of Halych. Instead, arguments are presented in favor of dating this event three or two years later, respectively.

***Keywords**: Kyivan Rus, Galician Principality, medieval studies, medieval sources, historical chronology.*

The dates of the death of the Galician prince Volodymyr Yaroslavych and the subsequent conquest of Halych by Prince Roman Mstyslavych from Volhynia are not explicitly recorded in sources contemporary with these events. They first appear in late medieval and early modern texts. Jan Długosz dated them to 1198 [1, p. 168—171], and his account influenced subsequent Polish historiography. Later, drawing on Polish historical works, but diverging from them in certain respects, the Ukrainian Hustynia Chronicle dated Volodymyr's death and Roman's establishment in Halych to 1199 [2, p. 268] [1]. Thus, Długosz's *Annals of Poland* and the *Hustynia Chronicle* were the first texts to assign specific annual dates to these events.

This state of the sources pose difficulties for scholarly historiography and stimulate a discussion that have continued since the mid-19th century. An overview of this debate in the 19th and 20th centuries is provided by Vitalii Nahirnyi in a dedicated article and in the relevant section of his monograph [4, p. 512—513; 5, p. 83—87], relieving me of the need to review the historiography in detail.

However, the general historiographical landscape is not difficult to survey. In the overwhelming majority of studies, the death of Volodymyr Yaroslavych and Roman's conquest of Halych are dated to 1198—1199, that is, the same dates proposed by Jan Długosz and the *Hustynia Chronicle* [2]. It should be noted, however, that from the late 19th century onward, scholars did not simply choose between these two sources or combine their da-

---

[1] At the same time, the date in the *Hustynia Chronicle* depends on Długosz, albeit not directly, but mediated through Maciej Stryjkowski's *Chronicle*. It reports the death of Volodymyr and Roman's conquest of Halych in the year entry for 1198 [3, p. 236—237]. For the use of Stryjkowski's text in the *Hustynia Chronicle*, see [2, p. XLV, LXI, LXXXV—LXXXVII].

[2] As Vitalii Nahirnyi rightly noted, the historiographical success of 1199 is linked to the authority of Mykhailo Hrushevskyi. Doubting the "Długoszian" chronology, the historian wrote: "The Kyiv Chronicle at this point elaborates a great deal on Galician events and would certainly mention Volodymyr's death. Its chronology with regard to these years depict an accurate course of events up until 1198 [...] but Volodymyr's death is not mentioned. Thus, it is more likely that he died not in 1198 but in 1199, for example" [6, p. 366–367 (footnote 142)]. Cf. the original Ukrainian version: "Київська літопись, що тут досить інтересуєть ся галицькими подіями і повинна б згадати про смерть Володимира, а знов у хронольогії сих років акуратно кінчить ся 1198 р. [...] про смерть його не згадує; через те правдоподібнійше, що він умер не 1198 р., а 1199 наприклад" [7, p. 454 (footnote 1)]. It should be emphasized that the scholar convincingly rejected 1198, while 1199 was merely a supposition — one of several possible options — on which Hrushevskyi did not insist. Following his reasoning, it could just as well have been, "for example", 1200 or 1201. Yet, as often happens in historiography, the assumption of an authoritative historian has gradually been transformed into a hypothesis, and eventually, for some, treated as an established fact, even as the "founding date of the Galician-Volhynian state."

tings [8, p. 549; 9, p. 14] [3]. Increasingly, they relied on indirect evidence from "early" sources — that is, those dating no later than the mid-13th century. It gradually became clearer (and today is quite evident) that none of the late texts can serve as a basis for establishing the actual chronology of events at the turn of the 12th and 13th centuries [4]. At the same time, it is worth noting that the "traditional" dates derived from the late texts were in fact not revised, but simply "accreted" with arguments based on "early" sources — Byzantine, Polish, and Ruthenian — which were accepted as having "confirmed" them.

A standard requirement for historians is to include the broadest possible range of sources in their analysis. This is commonly believed to guarantee greater objectivity and reliability of the conclusions. Yet what often escapes attention is the need to establish whether a given source is actually suitable for answering the specific research question. Even if a text originates from the relevant time and space and mentions the events and persons in question, it may still provide no grounds for preferring a particular explanation or argument. Consequently, it may turn out that the number of sources genuinely relevant to the problem under discussion is far smaller than it appears at first glance. Such seems to be the case in the present instance.

A pressing task, therefore, is to reconsider both the qualification of the sources and the logic of the arguments used to substantiate the "traditional" dates of Roman's establishment in Halych. Three texts are at issue: The *History* of Niketas Choniates, Dobrynia Yadreikovych's description of the shrines of Constantinople (the *Pilgrim's Book*), and the *Chronicle* of Wincenty Kadłubek.

History of Niketas Choniates

The early 13th-century Byzantine historian, Niketas Choniates, mentions Roman in the context of a raid by the Vlachs and the Cumans against the Byzantine provinces. In the author's view, this attack might have developed into a larger-scale future invasion ("even to the gates of the capital") but was prevented by Roman Mstyslavych's victory

[3] Isydor Sharanevych attempted to split the events between the two dates: the death of Volodymyr in 1198 and Roman's conquest of Halych in 1199 [10, p. 62, 64].

[4] There is no need to dwell at length on the fact that the "unique" dates and events from Old Ruthenian history in Długosz's work are products of his own invention, rather than relics of "lost" or "unknown," yet supposedly "true" and "ancient" sources. For a recent discussion, see [11]. From the latest Polish historiography, see [12; 13, p. 245—247]. The author accepts (citing the research of Vitalii Nahirnyi) Długosz's date for these events as 1198. A separate question is why Długosz chose 1198 as the year of Volodymyr's death and Roman's Galician campaign. One can offer a plausible hypothesis. The Polish historian — or more likely his assistants — may have had access to a manuscript of the *Hypatian Chronicle* resembling the form of the extant *Khlebnikov* copy, in which the *Kyivan Chronicle* ends with the entry for 1198. By contrast, the subsequent text of the *Galician-Volhynian Chronicle* lacks an annual dating system. In such a manuscript, after the lengthy entry for 1198, the following text opened with the words "After the death of Roman..." ("По смерти же Романа..."), so that, as Długosz or his assistant would have easily noticed, there was a chronological gap. Knowing that Roman died in 1205, the Polish historian may have assigned the beginning of this prince's rule in Halych to the lower boundary of this gap (i.e., 1198).

over the Cumans, with Roman described as the "ruler of Halych" (Καλίτζης ἡγεμών) [14, p. 691—692; 15, p. 287]. Such an attribution of the prince has long led scholars to assume that at the time of this campaign into the steppe, he already possessed Halych. Accordingly, the passage in Niketas Choniates would indicate a *terminus ante quem* for Roman's establishment on the Galician throne.

After mentioning Roman's military success, Niketas Choniates adds that the Galician ruler defeated the Cumans many times (πολλὰκις διαπραξάμενος). Choniates then proceeds to describe Roman's victorious conflict with the Kyivan ruler Rurik Rostyslavych, in whose army the Cumans constituted the main force (κρατίστη καὶ γενναιοτάτη φάλαγξ περὶ αὐτὸν ὑφειμένη).

Exact dates are absent in Choniates's text. Consequently, the chronology of many events is established only approximately, by attempting to determine their temporal distance from other — earlier or later — events described in his text and dated on the basis of independent evidence. The same uncertain chronology also applies to the Cuman raid to which the historian "attached" his excursus about Roman Mstyslavych [5]. At the same time, the most convincing date proposed in the literature is the 1201 liturgical or "September" year (beginning on 1 September), which, when converted into the "January" year system (beginning on 1 January), corresponds to the period from 1 September 1200 to 31 August 1201 [16, p. 132, 349; 17, p. 48—49] [6]. Within this broad period, the most likely time is spring — summer 1201, since previous joint raids by the Vlachs and Cumans on imperial territories typically began in the spring (as, for example, the 1199 raid, which occurred at the end of April) [14, p. 663; 15, p. 275] [7].

Roman's campaign against the Cumans, "saving" the Byzantines according to the logic of Choniates's narrative, took place after they raided Byzantine territory but before they could have theoretically launched a subsequent incursion. In this case, the simplest solution is to identify Roman's campaign with the first of the two winter expeditions against the Cumans in 1201—1202 and 1203—1204, as recorded in the Ruthenian source, the *Suzdalian Chronicle* [18, p. 233—234].

However, in historiography, there is a tendency to date the Cuman raid mentioned by Choniates and Roman's victory over them to the late 1190s or 1200, closer to the "traditional" dates of Roman's conquest of Halych. This implies the existence of an earlier expedition, unknown to Ruthenian sources, which Roman would have already undertaken in his capacity as prince of Halych [8].

---

[5] In Choniates's text, this raid opens with the words "The following year" ("Τῷ δ' ἐφεξῆς ἔτει"). However, the account of the preceding events — from which one might count this "following year" — lacks chronological clarity because the historian develops several narrative threads in parallel.

[6] The same time frame was cautiously adopted in the 1984 English translation of the *History*.

[7] Roman's winter campaign could indeed have forestalled a potential Cuman invasion the following spring of 1202.

[8] Among other studies, see [5, p. 91—92; 19, p. 85—87; 20, p. 380—385]. See also the editor's addition to the relevant fragment in Hrushevskyi's *History of Ukraine-Rus* [6, p. 456—458]. In his study, M. Hrushevskyi specifically addressed this question. He believed that the Cuman raid on Byzantium had literally been interrupted by Roman's campaign, that is, that the two events occurred simultaneously. Accordingly, in his view, Choniates's text indicates that the-

However, nothing obliges us to imagine such an episode in Roman's political biography solely based on Choniates's *History*. In every detail of the excursus on Roman, one can easily recognize facts attested in Ruthenian sources. His "repeated" victories over the Cumans correspond to two (still more than one!) expeditions in 1201—1202 and 1203—1204. In the account of Roman's hostility toward Rurik, Choniates evidently generalize their conflicts over the same 1201—1204 period[9]. Moreover, the specification that the Cumans formed the core of Rurik's army corresponds most closely to the events of early January 1203, when Rurik and the Cumans attacked Kyiv.

Thus, Choniates's account of Roman corresponds well with the events that took place from late 1201 to 1204, when he was already unquestionably in possession of Halych. Accordingly, this source is of no help in dating the beginning of his rule there.

The *Pilgrim's Book* by Dobrynia Yadreikovych (Archbishop Anthony)

The author of the description of Constantinople's shrines, the Novgorodian Dobrynia (later Archbishop Anthony of Novgorod), mentions a miracle that he witnessed on Sunday, 21 May 6708 (1200). He also notes that at that time, a delegation of the "Grand Prince Roman," led by Tverdiata Ostromyrovych, was present in the Byzantine capital [21, p. 266].

Analyses of this report usually assume that Roman was already the prince of Halych since 1198 or 1199. In some studies, the *Pilgrim's Book* is cited specifically to support

se events took place in the autumn or winter of 1200—1201. However, neither did he venture to posit a separate expedition of the prince against the Cumans already in 1200—1201, otherwise unknown to the Ruthenian sources, or to date Roman's campaign to the winter of 1201—1202 by identifying it with the campaign known from the Suzdalian Chronicle. Hrushevskyi faced a dilemma: either the sequence of events in Choniates was confused, or the dating in the *Suzdalian Chronicle* was mistaken. "I cannot reconcile these inconsistencies, nor can I eliminate any version by assuming an error in one of them, because I have no basis on which to choose between them," wrote Hrushevskyi, demonstrating a caution unusual for many of his successors [6, p. 455]. In the Ukrainian original: "Помирити сї суперечности я не вмію, а розрубувати — припустити у котрогось помилку не можу, бо не маю підстави до вибору між ними" [7, p. 560—561]. However, the premise of these considerations appears mistaken. Choniates's text does not indicate that the Cuman raid and Roman's campaign occurred simultaneously. Nothing, therefore, prevents dating the first of these events to the first half of 1201 (specifically, spring) and the second to the winter of 1201—1202.

9 Vitalii Nahirnyi interpreted Choniates's account to mean that Roman's campaign against the Cumans occurred "before the onset of the internecine conflict between the Galician-Volhynian and Kyivan princes [...] which began in 1201" — for example, in 1199 [19, p. 86]. However, in recounting Roman's campaign, Choniates notes only that the princes' enmity flared "at that time" (ὁ τότε χρόνος). This does not allow for the assertions of a strict sequence of events. At the same time, the *Suzdalian Chronicle* directly shows that both of Roman's campaigns against the Cumans occurred within the same period (late 1201—1204) during which his conflicts with Rurik broke out. Thus, both narrative lines unfolded in parallel, "at the same time," and were fully consistent with Choniates's wording. Consequently, the Byzantine historian does not provide evidence that Roman held the Galician throne before 1201.

one of these dates, as evidence that Roman had become prince of Halych before spring 1200 [20, p. 75—77]. But what, precisely, substantiates this conclusion? The evidence is believed to reside in the subject of the negotiations, the very fact that the embassy was sent, and Roman's title.

It is often assumed that one of the issues — even the main one — of the negotiations was the organization of the steppe campaign, the same campaign mentioned by Niketas Choniates [5, p. 95—99; 20, p. 85—86; 22, p. 7; 23, p. 9—10; 24, p. 496]. Since such a campaign would have been more relevant to the ruler of Halych than to the ruler of Volodymyr in Volhynia, this line of reasoning assumes Roman must have already dispatched envoys as the prince of Halych.

The very fact of the diplomatic mission is implicitly accepted as evidence that Roman was already "based" in Halych as of 1200 [10]. His predecessors from the first Galician dynasty, the Rostyslavychi, had contacts with Byzantium in three out of four generations [11]. Therefore, Roman's embassy may appear as a continuation of these ties. Earlier, he supposedly could not — or had no reason to — send envoys to Constantinople. After establishing himself in Halych, however, as its new ruler, he would have needed to establish his own contacts with the Byzantine imperial court [12].

Lastly, the fact that in the *Pilgrim's Book* Roman is called a "grand prince" is linked to his supposedly elevated status, allegedly acquired as a result of conquering Halych [20, p. 81—83; 22, p. 10—11; 23, p. 14; 28, p. 193].

Contrary to the prevailing historiographical tendency, it is evident that the arguments outlined above rest on assumptions that lack evidentiary force, as they themselves require substantiation. The idea that the negotiations concerned an anti-Cuman alliance is entirely arbitrary. Niketas Choniates — the only possible source in this regard — emphasizes that the Ruthenian princes' campaign took place partly of their "own will" and partly at the urging of "their archpastor" (presumably the metropolitan of Kyiv). No agreements with the empire are mentioned. Any direct evidence about the purpose of Roman's embassy is absent [13], and with it any grounds for linking it to his acquisition of the Galician throne [14].

---

[10] Roman's rule in Halych in 1200 seemed so self-evident that the envoy of Prince Roman mentioned by Dobrynia was readily converted into a "Galician envoy" (see, for example, [24, p. 496]).

[11] The first striking step was the marriage of Volodar Rostyslavych's daughter to a member of the imperial family in 1104, as the *Primary Chronicle* states, specifically, to a son of Alexios Komnenos [25, p. 256; 26, p. 280]. Volodar's son Volodymyr (Volodymyrko) was an ally of Manuel Komnenos in the late 1140s — early 1150s. Later, in 1164—1165, Volodymyr's son Yaroslav hosted the future emperor — at that time a rebel and fugitive — Andronikos Komnenos [14, p. 168, 171—172; 15, p. 73, 75; 25, p. 524].

[12] For instance, see [27, p. 22].

[13] I leave aside the idea of a marital purpose for the embassy, primarily due to the lack of grounds for the hypothesis of a Byzantine origin of Roman's "second wife," not to mention that the very notion of his second marriage appears dubious [29, p. 106—119].

[14] If we remain in the realm of conjecture, one can propose an explanation at least as plausible as the idea of an anti-Cuman coalition or marriage negotiations. In 1199, the Archbishop of Novgorod, Martyrius, died. Intervening in Novgorod's ecclesiastical affairs, the Suzdalian prince Vsevo-

The notion that Roman could have sent such an embassy only as the prince of Halych is equally arbitrary [15]. He had no need to obtain the emperor's approval to occupy the throne of Halych [16]. At the same time, there were no restrictions that would have prevented Roman from sending envoys to Constantinople while still in his capacity as prince of Volodymyr.

For the second half of the 12th century, there is little evidence of embassies sent by Ruthenian princes to Byzantium [17]. In particular, in 1160, the Prince of Kyiv, Rostyslav, dispatched a mission to Constantinople to accompany the newly appointed metropolitan of Rus, Theodore [25, p. 514—515] [18]. After the death of Theodore in 1163, the same ruler sent a mission to restore the former metropolitan, Klym Smoliatych, to the see — although without success [25, p. 522] [19]. In the entry for 1164, the *Suzdalian Chronicle* recounts the trial of Leon, the bishop expelled from the see of Rostov, before Emperor Manuel Komnenos, and notes that four envoys from Kyiv, Chernihiv, Pereiaslavl, and Suzdal were present at the emperor's court [26, p. 352]. This passing

lod supported his candidate, Metrophanes, for the vacant position. However, Metrophanes did not actually assume office until 1201 [30, p. 44—45]. Between 1199 and 1201, both Dobrynia's visit to Constantinople and Roman's embassy took place. On this basis, "nothing prevents one from supposing" that Roman's envoys — Roman being the former prince of Novgorod — and Dobrynia's journey constituted a single initiative connected in some way with promoting Metrophanes's candidacy.

15 The extant sources do not indicate that the relations of the princes of the first Galician dynasty with the Byzantine emperors were systematic rather than situational and episodic. Moreover, in the mid and latter half of the 12th century, the initiative came predominantly from the Byzantine side [31]. After the death of Yaroslav, son of Volodymyrko, and during the reign of his son Volodymyr, there is no evidence of contact between the empire and Halych.

16 In historiography, the hypothesis that the Galician princes of the 12th century were subordinate to Byzantium has long been discussed. It is based on the fact that John Kinnamos once described the status of Volodymyrko Volodarevych in relation to Manuel I Komnenos as ὑπόσπονδος, a term that may be understood either as a subject or as an ally or partner (among the extensive literature, see [31, p. 111—123; 32, p. 256–258; 33, p. 2184]. Today, however, there are no grounds to interpret this characterization of Volodymyrko as an indication of the prince's subordination. Remaining within the bounds of unambiguous evidence, there can be no question of any subordination of the Galician throne to the empire, even a merely formal one. In light of Volodymyr's vassal agreement with Frederick Barbarossa [25, p. 666], one might more readily expect Roman to have petitioned the western emperor for Galicia. Yet this is a fantastic scenario, since Frederick's sudden death would presumably have invalidated any personal agreement.

17 There are also a few reports of Byzantine embassies to Ruthenian princes in the second half of the 12th century, in particular to Rostyslav Mstyslavych of Kyiv in 1164—1165 and to Yaroslav Volodymyrovych of Halych in 1165. For an overview of Rus-Byzantine contacts in the second half of the 12th century, see [34, p. 72—77].

18 For a discussion of the chronology of events of the first half of the 1160s, see [35, p. 174—176].

19 The envoy Hiuriata Semkovych, as can be inferred from the text, managed to reach only Oleshshia in the lower Dnipro, where he encountered the newly appointed metropolitan of Rus, Ioann, and an imperial envoy with whom he returned to Kyiv. Unfortunately, at this point — midway through the Byzantine envoy's speech to Rostyslav — the text of the *Kyivan Chronicle* breaks off, after which an entirely different narrative begins. We therefore do not know how the negotiations concluded.

reference does not reveal the purpose of such broad representation. However, it seems reasonable to assume that the embassies from the "southern" princes were connected with the "affair of Leon," which concerned an issue relevant to the entire metropolis of Rus: the observance of fasting on Wednesdays and Fridays that coincided with church feast days [35, p. 174] [20]. Around the same time, Andrii (Andrew) of Bogoliubovo also sent a petition to Constantinople requesting the establishment of a new see in Vladimir, which Patriarch Luke Chrysoberges responded to [37, p. 63—76] [21].

The available sources unambiguously demonstrate, first, that there was nothing exceptional about the diplomatic contacts of the Galician princes with Byzantium. Roman Mstyslavych did not have to be the prince of Halych in order to send an embassy to Constantinople. Second, in reliably attested cases from the second half of the 12th century, Ruthenian princes sent envoys to Byzantium on ecclesiastical matters, which had nothing to do with succession, the division of principalities, or the organization of steppe campaigns.

Finally, the mention of Roman as "grand prince" in the *Pilgrim's Book* does not directly attest to his holding the Galician throne as of 1200. Judging by the author's reference to himself as "Anthony, Archbishop of Novgorod," [21, p. 230] the work was compiled no earlier than his appointment to the see around 1211, that is, after Roman's death. Accordingly, Roman's grand-princely title may have been an honorific designation of the deceased and/or a kind of summary of his political influence, achieved through his campaigns to Kyiv and against the Cumans beginning in late 1201 [22]. The author of the much later *Praise of Roman* in the *Galician-Volhynian Chronicle* went even further by calling him not only "grand prince" but "autocrat of all Rus" [25, p. 715].

However, even if one were to assume that the text was composed in 1200 and remained unchanged [23], and that its author exhibited a remarkably strict historicism, there would still be no evidence linking the grand-princely title to Halych. At that time, no Galician prince had ever been called "grand" in the sources. Moreover, Roman's hereditary city of Volodymyr was older than Halych as a recognized princely residence. It served as the seat of the leading prince within the extended family of the Volhynian

[20] Platon Sokolov believed that the Ruthenian envoys had arrived specifically to discuss military assistance to the emperor in his war against King Stephen III of Hungary. The ecclesiastical issue, in his view, was rather secondary [36, p. 110—112]. However, the military-political purpose of the collective embassy remains only a supposition. Both directly and indirectly, the sources attest that ecclesiastical matters were the subject of the negotiations. It is telling that the cities from which the envoys arrived were closely connected with the "affair of Leon." Expelled from Suzdal, the bishop went to the prince of Chernihiv and from there to the prince of Kyiv. Pereiaslavl, meanwhile, was ruled by Hlib, son of Yurii the Long Arm and brother of Andrii of Bogoliubovo.

[21] In Platon Sokolov's opinion, the "Suzdalian envoy" mentioned under the year 1164 was in fact traveling with this very petition [36, p. 111].

[22] A recent commentary on the title "grand prince" in Old Rus see in [29, p. 148—151].

[23] The *Pilgrim's Book* has survived in ten manuscript copies dating from the 16th to the 18th centuries, while their archetype can be dated, at the earliest, to the beginning of the 14th century [21, p. 44, 90, 135].

princes. In relation to his junior kinsmen, Roman was the "senior," and, in this sense, a "grand" prince. Thus, if the two are compared, it was Volodymyr, not Halych, that would theoretically have had a better claim to confer a grand-princely designation on its ruler[24].

Thus, neither the designation of Roman as "grand prince," which is ambiguous, nor the fact of the embassy, whose purpose is unknown, necessitates any conclusion linking the diplomatic mission to the prince's occupancy of the Galician throne. Accordingly, the information in the *Pilgrim's Book* should be excluded from the sources used to establish the chronology of Roman's establishment in Halych.

The *Chronicle* of Wincenty Kadłubek

The only "early" text that directly describes Roman's conquest of Halych is the *Chronicle* of Wincenty Kadłubek. It recounts how, following the death of Volodymyr Yaroslavych, Halych was seized by the joint forces of Roman and the Polish prince Leszek the White. Despite the absence of dates for these events, there have been attempts to use the *Chronicle* to establish their absolute chronology. In fact, however, these attempts serve to "confirm" the pre-assumed dates of 1198 or 1199[25]. Crucial in this context is Kadłubek's narrative structure concerning the struggle for Kraków and the associated status of the supreme prince of Poland after the death of Casimir the Just.

The first episode is the battle of Mozgawa, independently and reliably dated to 1195. In it, Casimir's brother, Mieszko the Old, faced Casimir's sons, Leszek the White and Conrad. Each side was supported by its own allies, Roman being the ally of Leszek and Conrad. According to Kadłubek, as a result of the battle, Mieszko retreated, and Leszek took Kraków. This is followed by the death of Volodymyr Yaroslavych and the successful Galician campaign of Leszek and Roman. Afterwards, Leszek yielded the Kraków throne to Mieszko, who ruled there until his death. Since the battle of Mozgawa and Mieszko's death are dated by parallel sources to 1195 and 1202, respectively, Roman's seizure of Halych would have occurred somewhere "in between," if one follows Kadłubek's depiction of events.

The renunciation of Kraków by Leszek in favour of Mieszko has, since the late 19th century — beginning with Stanisław Smolka [38, p. 543 (footnote 12)] — generally been dated by Polish historiography to 1198 or 1199, in turn relying on the conventional date of Roman's seizure of Halych. Accordingly, the end of Leszek's "first rule" cannot be used to confirm the "traditional" chronology of the change of the Galician prince, as doing so would constitute a "circular reasoning" fallacy.

[24] One might object that it was not the Galician throne itself that conferred the grand princely title on Roman, but rather the fact that he headed a "united Galician-Volhynian state." However, this explanation is even less convincing, since the idea of such a "united state" is no more than an extrapolation from the situation in the second half of the 13th and the first half of the 14th centuries, when the Galician and Volhynian dominions were held continuously by a single family — Roman's descendants.

[25] In precisely this way, Kadłubek's text was employed by Vitalii Nahirnyi to support the "Długoszian" date for Roman's conquest of Halych [4, p. 519; 5, p. 90—94].

Overall, any attempts to link these events chronologically lack a sufficient basis, because Kadłubek's entire narrative is highly unreliable and biased in favour of Leszek. In particular, the chronicler sought to downplay Leszek and Roman's defeat on the battlefield and, more importantly, to minimize the duration of Mieszko's rule in Kraków. He portrayed the situation as if Mieszko took Kraków only shortly before his death, while Leszek occupied the throne for a long period after Mozgawa [39, p. 437—444] [26].

The artificiality of this so-called "first rule" of Leszek is well demonstrated by Jacek Banaszkiewicz, who analyzed the description of the battle of Mozgawa in the context of Master Wincenty's narrative strategies and in contrast with the Polish annals, whose accounts were unaffected by Kadłubek's *Chronicle* [40]. The older annals, in particular the *Kraków Chapter Annals*, present a different, entirely coherent and uncontradicted account. Mieszko emerged victorious at Mozgawa in 1195 [27], after which he secured Kraków and ruled there until 1202. Only after his death did Leszek have the opportunity to occupy the principal Polish throne [39, p. 800, 836; 41, p. 66—67, 238—239]. In other words, there was apparently no "first rule" of Leszek in Kraków, and therefore Roman's conquest of Halych cannot be chronologically correlated with it.

Thus, given the fictitious nature of the historical framework into which Kadłubek places Roman's establishment on the Galician throne, his text proves unsuitable for determining the date of that event.

Termini post et ante quem

What reliable basis, then, remains? We can confidently delineate a chronological window for the death of the Galician prince Volodymyr and Roman's acquisition of Halych. This occurred no earlier than the autumn — winter of 1196, when Volodymyr is last directly mentioned in the *Kyivan Chronicle* [25, p. 697—698]. At the same time, the upper limit is set by Rurik's failed campaign against Roman, who — already prince of Halych — marched rapidly to Kyiv before Rurik could set out for Halych himself. This conflict between son-in-law and father-in-law is recorded in the *Suzdalian Chronicle* in the year entry for 6710, but it should be dated to the second half of 6709, that is, late 1201 [28]. The next action of Roman mentioned in the same text falls in the winter of 1201—1202 [35, p. 86—87]. This was his campaign against the Cumans "for the winter."

[26] The lengthy account of Mieszko's unworthy accession to power in Kraków is tied to the report of his death.

[27] Roman's defeat in the battle against Mieszko is independently confirmed by the *Kyivan Chronicle* [25, p. 686—687].

[28] Andrei Gorovenko noted that, according to this chronicle, Vsevolod of Suzdalia installed his ten-year-old son Yaroslav in Pereiaslavl in 1200 (the text places this entry s.a. 6709 (1201), which should correspond to 1200). Gorovenko suggests that the prince sought to demonstrate his presence in southern Rus amid Roman's rising influence [20, p. 76—77]. However, this explanation is entirely arbitrary and already assumes the premise that Roman had established himself in Halych by 1200. The report of Yaroslav's installation in Pereiaslavl can be understood on the basis of reliable evidence and in a territorially closer context, specifically as a response to the death of Prince Yaroslav Vsevolodovych of Chernihiv at the end of 1198.

These chronological boundaries are beyond doubt. However, the time frame can be narrowed even further. The final entry of the *Kyivan Chronicle* covers the entire year 1198, and, chronologically, the last event — the birth of Euphrosyne, daughter of Rostyslav, son of Rurik — is dated to "the same year, in winter." [29] Thus, the entire year 1198 was still closely monitored by the Kyivan chroniclers [35, p. 209—210]. Events of such significance for Prince Rurik of Kyiv — namely, the death of Volodymyr and Roman's seizure of his throne [30] — would hardly have escaped their attention had they occurred during 1198 [31]. Thus, three years remain during which the change of the prince in Halych could have taken place: 1199, 1200, and 1201.

Roman's campaign to Kyiv as a chronological criterion

If the sources considered above do not favour any one of these three years, is there, nevertheless, any way to refine the dating of Volodymyr's death and Roman's conquest of Halych? It seems that this history can be unravelled from the end, with Rurik's conflict with the new Galician prince serving as a chronological reference point.

Rurik responded militarily on three occasions when the succession in Halych was at stake. In 1189, following the death of Yaroslav Volodymyrovych and the Hungarians' seizure of Halych, Sviatoslav, then prince of Kyiv, attempted to install his son Hlib in Halych with the Hungarian king's agreement. Rurik — then Sviatoslav's de facto co-ruler — immediately protested, threatening Sviatoslav, and effectively compelled him to

[29] However, in the text, this event is placed well before the end. Euphrosyne's birth is followed by a report on the marriage of Rurik's daughter Vseslava to Prince Yaroslav Hlibovych of Riazan "that same year," although without a precise date. It is then followed by elaborate accounts of the construction of the retaining wall of St. Michael's Monastery of Vydubychi on 10 July and the completion of the building on 24 September of the same year, accompanied by Rurik's extensive praise. These "architectural" notices were placed in their present position in the chronicle no earlier than the winter of 1198—1199, since Euphrosyne was born after the construction of the wall, "in winter." Such a disruption of chronological order indicates a deliberate structuring of the text after 1198, designed to present Rurik's pious act in favour of the Vydubychi Monastery as a ceremonial conclusion to the chronicle.

[30] Throughout its text, the *Kyivan Chronicle* keeps careful track of changes on the throne of Halych. Had Volodymyr died in 1198, such an exception would be difficult to explain. The chronicle's attention to Halych is fully consistent with its importance for Rurik, as reflected in the sources.

[31] M. Hrushevskyi once reasoned in a similar way. Vitalii Nahirnyi disagreed with this logic, arguing that since the entry for 1198 served as the solemn conclusion of the *Kyivan Chronicle*, a notice of the prince's death would have been stylistically inappropriate. Therefore, in his view, "nothing prevents" dating the death of Volodymyr Yaroslavych to that year [4, p. 516]. However, this idea is difficult to accept for two formal reasons. First, the entry for 1198 does in fact mention the princely death of Yaroslav Vsevolodovych of Chernihiv. Nahirnyi, citing Nikolai Berezhkov, argues that the death of this prince may in fact have fallen in 1197. Yet in the relevant passage of his study, Berezhkov, to the contrary, argued that this event should correspond to 1198—1199 "March" year (beginning on 1 March) [35, p. 209]. Second, the premise of Nahirnyi's argument rests on an assumption about the chronicler's stylistic strategy, which is itself a hypothesis and requires proof.

enter a joint campaign against Halych [25, p. 662—663] [33]. Rurik acted just as swiftly after Roman's death on 19 June 1205. Together with the princes of Chernihiv, he marched on Halych without delay, no later than the autumn of that same year [26, p. 426].

Thus, in two of the three analogous cases, Rurik reacted to the "Galician challenge" without delay — within no more than a year, or even just a few months, after the triggering event. This consistency provides grounds to assume that following Roman's establishment in Halych, which completely disrupted the existing balance of power, the prince of Kyiv did not wait a year or two, but immediately began assembling a campaign [34]. In fact, the entire conflict between Rurik and Roman at the end of 1201 was a contest of speed, in which the latter prevailed. Accordingly, it is reasonable to assume that his reaction to the "vacating" of the Galician throne was equally prompt [35].

This context provides an argument in favour of shifting the date of Roman's accession in Halych closer to the end of the established chronological window. Thus, both the death of Volodymyr Yaroslavych and Roman's conquest of Halych most likely occurred in 1201.

More than chronology

The question of when Roman conquered Halych is not merely a matter of chronology, not a trivial shifting of the event two or three years backward or forward. It directly affects how we conceptualize the subsequent political history of Galicia-Volhynia. If Roman's rule in Halych is reduced from six or seven years to barely four, his reign begins to appear not as the foundational phase of a durable political order, but rather as a brief and contingent episode cut short by his death. In that case, the traditional image of Roman as the founder of the "Galician-Volhynian state" becomes far less self-evident, and the subsequent political developments of the following century and a half require a different narra-

---

[32] Yet, the campaign ended unsuccessfully, as the princes were unable to agree on the division of the still unconquered Galician land and returned home.

[33] It is noteworthy that historians have long been puzzled by Rurik's inexplicable delay. It appears that Sergey Solovyov was the first to remark on this. Assuming Roman took control of Galicia in 1198, he noted: "The chronicle says nothing about why, three years after this (1201), Rurik decided to march against Roman. It is quite natural that the prince of Kyiv did not welcome Roman's establishment in Galicia; but why then did he delay so long before campaigning against his son-in-law?" [8, p. 549]. Later, Martin Dimnik also noted — though without specifically explaining — Rurik's "procrastination": "After procrastinating for a period of time, Ryurik finally retaliated against Roman with the help of the Ol'govichi" [42, p. 248]. Oleksandr Holovko attempted to resolve the problem by dating the conflict between Roman and Rurik, as described in the Suzdalian Chronicle, to the year 1200, which is closer to the "traditional" date of 1199. However, such an artificial backdating of the events is not supported by the sources and is therefore groundless [18, p. 230].

[34] Even Leszek's participation as Roman's ally in the expedition into Galicia would hardly have slowed the pace of events significantly. Communication between the princes' residential centres — Sandomierz and Volodymyr, respectively — and the wait for the Polish prince's arrival would scarcely have delayed the campaign by more than roughly a month.

tive framework. It would then appear that Galicia and Volhynia largely followed distinct historical trajectories until the 1240s. After — and paradoxically, in part because of — the Mongol invasion, both lands entered a prolonged period under the rule of a single dynasty, namely the descendants of Roman. From this perspective, it makes sense to speak of a common Galician-Volhynian political tradition only from the 1240s onward.

* * *

In the early 15th century, the compiler of the *Hypatian* copy of the *Galician-Volhynian Chronicle*, who arranged the originally absent chronological grid in its text, assigned the year 1201 as the start of Roman's rule: "In the year 6709, the beginning of the reign of Grand Prince Roman, who was autocrat of all the Ruthenian Land, prince of Halych"[35] ("В лѣт҃. ѯ҃. ѱ҃. ѳ҃. начало кнѧжениꙗ . великаго кнѧзѧ . Романа . како держеⷭ҇ бывша всеи Роускои . земли . кнѧзѧ Галичкого" [25, p. 715]).

This entry, absent from another, *Khlebnikov* copy of the chronicle, was even highlighted in vermilion. There is no doubt that the chronology imposed on the text is artificial [45]. At the same time, it may be one of those rare cases in which a 15th-century scribe, purely by chance, hit the mark, and the arbitrarily chosen year 1201 truly represents the "beginning of the reign [...] of Roman [...] the prince of Halych."

REFERENCES

1. Ioannis Dlugossi. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber 5-6. Varsaviae, 1973. 431 p. [in Latin].
2. The Hustynja Chronicle / Compiled with an Introduction by Oleksiy Tolochko. Boston, 2013. 421 p. [in Middle Ukrainian].
3. Stryjkowski, M. Kronika polska litewska, żmódzka y wszystkiej Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołynskiej, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey, etc. Królewiec, 1582. 807 s. [in Old Polish].
4. Nahirnyi, V. "Начало кнѧжениѧ великаго кнѧзѧ Романа": do pytannia pro chas utverdzhennia Romana Mstyslavycha v Halychi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist.* 2011. 20: 511-521 [in Ukrainian].
[Нагірний В. «Начало кнѧжениѧ великаго кнѧзѧ Романа»: до питання про час утвердження Романа Мстиславича в Галичі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2011. Вип. 20. С. 511—521].
5. Nagirnyj, W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) — 1264. Kraków, 2011. 362 s. [in Polish].
6. Hrushevsky, M. History of Ukraine-Rus'. Vol. 2. Edmonton; Toronto, 2021. 606 p.
7. Hrushevskyi, M. Istoriia Ukrainy-Rusy. T. II. Kyiv, 1992 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Історія України-Руси. Т. II. Київ, 1992. 633 с.].
8. Solovev, S.M. *Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen.* Kn. 1, t. 2. Saint Petersburg, 1895 [in Russian].
[Соловьев С.М. *История России с древнейших времен*. Кн. 1, т. 2. Санкт-Петербург, 1895. 1726 с.].
9. Zubritskiy, D. Istoriya drevnego Galichsko-Russkogo knyazhevstva. Ch. 3. Lviv, 1855 [in Ukrainian].

[35] Here I accept the conjecture which interprets the defect reading "како держеⷭ҇ бывша" as originally meaning that Roman was "самодержець" (autocrat) [43, p. 185, 485; 44, p. 77].

[Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжевства. Ч. 3. Львов, 1855. 314 с.].
10. Sharanevych, I. Istoriia Halytsko-Volodymyrskoi Rusy ot naidavniishysh vremen do roku 1453. Lviv, 1863 [in Ukrainian].
[Шараневич І. Історія Галицько-Володимирської Руси от найдавнійших времен до року 1453. Львів, 1863. 462 с.].
11. Zatyliuk, Ya. & Kyrychenko, K. Povidomlennia "Annaliv" Yana Dluhosha pro koronatsiiu Danyla Romanovycha ta ikh pokhodzhennia. *Ruthenica*. 2016. XIII: 108-136 [in Ukrainian].
[Затилюк Я., Кириченко К. Повідомлення «Анналів» Яна Длугоша про коронацію Данила Романовича та їх походження. *Ruthenica*. 2016. Т. XIII. С. 108—136].
12. Bielaszka-Podgórny, B. Walka o księstwo Halickie po śmierci Włodzimierza Jarosławowicza w świetle relacji Jana Długosza zanotowanej w "Rocznikach" pod 1198 r. *Studia Sandomierskie. Teologia-Filozofia-Historia*. 2016. 23: 5-29 [in Polish].
13. Bielaszka-Podgórny, B. Obraz Rusi Kijowskiej przed najazdem mongolskim w Annales Jana Długosza. Kraków, 2025. 484 s. [in Polish].
14. Nicetae Choniatae Historia. Bonn, 1835. 974 p. [in Greek, in Latin].
15. O city of Byzantium. Annals of Niketas Choniatēs / Translated by Harry J. Magoulias. Detroit, 1984. 441 p.
16. Brand, C.M. Byzantium Confronts the West 1180—1204. Cambridge, Massachusetts, 1968. 394 p.
17. Vásáry, I. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185—1365. Cambridge, 2005. 230 p.
18. Holovko, O.B. Korona Danyla Halytskoho: Volyn i Halychyna v derzhavno-politychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannioho ta klasychnoho seredniovichchia. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
[Головко О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. 574 с.].
19. Nahirnyi, V. Do pytannia pro datuvannia pershoho pokhodu halytsko-volynskoho kniazia Romana Mstyslavovycha proty polovtsiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. 2006. 571: 85-88 [in Ukrainian].
[Нагірний В. До питання про датування першого походу галицько-волинського князя Романа Мстиславовича проти половців. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. Т. 571. С. 85—88].
20. Gorovenko, A. Mech Romana Galitskogo. Knyaz Roman Mstislavich v istorii, epose i legendakh. Saint Petersburg, 2011 [in Russian].
[Горовенко А. Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах. Санкт-Петербург, 2011. 476 с.].
21. Jouravel, A. Die Kniga palomnik des Antonij von Novgorod. Edition, Übersetzung, Kommentar. Wiesbaden, 2019 [in German, in Old Church Slavonic, in Old Ruthenian].
22. Hrushevsky, M. History of Ukraine-Rus'. Vol. 3. Edmonton; Toronto, 2016. 651 p.
23. Hrushevskyi, M. Istoriia Ukrainy-Rusy. T. III. Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Історія України-Руси. Т. III. Київ, 1993. 587 с.].
24. Levchenko, M.V. Ocherki po istorii russko-vizantiyskikh otnosheniy. Moscow, 1956 [in Russian].
[Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956. 554 с.].
25. Polnoe sobranie russkikh letopisei. T. 2. Saint Petersburg, 1908 [in Russian, in Old Church Slavonic, in Old Ruthenian].

[Полное собрание русских летописей. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. XVI с. + 938 стлб. + 87 с.].
26. Polnoe sobranie russkikh letopisei. T. 1. Leningrad, 1926—1928 [in Russian, in Old Church Slavonic, in Old Ruthenian].
[Полное собрание русских летописей. Т. 1. Ленинград, 1926—1928. VIII с. + 579 стлб.].
27. Voitovych, L.V. Roman Mstyslavych i utvorennia Halytsko-Volynskoho kniazivstva. *Halychyna ta Volyn u dobu seredniovichchia. Do 800-richchia z dnia narodzhennia Danyla Halytskoho.* Lviv, 2001. 13-30 [in Ukrainian].
[Войтович Л.В. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького.* Львів, 2001. С. 13—30].
28. Pashuto, V.T. Ocherki po istorii Galitsko-Volynskoy Rusi. Moscow, 1950 [in Russian].
[Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. 330 с.].
29. Halytsko-Volynskyi litopys: tekstolohiia / Za red. O.P. Tolochka. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Галицько-Волинський літопис: текстологія / За ред. О.П. Толочка. Київ, 2020. 929 с. + 18 с.].
30. Novgorodskaya pervaya letopis starshego i mladshego izvodov. Moscow; Leningrad, 1950 [in Russian, in Old Church Slavonic, in Old Ruthenian].
[Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва; Ленинград, 1950. 580 с.].
31. Kozachok, O.B. Vidnosyny Halytskoho kniazivstva z Vizantiieiu u konteksti mizhnarodnykh zviazkiv seredyny — druhoi polovyny XII stolittia (Candidate's diss. of the historical sci). Lviv, 2017. URL: https://lib.in.ua/163673-vidnosyny-galyczkogo-kniazivstva-z-vizantiieiu-u-konteksti-mizhnarodnyh-zviazkiv-seredyny-drugoi-polovyny-hii-stolittia#google_vignette [in Ukrainian].
[Козачок О.Б. Відносини Галицького князівства з Візантією у контексті міжнародних зв'язків середини — другої половини XII століття: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2017. 246 с. URL: https://lib.in.ua/163673-vidnosyny-galyczkogo-kniazivstva-z-vizantiieiu-u-konteksti-mizhnarodnyh-zviazkiv-seredyny-drugoi-polovyny-hii-stolittia#google_vignette (дата звернення: 22.03.2026)].
32. Litavrin, G.G. Bolgariya i Vizantiya v XI—XII vv. Moscow, 1960 [in Russian].
[Литаврин Г.Г. Болгария и Византия в XI—XII вв. Москва, 1960. 472 с.].
33. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 3. New York and Oxford, 1991. XXXI pp. + p. 1475-2232.
34. Bibikov, M.V. Vizantiyskie istochniki po istorii Rusi, narodov Severnogo Prichernomorya i Severnogo Kavkaza (XII—XIII vv.). *Drevneyshie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniya. 1980 god.* Moscow, 1981. 5-151 [in Russian].
[Бибиков М.В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII—XIII вв.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980 год.* Москва, 1981. С. 5—151].
35. Berezhkov, N.G. Khronologiya russkogo letopisaniya. Moscow, 1963 [in Russian].
[Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. Москва, 1963. 376 с.].
36. Sokolov, P.P. Russkii arkhierei iz Vizantii i pravo ego naznacheniia do nachala XV veka. Kyiv, 1913 [in Russian].
[Соколов П.П. Русский архиерей из Византии и право его назначения до начала XV века. Киев, 1913. 577 с.].
37. Russkaya istoricheskaya biblioteka. T. 6. Saint Petersburg, 1880 [in Russian, in Old Church Slavonic].
[Русская историческая библиотека. Т. 6. Санкт-Петербург, 1880. 930 с. + 316 с. + 70 с.].
38. Smolka, S. Mieszko Stary i jego wiek. Warszawa, 1881. 544 s.[in Polish].

39. Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów, 1872. 998 s. [in Polish, in Latin].
40. Banaszkiewicz, J. Narrator w przebraniu, czyli Mistrz Wincenty o bitwie mozgawskiej. *Onus Athlanteum. Studia nad Kroniką biskupa Wincentego*. Warszawa, 2009. 423-434 [in Polish].
41. *Monumenta Poloniae Historica*. Series Nova. T. V. Warszawa, 1978. 333 p. [in Polish, in Latin].
42. Dimnik, M. Power Politics in Kievan Rus: Vladimir Monomakh and His Dynasty, 1054—1246. Toronto, 2016. 432 p.
43. Biblioteka literatury Drevnei Rusi. T. 5. Saint Petersburg, 1997 [in Russian]. [Библиотека литературы Древней Руси. Т. 5. Санкт-Петербург, 1997. 527 с.].
44. Kotliar, M. (Ed.). Halytsko-Volynskyi litopys. Doslidzhennia. Tekst. Komentar. Kyiv, 2002 [in Ukrainian]. [Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. Миколи Котляра. Київ, 2002. 400 с.].
45. Tolochko, A.P. Proiskhozhdenie khronologii Ipatevskogo spiska Galitsko-Volynskoy letopisi. *Palaeoslavica*. 2005. XIII(1): 81-108 [in Russian]. [Толочко А.П. Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи. *Palaeoslavica*. 2005. Т. XIII, № 1. С. 81—108].

Received 10.05.2026
Accepted for publication 23.06.2026

Вадим АРІСТОВ
Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків і раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
aristov3000@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-3094-8850

ХРОНОЛОГІЯ ЗАВОЮВАННЯ ГАЛИЧА РОМАНОМ МСТИСЛАВИЧЕМ: ДЖЕРЕЛА ТА АРГУМЕНТИ

Точна річна дата завоювання володимирським князем Романом Мстиславичем Галича відсутня у джерелах, хоча зрозуміло, що це відбулося не раніше 1198 і не пізніше 1202 рр. Наукова історіографія з XIX ст. приймає хронологію цієї події, яка з'являється лише у пізніх текстах — «Анналах» Яна Длугоша (1198 р.) і Густинському літописі (1199 р.). **Мета статті** — з'ясувати, чи дають джерела XIII ст. підстави вважати, що Роман завоював Галич у 1198 або 1199 р. і на основі такого аналізу запропонувати більш обґрунтоване датування. При цьому використано низку стандартних **методик** і **підходів** критики джерел. **Наукова новизна.** Уперше запропоновано аналіз хронології завоювання Романом Галича на основі винятково ранніх джерел (XIII ст.), не спираючись на фіктивні дати Яна Длугоша й залежного від нього (за посередництва польської історіографії XVI ст.) Густинського літопису. **Висновки.** На підставі аналізу ранніх джерел (візантійських, руських і польських) з'ясовано, що жодне з них не дає переваги 1198 чи 1199 року як даті завоювання Романом Галича. Натомість запропоновано аргументи на користь того, що ця подія відбулася відповідно на три або два роки пізніше.

***Ключові слова**: Київська Русь, Галицьке князівство, середньовічні студії, середньовічні джерела, історична хронологія.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.066
УДК 94(477.83/.86)“14/16”:929

Володимир КІЦЕЛЮК
кандидат історичних наук, докторант,
кафедра давньої історії України та спеціальних галузей історичної науки,
Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна)
v.kiceliuk@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-5690-8970

РІД ШЛЯХТИЧІВ КНЯГНИЦЬКИХ ІЗ КНЯГИНИНА В ГАЛИЦЬКОМУ ПОВІТІ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ З ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XV ДО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

Мета — комплексна реконструкція генеалогії та історії руського шляхетського роду Княгницьких із села Княгинин Галицького повіту в XV — другій половині XVI ст. Основними **завданнями** роботи є встановлення походження роду, виокремлення його ключових генеалогічних ліній, аналіз майнових транзакцій (купівлі, продажу, застави) та з’ясування ролі представників роду в політичних і судових процесах Галицької землі. **Дослідження** ґрунтується на **принципах** історизму та наукової неупередженості. Застосовано просопографічний **метод** для створення колективного портрета роду, генеалогічний метод для побудови родовідних ліній, а також метод критичного аналізу джерел. Важливу роль відіграв ретроспективний аналіз актових записів, що дозволив простежити еволюцію майнового статусу. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу значного масиву неопублікованих документів із фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові. **Висновки.** У ході дослідження простежено походження шляхтичів Княгницьких та вивчено їх генеалогію за понад півтора століття, показано їх зв’язки із родами Креховецьких, Березовських, Дрого-

Цитування: Кіцелюк В. Рід шляхтичів Княгницьких із Княгинина в Галицькому повіті Галицької землі з другої чверті XV до другої половини XVI ст. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 66—80. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.066

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

мирецьких. Показано процес деградації земельного фонду роду через багатодітність і подрібнення спадщини, а також продаж і заставу часток іншим шляхтичам. Описано факти участі представників роду в польсько-молдавських війнах початку XVI ст., що супроводжувалися конфіскацією та подальшою реституцією майна. Відстежено міграційні процеси (зокрема гілки Калиновичів). Матеріали статті можуть бути використані при підготовці узагальнювальних праць з історії української шляхти, генеалогічних довідників і посібників з краєзнавства Прикарпаття. Перспективним напрямом є подальше вивчення зв'язків Княгницьких з іншими подібними родами для реконструкції ширшої соціальної мережі руської шляхти.

***Ключові слова**: руська шляхта, Галицька земля, Княгинин, Княгницькі, генеалогія, актові книги, землеволодіння.*

Дослідження генеалогії та землеволодіння руської шляхти Галицької землі XV—XVI ст. є важливим завданням української історичної науки, оскільки дозволяє реконструювати механізми формування цього суспільного прошарку та його соціальну структуру, виявити родинні зв'язки між різними родами, вивчити особливості поземельних і фінансових відносин у регіоні, характер і суть типових конфліктів та ін. Окрім того, такі студії тісно пов'язані з ширшим науковим завданням — детальним вивченням масиву давніх актів земських і гродських судів, котрих, зокрема за XVI ст., збереглось чимало й документи яких досі здебільшого не введені до наукового обігу. Безпосередньо пов'язаною із цим є потреба подальших напрацювань методологічної бази для роботи зі згаданими давніми актами.

З часу появи праці Л. Виростека про походження і генеалогію шляхетських родів, яких він назвав Драго-Сасами [1], дослідження руської шляхти Галицької землі фактично дуже мало просунулися вперед. Це при тому, що для таких студій наявний значний корпус документальних джерел, насамперед це галицькі земські й гродські акти як опубліковані, так і неопубліковані.

Якщо розглянути історіографію про досліджуваний у цій розвідці рід Княгницьких, то вона, як і для більшості родів з Галицької землі, що мають руське походження, є доволі скупою: кілька коротких згадок у давніх польських гербовниках [2, с. 222; 3, с. 39], відомості з опублікованих найдавніших земських і гродських актів та декількох інших джерел [4, с. 101, 204, 222, 259, 272, 297, 440; 5, с. 187, 213, 218, 224, 277, 405—406; 6, с. 396; 7, с. 93; 8, с. 182—184; 9, с. 28, 103; 10, с. 69—71; 11, с. 161, 249] та узагальнена інформація зі згаданих джерел про рід у праці Л. Виростека [1, с. 94—95].

З ширшого історіографічного погляду важливу роль у дослідженні соціальної структури, політичного значення та станової самосвідомості шляхетського середовища відіграють праці українських і польських істориків, передусім Наталі Яковенко та Генрика Літвіна, які сформулювали основні концептуальні підходи до аналізу шляхетського стану [12; 13].

Метою даної статті є максимально повна реконструкція родоводу руських шляхтичів Княгницьких із села Княгинин [1] Галицького повіту за досліджуваний період на основі аналізу актових матеріалів Галицького земського й гродського

[1] Княги́нин — село, з XIX ст. — передмістя, а від 1925 р. у складі м. Івано-Франківськ.

судів. Основними завданнями є встановлення походження роду та його найдавніших представників, виокремлення та простеження генеалогічних ліній основних гілок роду за півтора століття, висвітлення та аналіз майнових інтеракцій Княгницьких та їхніх зв'язків із сусідньою шляхтою, висвітлення участі представників роду в політичних подіях.

Початки роду

Найраніші писемні звістки про власників Княгинина маємо з другої чверті XV ст. (див. табл. 1). У той час рід складався з декількох сімей, частина яких була споріднена зі шляхтичами із сусідніх Крихівців[2] [1, с. 94—95]. Уже з 1430-х рр. село Княгинин було розділене на дві половини. Однією половиною володів шляхетний Матвій, котрий із судових книг відомий тим, що внаслідок якогось конфлікту вбив вільновідпущеного осадника Васька, колишнього слугу Волчка Рогатинського. Оскільки цей слуга був вільним, то головщину належало сплатити до державного скарбу. У рахунок плати у Матвія спочатку було відібрано його маєтність — половину Княгинина. Але через кілька років, у 1441 р., Янеч[3], син Матвія, разом зі своїм дядьком Олександром із Крихівців сплатили головщину й тоді, згідно із судовим декретом, повернули собі свою половину Княгинина[4] [4, с. 101]. Через дев'ять років, у 1450 р., цей же Янеч продав свою частку, тобто половину Княгинина над річкою Бистрицею, своєму братові Васькові з Крихівців за 100 гривен[5] [4, с. 204]. Востаннє Янеч із Княгинина, син Матвія, фігурує в судових записах за березень 1453 р., але через пошкодження документа встановити суть справи не вдалося [4, с. 222]. Про нащадків Янеча нічого не відомо.

Надалі тією половиною Княгинина володів Васько (Василько) з Крихівців і його син Грицько. Про Василька маємо згадки з 1443 по 1470 рр. [4, с. 116, 153, 204, 232, 259, 263, 264, 266, 282, 283, 298, 300, 305, 334, 350; 5, с. 405—406]. Якщо вірити запису за 1450 р., то Василько з Крихівців був братом Янеча з Княгинина і, відповідно, сином Матвія з Княгинина [4, с. 204]. Проте латинське «fratri» могло означати й більш віддалений ступінь споріднення, наприклад, що вони двоюрідні брати. У такому випадку Василько був би сином Олександра з Крихівців. Це було б логічніше, бо тоді пояснювало б, чому Василько мав осідок у Крихівцях, а не в Княгинині. Так чи інакше, і сам Василько, і його син Грицько в документах фігурують виключно як шляхтичі з Крихівців, половина Княгинина не була їх місцем мешкання та основною власністю. Тому історію і родовід цієї гілки слід розглядати в контексті генеалогії шляхтичів Креховецьких.

---

[2] Крихівці — село в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області.

[3] Тут латинською «Iohanne», але в інших записах він фігурує як «Янеч» («Ianyecz»).

[4] Імовірно, Матвія Креховецького (Maciy Krechewyckiy), котрий у 1427 р. виступив свідком у справі про приналежність лазу на р. Витвиці Негринові Гошовському, можна ототожнити із цим Матвієм із Княгинина. Якщо таке припущення вірне, то воно ще раз вказувало б на спільне походження Княгницьких і Креховецьких [14, с. 355].

[5] Гривна — грошово-вагова та грошово-рахункова одиниця, дорівнювала 48 грошам.

Таблиця 1. **Генеалогія роду Княгницьких (XV — друга половина XVI ст.)**

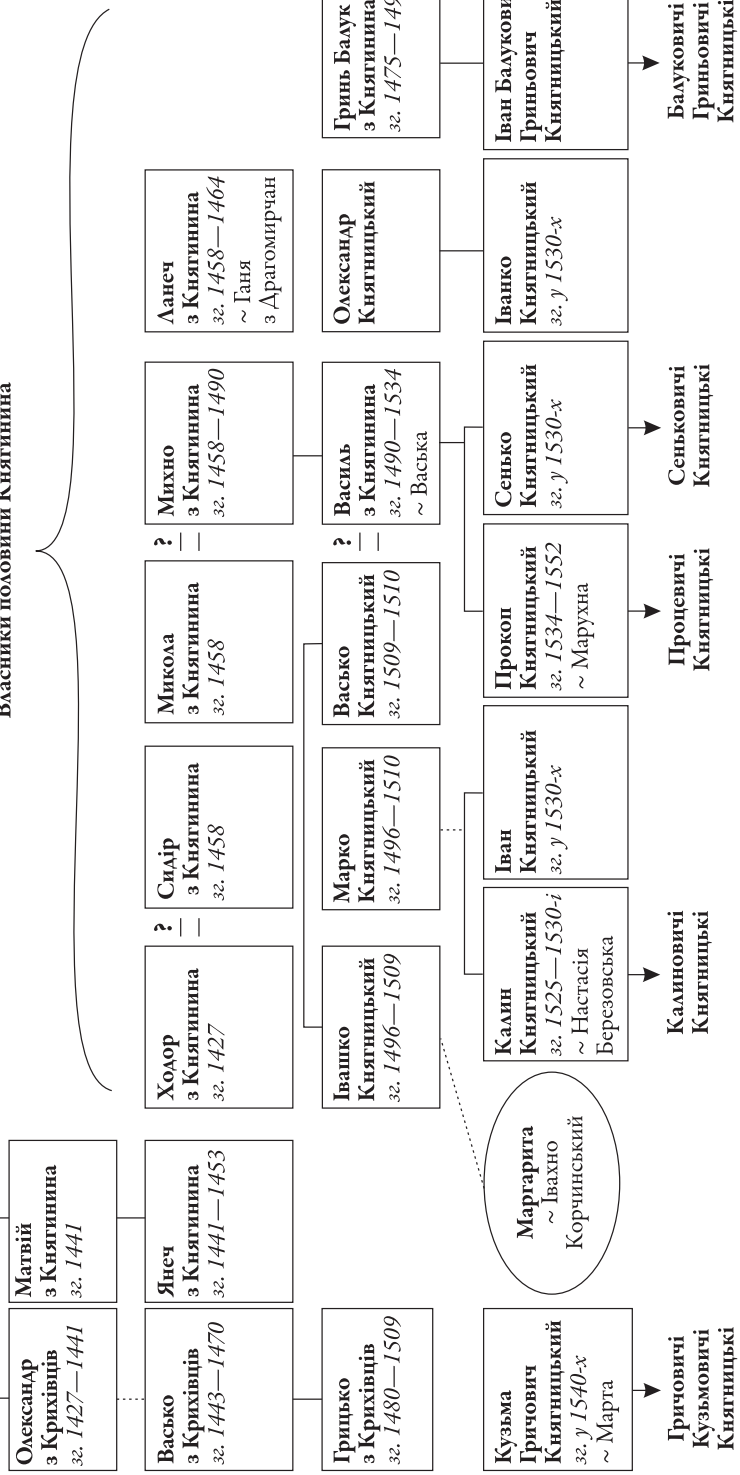

Складено на основі: [4, с. 101, 204, 222, 259, 272, 297, 440; 5, с. 187, 213, 218, 224, 277, 405—406; 6, с. 396; ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 311; Спр. 6. Арк. 319—321, 438; Спр. 10. Арк. 47, 198, 203; Спр. 12. Арк. 546, 960; Спр. 14. Арк. 614—615, 709—711; Спр. 15. Арк. 6, 169—170; Спр. 20. Арк. 627; Спр. 50. Арк. 127; Спр. 51. Арк. 1114, 1124—1126, 1151—1152, 1188—1189; Спр. 52. Арк. 235—238, 347—348, 1027; Спр. 53. Арк. 619, 777—778, 867—868].

Інша половина Княгинина у другій чверті XV ст. належала кільком близькоспорідненим особам з одного сімейства. Мабуть, до цієї гілки належав Ходор із Княгинина, який у 1427 р. брав участь у з'їзді шляхти Галицької землі, де склав васальну присягу польському королю Владиславові Ягайлові й залишив на документі відбиток своєї печатки із зображенням стріли вістрям угору[6] [8, с. 182, 184; 9, с. 28, 103]. У третій чверті XV ст. відомими є Сидір, Михайло, іменований також Михалком чи Михном, Ланеч, або ж Лан, і якийсь Микола з Княгинина.

Сидір із Княгинина був згаданий у давніх актах єдиний раз. У 1458 р. він продав свою частку в Княгинині Михайлові з Княгинина за 30 гривен. Михайло записаний як «fratri patrueli» Сидора, тож, найімовірніше, вони були двоюрідними братами[7] [4, с. 259].

Про Михайла (Михна) збереглося чимало відомостей; він прожив довге життя — фігурує в документах з 1458 по 1490 рр. У тому ж 1458 р. він одразу після придбання частки Сидора продав Василькові з Крихівців за 10 гривен три ютрини[8] поля біля річки Княгинин, а з іншої частки ще ділянку лісу [4, с. 259]. Також Михно з Княгинина мав якийсь майновий спір із Ганею з Драгомирчан[9], яка була дружиною Ланеча (Lanyecz) з Княгинина. У 1461 р. вони досягли угоди за посередництва інших шляхтичів. Михно віддав у заставу Гані свої п'ять ютрин поля біля границі села Крихівців за 10 гривен з умовою, що застава буде продовжуватися кожного року на свято Різдва на ще один рік аж до повної сплати застави. У разі недотримання угоди передбачалася виплата 30 гривен закладу — половину з них на староство, а іншу половину шляхтичам, які виступили посередниками [4, с. 272]. У 1472 р. Михно з Княгинина об'являв виклик до суду Василькові з Крихівців через певний випадок із викраденням Олезаром із Монастирчан служниці Огашки, яку цей Олезар взяв собі за дружину без згоди й відома її матері [5, с. 405—406]. Михно мав сина Василя, котрий у 1490 р. визнав отримання 10 гривен посагу за своєю дружиною Ваською і за згоди батька записав їй на половині своїх маєтків 20 гривень віна [5, с. 218]. Про родовід нащадків Михнового сина Василя ітиметься нижче. Це єдина гілка Княгницьких, родовід якої простежується без істотних прогалин, починаючи з середини XV ст.

Ланеч уже як Лан (Lan) із Княгинина ще раз за життя згаданий у 1464 р. Тоді він з якогось приводу позивав Миколая з Угринова, але той не явився в суд через хворобу. Про це сповістив отаман Угринова Михайло [4, с. 297]. Імовірно, Ланеч не залишив нащадків по чоловічій лінії, бо його дворище, зване Ляновське (Lyanowskie), надалі перейшло у власність інших шляхтичів. Так, у першій чверті

---

[6] З Крихівців на тому з'їзді був Олександр Лай, вочевидь той самий Олександр із Крихівців, котрий згадуваний у судових актах пізніше в 1439—1441 рр.

[7] Напрошується питання, чи можна було б ідентифікувати Сидора як Ходора, адже доволі різне написання одного й того самого імені в ті часи не є рідкістю, проте тут однозначно щось твердити складно.

[8] Ютрина — відповідник морга, давня міра площі землі, первісно означала ту кількість землі, яку одна людина здатна зорати або скосити протягом робочого дня.

[9] Драгомирчáни — сучасне село Івано-Франківської міської громади Івано-Франківського району Івано-Франківської області.

XVI ст. Ляновським дворищем володів Петро Голинський з Переросля[10], який у 1525 р. продав його за 30 гривен Іваськові Загвойському[11]. Останній, своєю чергою, у 1529 р. відписав це дворище Іваськові Княгницькому[12]. А ще пізніше, у 1560-х, Маргарита Корчинська, дочка й законна спадкоємиця Іваська Княгницького, судилася за Ляновське дворище з Іваськом Загвойським, який після смерті її батька намагався цю нерухомість захопити[13].

Як і Сидір, єдиний раз у судових актах фігурує Микола з Княгинина. У серпні 1458 р. Івашко з Драгомирчан визнав, що Микола (Nicolaus) з Княгинина сплатив йому повну суму, за яку заставив був свою луку в Княгинині[14] [4, с. 440].

Гілка нащадків Гринька Балуковича

Далі, починаючи з 1475 р., відомим є Гринько, або ж Гринь із Княгинина, на прізвисько Балукович чи Балук. Ким він приходився іншим власникам Княгинина — Сидорові, Михнові, Ланечу й Миколі — невідомо. У 1475 р. Гринько відсудив у Василька з Крихівців вісім гривен, про що отримав вирок [5, с. 277]. У 1482 р. Гринь Балукович із Княгинина визнав, що отримав від Івана Голинського з Голиня десять гривен, за які він заставив свою частку в Княгинині, тобто два дворища, до виплати означеної суми [5, с. 187]. Через шість років він знову заставив свої два дворища за десять гривен, але в акті не вказано кому [5, с. 213]. І нарешті в 1492 р. Гринько Балук ще раз віддав у заставу свою частку в Княгинині вже за 14 гривен Васькові з Княгинина і зобов'язався відстоювати права Васька на цю частку до повної виплати боргу [5, с. 224]. Надалі відомими є нащадки Гринька — син Іван Балукович Гриньович та онуки Левко й Онисько Балуковичі.

Івана Балуковича Гриньовича в актових матеріалах ідентифікувати досить складно через наявність у першій половині XVI ст. кількох Іванів серед Княгницьких. Якщо він за життя і провадив якісь свої справи в суді, то встановити, котрі згадки стосуються саме його, не вдалося. Натомість на зламі століть у документах фігурують сини вже на той час покійного Івана — Левко й Онисько (Онисим). Так, восени 1550 р. Прокоп Княгницький від себе й від імені свого рідного брата Сенька квитував братів Левка й Онисима, синів покійного Івана Гриньовича Княгницького, з приводу сплати 20 гривен, за які колись їх батько заставив свою частку Сенькові Княгницькому[15]. Імовірно, Левко Балукович не мав нащадків, бо в 1552 р.

---

[10] Пере́рісль — сучасне село Надвірнянського району Івано-Франківської області.

[11] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДІАЛ). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 198.

[12] Там само. Спр. 12. Арк. 960.

[13] Там само. Спр. 50. Арк. 127.

[14] Цілком можливо, що під ім'ям «Nicolaus» писар записав Михна з Княгинина. Так само як, наприклад, у 1490 р. записано було Михна Борсана з Коршева — «Nicolao alias Mychno». У такому випадку ніякого окремого Миколи з Княгинина не існувало, а в цій згадці йдеться про відомого нам Михна з Княгинина [5, с. 218].

[15] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 619.

він відписав усю свою частку в Княгинині своєму рідному братові Ониськові Балуковичеві Княгницькому[16]. Левко помер раніше за нього. У 1564 р. Онисько намагався судитися з Іваном Корчинським через якусь частку покійного Левка, яку той колись був заставив за 30 гривен Федькові Баранецькому, а від Баранецького її очевидно набув Корчинський, та Онисько не мав успіху — суд виправдав Корчинського[17]. Десь у той же час Федько Баранецький квитував Ониська Княгницького з приводу сплати десяти гривен[18]. Онисько одружився з Анною, котра була вдовою по своєму першому чоловікові Іллі Жураківському, і став вітчимом її дітей Олехна, Станіслава, Томи й Гричка Жураківських. У 1560-х рр. Анна залагоджувала майнові справи своїх сиріт, записавши їм поле на двох косарів і луку в місцевості Семарушовський Лаз, які знаходилися у Старуні й Грабівці[19].

Гілка нащадків Василя, сина Михна

Син Михна, Василь Княгницький, після 1492 р. згаданий у давніх актах ще принаймні чотири рази. 30 квітня 1509 р. Гричко Креховецький відпродав йому три ютрини поля, які Креховецькі набули в 1458 р. від Михна Княгницького[20]. Таким чином, цей наділ повернувся назад у власність родини Княгницьких. Через майже два десятиліття, 27 березня 1525 р., Анна Плетеницька, вдова по Василю Плетеницькому, заставила Василю Княгницькому частку у Крихівцях разом із чотирма кметями на своїх дворищах, а саме: Климом, Петром, Оначком і Федором за 30 гривен[21]. Але вже невдовзі, мабуть, того ж року, Василь Княгницький квитував Анну Плетеницьку з приводу сплати 30 гривен, під які було заставлено ті дворища з кметями у Крихівцях[22]. Також Василь Княгницький отримав у заставу якусь частку в селі Боків від Станіслава Боковського. У 1528 р. він згаданий як Васько Княгницький із Бокова. Тоді Сенько Мединський скаржився, що той украв у нього 12 кіп жита[23].

Василь Княгницький із дружиною Ваською мав синів Прокопа (Проця), Василя і Сенька[24]. У лютому 1534 р. Васька Княгницька, дружина Васька Княгницького, разом зі своїми синами Прокопом і Василем квитували Никондра Свистельницького з приводу сплати суми, за яку племінник Никондра Станіслав Боковський заставив був свої наділи в селі Боків[25]. У той же день Альберт Білоскурський квитував Проця Княгницького з приводу сплати суми, присудженої раніше земським судом[26]. Вочевидь гроші, які Свистельницький повернув Княгницьким, були

[16] Там само. Арк. 777—778.
[17] Там само. Спр. 52. Арк. 237—238, 1027.
[18] Там само. Спр. 51. Арк. 1124—1125.
[19] Там само. Арк. 1114.
[20] Там само. Спр. 6. Арк. 438.
[21] Там само. Спр. 10. Арк. 47.
[22] Там само. Арк. 203.
[23] Там само. Спр. 12. Арк. 546.
[24] Там само. Спр. 20. Арк. 627.
[25] Там само. Спр. 14. Арк. 614—615.
[26] Там само. Арк. 615.

використані ними для залагодження якоїсь судової справи з Білоскурським. Примітно, що у 1534 р. в суді виступала лише дружина Васька із синами; сам Василь Княгницький, судячи з актового запису хоч і був ще живим, але, імовірно, вік уже не дозволяв йому їздити в Галич до суду. Тоді ж, у 1530-х, Марухна, дружина Прокопа Княгницького, квитувала Станіслава Боковського, що не має до нього претензій з приводу запису її посагу, що був раніше гарантований на його, очевидно заставленій, частці в селі Стрільче[27].

Про Василя, сина Василя Княгницького, після 1534 р. згадок більше віднайти не вдалося. Натомість інші два Василеві сини, Прокоп і Сенько Княгницькі, неодноразово згадуються в галицьких земських актах першої половині XVI ст. Вони мали майже традиційні для Княгницьких майнові конфлікти з тодішніми власниками іншої половини Княгинина — Загвойськими. Зокрема, Прокоп Княгницький викликав возного для засвідчення спустошення його трьох нив із житом, у якому звинувачував Федьку Загвойську, дружину Івана Насиловського[28]. Тоді як його брат, Сенько Княгницький, заявляв у суді про укладання мирової угоди з Федькою Загвойською з приводу ранішого позову щодо завданої шкоди його трьом нивам із посіяною пшеницею[29].

Одночасно брати вели майнові справи з іншими Княгницькими. Як було згадано, Сенько отримав у заставу від Івана Гриньовича Балуковича Княгницького частку в Княгинині за 20 гривен. Про виплату боргу в 1550 р. вже синів покійного Івана від свого імені й імені брата Сенька квитував Прокоп Княгницький[30].

Також Прокоп і нащадки Сенька мали конфлікти з власниками сусідніх Драгомирчан і, як виглядає, перебували з деякими з них у родинних зв'язках. Зокрема Проць скаржився в суді, що брати Андрій і Федина Дрогомирецькі наїхали на Княгинин і вигнали з його землі підданого[31]. Пізніше Олекса Білик із Драгомирчан, звинувачуючи в захопленні земель, позивав декілька цілих сімейств Дрогомирецьких, а також Проця, Федора, Гаврила, Іллю, Василя, Тимка, Власина й Максима Княгницьких[32]. Чи не всі ці Княгницькі, окрім Проця, були синами Сенька Княгницького. Принаймні Федір, Василь, Власин і Максим Сеньковичі Княгницькі відомі з інших згадок.

Прокоп Княгницький мав синів Іваська (Іванка), Василя (Васюту), Гаврила та дочку Галку. Зберігся запис, яким у 1552 р. Проць Княгницький виділив своєму синові Іваськові частку в Княгинині, рівну з-поміж інших синів, а Івасько, своєю чергою, визнав, що отримав за своєю дружиною Олюхною, дочкою Костя з Гошова, 20 гривен посагу й у відповідь записав їй 40 гривен на своїх маєтках у Княгинині[33]. Гаврило й Васюта Княгницькі згадані серед шляхетської громади

[27] Там само. Спр. 15. Арк. 6.
[28] Там само. Арк. 169.
[29] Там само. Арк. 170.
[30] Там само. Спр. 53. Арк. 619.
[31] Там само. Спр. 14. Арк. 709—710.
[32] Там само. Арк. 710—711.
[33] Там само. Спр. 53. Арк. 867—868.

Княгинина як учасники майнової угоди з попом Гричком і нащадками Кузьми Княгницького [34]. Тоді ж Василь Процевич Княгницький заставив попові Гричкові за 15 злотих і 15 грошів свій сінокіс і луку в місцевості, званій Зульовка, у Княгинині [35]. Також Васюта Процевич мав конфлікт із Павлом Загвойським. Останній у 1564 р. засудив його через те, що підданий Олександр утік із його села Загвіздя [36] разом із дружиною, дітьми, худобою і всім домашнім реманентом та осів на землі Княгницького [37]. У 1571 р. Гаврило й Василь Княгницькі заставили свої частки в Княгинині за 20 злотих підданому із сусіднього села Заболотового [38] Гричкові [39]. Дочка Прокопа, Галка, вийшла заміж за Васька, сина Труфана Грабовецького з села Чорнолізці. Вона отримала чималий, як для Княгницьких, посаг у сумі 50 злотих [40].

Інші Княгницькі

Тож, походження принаймні двох гілок Княгницьких — нащадків Михнового сина Василя і нащадків Гринька Балуковича — прослідковується з XV ст. і генеалогія цих сімей піддається реконструкції без істотних труднощів і надалі у XVI ст. Чиїми нащадками були інші Княгницькі, котрі з'являються і починають систематично фіксуватися в актах пізніше, з кінця XV ст., достеменно невідомо. Можна лише будувати здогади про те, від кого з попередніх поколінь Княгницьких вони могли походити. Зокрема, відомими є троє братів: Івашко, Марко (Мартин) і Васько Княгницькі. Так, у серпні 1496 р. шляхетні Івашко й Мартин із Княгинина висували якісь звинувачення до Михайла (Міха) з Загвіздя, підданого Гричка Креховецького [41]. Васько й Марко стали на бік молдавського господаря Богдана під час війни в 1509 р., унаслідок чого навіть було конфісковано їхні маєтки. У листопаді того ж року їхній брат Івашко Княгницький отримав королівський дозвіл на володіння частками Васька й Марка. Проте вже в лютому 1510 р., після підписання мирного договору, Васько й Марко, разом з іншими шляхтичами заявили про свою примусову участь у війні, були виправдані й повернули собі свої маєтки [10, с. 69—71]. Постає питання, чи можна ідентифікувати Василя, сина Михна, із цим Васьком, одним із трьох братів? Хоча прямих вказівок у документах на те, що це одна й та ж сама особа, немає, проте, це цілком імовірно. Якщо прийняти цю версію, то виходило б, що Івашко й Марко теж були синами Михна. Про Марка після 1510 р. відомостей більше немає; правдоподібно його синами

[34] Там само. Спр. 51. Арк. 1151—1152.
[35] Там само. Арк. 1126.
[36] Загві́здя — сучасне село Івано-Франківського району Івано-Франківської області.
[37] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 235—236.
[38] Заболотове, Заболотівці або Заболоття — колись село на місці теперішнього м. Івано-Франківськ.
[39] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1188—1189.
[40] Там само. Спр. 52. Арк. 347—348.
[41] Там само. Спр. 4. Арк. 311; Оп. 3. Спр. 5. Арк. 125.

були Калин та Іван Княгницькі, про яких ітиметься далі. Згаданого Івашка можна було б ідентифікувати як батька Маргарити Княгницької, котра стала дружиною Івахна Корчинського.

У другій чверті XVI ст. половина Княгинина перейшла від Грицька Креховецького до його нащадків — братів Павла й Федька Загвоздських, або ж інакше Загвойських [42]. Княгницькі доволі часто конфліктували із Загвойськими — близьке сусідство не було легким. Нарешті в 1530-х рр. було проведено розмежування половини села Княгинин, яка належала братам Павлові й Федькові Загвоздським, з іншою половиною, яка належала доволі чисельним Княгницьким: Маргариті, заміжній за Іванком Корчинським, яка була дочкою покійного Івахна, або ж інакше Іванка Княгницького, братам Сенькові й Процеві Княгницьким, братам Іванові й Калинові Княгницьким, Кузьмі, синові Гриця Княгницького, Левкові, синові Івана Балуковича Княгницького, та Іванкові, синові Олександра Княгницького [43]. Серед перелічених брати Сенько й Проць були синами Василя Княгницького й онуками Михна, Левко був сином Івана Гриньовича Балуковича, а Маргарита — мабуть, дочкою Івашка, згаданого в 1496—1509 рр. Натомість маємо братів Івана й Калина, Грицевого сина Кузьму й Олександрового сина Іванка, походження яких не вдається прослідкувати від попередніх поколінь Княгницьких. Можна припустити, що Іван і Калин були синами Марка. Кузьма ж взагалі міг бути сином Грицька Креховецького від його першої або другої дружини [44]. Тоді як про братів Івана й Калина та Кузьму Княгницьких і їхніх нащадків є відомості й в інших, пізніших, документах, то в подальшому ідентифікувати Олександрового сина Іванка чи віднайти звістки про якихось його нащадків не вдається.

Гілка нащадків Калина

Брати Іван і Калин Княгницькі згадані також іншого разу, коли Павло Загвойський позивав їх, звинувачуючи у крадіжці грошей і 40 срібних гудзиків [45]. Про Івана більше відомостей не знаходимо; натомість Калин фігурує в судових актах ще кілька разів. Зрештою, від нього походить чисельна гілка Княгницьких Калиновичів.

---

[42] У подальшому відомі як Загвойські.

[43] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 319—321. Пізніший податковий реєстр Галицького повіту, який був укладений у 1552 р. на основі якихось раніших реєстрів з 1530-х, перераховує приблизно такий же склад власників Княгинина. Серед Княгницьких там згадуються: Левко, Іван, а також «бідні шляхтичі» Кузьма, Калин, Прокоп і Сенько (Lÿewko, Ivan, Cuszma, Kalin, Procop, Sÿenko); Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Skarbu Koronnego. ASK I. Rejestry podatkowe. Jednostka 19. Rejestry poborowe woj. ruskiego. S.151 zw.

[44] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 356. В одній із судових справ Маргарита Корчинська позивала якогось Кузьму Креховецького (Krechiwiczkÿ) за те, що той покосив її луки в Княгинині. Можливо, цей Кузьма і був сином Гриця з Крихівців, який мав наділ і мешкав у Княгинині, а, відповідно, його можна було б ідентифікувати як Кузьму Княгницького, сина Гриця.

[45] Там само. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 992; Оп. 3. Спр. 9. Арк. 267.

Калин одружився з Настасією, дочкою Гринька, чи інакше Гринчі Косовського з Вижнього Березова[46]. Зберігся запис від 5 квітня 1525 р., яким Настасія зреклася батьківських і материнських маєтків на користь своїх братів Івана-старшого й Івана-молодшого Косовських, або ж Березовських[47]. А 7 січня 1527 р. Калин Княгницький із Княгинина в Галицькому земському суді засвідчив отримання десяти злотих посагу за своєю дружиною Настасією і своєю чергою записав їй 20 злотих на половині своєї частки в Княгинині[48].

Разом з іншими Княгницькими Калин під час війни 1531 р., як видається, став на бік молдовського господаря і після програної битви під Отинією втік до Молдавського князівства. У 1531 р. польський король Сигізмунд I розпорядився конфіскувати маєтки шляхтичів, які втекли до Молдавського князівства, та передати їх коронному гетьману Яну Тарновському [6, с. 396]. Невдовзі останній навіть був уведений у володіння тими конфіскованими маєтками, зокрема йшлося про частки шляхетних Івахна, Гриця, Сенька й Калина Княгницьких[49]. Проте пізніше ці шляхтичі повернулися і в липні 1534 р. відстоювали в суді своє чесне ім'я, і, здається, їм таки вдалося повернути собі маєтки[50]. Принаймні сини Калина в подальші десятиліття були власниками хоч і маленьких, але все ж спадкових наділів у Княгинині.

Калин залишив по собі шістьох синів: Проця, Марка, Гричка (Грицька), Олександра, Петрика та Юрка. Усі вони згадані як Калиновичі серед іншої шляхти в угоді, укладеній між 1565 і 1571 рр., згідно з якою чи не ціла шляхетська спільнота Княгинина за 270 злотих викупила частки у священника Гричка та його дружини Марухни, а також Марухни, вдови Кузьми Княгницького, та її дітей[51].

Калиновичі Княгницькі належали до найменш заможної шляхти Княгинина. Згідно з податковим реєстром за 1578 р. частка Калинов'ят у Княгинині становила всього ⅛ лану [7, с. 93]. З документів вони відомі тим, що переважно заставляли свої невеликі наділи іншим шляхтичам. Близько 1564 р. Прокоп, син покійного Калина Княгницького, заставив зі своєї частки в Княгинині пасовище, зване Клин, біля річки Бистриця та «нивку» біля села Вовчинець руському священнику Василю Дрогомирецькому за 12 злотих[52]. Тоді ж рідні брати Прокоп, Марко й Олександр Княгницькі заставили своє пасовище, зване Під Затоном, тому ж священнику Василю Дрогомирецькому за вісім злотих[53]. У 1571 р. Прокоп Княгницький заставив Федорові Сулятицькому свої три ниви й лазок[54] у Княгинині за

[46] Ви́жній Бере́зів — сучасне село в Яблунівській селищній громаді Косівського району Івано-Франківської області.
[47] ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 11—12.
[48] Там само. Спр. 11. Арк. 3.
[49] Там само. Спр. 13. Арк. 311—312.
[50] Там само. Спр. 14. Арк. 492—494, 770.
[51] Там само. Спр. 51. Арк. 1151—1152.
[52] Там само. Спр. 52. Арк. 273.
[53] Там само. Арк. 274.
[54] Одна нива «від гостинця до потока», друга нива «від потока до границі Заболотівської», третя нива «на гористім полі Під Затоном до Черніївської дороги» і лазок «від потока до межі Заболотівської».

14 злотих[55]. А Марко Княгницький тоді ж відписав цьому Федорові Сулятицькому свою частку в Княгинині з правом вільного помелу в місцевому млині, отримавши від нього десять злотих[56].

Троє з братів Калиновичів — Грицько, Петрик і Юрко — у третій чверті XVI ст. покинули своє родове гніздо й осіли в Березові, звідки походила їх матір Настасія. Найімовірніше, це сталося в 1560-х рр., бо і Грицько, і Петрик у цей час заставили свої частки в Княгинині кожен за суму у 20 злотих: Грицько — шляхтичеві Ількові Філовичеві Княгницькому[57], а Петрик — своєму рідному братові Маркові Княгницькому[58]. І тоді ж, близько 1564 р., Юрко Княгницький отримав на шість років у заставу декілька земельних ділянок у Нижньому Березові від Власина Фіцича Березовського. Ішлося про одне поле на 60 прутів, інше поле в урочищі Петрячин, площею в одну міру, і третє поле в урочищі Кринички, площею дві міри. Сума застави становила 30 злотих[59].

Гілка нащадків Кузьми Гричовича

Про гілку Княгницьких, які походили від Гриця та його сина Кузьми, збереглося декілька згадок. Відомо, що Кузьма Княгницький заставив був свій сінокіс Іваськові Корчинському за вісім злотих. Десь до середини XVI ст. Кузьма був уже покійним, а гроші Корчинському віддала його вдова Марта[60]. У Кузьми залишилися сини Фечо, Онофрій, Озарій, Остафій, Микита й Матвій, від імені яких виступала їх матір, коли відписала частки іншим шляхтичам із Княгинина. Представником цієї ж гілки, мабуть, був і піп Княгинина Гричко — він і його дружина Марухна брали участь у цій угоді й відписали свої частки іншим Княгницьким[61].

Підсумовуючи, зауважимо, що на основі системного аналізу актових матеріалів Галицького земського й гродського судів виявилося можливим реконструювати загальну генеалогічну структуру й історію роду шляхтичів Княгницьких із Княгинина за понад півтора століття. Як бачимо, рід Княгницьких належав до місцевої руської шляхти Галицької землі й володів селом Княгинин щонайменше зі зламу XIV—XV ст., адже їхнє родове гніздо вже в першій половині XV ст. було поділене між різними гілками роду. Загалом удалося виокремити й простежити до другої половини XVI ст. кілька основних ліній роду: гілка Михна та його сина Василя, яка виявилася найбільш тривкою та документально зафіксованою; гілка Гринька

---

55 ЦДІАЛ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1178.

56 Там само. Спр. 51. Арк. 1174.

57 Там само. Арк. 1131; Спр. 58. Арк. 608.

58 Там само. Спр. 58. Арк. 1138.

59 Там само. Спр. 52. Арк. 266—267. Прут — давня одиниця площі, у середньому дорівнювала 1/30 морга. Міра (лат. mensura, пол. falsz) — доволі приблизна одиниця площі якою користувалися в ті часи, згрубша так позначали одну ниву.

60 Там само. Спр. 53. Арк. 922. В іншому документі вдова Кузьми Гричовича Княгницького записана як Марухна, а не Марта.

61 Там само. Спр. 51. Арк. 1150—1152.

Балуковича, нащадки якого (Балуковичі) зберігали свої частки в Княгинині принаймні до середини XVI ст.; гілка Калина (Калиновичі), представники якої через обмеженість земельних ресурсів і багатодітність у третій чверті XVI ст. розпочали міграцію до Коломийського повіту, використовуючи родинні зв'язки по материнській лінії; гілка Кузьми Гричовича, яка, імовірно, мала спільне коріння з Креховецькими. Виходячи з окресленої родової структури, надалі можна продовжити дослідження тих відгалужень Княгницьких, які існували в наступні століття і нащадками яких є сучасні представники роду.

Окрім реконструкції родоводу, джерела дають змогу простежити соціально-економічне становище представників роду й зміни, які відбувалися впродовж XV—XVI ст. Аналіз судових актів продемонстрував поступове подрібнення земельної власності роду. Якщо на початку XV ст. Княгницькі оперували цілими половинами сіл, то у XVI ст. їхні володіння вимірювалися дворищами, окремими луками й «нивками», вартістю всього близько одного або двох десятків злотих. Як випливає з документів, у XVI ст. в них майже не було можливості утримувати на своїй землі підданих; одиниці їх були хіба в тих шляхтичів, котрі мали трохи більші частки. Основним фінансовим інструментом для них стала застава майна, а суперечки щодо володіння землею часто призводили до судових конфліктів, у тому числі із заможнішими сусідами.

Поряд із господарськими процесами джерела відбивають також суспільні й політичні аспекти діяльності представників роду. Судові книги дають змогу простежити широку мережу родинних і сусідських зв'язків Княгницьких з іншими шляхетськими родами Галицької землі. Значне місце в їхній діяльності посідали майнові суперечки та судові процеси. Також важливою була безпосередня участь Княгницьких у політичних подіях регіону, зокрема в польсько-молдавських війнах початку XVI ст. Факт конфіскації та пізнішого повернення маєтків свідчить про складність лояльностей прикордонної шляхти та застосування правових механізмів реабілітації.

З одного боку, у багатьох аспектах доля шляхтичів Княгницьких виглядає типовою для дрібних руських шляхтичів регіону та схожа з історією Березовських, Дрогомирецьких, Грабовецьких тощо. Княгницькі належали до тих родів місцевої руської шляхти, для яких зростання чисельності нащадків у кожному поколінні спричинило поступову фрагментацію земельних володінь та економічне послаблення. Водночас більшість із них зуміли таки утримати власні наділи у своїх руках, зберегти станову ідентичність, правові привілеї та інтегруватися в соціальну структуру Речі Посполитої, що дало змогу родові не зникнути, а залишитись на історичній арені. А цього, як свідчать джерела, не вдалося більшості руських шляхетських родів Галицької землі, котрі хоч і були заможнішими, проте або налічували надто малу кількість представників, так що їх лінії вигасли, або ж втратили маєтності (Ланчинські, Мишинські, Стопчацькі, Княждвірські, Лядські тощо).

Отримані результати дозволяють краще зрозуміти особливості функціонування верстви дрібної руської шляхти Галицької землі. Залучення значного корпусу неопублікованих документів із фондів ЦДІАЛ дало змогу не тільки суттєво по-

глибити знання про історію та генеалогію Княгницьких, а й підтвердило значний евристичний потенціал актових книг Галицького земського та гродського судів для реконструкції генеалогії, соціальних відносин, господарського та політичного життя дрібної шляхти Руського воєводства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Wyrostek, L. Rod Dragow-Sasow na Węgrzech i Rusi Halickiej. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. T. IX. Kraków, 1932. 11-19 [in Polish].
2. Boniecki, A. Herbarz Polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. T. 10. Warszawa, 1907. 191 s. [in Polish].
3. Uruski, S. Rodzina: herbarz szlachty polskiej. T. 7. Warszawa, 1910. 388 s. [in Polish].
4. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego / Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydzialu Krajowego. T. 12. Lwów, 1887. 564 s. [in Polish and Latin].
5. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego / Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydzialu Krajowego. T. 19. Lwów, 1906. 852 s. [in Polish and Latin].
6. Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codocibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 4. Sigismundi I regis tempora complectens (1507—1548). Vol. 2. Acta vicecancellariorum 1507—1535. 436 s. [in Latin].
7. Źródła dziejowe. T. XVIII. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Cz. 1. Warszawa, 1902. 193 s. [in Polish].
8. Halecki, O. Z Jana Zamojskiego inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Polski XV wieku. *Archiwum Komisji Historycznej*. T. XII. Cz. 1. Kraków, 1919. 202 s. [in Polish].
9. Piekosiński, Fr. Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historji polskiej. T. 7. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. Kraków, 1907. 142 s. [in Polish].
10. Hrushevskyi, M. Materialy do istorii suspilno-politychnykh i ekonomichnykh vidnosyn zakhidnoi Ukrainy. *ZNTSh*. 1905. LXIV (2): 47-94 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західньої України. *ЗНТШ*. 1905. Т. LXIV, кн. 2. С. 47—94].
11. Odnorozenko, O. Rodova heraldyka Ruskoho korolivstva ta Ruskykh zemel Korony Polskoi XIV—XVI st. Kharkiv, 2009 [in Ukrainian].
[Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV—XVI ст. Харків, 2009. 312 с.].
12. Yakovenko, N. Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.].
13. Litvin, H. Z narodu ruskoho. Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569—1648). Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569—1648). Київ, 2016. 616 с.].

Надійшла / Received 03.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Volodymyr KITSELIUK
Candidate of Historical Sciences, doctoral student,
Department of Ancient History of Ukraine and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
v.kiceliuk@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-5690-8970

THE KNIAHNYTSKYI NOBLE FAMILY FROM KNIAHYNYN IN THE HALYCH DISTRICT OF THE HALYCH LAND FROM THE SECOND QUARTER OF THE 15th TO THE SECOND HALF OF THE 16th CENTURY

The aim of this study is to provide a comprehensive reconstruction of the genealogy and history of the Ruthenian noble family of the Kniahnytskyis from the village of Kniahynyn in the Halych district from the fifteenth to the second half of the sixteenth century. The principal objectives are to establish the family's origins, identify its major genealogical branches, analyse property transactions (purchases, sales, and pledges), and determine the role the family members played in the political and judicial life of Halych Land. The study is based on the **principles** of historicism and scholarly objectivity. It employs prosopographical and genealogical methods, as well as critical source analysis. A retrospective examination of act records proved particularly important for tracing changes in the family's property status. The scholarly novelty of the article lies in introducing into academic circulation a substantial body of previously unpublished documents preserved in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. **Conclusions.** The study traces the origins of the Kniahnytskyi family and reconstructs its genealogy over a period of more than one and a half centuries. It also reveals the family's ties with neighbouring noble families, including the Krekhovetskyis, Berezovskyis, and Drohomyretskyis. The article demonstrates the gradual decline of the family's landed possessions caused by large numbers of descendants and the fragmentation of inheritance, as well as the sale and pledging of shares to other nobles. It examines the participation of family members in the Polish-Moldavian wars of the early sixteenth century, which resulted in the confiscation and subsequent restitution of their property. Migration processes, particularly those involving the Kalynovych branch, are also traced. The findings may be used in the preparation of general studies on the history of the Ukrainian nobility, genealogical reference works, and regional histories of Prykarpattia. The practical significance of the study lies in refining methods for working with the difficult cursive script found in the Halych castle and land court books. Further research into the connections between the Kniahnytskyis and other similar families may contribute to the reconstruction of broader social networks within the Ruthenian nobility.

***Keywords**: Ruthenian nobility, Halych Land, Kniahynyn, the Kniahnytskyi family, genealogy, court records, landownership.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.081
УДК 94(438:477.82)“1921/1939”:272-67

Юрій КРАМАР
доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Kramar.Yuriy@vnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-5711-3634
Олександр ФЕДЧУК
кандидат історичних наук, докторант,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна),
проректор з наукової роботи Волинської духовної семінарії
ol_fedchuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8494-9066

ПОЛІТИКА ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ СХІДНОГО ОБРЯДУ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (НА МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)

Мета статті — з’ясувати особливості державної політики щодо католицької церкви східного обряду в міжвоєнній Польщі. **Методологія** дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний) методів дослідження. **Наукова новизна** полягає у спробі комплексного аналізу політики влади II Речіпосполитої щодо неоунійного руху на території Волинського воєводства. Використані в дослідженні архівні матеріали дозволяють реконструювати механізм взаємодії влади (центральної та місцевої), Римо-католицької церкви та неоунійних структур на регіональному рівні. **Висновки.** Дослідженню неоунійного руху в міжвоєнній Польщі присвячено окремі праці вітчизняних і польських науковців. Маловивченою залишається проблема взаємин польської влади й

Цитування: Крамар Ю., Федчук О. Політика влади щодо католицької церкви східного обряду в міжвоєнній Польщі (на матеріалах Волинського воєводства). *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 81—97. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.081

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Римо-католицької церкви в питанні поширення неоунії на території окремих східних воєводств. Одним із напрямів діяльності Римо-католицької церкви в міжвоєнний період стало запровадження серед православних вірян східних регіонів держави «нової унії» у формі католицизму східного обряду. Ставлення влади до неоунії, зокрема у Волинському воєводстві, не було однозначним і нерідко мало варіативний характер. З одного боку, влада сприяла діяльності неоунійної церкви, розглядаючи її як один з інструментів інтеграційної політики на східних землях, а з іншого — стримувала активність руху в регіонах, де наприкінці 1920-х рр. спостерігалося загострення взаємин між українцями та поляками на етнічному та соціальному ґрунті, зокрема на Волині. Політика влади щодо неоунійного руху залежала й від зміни політичної ситуації в державі. Так, у період урядування волинського воєводи Г. Юзевського, котрий реалізовував політику польсько-українського зближення на Волині, неоунійний рух розглядався як деструктивний фактор, що вів до загострення міжконфесійного протистояння на території краю, погіршення безпекової ситуації на східних кордонах держави. Неоунія в міжвоєнний період не користувалася широкою підтримкою населення Волинського воєводства й залишалася переважно локальним явищем. Перспективними напрямами подальших наукових досліджень проблеми є поглиблене вивчення локальних особливостей неоунійного руху на рівні окремих повітів, парафій і конкретних громад, дослідження соціальної бази прихильників і противників неоунії, порівняльний аналіз аналогічних релігійних процесів у сусідніх з Волинським воєводствах Польщі.

***Ключові слова**: Польська держава, конфесійна політика, Римо-католицька церква, неоунія, Волинське воєводство, воєвода.*

У конфесійній політиці польського уряду на теренах східних воєводств у 1920—1930-х рр. важлива роль відводилася Римо-католицькій церкві. Упродовж усього міжвоєнного періоду польський державний апарат цілеспрямовано підтримував пріоритетну роль саме цієї конфесії. Адже більшість мешканців західноукраїнських земель, що увійшли до складу відродженої Польської держави, не були католиками. Наприклад, на Волині понад 70 % населення складали православні. У галицьких воєводствах переважали греко-католики. Отже, одним із головних завдань влади була не лише якнайшвидша політична інтеграція східних теренів до складу Польщі, а й досягнення віросповідної єдності в державі шляхом навернення якнайбільшої кількості вірян різних конфесій у католицьку віру. Одним з інструментів цієї політики мав стати т. зв. неоунійний рух, започаткований Римо-католицькою церквою на сході країни на початку 1920-х рр.

Проблематика діяльності Римо-католицької церкви на Волині в міжвоєнний період залишається малодослідженою сторінкою в новітній історії краю. Серед загальних праць, присвячених історії цієї та інших конфесій на теренах України, відзначимо десятитомну «Історію релігії в Україні» за редакцією А. Колодного [1]. Історія Римо-католицької церкви в Польщі в міжвоєнний період представлена в роботах польських дослідників Л. Попека [2], Є. Клочовського [3], М. Мруза [4], З. Желінського [5] та ін. Проблеми взаємин польської влади й Римо-католицької церкви в питанні поширення неоунії у східних воєводствах Польщі порушували у своїх розвідках Ю. Крамар [6], Р. Скакун [7], Н. Стоколос [8], О. Федчук [9], М. Папєжинська-Турек [10], Ф. Жеменюк [11], Я. Шчепаняк [12], В. Слєшинський [13], А. Тломацький [14]. Проте вказані автори наголошували передовсім на діяльності

органів центральної влади, менше уваги приділяючи ролі воєводських і повітових адміністрацій в реалізації конфесійної політики влади на місцях. Тож у пропонованій статті автори прагнуть з'ясувати позицію державної влади щодо неоунійного руху, зокрема на Волині, де він мав чи не найбільшу кількість прихильників серед усіх східних воєводств Польщі. Взаємини представників цієї віросповідної спільноти та її очільників з органами місцевої адміністрації мали неоднозначний і нерідко варіативний характер. З одного боку, влада сприяла діяльності нової унійної церкви (особливо в перші роки існування відродженої Польської держави), розглядаючи її як один з інструментів інтеграційної політики на східних землях, а з іншого — стримувала активність руху в регіонах, де спостерігалося загострення взаємин між українцями та поляками на етнічному та соціальному ґрунті.

Мета статті — з'ясувати особливості державної політики щодо католицької церкви східного обряду в міжвоєнній Польщі. Неоунійний рух, зініційований Ватиканом у 1920—1930-х рр., найбільшого поширення набув на території Волинського воєводства. Завдання дослідження полягає в тому, щоб виявити причини руху, його соціальну базу, ідеологічні засади, політику місцевої влади щодо нової унійної церкви на Волині, проаналізувати вплив цієї політики на конфесійну ситуацію в регіоні.

На тлі важливих геополітичних змін в Європі, зумовлених Великою війною і крахом старих імперських систем, у т. ч. Російської, у Ватикані було визнано доцільним активізувати релігійно-просвітницьку та місіонерську діяльність костелу. Нову апостольську доктрину Ватикану папа Бенедикт XV виклав в енцикліці «Maximum illud» [15, с. 243]. Одним із найперспективніших напрямків католицького місіонерства визначалися терени колишньої Російської імперії, де ще в дореволюційні часи поширився рух за навернення «нез'єдиненого сходу» в лоно католицизму. Позаяк більшовицька влада в Росії була налаштована вороже до церкви як до інституції загалом, у Ватикані вирішили зосередитися на західноукраїнських і західнобілоруських землях, що увійшли до складу відродженої в 1918 р. Польської держави.

В основу католицької місіонерської діяльності на східних теренах Польщі було покладено проєкт навернення православного населення до Римо-католицької церкви, який отримав назву «унія східного обряду» або ж «неоунія» [1]. Ініціатором нової місіонерської доктрини за погодженням з Папою Римським Пієм XI став католицький біскуп Янува-Підляського Генрик Пшездецький [14, с. 99]. Активне впровадження унії східного обряду у своїй дієцезії він розпочав у 1924 р. Наступного року неоунійний рух поширився на інші землі, у тому числі Західну Волинь, яка на підставі Ризького мирного договору 1921 р. увійшла до складу Польщі.

На відміну від римо-католицького духовенства, польська влада до нової віросповідної спільноти поставилася насторожено. Свою позицію польські урядові чинники пояснювали тим, що неоунійний рух може призвести до дестабілізації безпекової ситуації у східних воєводствах Польщі. Люблінський воєвода Станіс-

[1] В офіційних документах нова унійна церква мала назву «Костьол Католицький Східно-Слов'янського обряду» або «Римо-Католицький Костьол Східного обряду». Неофіційна назва — «неоунія» [8, с. 74—75].

лав Москалевський наголошував, що Польща може стати «полем для експерименту римської політики, яка хоче створити на землях Речі Посполитої плацдарм для своєї акції, що прагне охопити ширші терени Сходу і тому ніяк не пов'язаної ні з інтересами польського народу, ні з інтересами польської державності» [7, с. 222]. В уряді розглядали неоунію як «явище вкрай небажане, позаяк воно послаблює латинський обряд, що має виразно польський характер, на користь східного обряду, польський характер якого є умовним, і навіть проблематичним» [7, с. 222].

Вагомою причиною для критики неоунійної акції в Польщі був острах того, що нею опікуватиметься греко-католицьке духовенство з Галичини. Серед польського політикуму загалом існувала недовіра до Греко-католицької церкви, яку вважали «розсадником українського націоналізму» [2]. Панувало переконання, що за посередництва унійного духовенства український національний рух міг поширитися за межі галицьких воєводств, на Волинь. Таким чином, польська влада вважала, що Ватикан нехтує польськими державними інтересами заради реалізації власної політики. Це створювало можливість потенційного конфлікту між церквою та державою в питанні поширення унії на східних землях. Певного компромісу з Ватиканом було досягнуто після підписання польсько-ватиканського Конкордату, що набув чинності 3 серпня 1925 р. Він, зокрема, забороняв уніатському духовенству духовно опікуватися вірними, котрі проживали поза адміністративних меж Галицької митрополії, тоді як католицькі біскупи користувалися правом пастирської опіки над вірянами всіх східних воєводств [16, с. 154—155].

Водночас у ставленні польських урядових кіл до неоунійного руху на теренах східних воєводств важливо враховувати ще одну важливу обставину. Вона була пов'язана з неврегульованим (у перші повоєнні роки) статусом Православної церкви в Польщі. До того ж більшість православного духовенства, включаючи вищих ієрархів церкви, були росіянами, вороже налаштованими щодо Польської держави [17, с. 262]. Той факт, що Московський патріарх довгий час відмовлявся визнати незалежність Православної церкви в Польщі під приводом її неканонічності, польський уряд розглядав як спробу Москви зберегти за собою можливість втручання у внутрішні справи країни [17, с. 272]. Особливо це стосувалося західноволинських земель, адже Волинська єпархія була найбільшою у складі Православної церкви в Польщі. Станом на 1925 р. на її території налічувалося 760 парафій, переважно українських за національним складом (для порівняння: до складу чотирьох інших православних єпархій у Польщі — Поліської, Віленської, Гродненської, Варшавсько-Холмської — входила 651 парафія) [18, с. 8]. Враховуючи ці обставини, уряд розглядав можливість використати неоунійний рух як один з інструментів дерусифікації Православної церкви на сході країни, послаблення її позицій у регіоні, де була найбільша кількість вірян православного віросповідання.

Перший неоунійний осередок з'явився на території Волинського воєводства у квітні 1925 р., коли про свій перехід у неоунію та підпорядкування Луцькому біс-

[2] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі — AAN). Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (далі — MSW), Urząd Wojewódski Wołyński. Sygn. 1037. K. 4.

купу Адольфу Шельонжеку заявив настоятель Свято-Покровської церкви с. Озеро Луцького повіту Євсевій Сльозко. Мешканці парафії поставилися до його закликів переходу в неоунію прохолодно. Переважна більшість православних вірян села відмовилася змінити віросповідання та визнала своїм настоятелем новопризначеного Волинською духовною консисторією священника Івана Танашевича[3]. Однак попередній настоятель не збирався залишати Озеро, маючи намір утворити тут неоунійну парафію. Матеріальну підтримку в цьому йому надала Луцька біскупська курія, зацікавлена в тому, щоби перша православна парафія перейшла в підпорядкування курії в Луцьку якнайшвидше. На цьому тлі між православними й католиками (уніатами) виник конфлікт, у якому обидві сторони сподівалися на підтримку місцевої влади. У цих умовах волинська воєводська адміністрація мала висловити своє ставлення до неоунійного руху, що набирав розмаху на теренах воєводства.

Перші кроки влади в напрямку офіційного визнання / невизнання неоунії як окремої конфесії були обнадійливими для православних вірян краю, адже волинський воєвода Александр Дембський, відповідно до існуючих у Польщі приписів щодо затвердження парафіяльного духовенства, дав згоду на призначення настоятелем Озерецької церкви Івана Танашевича. Водночас повітовий староста делегував в Озеро свого чиновника[4], котрий, на переконання ієрархів Польської православної церкви, мав засвідчити неправомірність претензій «перельота», як у народі тоді називали священно-церковнослужителів, що змінювали з тих чи інших причин свою юрисдикцію. Понад те, луцький повітовий староста в супроводі начальника повітової команди поліції 9 червня 1925 р. особисто відвідав с. Озеро, взявши участь в урочистостях з нагоди відновлення у Свято-Покровській церкві православних богослужінь [19, с. 7—8].

Однак уже влітку того ж року позиція воєводи А. Дембського щодо конфлікту православних та уніатів у с. Озеро почала змінюватися на користь останніх. Передусім воєвода викликав до себе на розмову православного благочинного священника Павла Прокоповича, якого звинуватив у перевищенні своїх повноважень. Той взяв на себе відповідальність відкрити опечатаний одразу після від'їзду Є. Сльозка храм і забезпечити доступ до нього новопризначеного настоятеля[5]. Припускаємо, що воєвода вже тоді допускав теоретичну можливість передачі храму уніатам. Коли ж цього не сталося, А. Дембський почав відкрито сприяти Луцькій курії та особисто Є. Сльозку у справі будівництва в Озері уніатської каплиці, яку зводили на парафіяльній землі.

Спроби православних парафіян на чолі зі священником І. Танашевичем протидіяти намірам уніатів збудувати каплицю на території, що належала православній парафії, не принесли жодного успіху. На додаток, Є. Сльозко вдався до залякування місцевих мешканців, у чому дієву підтримку отримував від місцевого постерунка поліції. Він заявляв, що всі, хто чинитиме протидію його діяльності на

[3] Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО). Ф. 148. Оп. 3. Спр. 39. Арк. 1.
[4] Там само.
[5] Там само.

парафії, буде покараний владою. Ця агітація, очевидно, мала успіх, бо, як стверджував православний священник, «нагадувати йому (Є. Сльозку — *Авт.*) про протизаконність його дій православні не наважуються: неугодні йому селяни потрапляють під арешт і до з'ясування всіх обставин весь тягар відповідальності лягав саме на них» [6]. Попри протести православних парафіян, освячення уніатської каплиці в Озері таки відбулося. Це сталося 18 жовтня 1925 р. за участі волинського воєводи й повітового старости [7].

Надалі прихильність місцевої влади до неоунійного руху в с. Озеро та діяльності Є. Сльозка щодо розбудови уніатської парафії на території села не викликала жодних сумнівів. Так, воєвода А. Дембський тривалий час ігнорував звернення місцевої православної громади щодо незаконного користування «перельотом» церковною землею, обіцяючи лише виділити частину парафіяльної землі с. Озеро православному причту [8]. Натомість 17 вересня 1925 р. воєвода звернувся до повітової земельної комісії з пропозицією виділити в Озері землю для потреб уніатської парафії [9]. Ще одним підтвердженням тиску воєводи на православну парафію с. Озеро стала його невмотивована відмова затвердити на посаді настоятеля місцевої церкви активного противника унії священника Гавриїла Коробчука, який невдовзі замінив І. Танашевича. Не на боці місцевого православного населення була й повітова влада. Так, луцький повітовий староста неодноразово відмовляв у дозволі на проведення в Озері сільського сходу, який мав затвердити рішення про будівництво в селі нового житла для православного священника [10].

Такі дії органів місцевої влади викликали гостру критику з боку ієрархів Православної церкви в Польщі. Варшавський митрополит Діонісій (Валединський), який водночас керував і Волинською єпархією, ще в липні 1925 р. скаржився голові уряду та міністру віросповідань, що волинський воєвода толерує «незаконні дії уніата» (отця Є. Сльозка), хоча мав би захищати права Православної церкви, якщо такі порушуються, а також не реагує на звернення православних і навіть не відповідає на особисті листи самого митрополита. На думку предстоятеля Польської автокефальної православної церкви, причиною такого ставлення до православних було те, що більшість владців є католиками й захищають інтереси Римо-католицької церкви [11].

На початку 1926 р. до унійної церкви перейшов ще один парафіяльний священник Волинської єпархії — Олексій Пелипенко. Він був настоятелем церкви в с. Цегів Горохівського повіту. Оскільки в цьому селі діяло дві церкви, а ще дві — у приписних селах, воєвода А. Дембський ухвалив рішення про передачу одного з храмів у Цегові уніатам. Цей намір він висловив у клопотанні до Міністерства віро-

[6] Там само. Арк. 25—26.
[7] Там само. Арк. 41, 44.
[8] Там само. Арк. 60—61.
[9] AAN. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (далі — MWR i OP). Sygn. 392. K. 357.
[10] ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 39. Арк. 60—61.
[11] Там само. Оп. 2. Спр. 585. Арк. 21—23.

сповідань та публічної освіти від 7 квітня 1926 р. Одночасно воєвода звернувся з проханням до уряду виділити місцевим уніатам до 30 гектарів землі з державного фонду Горохівського повіту [12]. Передбачаючи такий розвій подій, православна громада Цегова ще раніше вирішила розібрати старий храм і продати його іншій православній парафії. Але повітовий староста заборонив це робити, аргументуючи свої дії історичною цінністю будівлі [13]. Попри неодноразові твердження православних вірян про те, що і старий храм, і новий належать їм, представники влади доводили, що на це немає жодних підстав.

Заручившись підтримкою місцевих органів влади, обидва «перельоти» — Є. Сльозко й О. Пелипенко — розпочали активну душпастирську діяльність. Зокрема, вони вдалися до масових вінчань осіб, які з тих чи інших причин (правового чи канонічного характеру) не мали права брати шлюб (одружені, малолітні, а також чоловіки призовного віку, які не мали відповідного дозволу від Повітової команди поповнення військових частин). Оскільки православні священники не наважувалися здійснювати таїнство вінчання щодо таких осіб, а уніати це робили масово, така практика сприймалася як своєрідна уніатська місія, покликана схилити молодь до єднання з костелом.

Православне духовенство скаржилося на такі дії уніатських священників воєводі та повітовим старостам, але останні, обіцяючи не допускати надалі незаконних вінчань, продовжували закривати на цю практику очі. Таку саму позицію займали й органи державної поліції. Наприклад, у Дружкопільському постерунку поліції в 1926 р., після неодноразових скарг православного духовенства, з «перельота» О. Пелипенка взяли обіцянку надалі не вінчати тих, хто не мав на це права, але той не припинив своєї практики. Жодним чином місцева поліція на ці дії священника не реагувала [14].

Одразу після появи першого неоунійного осередку на Волині, місцевий воєвода пояснював свою підтримку намірів частини селян с. Озеро утворити тут неоунійну парафію бажанням не допустити у воєводстві релігійного протистояння: «Діяльність Сльозка [...] покладає на владу обов'язок знайти такий вихід із ситуації, який створив би як для православних, так і для прихильників східнослов'янського руху можливість і умови для їх мирного співіснування» [15]. Насправді ж дуже швидко стало очевидно, що сусідство православних та уніатів у межах однієї парафії, особливо їх обопільні претензії на церковне майно, були лише фактором дестабілізації села, загрожували громадській безпеці.

Отримавши такий досвід, воєводська, а за нею і повітова влада, змінили підхід до розв'язання міжконфесійних проблем на підпорядкованих їм теренах — тепер вони намагалися не допускати одночасного існування в межах одного села православної та уніатської парафій. На думку владців, це усунуло б причини протистояння православних і уніатів у питанні володіння церковним майном (храм, клірове

[12] AAN. MWR i OP. Sygn. 392. K. 62.
[13] ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 1472. Арк. 24.
[14] Там само. Оп. 2. Спр. 120. Арк. 7.
[15] AAN. MWR i OP. Sygn. 392. K. 357.

житло) та церковною землею. Такий підхід місцева влада намагалася втілювати в життя в тих парафіях, де неоунійні осередки з'явилися впродовж 1927—1928 рр. Ідеться, зокрема, про села Крутнів Кременецького повіту, Дубечне й Краска Ковельського повіту та Жабче Луцького повіту.

Випадково чи ні, але в усіх указаних селах, на переконання влади, залишитися мала тільки уніатська парафія. Таку позицію влада аргументувала тим, що більшість мешканців цих сіл висловили бажання перейти в унію. Численні апеляції православного духовенства, у яких доводилася неправдивість такої інформації, до уваги не бралися. Аби не затягувати конфлікт, цивільна адміністрація намагалася розв'язувати питання якомога швидше. Так, у с. Краска Ковельського повіту уніати вперше з'явилися у травні 1928 р., а вже 8 червня того ж року перший «санаційний» на Волині воєвода Владислав Мех звернувся до Міністерства віросповідань з проханням видати хоча б тимчасове розпорядження, яке б врегулювало суперечку православних і уніатів за майно місцевої церкви. До часу остаточного розв'язання питання про приналежність храму тій чи іншій конфесії, воєвода пропонував передати ключі від нього тій віросповідній громаді, яка складала у Красці більшість (тобто уніатам) [16]. Про те, що значна частина мешканців села перейшла в унію воєводі В. Меху стало відомо з доповідної записки ковельського повітового старости. Місцевому православному священнику останній радив зайняти вичікувальну позицію, менше їздити у Краску та «не заводити неприємні для уніатів розмови, оскільки це їх розпалює» [17].

Водночас у справі вирішення релігійних суперечок між православними й уніатами місцева воєводська адміністрація вимагала від старост надзвичайної обережності й такту. Так, в інструкції воєводи В. Меха до повітових старост від 18 липня 1927 р. зазначалось: «Засаднича теза у розв'язанні цього питання — дотримання закону, об'єктивності й невтручання в релігійні конфлікти; адміністративні органи не можуть подавати навіть натяку на сприяння або тим більше підтримку на користь того чи того віровизнання; не можна допускати ситуації, коли створюється враження, що вона (адміністрація — *Авт.*) поборює православ'я на користь унії або ж, навпаки, підтримує православну церкву на противагу католицькій» [18].

Попри це, влада в той чи інший спосіб заохочувала православних священників залишати села з наявними уніатськими осередками й радила Волинській духовній консисторії приєднувати місцеве православне населення до сусідньої парафії. Саме в такий спосіб припинити міжконфесійні суперечки в с. Дубечне пропонував ковельський повітовий староста новому волинському воєводі Генрику Юзевському [19] в 1928 р.: «Вважаю, що влада не може закривати очі чи споглядати з релігійною толерантністю на стан справ у Дубечному, бо це може зашкодити Польщі

[16] Ibid. K. 388—389.

[17] ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 44. Арк. 23—24.

[18] AAN. MSW, Wydział narodowościowy. Sygn. 1077. K. 4.

[19] Юзевський Г., волинський воєвода в 1928—1938 рр. Його призначення стало уособленням політики санаційних урядів Польщі щодо розв'язання української проблеми на регіональному рівні. Стратегічною метою «волинської програми», яку реалізовував Г. Юзевський, була глибока інтеграція краю до складу II Речіпосполитої. Досягнення цієї мети передба-

й стати шкідництвом політичного характеру. Єдиним виходом із ситуації вважаю створення православної парафії не в Дубечному, а в найближчій околиці, до якої увійшли б місцеві православні парафіяни, а влада має надати матеріальну допомогу на будівництво православної церкви в новій парафії» [20]. Не дивно, що уповноважений Волинської духовної консисторії протоієрей Іпатій Червінський так і не зміг отримати від Ковельського староства необхідної йому для пред'явлення в судові органи довідки про те, що в с. Дубечне існує зареєстрована православна парафія зі священником і псаломщиком [21]. Коли новопризначений у Дубечне парафіяльний священник Віталій Сагайдаківський потрапив на аудієнцію до ковельського повітового старости, той поставив йому вимогу — негайно залишити село й перейти на іншу парафію. У разі відмови погрожував застосувати примус [22].

Якщо в Дубечному влада лише погрожувала ліквідувати парафію, то в с. Крутнів Кременецького повіту воєвода своїм розпорядженням від 23 липня 1928 р. закрив її. Жодних правових підстав для цього воєводська адміністрація не мала. Парафію було ліквідовано одразу після того, як стало відомо про наміри консисторії приєднати Крутнів до парафії в с. Лопушне. Одночасно кременецький староста видав припис місцевому священнику залишити Крутнів. У листі до митрополита Діонісія православні мешканці села, яких тут була переважна більшість, скаржилися: «Останнє розпорядження пана волинського воєводи показує упередженість світської влади щодо нас — православних, бо стосовно кс. Селецького (йдеться про місцевого уніатського священника Ю. Селецького — *Авт.*) схожого розпорядження немає, він спокійно сидить собі на парафії і продовжує свавілля» [23].

Таке рішення місцевої адміністрації обурило духовну владу. 18 серпня 1928 р. Волинська духовна консисторія виступила із заявою: «Довести до відома Кременецького староства, що звільнення й переміщення священників може відбуватися не інакше як із дозволу Блаженнішого Владики Митрополита, а тому настоятель не в праві виконувати розпорядження староства, консисторія ж не має підстав спонукати його до цього» [24]. Керівництво консисторії звернулося до кременецького старости з проханням роз'яснити, чим було спричинене його рішення про переміщення священника й чому староство, ігноруючи єпархіальну владу, визнало можливим видавати такі розпорядження? Щоправда, це звернення Волинської консисторії Кременецьке староство проігнорувало. Водночас, після особистої розмови зі старостою, член консисторії протоієрей Михайло Яковлєв з'ясував, що Крутнівська парафія в реєстрі релігійних громад як православна не зазначена [25]. І це при тому,

---

чало низку заходів, реалізація яких радикально змінила б характер польсько-українських взаємин на Волині. Їх суттю мала стати співпраця представників обох національностей в усіх сферах політичного, економічного та культурно-освітнього життя [17, с. 139—145].

20 AAN. MWR i OP. Sygn. 392. K. 258.

21 ДАТО. Ф. 148. Оп. 2. Спр. 554. Арк. 6, 131.

22 Там само. Арк. 250.

23 Там само. Оп. 3. Спр. 52. Арк. 206—207.

24 Там само. Арк. 211.

25 Там само. Арк. 219.

що «перельот» Юстин Селецький стрімко втрачав підтримку місцевих парафіян і вже до кінця 1928 р. унійна церква у Крутневі припинила своє існування. Сам Ю. Селецький невдовзі змушений був виїхати з села.

Можливо, саме такий стрімкий розвій подій у Крутнівській уніатській парафії змусив воєводу Г. Юзевського задуматися над доцільністю відкриття нової уніатської парафії в с. Жабче Луцького повіту. Як і в багатьох інших волинських селах, там неоунійний рух став наслідком не якихось «догматичних прозрінь» пастви, а насамперед матеріальних непорозумінь з місцевим священником, що аж ніяк не могло вважатися надійною духовною опорою для конвертитства. 8 жовтня 1928 р. волинський воєвода звернувся до міністра віросповідань із листом, у якому зауважив, що «створення парафії східнослов'янського обряду в Жабчі вважаємо за передчасне, з огляду на нестабільність релігійних уподобань місцевої людності та постійну зміну чисельності послідовників цього обряду» [26]. Врешті, влада вирішила за доцільне опечатати парафіяльний храм до рішення суду, що й було зроблено.

У лютому 1929 р. саме в с. Жабче сталися події, які набули загальнопольського резонансу й багато в чому визначили подальше ставлення влади до неоунійного руху на Волині та загалом у Польщі. Після невдалих спроб повернути місцевий храм законним шляхом, близько 150 православних селян на чолі зі згаданим священником В. Сагайдаківським увійшли до нього й забарикадувалися там зсередини. У холодному, неопалюваному приміщенні вони перебували майже тиждень. Врешті поліціянтам силою вдалося потрапити до храму, змусивши знесилених православних вірян залишити його.

Знову влада постала перед нелегким вибором — кому тепер має належати храм, який повторно опечатали. До прикладу, луцький повітовий староста, котрий під час акції православних у Жабче неодноразово приїздив туди на перемовини, наполягав на тому, що «найменші поступки послаблять авторитет влади й створять прецедент здобуття для себе тих чи інших преференцій шляхом непокори» [27]. Ще раніше, коли В. Сагайдаківського щойно призначили настоятелем храму в с. Жабче, цей же староста відкрито заявив останньому, що він, як і воєвода, не визнає жодної православної парафії в Жабчому, а митрополит Діонісій чинить «глупства», надсилаючи сюди священників. Отцю Віталію він порадив негайно залишити село, якщо не хоче конфлікту з владою [20, с. 14].

Але долю храму в с. Жабче вирішив не староста, а особисто президент Польщі Ігнацій Мосцицький, на прийом до якого на початку жовтня 1929 р. вдалося потрапити представникам православної громади села. Одразу після його розмови з уповноваженими громади, серед яких був і священник В. Сагайдаківський, було видано розпорядження повернути храм православним вірянам [21, с. 66—67]. З огляду на це, дещо сумнівними видаються твердження Г. Юзевського, котрий у своїх спогадах стверджував, що долю храму вирішив саме він: «Це був один із найважчих моментів у моєму врядуванні, — писав воєвода. — Я відповідав за все. Мені належала ініціатива. Всі чекали на моє рішення» [6, с. 70].

[26] AAN. MWR i OP. Sygn. 472. K. 373.

[27] Державний архів Волинської області (далі — ДАВО). Ф. 36. Оп. 13а. Спр. 342. Арк. 104.

Водночас відомо, що «волинська програма» Г. Юзевського передбачала радикальну перебудову українсько-польських взаємин у краї та була зорієнтована на мирне співіснування українців і поляків. А отже очільник воєводської адміністрації не був зацікавлений у нових конфліктах (у т. ч. на релігійному ґрунті) на підпорядкованих йому теренах. Його особисте ставлення до неоунійного руху на Волині, цілком вірогідно, відповідало тим оцінкам, які давали «перельотам» православні українці. Адже першими священниками нової унійної церкви були найчастіше особи, позбавлені високих моральних чеснот. Перехід в унію цих осіб нерідко ставав наслідком їх власного бажання отримати вигідніше джерело прибутків чи свідомого наміру уникнути покарання та відсторонення від парафії за ті чи інші негідні вчинки. Наприклад, луцький повітовий староста стверджував, що коли настоятелем неоунійної парафії в с. Жабче був отець О. Пелипенко, то багато уніатів повернулося до православ'я, бо «він поводився, як не личить пастирю» [28].

Схожі оцінки лунали й з вуст інших представників місцевої влади. Так, у травні 1927 р. горохівський повітовий староста скаржився волинському воєводі, що агітація уніатів загострює релігійну ситуацію та породжує нові складні проблеми. Така пропаганда, переконував староста, може призвести до наслідків, про які католицький клір не задумується, оскільки не звертає увагу на методи пропаганди й осіб, залучених до неї. Староста розцінював їх діяльність як «шкідливу й дуже небезпечну» [29]. У 1929 р. дубенський повітовий староста зазначав, що «пропаганда унії на теренах, де вона не має ідейного підґрунтя, [...] діяльність таких аморальних постатей, як Пелипенко, Грош та інші, є небажаною» [30]. Ковельський повітовий староста в 1930 р., даючи оцінку уніатському кліру с. Дубечне, називав їх «кримінальними типами», а неоунію загалом — «шкідливою акцією Ватикану» [21, с. 77].

Тож, наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. воєводська й повітова влада, не втручаючись у діяльність тих неоунійних осередків на Волині, які виникли раніше, досить обережно ставилася до організації нових уніатських парафій. Їх до 1939 р. на території воєводства утворилося ще близько десятка. На користь цієї думки свідчить те, що в жодній з нових парафій влада не дозволила передати уніатам православні храми. Зауважимо, що такі спроби робилися, зокрема в с. Тутовичі Сарненського повіту, селах М'ятин і Застав'я Рівненського повіту та с. Гаї-Лев'ятинські Дубенського повіту. У цих населених пунктах уніати на короткий час захоплювали храми, але згодом під тиском цивільної та судової влади змушені були їх залишати. У 1933 р. рішенням воєводи православним було передано церкву в с. Тутовичі. Це викликало обурення католицької громади. Часопис єзуїтів східного обряду «Oriens» назвав такий крок недоцільним, бо майже всі селяни, крім кількох родин, тут перейшли в унію [22, с. 188]. Отримали відмову й уніати с. М'ятин, які також вимагали від влади передати їм

[28] ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 983. Арк. 45.
[29] AAN. MWR i OP. Sygn. 392. K. 395—396.
[30] ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 983. Арк. 54.

у власність місцеву православну церкву. Свою позицію воєводська адміністрація аргументувала тим, що законодавство визначало єдиним власником церкви православну громаду [31].

Заборон для проведення уніатами богослужінь просто неба, у громадських чи приватних помешканнях влада не видавала. Однак виникнення нових уніатських осередків не заоохочувалося. У 1932 р. рівненський повітовий староста доповідав Г. Юзевському, що «подальша агітація в селі Застав'я становить загрозу для безпеки й з політичних поглядів є небажаною» [32]. Волинський воєвода з цим цілком погоджувався, вважаючи, що унія «перетворюється на деструктивний і небажаний політичний чинник на теренах Волині, який значною мірою підриває діяльність адміністративної влади на шляху до консолідації взаємин» [6, с. 70].

Єдиним на Волині місцем у 1930-х рр., де більш-менш тривалий час храм залишався опечатаним, було с. Гаї-Лев'ятинські. Тут у 1934 р. виникла остання на Волині сільська неоунійна парафія. З огляду на можливе загострення міжконфесійного протистояння, дозвіл на відкриття храму в цьому селі влада довший час не давала, хоча про це клопоталися обидві сторони. Утім, у листі до Міністерства віросповідань і публічної освіти Г. Юзевський дав чітко зрозуміти, що він виступає за передачу церкви православним. Невдовзі воєвода особисто звернувся до керуючого Волинською єпархією архієпископа Олексія (Громадського) з проханням призначити до цієї парафії священника, який «своїм тактом спричинив би до цілковитої ліквідації пропаганди унії» [33]. Таке нетипове звернення представника державної влади до православного архієрея підкреслювало ставлення місцевої адміністрації до перспектив розповсюдження неоунії. Зауважимо, що в 1930-х рр. кількість конфліктів між православними та уніатами на Волині значно зменшилася.

Разючі зміни у ставленні місцевої влади на Волині до поширення неоунійного руху були наслідком не лише погіршення безпекової ситуації у зв'язку з наростанням міжконфесійної ворожнечі. Важливим фактором втрати уніатами підтримки з боку влади було й прагнення Греко-католицької церкви перебрати керівництво неоунійною акцією на себе. Відомо, що частина неоунійного духовенства Волині, формально підпорядковуючись Луцькому католицькому біскупу, тяжіла до греко-католицького духовного центру у Львові. Предстоятель УГКЦ і Митрополит Галицький Андрей Шептицький час від часу субсидував окремі уніатські парафії Волині, особливо ті, що були створені для вихідців із Галичини [34]. Тісні контакти з митрополитом А. Шептицьким підтримував рукопокладений у 1931 р. на єпископа для уніатів східного обряду Польщі Микола Чарнецький, котрий сам був галичанином зі Станіславщини. Воєвода Г. Юзевський кваліфікував усе це як «нову форму керованої А. Шептицьким безкомпромісної української націоналістичної агресії Львова» [17, с. 302]. Проникнення галицького духовенства на Волинь порушувало умовний «сокальський кордон» і приховувало в собі, на думку поль-

[31] Там само. Спр. 1853. Арк. 51.
[32] Там само. Арк. 11.
[33] AAN. MWR i OP. Sygn. 392. K. 285.
[34] ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 98.

ських владців, небезпеку поширення тут українського націоналізму з Галичини, тоді як польська рація стану вимагала тіснішого єднання Волині з Польщею.

Характерним для 1930-х рр. явищем було те, що спорудження уніатами власних каплиць у селах, де створювались їхні парафії, майже припинилося. Це можна пояснити тим, що матеріальна підтримка з боку місцевої влади нових унійних осередків була мізерною. Якщо у другій половині 1920-х рр. там, де уніатам не вдалося перебрати у свою власність місцевий храм, влада допомагала їм збудувати власний молитовний будинок (крім Озера, так сталося, наприклад, у Жабче), то тепер вірянам нового обряду важко було отримати дозвіл на будівництво навіть каплиці (це при тому, що вона зводилася власним коштом і на землі, на яку не претендувала місцева православна громада). Уніатський священник-місіонер Роман Бахталовський згадував про це так: «Громада, яка хотіла споруджувати свій храм, через руки душпастиря вносила подання до староства: вказувала місце закупленої площі й подавала (досить дорогий) план будівлі. Воєводська комісія мала перевірити відповідність того місця, чи достатній відступ від дороги й будівель, а опісля розглядала сам проєкт. Якщо мова йшла про костел польської колонії, можна було починати будову ще до того моменту, поки згаданий урядовий інженер побачить план. Коли греко-католицький священник за великі гроші придбав землю і підготував план, ці документи роками зберігалися в канцелярії воєводства, потім приходила відповідь: план не годиться, бо, наприклад, "не такі вікна" і т. п. Готувався інший план, і так без кінця. Те саме відбувалося і в новоуніатських громадах. Священики й далі мусіли служити по хатах» [23, с. 96].

Через відсутність необхідних дозволів затягувалося будівництво каплиці в с. Тутовичі, а в с. М'ятин з цієї ж причини влада не дозволяла відкрити вже збудовану каплицю. У цьому ж селі розпорядженням повітового старости поліція припинила будівництво будинку, оскільки на це також не було відповідного дозволу[35]. Уніатам с. Застав'я відмовлено в отриманні земельної ділянки через відсутність вільних площ, що в умовах сільської місцевості видається малоймовірним[36].

Аби уникнути цих та інших схожих проблем, нерідко уніати будували свої культові споруди як звичайні житлові будинки. Так, зокрема, сталося в с. Гнійне Володимирського повіту. Однак повітова влада, дізнавшись про відкриття в одному з будинків каплиці, будівля якої за документами споруджувалася як приватне житло, оштрафувала господаря та опечатала приміщення. Дозвіл на функціонування у Гнійному каплиці було отримано лише після втручання Ватикану [23, с. 97].

Зауважимо також і те, що в 1930-х рр. уніати повністю припинили поширену раніше практику вінчань під час укладення незаконних шлюбів. Це сталося після того, як наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. трьох уніатських священників-«перельотів» влада притягнула до суду.

Не дивно, що в 1930-х рр. католицька преса висловлювала своє обурення тим, що влада чинить перепони уніатам і штучно підтримує православ'я навіть там, де його прихильників нібито вже не було чи залишилося зовсім мало. Саме тому в

[35] Там само. Арк. 41.
[36] Там само. Арк. 35.

уніатському середовищі Православну церкву почали називати «урядовою», аргументуючи таке доволі абсурдне твердження тим, що вона користується підтримкою уряду [37]. Найцікавішим є те, що це було пряме калькування волинських і галицьких друкованих видань, які у другій половині 1920-х рр. так само безпідставно називали «урядовою» неоунійну церкву.

Отже, неоунійний рух на території міжвоєнної Польщі був складним і багатовимірним явищем. Діяльність Римо-католицької церкви, яка стала ініціатором цієї акції, була спрямована на запровадження серед православних вірян східних регіонів держави «нової унії» у формі католицизму східного обряду. У перспективі ця політика мала призвести до трансформації конфесійної структури регіону шляхом переходу частини православних у католицьку віру.

Водночас держава розглядала цей рух як засіб реалізації ширшої національно-конфесійної політики, покликаної послабити вплив Православної церкви, яка часто асоціювалася з російською імперською спадщиною, а також сприяти поступовій інтеграції православного українського населення до польського державного й культурного простору.

Політика польської влади щодо церкви східного обряду поєднувала як елементи підтримки, так і тиску з метою використання релігійного чинника в політичних інтересах держави. Підтримка владою неоунійних парафій пов'язувалася з її прагненням сформувати серед православних українців лояльну до польської держави етноконфесійну групу, у релігійних практиках якої поєднувався б східний обряд та визнання авторитету Римо-католицької церкви. Особлива роль у цьому процесі відводилася державній адміністрації Волинського воєводства, а також повітовим органам влади, які на початкових етапах нерідко сприяли створенню неоунійних парафій на підпорядкованих їм теренах.

Однак ставлення уряду до неоунійного руху не було послідовним і залежало від зміни політичної ситуації в державі. Так, після приходу до влади «санації» національна політика держави зазнала істотних коригувань. Її метою стало формування лояльного відношення різних етнічних і релігійних груп до польської державності. Уособленням нової політики влади на місцях стало призначення на посаду волинського воєводи Г. Юзевського, котрий упродовж десяти років (1928—1938 рр.) реалізовував «волинський експеримент». Його політика характеризувалася відносною обережністю в питаннях міжконфесійних відносин, толерантним ставленням до представників різних релігійних спільнот, у т. ч. православних. У цьому контексті неоунійний рух перетворювався на деструктивний фактор, який вів до загострення міжконфесійного протистояння на території краю. Негативне сприйняття неоунії адміністрацією Г. Юзевського пояснювалось і тим, що в майбутньому вона могла призвести до легалізації Греко-католицької церкви на Волині, діяльність якої воєвода розглядав як один із проявів «націоналістичного галицького руху».

Насамкінець зазначимо, що попри активну місіонерську діяльність Римо-католицької церкви й певну підтримку нової конфесії з боку влади, неоунія не стала

[37] ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 181. Арк. 5—6, 29—30.

масовим рухом. Населення Волинського воєводства сприймало його як штучний і політично мотивований. Окрім того, поширення неоунійного руху на території краю стримувалось обережною позицією самої держави, яка не завжди була готова до відкритого протистояння з православною спільнотою. Як наслідок, неоунія залишилася переважно локальним явищем, а сам рух мав обмежений вплив на релігійну ситуацію у Волинському воєводстві.

Перспективним напрямом подальшого наукового дослідження проблеми може стати поглиблене вивчення локальних особливостей неоунійного руху на рівні окремих повітів, парафій і конкретних громад Волинського воєводства. Недостатньо дослідженою залишається соціальна база прихильників і противників неоунії. Важливим є порівняння характеру, масштабів і наслідків неоунійного руху на Волині з аналогічними явищами в інших регіонах II Речіпосполитої (Поліське, Люблінське воєводства). Це дозволить чіткіше окреслити специфіку руху на загальнодержавному та регіональному рівнях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Istoriia relihii v Ukraini: u 10-ty t. T. 9. Relihiia i Tserkva v istorii ukrainskoi diaspory. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
[Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Т. 9. Релігія і Церква в історії української діаспори / За ред. проф. А. Колодного. Київ, 2012. 906 с.].
2. Popek, L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej (1918—1944). *Polacy i Kościol rzymokatolicki na Wołyniu w latach 1918—1997*. Lublin, 1999. 23-47 [in Polish].
3. Kłoczowski, J., Millerowa, L. & Skarbek, J. Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce. Kraków, 1986. 470 s. [in Polish].
4. Mróz, M. Katolicyzm na pograniczu: Kościół Katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1988—1926. Toruń, 2001. 311 s. [in Polish].
5. Zieliński, Z. Polska dwudziestego wieku: kościół-naród-mniejszości. Lublin, 1998. 200 s. [in Polish].
6. Kramar, Yu. Problema neounii na Volyni u mizhvoiennyj period. *Naukovyi visnyk VDU. Istorychni nauky*. 1998. 1: 68-73 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Проблема неоунії на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки.* 1998. Вип. 1. С. 68—73].
7. Skakun, R. "Nova uniia" u Druhii Rechi Pospolytii (1924—1939). *Kovcheh. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii.* 2007. 5: 204-247 [in Ukrainian].
[Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924—1939). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії.* 2007. Число 5. С. 204—247].
8. Stokolos, N. Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polschi (1923—1939 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 1999. 4: 74-89 [in Ukrainian].
[Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923—1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 74—89].
9. Fedchuk, O., prot. Neouniia na Volyni. Kharkiv, 2022 [in Ukrainian].
[Федчук О., прот. Неоунія на Волині. Харків, 2022. 488 с.].
10. Papierzyńska-Turek, M. Akcja neounijna i kontrowersje wokół rozumienia polskiej racji stanu. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918—1939*. Warszawa, 1989. 404-441 [in Polish].

11. Rzemieniuk, F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Neounia. Lublin, 1999. 372 s. [in Polish].
12. Szczepaniak, J. Polskie władze państwowe wobec akcji neounijnej w latach 1918—1939. *Charisteria Titi Górski oblata. Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu.* Kraków, 2003. 241-254 [in Polish].
13. Śleszyński, W. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia) na ziemiach północnowschodnich II Rzeczypospolitej. *Małe miasta: religie*. Lublin, 2006. 469-478 [in Polish].
14. Tłomacki, A. Kościół rzymsko-katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (kościół neounicki) na południowo-wschodnim Podlasiu w latach 1924—1947. *Radzyński Rocznik Humanistyczny.* 2007. 5: 96-130 [in Polish].
15. Bureha, V. Istoriia ta bohoslovia Katolytskoi Tserkvy. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Бурега В. Історія та богослов'я Католицької Церкви. Київ, 2021. 562 с.].
16. Pylypiv, I. Pravovyi status Hreko-katolytskoi tserkvy v Druhii Rechi Pospolytii (1925—1939 rr.). *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. Zbirnyk naukovykh prats*. 2013. 34: 154-155 [in Ukrainian].
[Пилипів І. Правовий статус Греко-католицької церкви в Другій Речі Посполитій (1925—1939 рр.). *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць.* 2013. Вип. 34. С. 154—155].
17. Kramar, Yu. Zakhidna Volyn 1921—1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia. Lutsk, 2015 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Західна Волинь 1921—1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк, 2015. 404 с.].
18. Vlasovskyi, I. Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. V 4 t. T. 4. XX st. Ch. 2. Kyiv, 1998 [in Ukrainian].
[Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. В 4 т. Т. 4. XX ст. Ч. 2. Київ, 1998. 415 с.].
19. Dukhovnoe torzhestvo v sele Ozere. *Vestnik Pravoslavnoy Mitropolii v Polshe.* 1925. 12: 7-8 [in Russian].
[Духовное торжество в селе Озере. *Вестник Православной Митрополии в Польше.* 1925. № 12. С. 7—8].
20. Fedchuk, O. Zhabchenska trahediia (z istorii neounii na Volyni). Lutsk, 2015 [in Ukrainian].
[Федчук О. Жабченська трагедія (з історії неоунії на Волині). Луцьк, 2015. 80 с.].
21. Sahaidakivskyi, V. Pravdy ne vtopyty: spohady z 50-richchia pastyrstva. 1927—1977. Toronto, 1977 [in Ukrainian].
[Сагайдаківський В. Правди не втопити: спогади з 50-річчя пастирства. 1927—1977. Торонто, 1967. 362 с.].
22. Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1933. 6: 188 [in Polish].
23. Bakhtalovskyi, R. Apostol ziedynennia nashykh chasiv. Lviv, 2001 [in Ukrainian].
[Бахталовський Р. Апостол з'єдинення наших часів. Львів, 2001. 106 с.].

Надійшла / Received 07.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Yurii KRAMAR
Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History,
Lesia Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)
Kramar.Yuriy@vnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-5711-3634
Oleksandr FEDCHUK
Candidate of Historical Science, Doctoral student,
Lesia Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)
Scientific Division Vice-Rector, Volyn Orthodox Theological Seminary
ol_fedchuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8494-9066

GOVERNMENT POLICY TOWARDS THE CATHOLIC CHURCH OF THE EASTERN RITE IN INTERWAR POLAND (BASED ON MATERIALS FROM THE VOLYN VOIVODSHIP)

The purpose of this article is to identify the peculiarities of state policy towards the Eastern Rite Catholic Church in interwar Poland. **The research methodology** is based on the use of general scientific (analysis, synthesis, comparison, generalization) and special historical research methods (problem-chronological, comparative-historical, historical-genetic). **The scientific novelty** lies in an attempt to comprehensively analyse the policies of the Second Polish Republic regarding the neo-unionist movement in the Volhynia Voivodeship. The archival materials used in the publication allow for a more in-depth reconstruction of the mechanism of interaction between the authorities (central and local), the Roman Catholic Church, and neo-unionist structures at the regional level. **Conclusions.** Several Ukrainian and Polish scholars devoted their works to the study of the neo-union movement in interwar Poland. The problem of relations between the Polish authorities and the Roman Catholic Church in the spread of neo-union in certain eastern provinces remains understudied. One of the activities of the Roman Catholic Church in the interwar period was the introduction of a "new union" in the form of Eastern Rite Catholicism among Orthodox believers in the state's eastern regions. The attitude of the authorities towards the Neo-Union, particularly in the Volhynian province, was ambiguous and often varied. On the one hand, the authorities promoted the activities of the Neo-Union Church (especially in the early years of the reborn Polish state), viewing it as one of the instruments of integration policy in the eastern territories, while on the other hand, they restrained the movement's activity in regions where, in the late 1920s, there was an escalation of ethnic and social tensions between Ukrainians and Poles, particularly in Volhynia. The government's policy toward the neo-union movement also depended on changes in the political situation in the country. Thus, during the reign of Volhynian Voivode H. Yuzhevsky, who implemented a policy of Polish-Ukrainian rapprochement in Volhynia, the neo-union movement was seen as a destructive factor that led to an exacerbation of interfaith confrontation in the region and a deterioration of the security situation on the eastern borders of the state. Neo-Unionism in the interwar period did not enjoy widespread support among the population of the Volhynian Voivodeship and remained a predominantly local phenomenon. Promising areas for further research on this issue include an in-depth study of the local characteristics of the neo-union movement at the level of individual counties, parishes, and specific communities, research on the social base of supporters and opponents of the neo-union, and a comparative analysis of similar religious processes in the provinces of Poland neighbouring Volhynia.

***Keywords**: Polish state, confessional policy, the Roman Catholic Church, neo-union, Volhynia Province, voivode.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.098
УДК 94:329.7(477.81)“1921/1939”

Руслана ДАВИДЮК
докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри історії та методики її навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)
davrus63@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0485-5121

ЖІНОЧИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921—1939)

Мета — на основі узагальнення архівних матеріалів, міжвоєнної періодики та історіографії простежити особливості особистого життя, громадської, політичної діяльності жінок, представниць української політичної еміграції, котрі разом зі своїми чоловіками чи самостійно виїхали на територію ІІ Речіпосполитої й осіли у Волинському воєводстві. Актуалізовано увагу на трагедіях подружнього життя, розриві родинних зв’язків після встановлення нового більшовицько-польського кордону, простежено спроби зберегти сім’ї чи формувати нові відносини, висвітлено особливості громадсько-політичної діяльності жінок. Доведено, що громадська діяльність емігранток втілювалася в роботі повітових «Просвіт», Союзу українок із центром у Рівному, Союзу жінок-українок громадської праці в Луцьку, розвитку театрального життя, популяризації українських національних традицій. **Методологія дослідження** ґрунтується на аналітичному, хронологічному, порівняльному методах, структурованості, критичному підході до аналізу історичних документів, на принципах науковості та історизму. **Новизна роботи** полягає у визначенні місця і впливу українських політичних емігранток у громадсько-політичному житті міжвоєнної Волині. **Основні результати** дослідження виокремлюють місце й роль жінок у середовищі української політичної еміграції та характеризують їхній внесок

Цитування: Давидюк Р. Жіночий вимір української політичної еміграції у Волинському воєводстві (1921—1939). *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 98—112. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.098

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

у громадсько-політичне життя Волинського воєводства. **Практичне значення дослідження і перспективи подальших студій** полягають у розширенні жіночого виміру української політичної еміграції в Польщі та з'ясуванні долі жінок-емігранток в умовах Другої світової війни, яка стала епілогом для міжвоєнної української політичної еміграції як явища.

***Ключові слова**: Українська революція, політична еміграція, жінки, ІІ Річпосполита, Волинське воєводство, подружнє життя, громадські організації.*

Українська політична міжвоєнна еміграція охопила різні країни Європи, однак основна її хвиля була спрямована до Польщі, союзниці згідно з Варшавською угодою. Емігрантське середовище міжвоєнної доби формували різні соціальні й суспільно-політичні прошарки населення Наддніпрянської України, які різнилися матеріальним становищем, освітнім рівнем, політичними поглядами: «Хвиля еміграції складається з найріжнорідніших елементів як по свойому національному, так і соціальному характеру, [...] емігрують заможні і середні кола, емігрує трудова інтелігенція, селянство і міщанство» [1].

Серед емігрантів УНР чітко виокремлювалися дві групи: військові, що перебували у спеціальних таборах для інтернованих, і цивільні, колишні урядовці, співробітники українських державних установ, які разом з армією залишили батьківщину. У соціальній структурі емігрантів переважали чоловіки, здебільшого військові, жінки складали приблизно 10 % [1, с. 10—11].

В історіографічній ретроспективі авторка спирається на праці, присвячені загальним проблемам міжвоєнної української політичної еміграції та гендерному виміру історичних студій. Появу, способи формування та особливості міжвоєнної української політичної еміграції в Європі аналізував В. Трощинський [2], політичний вибір у 20-х рр. XX ст., соціальну адаптацію лідерів вивчала В. Піскун [3]. Науково-освітню діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі досліджував А. Портнов [4], а її громадсько-політичні практики на Волині студіювала Р. Давидюк [5]. Приділяли увагу означеним проблемам також польські вчені. Аналіз становища військових УНР у початковий період еміграції простежував Я.Я. Бруський (J.J. Bruski) [6], діяльність осередків Українського центрального комітету (далі — УЦК) на території міжвоєнної Польщі вивчав Е. Вішка (E. Wiszka) [1], а збереження історичної пам'яті про діячів еміграції УНР — О. Колянчук (A. Kolańczuk) [7].

Місце й роль українських жінок у суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі, їхня співпраця з політичними партіями та громадськими організаціями, внесок у національну розбудову західноукраїнського суспільства, співвідношення родинного й громадського, ідеї фемінізму розглядалися в наукових працях О. Кісь [8; 9], М. Дядюк [10], О. Маланчук-Рибак [11] та ін.

Поступово заповнюється лакуна в дослідженні ролі жінок як важливого елемента міжвоєнної української політичної еміграції. Цікавим є видання, присвячене внеску жінок у розвиток української дипломатії періоду українського держа-

[1] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДІАЛ України). Ф. 462. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 45.

вотворення, зокрема й подій Української революції, що включає нариси, спогади, інтерв'ю [12]. Корисними для написання статті стали життєписи окремих емігранток, які пов'язали своє життя з Волинню — Параскевії Багринівської [13, с. 5—17], Марії Волосевич [14, с. 48—62], Галини Журби [15], а також розвідки про жіночі організації на Волині [16, с. 106—117].

Джерельну основу статті склали насамперед архівні документи, що зберігаються в державних архівах Рівненської, Волинської, Тернопільської областей, серед яких статути, протоколи засідань, звіти, склади товариств Союзу українок у Рівному, Волинського українського театрального товариства в Луцьку, справи про нагляд польської влади за членами політичних партій, громадських організацій, звіти й рапорти Волинського воєводського управління державної поліції про суспільно-політичне становище на території воєводства. Важливими є також документи Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі — ЦДІАЛ України) про становище емігрантів з Наддніпрянської України й організацію допомогової діяльності.

Документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ) у Києві, Харкові, Вінниці, Рівному — це насамперед архівно-кримінальні справи діячів / діячок української політичної еміграції, які дозволяють отримати значний фактологічний матеріал про склад їхніх родин. Цю інформацію доповнюють матеріали Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, м. Рівне (далі — ГДА МВС України, м. Рівне), зокрема документи про виселення родин українських політичних емігрантів. Доповнили джерельну базу документи Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (далі — ГДА СЗРУ), як-то донесення Іноземного відділу Об'єднаного державного політичного управління про діяльність еміграції, а також матеріали міжвоєнної періодичної преси та спогади.

У міграційній круговерті жінкам було особливо складно, адже їхні родинні, сімейні, подружні відносини проходили важкі випробування, далеко не всі родини вдавалося зберегти. Це змогли зробити Багринівські, Маслови, Вротновські, Кентржинські та ін. Віра Маслова, уродженка Вінниці, емігрувала в 1921 р. до Польщі разом із чоловіком, Миколою Васильовичем, у минулому керівником канцелярії Малої ради УНР, очільником юридичного відділу Міністерства закордонних справ УНР у 1919 р. У червні 1927 р. родина переїхала до Луцька на запрошення волинської воєводської адміністрації[2].

Уродженка Харківщини Параскевія Багринівська, котра з кінця 1917 р. завідувала господарством Міністерства юстиції УНР, після революції переїхала до Варшави, співпрацювала з УЦК, у 1925 р. була членкинею Жіночої громади у Варшаві. Наступного року разом з чоловіком Миколою Устиновичем (директор департаменту Міністерства юстиції УНР, Міністерства закордонних справ, міністр юстиції та міністр праці УНР з серпня 1921 до січня 1922 рр.) осіла в Рівному [13, с. 5—6].

Олена Кентржинська (у дівоцтві Орловська), що народилася в м. Ушиця Подільської губернії, разом із чоловіком, Антоном Михайловичем, діловодом заліз-

[2] Державний архів Волинської області (далі — ДАВО). Ф. 277. Оп. 1. Спр. 882. Арк. 3—5, 15.

ничних шляхів сполучення періоду УНР, у роки революції перебувала у Старокостянтинові, Кам'янці-Подільському. Емігрувавши до Польщі, родина спочатку зупинилася в Ченстохові, а згодом подалася на малу батьківщину чоловіка, жила в Рівному. У листопаді 1922 р. до них доєдналася Софія, молодша сестра Олени, котра наступного року вступила на філологічне відділення Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі, а після його закінчення повернулася на Волинь. Вчителювала у Дерманській приватній жіночій духовної гімназії, а коли польська влада в 1929 р. закрила цей заклад, викладала українську мову в Рівненській, згодом Кременецькій приватних гімназіях, підозрювалася польською владою у співпраці з ОУН[3].

Значно частіше політична еміграція призводила до руйнування одних подружніх зв'язків та появи нових. У радянській Україні залишилася і зазнала переслідувань перша дружина члена Українського національного союзу у Вінниці Євгена Богуславського Ольга (померла в 1928 р.). Є. Богуславський, перебуваючи в Ченстохові, працював в Українському Червоному Хресті, на еміграції одружився з колишньою медсестрою шпиталю при Армії УНР Маргаритою Медведцькою — разом вони переїхали на Волинь і жили в Луцьку[4].

В Острозі зміг учергове влаштувати своє особисте життя уродженець Катеринослава Сергій Бачинський, секретар президії Трудового конгресу від Селянської спілки, декан Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, секретар Ради Республіки. Отримавши в 1923 р. церковне розлучення з О. Дорожинською, яка жила в радянській Україні, він побрався з учителькою Марією Білошицькою, уродженкою Острога [17, с. 85—86].

Залишилася в Єлисаветграді перша дружина начальника управління залізниць Південного фронту Директорії УНР Антона Стрижевського Ганна. Емігрувавши до Польщі, А. Стрижевський очолив Центральне бюро біженців у Ченстохові, одружився з Анжелікою Абрамович, з 1923 р. вони мешкали на Волині: спочатку у Володимирі, згодом у Костополі[5].

Окремі емігранти УНР намагалися переконати своїх дружин переїздити з радянської України до Польщі. Старшина Армії УНР Оникій Богун, уродженець Полтавщини, що вцілів у трагедії під Базаром, у серпні 1927 р., отримавши дозвіл польської влади, переїхав з табору Каліша до Острога[6]. Упродовж двох років він намагався викликати до себе дружину та трьох дітей із радянської України, мріяв, щоб вони навчалися в українській гімназії, а згодом в Українській господарській академії (далі — УГА) в Подєбрадах. У 1924—1925 рр. клопотав про це перед польською владою, хоча, як сам визнавав, це «було нелегко і недешево». Дружина в 1925 р. відмовилася переїжджати з УСРР до Польщі, тому він «залишився у Польщі одиноким, без родини [...] жив як монах»[7]. Сотник Армії УНР Микола

[3] Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1275. Арк. 24, 44.
[4] ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 6. Спр. 75894. Арк. 22, 13 зв., 18 зв.
[5] ДАРО. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 1101. Арк. 5.
[6] ДАРО. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 28. Арк. 111.
[7] Там само. Спр. 51. Арк. 10 зв.

Сак через матеріальні труднощі відправив дружину до заможної родини в Шанхай, а сам жив самотньо, помер у шпиталі Рівного 22 червня 1933 р. Похованням на Дубенському цвинтарі в Рівному займався місцевий відділ УЦК під керівництвом І. Литвиненка [18, с. 24—25]. Полковник Олександр Пучківський відійшов у вічність 1 лютого 1938 р. в Ковелі; його родина, дружина та двоє синів, залишилися в радянській Україні. Поховання організовували побратими Ковельської філії УЦК [19, с. 6—7]. Родина емігранта Петра Задорожного-Задонського — дружина та двоє дітей — залишилися в радянській Україні, а чоловіка у травні 1927 р. ховали його побратими [20, с. 58—59].

У випадку родини Чуднівських перемогло кохання. Василь Чуднівський, колишній заступник міністра народного господарства уряду УНР, емігрував до Польщі й поселився у Здолбунові, а його дружина Олена (у дівоцтві Шраг) залишилася в Чернігові. Молода жінка наважилася разом з маленькою донькою їхати до Польщі, щоби бути поряд з коханим чоловіком. Після того, як їй відмовили в легальному виїзді, вона в жовтні 1922 р. змогла перейти кордон нелегально. Чоловік у листі, адресованому з Києва, виклав логістику її подорожі: добратися до м. Славута, де за вказаною адресою знайти місцевого єврея, який був повідомлений про приїзд Олени заздалегідь. Він влаштував жінку на квартиру, де вона прожила десять днів, а після цього за певну суму грошей зміг переправити її з дитиною на польський бік. На підводі вони доїхали до Кривина, а звідти вночі перейшли кордон пішки. До жовтня 1924 р. родина Чуднівських жила у Здолбунові, а після цього легально повернулася до УСРР. Згодом більшовики все ж зруйнувати подружнє життя: Василя Чуднівського арештували в 1930 р. та засудили до 5 років таборів, а Олену — в 1936 р.[8]

Дружин учасників Української революції, що залишилися на радянській території, більшовики не лише переслідували, але й арештовували та навіть страчували. У 1924 р. Київський відділ ДПУ затримав першу дружину повстанського отамана Івана Трейка Марію Бесарабенко, яку разом із сімома іншими повстанцями засудили до розстрілу з конфіскацією майна [21, с. 3]. Органи ДПУ знищили родину командувача Подільської групи у Другому Зимовому поході, полковника Армії УНР Михайла Палія-Сидорянського. Дружину Андрія Дідковського вислали в Іркутську область [22, с. 155], а дружину повстанського отамана Якова Гальчевського Марію (у дівоцтві Жуматій), молоду вчительку, рішенням Особливої наради при колегії ОДПУ 16 травня 1924 р. ув'язнили до концтабору на три роки, виславши за межі України[9].

Ірину Салій, першу дружину Володимира Мачушенка, члена УЦР, учасника Трудового конгресу від Брацлавського повіту, більшовики розстріляли. Сам він, оселившись на Волині, зміг нелегально переправити своїх чотирьох дітей із СРСР до Кременця, де одружився з донькою місцевого кооператора Яськевича[10].

Значна група емігрантів, насамперед військових Армії УНР, виїхали до Польщі неодруженими. Опинившись, як правило, за сприяння УЦК на території Волині,

[8] ГДА СБУ, м. Харків. Ф. П. Спр. 10604. Арк. 7—7 зв., 9, 12.
[9] ГДА СБУ, м. Вінниця. Ф. П. Оп. 1. Спр. 29262. Арк. 3, 50, 64.
[10] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 15. Арк. 33—33 зв.

вони змушені були працювати на важких фізичних роботах, не мали житла, дуже бідували. Багато хто намагався побратися з місцевими українками, що розв'язувало питання житла та давало можливість працювати в господарстві дружини. Уродженець Поділля, писар 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР Гнат Церклевич після інтернування працював на Бабинській цукроварні. Одружившись з Марією Тополюк із сусіднього с. Рясники, зайнявся господарством дружини, а в 1935 р. зміг відкрити власну бакалійну крамницю [11]. Ще один робітник згаданої цукроварні Олексій Матух після одруження осів у с. Дядьковичі [12], а колишній член УЦР, секретар Українського генерального військового комітету Степан Письменний, взявши за дружину доньку православного священника Антона Блонського Ангеліну, поселився в с. Зарицьк Дядьківської гміни [13]. Старшина Армії УНР Микола Варакута побрався з мешканкою Ковеля Уляною Залогою, у батьківському будинку якої їм виділили окрему кімнату [14]. Дружиною офіцера Армії УНР Мартина Волкова стала Тетяна, сестра священника Євгена Кульчинського, благочинного та настоятеля церкви в с. Колки на Луччині. Імовірно під впливом тестя М. Волков прийняв сан священника, згодом обирався послом до польського сейму. Підполковник Армії УНР Леонід Ступницький після переїзду в 1922 р. до Острога одружився з Лідією Беднарською, місцевою вчителькою, випускницею Острозького жіночого училища графа Д. Блудова [15]. Родина з двома синами мешкала на вулиці Бульмаж, 41, займаючи половину дерев'яного будинку. Робота на Бабинській цукроварні забирала багато часу, а родина жила в сусідньому повіті, тому Л. Ступницькому довелося винаймати житло, а з сім'єю бачитися лише у вихідні [23, с. 14, 16]. Полковник Армії УНР, організатор контрольно-розвідувальних пунктів УНР у волинському прикордонні І. Литвиненко одружився з Галиною Шпігельман, мешканкою с. Дермань Здолбунівського повіту [16].

Перелік одружень політичних емігрантів з місцевими українками можна продовжувати. Зауважимо, що на території етнічної Польщі поширеним явищем було одруження українських політичних емігрантів із польками. І. Фещенко-Чопівський із цього приводу зауважував: «Між моїми дипломантами було п'ятеро українців [...]. Характерно, що всі вони поженилися опісля з польками» [24, с. 79]. Значною мірою одруження впливало на подальшу самореалізацію емігрантів і на національну ідентичність їхніх дітей.

На території міжвоєнної Волині проживало багато родин військових емігрантів УНР, у яких дружини були не менш відомими діячками українських визвольних змагань, ніж їхні чоловіки. Марія Теріда, дружина полковника Армії УНР, учасника Першого Зимового походу Олександра Волосевича, народилася 19 серпня 1898 р. у Варшаві в сім'ї військового, згодом разом із батьками переїхала до Кременця, де закінчила гімназію. У роки Першої світової війни евакуювалася до

[11] ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 5 (Р). Спр. 5223. Арк. 17.
[12] Там само. Спр. 5219. Арк. 44.
[13] ДАРО. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 827.
[14] ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 76392. Арк. 33.
[15] ГДА МВС України, м. Рівне. Ф. 26. Спр. 5068. Арк. 244.
[16] ДАТО. Ф. Р-3429. Оп. 3. Спр. 178. Арк. 12.

Києва, навчалася на Вищих жіночих курсах, брала участь в українській маніфестації в березні 1917 р. Від імені жінок виступала на військовому параді з нагоди утворення Українського полку ім. Богдана Хмельницького. Була делегаткою Першого військового з'їзду, помічницею генерального секретаря освіти І. Стешенка, працівницею культурно-освітнього відділу штабу Дієвої Армії УНР, інспектури 11-го полку 4-ї Сірої дивізії, сестрою-жалібницею, учасницею Першого Зимового походу [14, с. 50—51; 25, с. 170—171]. У таборі інтернованих 1 листопада 1921 р. сім'я Волосевичів поповнилася сином Павлом. Там же в родині полковника Армії УНР Дмитра Білогуба та його дружини Ганни народилася донька Ірина (Орися). Волосевичи згодом оселилися в Кременці, а Білогуби в Луцьку. Ганна Білогуб стала високопрофесійною бандуристкою, об'їздила з гастролями 29 місцевостей Волинського воєводства, виступала в 70 імпрезах, виголошувала доповіді в «Рідній хаті», усяко популяризувала музичну культуру [26, с. 5].

Сестрою-жалібницею Українського Чорноморського полку, Окремого кінногірського гарматного дивізіону була Тереза (у дівоцтві Кохель), дружина генерал-хорунжого Армії УНР Олекси Алмазова, народилася вона в Харкові в родині німців. Після спільного навчання в УГА в Подєбрадах родина переїхала до Луцька [7, с. 64—65]. На Волині працювали кілька родин, які оселилися в краї після участі в Українській революції та подальшого спільного навчання в УГА в Подєбрадах. Серед них Микола й Лідія Гадяцькі, Ганна й Микита Гнатченки, Наталія (у дівоцтві Пирогова) й Олександр Зибенки, Юлія та Омелян Кіцери (у минулому старші діловоди Державного контролю уряду УНР) [27, с. 90, 95, 99, 100; 28, с. 123, 147] та ін.

Опинившись у Польщі та осівши у Волинському воєводстві, емігрантки УНР демонстрували цілісність своєї натури, активно долучалися до освітньої, культурної, допомогової діяльності. Завдання українських жінок в еміграції поділялися на внутрішні (праця у власному середовищі, піднесення культурного рівня) та зовнішні (пропаганда національної справи, ідеї визволення України). У повсякденній роботі важливими ставали питання гуманітарного й педагогічного характеру: допомога хворим і безробітним емігрантам, опіка та виховання дітей. Жіноча підсекція УЦК у Польщі на чолі з Оленою Лукасевич, серед іншого, допомагала дітям у притулку м. Рафалівка на Волині [29, с. 294].

У першій половині 1920-х рр. у Волинському воєводстві функціонували повітові «Просвіти», при яких діяли жіночі секції. Активними просвітянками були Олена Левчанівська, Галина Журба, Ганна Карпинська. Секретарем жіночої секції Кременецької «Просвіти» працювала Олександра Чернова, дружина Аркадія Животка. О. Левчанівська в 1918—1919 рр. викладала в школі для дорослих, публікувалася у «Волинській газеті» та часописі «Громадянин», займалася культурно-просвітницькою та громадсько-політичною роботою в Житомирі. Після повернення на свою малу батьківщину увійшла до управи Луцької повітової «Просвіти», очолювала секцію благодійництва, ініціювала скликання Першого з'їзду «Просвіт» 14—15 лютого 1921 р. в Луцьку. Ставши першою жінкою-сенаторкою від Волині до польського парламенту (1922—1927), вона актуалізувала «українське питання» на міжнародних конгресах у Парижі, Празі, Женеві, була членкинею жіночої між-

народної організації «Ліга миру і свободи», делегаткою V Конгресу Міжнародної жіночої Ліги миру і свободи, який проходив 8—16 липня 1926 р. в м. Дублін. Активну просвітянську роботу в Здолбунівській, згодом Рівненській «Просвіті» розгорнула Галина Журба (Галина Мавриківна Домбровська), уродженка Поділля, яка в роки революції працювала літераторкою у пресових органах УЦР «Нова Рада» і «Dzienniku Kijowskim», була перекладачкою в Секретаріаті (Міністерстві) польських справ, пресовою референткою Міністерства закордонних справ уряду УНР у Тарнові (липень 1920 — початок 1922 рр.). На час переїзду до Рівного й Здолбунова Г. Журба вже утвердилася як талановитий прозаїк імпресіоністичної школи, видавши в 1919 р. у «Книгоспілці» збірку оповідань «Похід життя». На Волині, а з 1933 р. у Львові, куди переїхала Галина разом із чоловіком, просвітянином Антіном Нивинським, побачили світ її нові твори: сценічний етюд «Маланка» (1921), повісті «Зорі світ заповідають» (1933), «Революція йде» (1937) [15].

Емігрантки долучилися до роботи у драматичних гуртках при повітових «Просвітах». У минулому актор і режисер театру М. Садовського в Катеринославі Григорій Березовський і його дружина Марія Авсюкевич-Березовська в 1928 р. очолили драматичний гурток при Кременецькій «Просвіті» [30, с. 3]. Микола Орел-Степняк заснував при Луцькій «Просвіті» театральне бюро, згодом організував український театр на Волині [17]. Йому допомагала дружина, артистка Марія Орлова-Степняк, уродженка Полтавщини, яка з 1922 р. була артисткою мандрівного Українського театру при «Просвіті» у Львові. Переїхавши в 1924 р. до Луцька, вона працювала вихователькою місцевої української приватної гімназії [18].

Одначе широкої самостійної роботи драматичні гуртки при «Просвітах» не розгорнули, що було пов'язано як з повсякденними проблемами, так і з тиском влади, яка врешті заборонила «Просвіти» у воєводстві під час «волинського експерименту» Генрика Юзевського.

Участь жінок в аматорському театральному рухові сприяла їхній самореалізації та збільшувала шанси на виживання. На Волині продовжив діяльність створений у таборах інтернованих Український наддніпрянський театр Ольги Міткевич, який згодом гастролював усією територією Польщі [31, с. 4]. У 1920 р. українські актори, що вимушено залишили Наддніпрянщину, організували в Ковелі театр під керівництвом Теодори Руденко [32, с. 8]. Найпоширенішою формою театрального життя стали пересувні аматорські групи, частину з яких організовували емігранти з Наддніпрянщини. Ця форма театральної практики сприяла поширенню українського слова та п'єси у віддалених селах регіону, формуванню національної самосвідомості краян, до того ж давала змогу заробляти на прожиття, забезпечуючи емігрантів / емігранток роботою.

Театральні діячі та діячки із середовища української політичної еміграції сприяли появі в 1928 р. в Луцьку Волинського українського театру (далі — ВУТ) на чолі

[17] ГДА СБУ, м. Львів. Ф. П. Спр. 27216. Арк. 5 зв.; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 15. Арк. 61 зв.

[18] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6457. Арк. 40, 50.

з Миколою Певним, колишнім сотником Армії УНР, який після інтернування, на запрошення М. Садовського, виїхав до Чехословаччини [19]. Нову сторінку своєї театральної праці він розпочав в Ужгороді, де одружився з уродженкою с. Северинівка Літинського повіту Подільської губернії Антоніною (Ніною) Машкевич, яка згодом стала примадонною ВУТ. Молода актриса володіла іноземними мовами, мала чудовий голос меццо-сопрано й була запрошена до Української республіканської капели під орудою О. Кошиця. До 1920 р. співала в капелі під керівництвом К. Стеценка й О. Кошиця в різних містах Європи. Після розколу капели працювала в Руському театрі Товариства «Просвіта» в Ужгороді. У 1927 р. разом з чоловіком переїхала до Варшави, де в 1928 р. виступила в п'єсі «Гріх». У тому ж році молода родина перебралася до Луцька, оскільки там працював старший брат Миколи Петро [33, с. 5]. Крім акторства, Ніна Певна займалася громадською роботою, була членкинею Волинського українського театрального товариства, Союзу жінок-українок громадської праці в Луцьку.

За участі емігранток були створені жіночі організації, які проводили культурно-освітню, кооперативну, релігійну роботу. Першою українською жіночою організацією у Волинському воєводстві став Союз українок із центром у Рівному, утворений у грудні 1926 р. Очолила його емігрантка П. Багринівська [20], яка налагодила контакти з Союзом українок у Галичині. Для досягнення поставлених завдань у товаристві працювало чотири секції: релігійно-гуманітарна, освітньо-шкільна, господарсько-торговельна, робітничо-промислова. Філії жіночої організації виникли у Здолбунові, Ковелі, Костополі, Кременці, Володимирі, Турійську, Маціїві, Почаєві. Крім того, у Рівному, Олександрії й Великій Любаші на Костопільщині союзянки відкрили читальні, засновували хори й театральні гуртки, «захоронки» (садочки) для дітей [16, с. 110].

Володимирською філією Союзу українок з центром у Рівному з 1929 р. керувала Ніна Павлівна (у дівоцтві Прокопович), дружина Арсена Річинського, вчителька, зусиллями якої було організовано Свято матері [21]. Олександра (Леся) (у дівоцтві Бачинська), дружина Самійла Підгірського, представника Волинської губернії в УЦР, голови Волинської Української Ради в Житомирі, очолювала жіночий гурток при Ковельській «Просвіті» [22], а згодом ковельську філію Союзу українок з центром у Рівному. Здолбунівський осередок очолила Олександра Байдак, дружина сотника Армії УНР Івана Байдака [23]. Започатковану 13 березня 1929 р. кременецьку філію цієї жіночої організації очолила Марія Черкавська, дружина посла Михайла Черкавського, у минулому волинського губернського комісара освіти УНР. Згодом керівництво філією у Кременці перейшло до вже згадуваної Марії Волосевич, за правління якої осередок перетворився на один із найдіяльніших у Волинському воєводстві [24].

---

[19] ДАВО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7 зв.
[20] ДАРО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.
[21] ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 1969. Арк. 16 зв., 43.
[22] Там само. Спр. 2002. Арк. 17.
[23] Там само. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 447. Арк. 31.
[24] ДАРО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 45; ДАВО. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 447. Арк. 29.

Жінки всіляко зберігали й поширювали українські звичаї та традиції. У день св. Андрія жінки влаштовували вечорниці, 19 грудня, на свято св. Миколая, роздавали подарунки дітям. Традиційним стало проведення Різдвяної ялинки з подарунками й солодощами для дітей як місцевого населення, так і емігрантів. Систематично проводили свята до Дня матері, Шевченківські академії. Діячки жіночого союзу читали лекції на різноманітні теми, організовували концерти, займалися підготовкою господарських курсів. Вагомим елементом діяльності жіночого руху було благодійництво: опіка над дітьми, допомога в оплаті навчання, влаштування безплатних обідів.

Товариство допомагало українським емігрантам, які відчували значні фінансові труднощі. На зборах Союзу українок у Рівному 4 лютого 1927 р. було вирішено, з огляду на важкий стан родин жінок інтернованих у таборах Каліша, зібрати й вислати для них різні речі й одяг[25]. На засіданні управи 5 грудня 1934 р. ухвалено організувати навчання жінок рукоділлю, а зібрані клеванським гуртком кошти (5 злотих) передати дітям Надії Вротновської[26], яка після смерті 2 квітня 1929 р. чоловіка, члена УЦР, начальника військово-ветеринарної управи Українського генерального військового секретаріату, полковника Армії УНР Костянтина Вротновського-Сивошапки, залишилася з чотирма неповнолітніми дітьми — Гордієм, Тетяною, Ольгою та Богданом[27].

Важливим аспектом діяльності жіночих товариств було відкриття дитячих садків. Для цього видавалися необхідними три речі: розуміння та бажання батьків, наявність коштів і добір фахівців. Вихователькою дитячого садка в Рівному працювала Єлизавета Зінченко, уродженка Полтави, дружина інструктора позашкільної освіти Міністерства освіти УНР, художника Петра Зінченка[28].

У рамках «волинської політики» воєводи Г. Юзевського, на противагу Союзу українок з центром у Рівному, було ініційовано товариство під назвою Союз жінок-українок громадської праці в Луцьку, яке поділяло пропаговану воєводою ідею українсько-польської співпраці.

У рамках «волинського експерименту» (1928—1938) воєвода всіляко сприяв створенню українського полонофільського руху, толерував змішані за національним складом організації, втілюючи при цьому політику регіоналізму, метою якої було недопущення впливу організацій з галицьким родоводом на Волинь. Переслідування і заборона Союзу українок з центром у Рівному та його філій цілком вписувалася в реалізацію ідеї «сокальського кордону». Так, на противагу Союзу українок з центром у Рівному, дружини проурядово налаштованих емігрантів, об'єднаних у лавах Волинського українського об'єднання, за підтримки воєводської адміністрації, зініціювали нову жіночу організацію — Союз жінок-українок громадської праці з центром у Луцьку, яку очолила Віра Маслова. Крім неї, до першого складу управи увійшли Олена Ковалевська, Зінаїда Певна, Серафима Те-

[25] ДАРО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.
[26] Там само. Спр. 2. Арк. 13.
[27] Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 666. Арк. 215—216.
[28] Рівненський обласний краєзнавчий музей. 18197/1 доп. Інформація про родину Зінченків.

лєжинська, Ганна Білогуб, Зінаїда Чучмай, Оксана Пилипчук, Алла Пащевська, Марія Тимошенко й ін. З огляду на прізвища, можемо зробити висновок, що переважну більшість членкинь новоутвореного жіночого союзу в Луцьку складали дружини проурядово налаштованих емігрантів, послів до польського парламенту, які були прихильні до волинського воєводи Г. Юзевського.

Союз жінок-українок громадської праці у Луцьку проводив культурно-освітню роботу серед жінок, займався опікою над дітьми, однак відрізнявся від Союзу українок з центром у Рівному наполегливим відстоюванням ідей українсько-польської співпраці та відсутністю контактів із галицькими організаціями. При управі нової, проурядової жіночої організації працювало три відділи: організаційний, допомоговий і відділ праці. За підтримки влади союз долучився до благодійних акцій, зокрема оплати навчання двох учнів української гімназії в Луцьку, виділяючи для цього 20—25 злотих щомісяця та додаючи ще 15 злотих на харчування. Семеро найкращих учнів згаданої гімназії отримували безплатні обіди. Крім того, союз надавав щомісячну допомогу одному учневі гімназії в Каліші. Загалом на цілковитій опіці союзу перебувало троє дітей-школярів. Союз сплачував по 15 злотих на місяць за навчання дітей українських емігрантів у Варшаві, надавав одноразові допомоги українській шкільній молоді, інколи допомагав незаможним українським родинам, виділив 100 злотих на підтримку Луцької української гімназії. На свята жінки організовували допомогу колишнім українським воякам, збирали для них теплий одяг, взуття та ін. [5, с. 452—453].

Представниці Союзу жінок-українок громадської праці з центром у Луцьку підтримували процеси українізації Православної церкви в Польщі, наголошували на необхідності організації курсів для неписьменних, підтримки народного мистецтва; делегували представниць філій на акушерські курси; ініціювали відкриття дитячих садків та ясел; будівництво лазень у селах [34, с. 2]. Роботу ускладнювала нестача фахових інструкторів, що, разом з іншими проблемами, унеможливило втілення більшості із запланованого в життя.

Таким чином, представницями міжвоєнної політичної української еміграції були жінки, що народилися на зламі XIX—XX ст., дорослішали в умовах Першої світової війни, формувалися ментально, одружувалися в роки Української революції, тому на їхню долю випало чимало випробувань. Встановлення нового більшовицько-польського кордону спричинило сімейні трагедії та розриви родинних зв'язків, відчайдушні спроби зберегти сім'ю чи створити нові відносини. У вимушеній еміграції жінкам було в рази важче, ніж чоловікам, адже на їхні плечі лягали турботи про збереження власної родини, опіка над дітьми.

Опинившись у політичній еміграції в Польщі, але оселившись на українській землі Волині, вони в межах можливостей реалізовували свої громадські, освітні, творчі, мистецькі покликання, намагалися принести користь місцевій українській спільноті. Громадська діяльність емігранток втілювалася в роботі повітових «Просвіт», Союзу українок з центром у Рівному, Союзу жінок-українок громадської праці у Луцьку, а також у розвитку театрального життя, поширенні українських національних традицій.

Першою жіночою організацією на території міжвоєнної Волині, яку ініціювали емігрантки, став Союз українок із центром у Рівному. Союзянки налагодили контакти із Союзом українок у Львові, запозичуючи звідти різні форми й методи роботи. Ця організація зазнавала переслідувань в умовах реалізації ідеї «сокальського кордону», як важливого складника «волинської програми» Г. Юзевського. Ним був зініційований незалежний від впливів Галичини Союз жінок-українок громадської праці в Луцьку, який об'єднав переважно дружин лояльно налаштованих до влади українських емігрантів. Проурядовий жіночий союз у Луцьку намагався поширювати свій вплив на села воєводства, однак розгорнути там широку роботу не зміг.

В умовах польської дійсності й намагань влади розділити цілісність західноукраїнського жіночого руху, у середовищі емігранток на Волині окреслюються дві основні течії: проурядова, представниці якої орієнтувалися на співпрацю з польською адміністрацією, та національно-демократична, належні до якої емігрантки налагоджували контакти з жіночим рухом Галичини та дистанціюватися від проурядових тенденцій. Початок Другої світової війни поставив перед еміграційним середовищем новий виклик — зберегти своє життя і життя своїх рідних. На жаль, не всім він виявився під силу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Wiszka, E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920—1939. Toruń, 2004. 752 s. [in Polish].
2. Troshchynskyi, V.P. Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshche. Kyiv, 1994 [in Ukrainian].
   [Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. 260 с.].
3. Piskun, V. Politychnyi vybir ukrainskoi emihratsii (20-ti roky 20 st.). Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
   [Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.). Київ, 2006. 672 с.].
4. Portnov, A.V. Nauka u vyhnanni: naukova i osvitnia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoiennii Polshchi (1919—1930). Kharkiv, 2008 [in Ukrainian].
   [Портнов А.В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919—1930). Харків, 2008. 256 с.].
5. Davydiuk, R. Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva: monohrafiia. Lviv; Rivne, 2016 [in Ukrainian].
   [Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія. Львів; Рівне, 2016. 704 с.].
6. Bruski, J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919—1924). Kraków, 2000. 600 s. [in Polish].
7. Kolanczuk, A. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP. Przemyśl, 2019. 393 s. [in Polish].
8. Kis, O.R. Zhinocha istoriia yak napriamok istorychnykh doslidzhen: stanovlennia feministskoi metodolohii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2012. 2: 159-172 [in Ukrainian].
   [Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал.* 2012. № 2. С. 159—172].

9. Kis, O. (Ed.). Ukrainski zhinky v hornyli modernizatsii. Kharkiv, 2017 [in Ukrainian].
[Українські жінки в горнилі модернізації / За заг. ред. Оксани Кісь. Харків, 2017. 304 с.].
10. Diadiuk, M. Ukrainskyi zhinochyi rukh u mizhvoiennii Halychyni: mizh hendernoiu identychnistiu ta natsionalnoiu zaanhazhovanistiu. Lviv, 2011 [in Ukrainian].
[Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. 368 с.].
11. Malanchuk-Rybak, O. Ideolohiia i suspilna praktyka zhinochoho rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh XIX — pershoi tretyny XX st.: typolohiia ta yevropeiskyi kulturno-istorychnyi kontekst. Chernivtsi, 2006 [in Ukrainian].
[Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці, 2006. 499 с.].
12. Matiash, I. (Comp.). Zhinoche oblychchia ukrainskoi dyplomatii: narysy, spohady, interviu. Ch. 1. Zhytomyr, 2024 [in Ukrainian].
[Жіноче обличчя української дипломатії: нариси, спогади, інтерв'ю. Ч. 1 / Авт.-упоряд. І. Матяш. Житомир, 2024. 288 с.].
13. Davydiuk, R. Rodyna Bahrynivskykh. *Z poliakamy za Ukrainu: Naddniprianska emihratsiia v suspilno-politychnomu zhytti mizhvoiennoi Volyni.* Rivne, 2014. 3-17 [in Ukrainian].
[Давидюк Р. Родина Багринівських. *З поляками за Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині.* Рівне, 2014. С. 3—17].
14. Marchenko, Ya. & Davydiuk, R. Polkovnyk Armii UNR Oleksandr Volosevych: viiskova ta hromadsko-politychna diialnist. *Viiskovo-naukovyi visnyk.* 2023. 40: 48-62. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.40.2023.48-62 [in Ukrainian].
[Марченко Я., Давидюк Р. Полковник Армії УНР Олександр Волосевич: військова та громадсько-політична діяльність. *Військово-науковий вісник.* 2023. Вип. 40. С. 48—62. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.40.2023.48-62].
15. Rusnak, I. (Ed.). Tvorchist Halyny Zhurby i mizhvoienna doba v ukrainskii literaturi: Do 125-yi richnytsi vid dnia narodzhennia pysmennytsi. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3. Vinnytsia, 2014 [in Ukrainian].
[Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі: До 125-ї річниці від дня народження письменниці. Збірник наукових праць. Вип. 3 / Ред. колегія: І. Руснак (гол. ред.) та ін. Вінниця, 2014. 536 с.].
16. Davydiuk, R. & Martynchuk, I. "The Ukrainian Women's Union" in Rivne (1926—1938): structure, public activities, relations with the government. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk.* 2024. 30: 106-117. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.30.299900.
[Davydiuk, R. & Martynchuk, I. "The Ukrainian Women's Union" in Rivne (1926—1938): structure, public activities, relations with the government. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2024. Вип. 30. С. 106—117. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.30.299900].
17. Bachynskyi, M. Serhii Bachynskyi. Spohady syna. Lviv, 2004 [in Ukrainian].
[Бачинський М. Сергій Бачинський. Спогади сина. Львів, 2004. 250 с.].
18. Krukivskyi, Ye. Sotnyk Mykola Sak. *Tryzub*. 1933. 36 (8 zhovtnia): 24-25 [in Ukrainian].
[Круківський Є. Сотник Микола Сак. *Тризуб*. 1933. № 36 (8 жовтня). С. 24—25].
19. Polkovnyk O. Puchkivskyi. *Tryzub*. 1938. № 14 (3 kvitnia): 6-7 [in Ukrainian].
[Полковник О. Пучківський. *Тризуб*. 1938. № 14 (3 квітня). С. 6—7.]
20. *Visti UTsK v Polshchi.* 1927. 11-13 (kviten-traven-cherven): 58-59 [in Ukrainian].
[*Вісті УЦК в Польщі.* 1927. № 11-13 (квітень-травень-червень). С. 58—59].
21. Delo bandi Treika. *Proletarskaya pravda.* 1925. 133 (14 chervnya): 3 [in Russian].
[Дело банди Трейка. *Пролетарская правда*. 1925. № 133 (14 червня). С. 3].

22. Spetssluzhby UNR 20—30-kh rokiv mynuloho storichchia v arkhivnykh dokumentakh rozvidky. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
[Спецслужби УНР 20—30-х років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. Київ, 2017. 320 с.].
23. Stupnytskyi, Yu. Spohady pro perezhyte. Lviv; Toronto, 2004 [in Ukrainian].
[Ступницький Ю. Спогади про пережите. Львів; Торонто, 2004. 134 с.].
24. Feshchenko-Chopivskyi, I. Khronika moho zhyttia. Spohady ministra Tsentralnoi Rady ta Dyrektorii. Zhytomyr, 1992 [in Ukrainian].
[Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. Житомир, 1992. 122 с.].
25. U. I. B. Pamiati Marii Volosevych [Nekroloh]. *Litopys Volyni.* 1992. 17-18: 170-171 [in Ukrainian].
[У. І. Б. Пам'яті Марії Волосевич [Некролог]. *Літопис Волині.* 1992. № 17-18. С. 170—171].
26. Bandura. *Volynske slovo.* 1939. 4 (2 liutoho): 5 [in Ukrainian].
[Бандура. *Волинське слово*. 1939. № 4 (2 лютого). С. 5].
27. Ukrainska Hospodarska Akademiia v Ch.S.R. 1922—1935. T. 1. New York, 1959 [in Ukrainian].
[Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922—1935. Т. 1. Нью-Йорк, 1959. 250 с.].
28. Koval, R. & Morenets, V. "Podiebradskyi polk" Armii UNR. T. 1. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» Армії УНР. Т. 1. Київ, 2015. 432 с.].
29. Narizhnyi, S. Ukrainska emihratsiia: kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. Ch. 1. Praha, 1942 [in Ukrainian].
[Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. 327 с.].
30. Kremenetskyi. Yuvyleina vystava. *Ukrainska hromada (m. Lutsk).* 1928. 19: 3 [in Ukrainian].
[Кременецький. Ювилейна вистава. *Українська громада (м. Луцьк).* 1928. № 19. С. 3].
31. Vyhnanets z-nad Dnipra. Z teatralnoho mystetstva. *Dilo*. 1926. 190 (5 veresnia): 4 [in Ukrainian].
[Вигнанець з-над Дніпра. З театрального мистецтва. *Діло*. 1926. № 190 (5 вересня). С. 4].
32. 10-a richnytsia isnuvannia Ukrainskoho Teatru pid provodom Teodory Rudenkovoi v Polshchi. *Ukrainska nyva*. 1932. 18-19 (30 kvitnia): 8 [in Ukrainian].
[10-а річниця існування Українського Театру під проводом Теодори Руденкової в Польщі. *Українська нива.* 1932. № 18-19 (30 квітня). С. 8].
33. Lovetskyi, T. Do 10-litnoho yuvyleiu artystky Niny Pevnoi. *Ukrainska nyva.* 1932. 8 kvitnia: 5 [in Ukrainian].
[Ловецький Т. До 10-літнього ювилею артистки Ніни Певної. *Українська нива.* 1932. 8 квітня. С. 5].
34. Vid Soiuzu Zhinok Ukrainok. *Ukrainska nyva.* 1934. 11 (25 bereznia): 2 [in Ukrainian].
[Від Союзу Жінок Українок. *Українська нива*. 1934. № 11. 25 березня. С. 2].

Надійшла / Received 23.04.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Ruslana DAVYDIUK
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Professor of the Department of History and Methods of Teaching,
Rivne State Humanitarian University (Rivne, Ukraine)
davrus63@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0485-5121

WOMEN'S DIMENSION OF UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION IN VOLYN VOIVODSHIP (1921—1939)

The aim of the article is to summarise archival materials, interwar periodicals and historiography in an attempt to trace the characteristics of the personal lives, social and political activities of women who were part of the Ukrainian political emigration and who, either with their husbands or on their own, emigrated to the territory of the Second Polish Republic and settled in the Volhynian Voivodeship. The study focuses on the tragedies of married life and the severing of family ties after the establishment of the new Bolshevik-Polish border. The attempts to preserve families or forge new relationships are examined, and the distinctive features of women's social and political activities are highlighted. It has been established that the social activities of female emigrants took the form of work within the district Prosvita branches, the Union of Ukrainian Women located in Rivne, the Union of Ukrainian Women in Public Service in Lutsk, as well as in the development of theatrical life and the promotion of Ukrainian national traditions. **The research methodology** is based on analytical, chronological and comparative methods, a structured approach, a critical analysis of historical documents, and the principles of scientific rigour and historical objectivity. **The scientific novelty** of the work lies in determining the role and influence of Ukrainian female political exiles on public and political life in interwar Volhynia. **The main findings** of the study highlight the place and role of women within the Ukrainian political émigré community and describe their contribution to public and political life in the Volhynian Voivodeship. **The practical significance of this research and the prospects for further study** lie in broadening our understanding of the female dimension of Ukrainian political emigration to Poland and in uncovering the fate of female emigrants during the Second World War, which marked the end of Ukrainian interwar political emigration as a phenomenon.

***Keywords**: Ukrainian Revolution, political emigration, women, the Second Polish Republic, Volhynia Voivodeship, married life, public organization.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.113
УДК [929Я.СТЕЦЬКО:329.7(477):327.5(477:100)]"1946/1950"

Назар КОСЕНКО
магістр історії, аспірант відділу новітньої історії,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна)
nazzzarkossenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0650-5478
Михайло РОМАНЮК
кандидат історичних наук, старший дослідник, завідувач відділу новітньої історії,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна)
rmv.lviv@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9407-0066

РОЛЬ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА У СТВОРЕННІ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО БЛОКУ НАРОДІВ

Метою статті є дослідження ролі Ярослава Стецька у створенні Антибільшовицького блоку народів, його теоретична робота та практична діяльність з розбудови єдиного фронту поневолених народів шляхом заснування спеціального інтернаціонального координаційного центру. Особливу увагу приділено питанню національного представництва в блоці на початковому етапі існування. **Методологічною основою дослідження** є засади історизму, науковості й системності. **Методи**: проблемно-хронологічний, історико-біографічний, історико-генетичний, аналіз, синтез. **Наукова новизна.** Уперше на широкій джерельній базі комплексно проаналізовано роль Я. Стецька у створенні Антибільшовицького блоку народів та оформленні цього міжнародного об'єднання, схарактеризовано його початковий склад. **Основні результати дослідження.** Доведено визначальну роль Я. Стецька у створенні під проводом українських націоналістів міжнародної антикомуністичної мережі як у практичній, так і в теоретичній площині. Саме він став ініціатором формування Антибільшовиць-

Цитування: Косенко Н., Романюк М. Роль Ярослава Стецька у створенні Антибільшовицького блоку народів. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 113—126. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.113

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

кого блоку народів і провідним ідеологом об'єднання, ще з міжвоєнного періоду послідовно обстоюючи ідею спільного фронту поневолених націй. Я. Стецько очолив ініціативний комітет зі створення блоку і заклав теоретичне підґрунтя під заснування блоку в низці концептуальних статей. Створення антикомуністичного координаційного центру визвольних рухів на еміграції було започатковано Закордонними частинами ОУН на першому Конгресі Антибільшовицького блоку народів 16 квітня 1946 р. Я. Стецько, як голова виконавчого органу блоку, керував розбудовою організаційної мережі та інституційним оформленням об'єднання, забезпечивши його успішне становлення. Единбурзька конференція 1950 р. засвідчила повноцінний вихід блоку на міжнародну арену як координаційного центру визвольних рухів поневолених СРСР народів. **Перспективи подальших досліджень** полягають у вивченні закордонних джерел для встановлення точного кола учасників першого Конгресу Антибільшовицького блоку народів у 1946 р. та в дослідженні обставин залучення Союзу гетьманців-державників до об'єднання.

***Ключові слова**: Ярослав Стецько, Антибільшовицький блок народів (АБН), український визвольний рух, ОУН, громадсько-політична діяльність, український націоналізм, публіцистика.*

На тлі повномасштабної агресії РФ проти України аналіз історичного досвіду створення українським визвольним рухом антикремлівських міжнародних коаліцій стає вкрай актуальною справою. Від спроможності держави сформувати дієвий альянс з іноземними союзниками проти московського імперіалізму значною мірою залежить майбутнє нашої Батьківщини. У цьому контексті важливим завданням стало вивчення внеску чільного теоретика та практика українського націоналізму Ярослава Стецька у створення та розбудові Антибільшовицького блоку народів (далі — АБН), 80-літній ювілей якого припадає на 2026 р.

Історія створення АБН і роль Я. Стецька в його формуванні в українській історіографії висвітлені фрагментарно. Окремі аспекти створення блоку та його генези розкрито в узагальнювальних працях з історії українського визвольного руху Ю. Киричука [1], Г. Биструхіна та Д. Вєдєнєєва [2], І. Патриляка [3]. Певні відомості про формування АБН та його становлення містять біографічні дослідження діяльності ключових фігур ОУН — М. Посівнича про Степана Бандеру [4] та О. Сича про Степана Ленкавського [5]. Аналізу міжнародної діяльності українського визвольного руху в повоєнну добу присвячені праці діаспорного історика А. Бедрія [6] та сучасних українських науковців М. Савчина [7; 8] та Г. Роя [9—11], у яких описано окремі аспекти заснування з ініціативи Закордонних частин ОУН (далі — ЗЧ ОУН) міжнародного антикомуністичного альянсу. У закордонній історіографії історія постання АБН розкрита вкрай фрагментарно. Водночас у тематичних працях західних істориків нерідко помітний вплив негативних міфів про український визвольний рух. До прикладу, упередженістю та поверховістю характеризується найновіша розвідка шведського історика П.А. Рудлінга про АБН [12]. Усупереч давно встановленим фактам двофронтової боротьби УПА та ОУН(б) проти СРСР та гітлерівської Німеччини в 1943—1944 рр., автор безпідставно приписав організацію проведеної українським підпіллям конференції поневолених народів 22 листопада 1943 р. Міністерству окупованих територій III Райху [12, с. 53]. Окремі аспекти початкового періоду діяльності АБН було розкрито низкою

дослідників із Центрально-Східної Європи. Так, хорватський науковець І. Тепеш вивчав участь хорватських антикомуністичних сил у створенні та розбудові блоку [13]. Словацька дослідниця Б. Катребова-Блехова торкалася означеної проблематики в контексті дослідження словацької політичної еміграції [14]. Угорський історик І. Равас фрагментарно висвітлив співпрацю українського визвольного руху з угорськими антикомуністами в період становлення АБН [15]. Водночас низка важливих питань залишаються недослідженими: ідеологічні передумови постання АБН в націоналістичній політичній думці, початковий склад учасників-засновників блоку, роль персонально Я. Стецька в теоретичній і практичній підготовці до створення міжнародної організації та її подальшому становленні.

Насамперед слід зазначити, що Я. Стецько ще в першій половині 1930-х рр. був прибічником ідеї спільного фронту поневолених народів. Так, під час Львівського процесу 1936 р. він заявив у суді: «[...] Я висунув у своїй діяльності тезу, що Україна повинна стати ідейним, моральним і культурним центром, довкруги якого повинні зосереджуватись змагання і інших поневолених народів, що Україна має бути їх ідейним й моральним провідником» [9, с. 57]. Ці слова пролунали в контексті викладу основних ідей Я. Стецька, оприлюднених у його публіцистиці. Як свідчать архівні дані, у редагованому ідеологом українського визвольного руху «Бюлетені Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях» у 1934 р. була вміщена стаття, де викладено озвучені підсудним теоретиком націоналізму в 1936 р. міркування про українське лідерство у визвольній боротьбі проти окупантів інших поневолених Москвою та Варшавою народів. У публікації майже дослівно передана озвучена теоретиком ОУН під час виступу в суді теза про Україну як «морально-культурний» центр змагань завойованих її ворогами націй [1]. Тож, є підстави вважати Я. Стецька автором означеного тексту, що став одним із перших прикладів популяризації ідеї спільного фронту поневолених націй у пропаганді українського націоналістичного руху.

Надалі Я. Стецько продовжував просувати згадану концепцію у своїй громадсько-політичній діяльності. Під час підготовки II Великого Збору українських націоналістів в укладеному ідеологом ОУН проєкті теоретичних матеріалів Конгресу було положення про «організацію поневолених Москвою і Польщею народів під моральним й ідейно-політичним керівництвом України». Я. Стецько в цьому контексті оперував цитатами з поеми Тараса Шевченка «Кавказ», ведучи мову про співпрацю та солідарність між позбавленими незалежності націями [2]. Ідеолог ОУН у тогочасній публіцистиці підкреслював наднаціональне значення змагань за незалежність України. Так, у статті «Ми йдемо вперід» (1938) Я. Стецько чітко пов'язував українську визвольну справу з боротьбою за свободу решти поневолених Кремлем країн. На його думку, змагання українців проти московського імперіалізму мали вирішальне значення для долі інших підконтрольних радянському тоталітарному режиму націй. Він стверджував, що перемога України стане успіхом

[1] Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 402. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 12—13.
[2] Архів ОУН у Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 45.

для всіх поневолених Москвою народів [16, с. 3]. У цей час до ідеї організації спільної боротьби пригноблених народів зверталися також інші теоретики ОУН, наприклад, Іван Мітрінга [17, с. 1—2].

У 1940—1941 рр. Я. Стецько відіграв важливу роль у становленні ОУН під проводом Степана Бандери (ОУН(б)), гаслом якої стали слова «Воля народам — воля людині». Закономірно, що серед програмних положень II Краківського Великого Збору організації помітне місце посіла ідея спільної боротьби поневолених народів проти більшовицького імперіалізму [18, с. 31—32, 34—35]. Уже в 1940—1941 рр. ОУН(б) проводила переговори про співпрацю з визвольними силами Білорусі, Кавказу, Уралу [19, с. 5]. Організація видавала часопис «Наш фронт», який пропагував ідею спільного фронту поневолених народів. У програмовій праці «За правильну постановку та чистоту генеральної лінії політики ОУН» Я. Стецько писав, що націоналісти борються не лише за визволення України, а й за національну свободу для інших завойованих Москвою народів, які з допомогою українців мають відбудувати власні держави[3]. Висувалася теза про український прометеїзм, що дасть змогу жити вільно бездержавним націям Сходу Європи. Розроблені під керівництвом Я. Стецька політичні напрямні щодо державного будівництва незалежної України містили положення про спільну боротьбу українців та інших поневолених народів проти Москви, допомогу українського визвольного руху борцям за свободу окупованих Кремлем країн [18, с. 48, 51]. Вочевидь, саме з огляду на вищевикладене в довідці КДБ при Раді Міністрів УРСР від грудня 1958 р. на керівника АБН було зазначено: «Ідея створення єдиного антибільшовицького блоку давно виношувалася бандерівцями й особисто Стецьком» [20]. Прихильниками українського прометеїзму та консолідації з іншими поневоленими народами були також інші провідні ідеологи ОУН(б), зокрема Дмитро Мирон [21, с. 79]. Тож, висновок окремих західних авторів про антиімперську концепцію АБН як наслідок начебто вимушеної зміни позиції Я. Стецька та українських націоналістів «після Сталінграда» [12, с. 58] є абсолютно безпідставним. Знаковою стала організована ОУН(б) на Волині перша конференція поневолених народів 21—22 листопада 1943 р. Під час заходу за участі головного командира УПА Романа Шухевича 5 українців і близько 30 представників 12 націй ухвалили рішення про координацію спільної визвольної боротьби проти III Райху та СРСР [9, с. 49].

Після звільнення Я. Стецька з німецького концтабору Заксенгаузен восени 1944 р. питання консолідації поневолених націй набуло для нього пріоритетного значення. Уже у грудні того ж року у Кракові ідеолог ОУН(б) наголошував, що спільний фронт народів окупованих СРСР країн є «справою першорядної ваги», прагнучи реалізовувати цю ініціативу як силами УПА у краї через співпрацю з підпільниками інших підрадянських країн, так і на еміграції шляхом забезпечення співробітництва політичних центрів національних рухів[4]. Відповідні міркування Я. Стецько передав

[3] Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 24. Арк. 219, 256.

[4] Архів Центру досліджень визвольного руху (далі — АЦДВР). Ф. 6. (Зізнання Демида. Фронт поневолених і загрожених Москвою народів. 12.09.1947 р.).

Р. Шухевичу через зв'язкового. Тоді ж українським визвольним рухом було зроблено практичні кроки до консолідації поневолених націй. Наприкінці 1944 р. у Кракові відбулися контакти представників ОУН(б) із грузинськими самостійниками, що належали до групи Спиридона Кедії, які прагнули передати подарунки бійцям УПА та переправити з їхньою допомогою свого зв'язкового до Грузії[5]. У цей час було організовано нараду діячів визвольних рухів поневолених народів, на якій досягли порозуміння щодо напрямних спільної боротьби [22, с. 104]. Ще до завершення Другої світової війни у Відні Я. Стецько опрацьовував платформу співпраці політичних сил різних націй проти більшовицького імперіалізму. Лікуючись у Мюнхені після отриманих у травні 1945 р. важких поранень, він висловлював намір активізувати «Фронт поневолених народів», організувавши зібрання представників визвольних рухів окупованих Москвою країн[6]. Зауважимо, що саме в цей період УПА розпочала системні заходи для об'єднання зусиль з народами Центрально-Східної Європи, що опинилися під владою радянського тоталітаризму [21, с. 87—88]. Відновивши здоров'я, Я. Стецько обійняв посаду референта зовнішньої політики в проводі ЗЧ ОУН і розпочав реалізовувати давній задум [23, с. 265].

Слід зауважити, що вже в 1945 р. створення АБН стає однією з ключових політичних цілей ОУН(б), фігуруючи серед основних завдань у підготовленій 1945 р. С. Бандерою інструкції щодо діяльності організації [6, с. 72]. Провідник найбільшої української політсили на еміграції [1, с. 346] надавав великого значення формуванню АБН. Восени 1945 р. у листі до Р. Шухевича С. Бандера відзначав, що концепція об'єднання поневолених народів «покликана стати мотором у революційній боротьбі» [11, с. 75]. Ключову роль в її реалізації було відведено Я. Стецькові. Він вважав єдиний фронт поневолених народів одним із вирішальних факторів для успіху української визвольної боротьби[7]. Я. Стецько поряд із С. Бандерою став ініціатором створення АБН [24, с. 105]. Він прагнув створити широке українське представництво в об'єднанні — український визвольний антибільшовицький блок за участі гетьманців та Української революційно-демократичної партії (далі — УРДП)[8]. З його листа до Р. Шухевича (квітень 1946 р.) випливає намір Я. Стецька долучити до АБН польські політсили, попри окремі суперечності та тривалу історію ворожнечі з ОУН[9]. Це свідчить про прагматизм творця міжнародної антикомуністичної мережі.

Очоливши ініціативний комітет АБН, Я. Стецько проводив як практичну організаційну, так і теоретично-пропагандивну підготовку до створення блоку. В україномовному виданні «Визвольна політика» та багатомовному «За свободу народів» ідеолог ОУН(б) опублікував низку програмових статей, обґрунтовуючи необхідність консолідації визвольних рухів поневолених країн та ідею великої революції народів. Я. Стецько наголошував на важливості спільної боротьби різних

[5] Там само.
[6] ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 43. Арк. 57.
[7] АЦДВР. Ф. 10. Файл № 11381. Арк. 51.
[8] Там само. Файл № 09681. Арк. 3.
[9] ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С9079. Т. 59. Арк. 94—104.

націй для перемоги над Москвою та побудови незалежних держав. Він підкреслював, що тільки об'єднаними силами поневолені народи досягнуть своїх цілей, пропонуючи активну співпрацю між визвольними рухами не лише в зовнішньополітичній сфері, а й в усіх площинах [25, с. 116]. Після перемоги над Кремлем Я. Стецько вважав за доцільне укласти довготривалий військово-політичний союз між східноєвропейськими країнами, які відновлять самостійність. Така потреба, на його думку, диктувалася постійною загрозою від реваншистської Москви. Свій проєкт широкого альянсу на Сході Європи Я. Стецько назвав «союз держав вільних народів», ведучи мову про коаліцію «балтійсько-балканськo-чорноморську» [26, с. 30]. Передбачалося, що об'єднання слугуватиме насамперед безпековим потребам держав, виконуючи роль гаранта їхньої незалежності.

У концептуальній публікації з промовистою назвою «Україна в авангарді революції народів» Я. Стецько обґрунтовував провідну роль українського визвольного руху у протистоянні більшовицькому імперіалізму [27, с. 3—7]. Ідеолог націоналізму використав для цього історичну аргументацію, зазначаючи наднаціональне значення боротьби українського козацтва, визначальну роль українців у революційних подіях 1917 р., що поклали край Російській імперії, та спробу консолідації поневолених народів Центральною Радою [27, с. 4—5]. Українську повстанську армію Я. Стецько вважав авангардом змагань за волю націй проти кремлівської імперії, відзначаючи наявність у лавах повстанців представників інших народів, що прагнули здобути в рядах УПА «спільну свободу». У статті «Дві концепції. Антибольшевицький блок народів і Міжмор'я» він не лише доводив доцільність широкого протикомуністичного формату альянсу поневолених націй на противагу вужчому та суперечливому польському геополітичному проєкту Інтермаріуму (союзу держав Центрально-Східної Європи), а й виклав свої міркування щодо важливості проєктованого ОУН(б) союзу. Я. Стецько наголошував: «[...] конечним є створити таку міждержавну чи міжнаціональну конструкцію, яка забезпечувала б перед імперіалістами у майбутньому, а найголовніше — допомогла б сьогодні малим народам визволитись» [28, с. 12]. Шляхом до національної свободи позбавлених права на самовизначення націй він вважав спільно проведену «Велику революцію народів», яка зруйнує СРСР і дозволить сформувати на його руїнах національні держави. Ідея створення АБН була підтримана не лише українськими націоналістами, а й представниками консервативного гетьманського руху, зокрема його ідеологом Осипом Губчаком [29, с. 49].

Налагодити співпрацю з політичними силами інших поневолених народів для боротьби проти Москви Я. Стецьку допомагало знайомство значної частини східноєвропейських політиків з українським визвольним рухом у роки Другої світової війни. Ще у воєнний час ОУН(б) удалося налагодити контакти з ексглавою Міністерства закордонних справ Словаччини Фердинандом Дюрчанським, грузинським політичним діячем Ніко Накашідзе. Я. Стецько також використав свої особисті знайомства періоду перебування в Заксенгаузені, наприклад, з колишнім в'язнем нацистського концтабору латвійським ексміністром культури Альфредом Берзіншем [30, с. 74]. Після тривалої підготовчої роботи з ініціативи ОУН(б)

16 квітня 1946 р. у конспіративних умовах у Пазінгу, передмісті Мюнхена, в американській зоні окупації Німеччини відбувся установчий Конгрес АБН. На жаль, вичерпного переліку організацій, персоналій і навіть національних груп, що стали співзасновниками блоку, поки не виявлено.

У джерелах наявні розбіжності між свідченнями різних діячів стосовно початкового складу АБН. Відомо, що крім делегатів українського визвольного руху, в історичному заході в Пазінгу брали участь представники грузинських і латвійських самостійницьких сил, зокрема князь Ніко Накашідзе, Реваз Габашвілі, А. Берзіньш [30, с. 73]. Учасник І Конгресу АБН Василь Гришко згадував, що на зібранні були окремі політичні діячі не лише з підрадянських країн, а й зі словацьких, хорватських, сербських, угорських, чеських середовищ [31, с. 239]. Присутній на події грузинський політик Н. Накашідзе писав про участь у заході делегатів від балтійських, болгарських, румунських і польських еміграційних сил, а також від неросійських народів СРСР [32, с. 42]. Ідеолог українського національного підпілля Осип Дяків у жовтні 1946 р. стверджував, що початково до АБН увійшли представники від українців, сербів і хорватів, болгар, балтійських народів, чехів, росіян і поляків [33, с. 319]. Участь у створенні блоку представників російських антикомуністичних середовищ на еміграції викликає серйозні сумніви з огляду на їхнє ставлення до української справи та відсутність згадок про них в інших джерелах. Імовірно, ідеться про донських козаків, які відокремлювали себе від політичної російської еміграції. Згідно з даними радянських спецслужб, їхні репрезентанти вже до 1948 р. належали до АБН, тобто були частиною його початкового складу поряд із діячами словацького, білоруського, грузинського, туркменського та латвійського визвольних рухів [24, с. 205]. Щодо конкретних еміграційних політсил, що брали участь у заснуванні АБН, окрім ОУН(б), слід згадати Словацький революційний спротив [34, с. 213], Грузинську націонал-демократичну партію, Грузинську національну організацію та Грузинський національно-політичний центр [30, с. 74]. Варто підкреслити, що від початку український визвольний рух закріпив за собою лідерську позицію у блоці з огляду на роль ініціатора об'єднання, свою масовість, прямий зв'язок із потужним збройним підпіллям на окупованих СРСР територіях. В. Гришко відзначав: «[...] в той час український сектор був абсолютно вирішальним і фактично єдино реальним у системі АБН, репрезентуючи справді масово зорганізовану силу на еміграції» [31, с. 240].

Учасники І Конгресу АБН схвалили Декларацію блоку, текст якої підготував Я. Стецько. У документі окреслювалися основні засади об'єднання: антиімперіалізм, ідеї вільного самовизначення, суверенітету та рівноправності народів, принципи соціальної справедливості, народовладдя і незалежності соборних національних держав. Шляхом до реалізації цих ідеалів проголошувалася «визвольна революція народів», ідею якої активно пропагував Я. Стецько у своїх статтях [35, с. 35—36]. У результаті роботи І Конгресу, окрім затвердження спільної декларації, було сформовано комітет АБН як верховний орган управління блоку, який за рішенням учасників установчого зібрання очолив Я. Стецько [7, с. 396]. Також учасники виробили загальний план подальшої роботи. З другої половини

1946 р. відбувалася активна розбудова міжнародного антикомуністичного альянсу як мережі, що об'єднувала низку визвольних рухів. У цей час Я. Стецько наполегливо працював над розвитком АБН [36, с 94]. Подальша розбудова блоку стала для нього головним завданням у межах організаційної діяльності. Він доручив В. Гришку провести перемовини щодо приєднання до АБН УРДП на чолі з її лідером, відомим письменником Іваном Багряним [31, с. 240]. Також Я. Стецько подбав про створення спеціальної розвідки АБН — служби політичної інформації, призначивши в 1946 р. її керівником молодого розвідника ОУН(б), колишнього політв'язня німецьких концтаборів Євгена Гливу [37, с. 177; 38, с. 153—155].

АБН на чолі з Я. Стецьком проявив себе насамперед на дипломатичній ниві, послідовно обстоюючи інтереси українців та інших поневолених народів на міжнародній арені. У 1946 р. блок відправив меморандум на Паризьку мирну конференцію. В адресованому урядам західних демократій документі було викладено програмові постулати АБН: реалізація поневоленими народами СРСР права на національну свободу, самовизначення, вільний вибір політичного й соціально-економічного ладу [35, с. 42]. Від західних держав представники блоку домагалися підтримки у втіленні означених ідей, визнання урядами поневолених країн їхніх визвольних центрів на еміграції, виключення СРСР як тоталітарної імперіалістичної держави з ООН [9, с. 86—87]. Також АБН розгорнув акцію на підтримку прав біженців з підконтрольних СРСР територій. Було ініційовано створення спеціального міжнародного Комітету захисту людських прав політичних емігрантів [19, с. 29].

ІІ Конгрес АБН у Мюнхені 18—19 травня 1948 р. оформив альянс інституційно. Було сформовано центральний комітет організації на чолі з Я. Стецьком і президію Ради народів блоку під проводом А. Берзінша. На Конгресі ухвалили Статут АБН, що регламентував його роботу. Згідно з документом, блок діяв як «добровільне об'єднання волелюбних народів, поневолених і загрожених большевизмом, з метою спільної боротьби за національно-державне та соціальне визволення» [35, с. 124]. Основними завданнями АБН були проголошені знищення більшовизму, руйнація Російської імперії та побудова нового міжнародного ладу в Європі й Азії шляхом створення національних держав після краху СРСР. На той час до блоку належали представники самостійницьких сил української, латвійської, литовської, білоруської, туркестанської, вірменської, азербайджанської, словацької, сербської, грузинської, словенської, румунської, хорватської, козацької, північнокавказької, угорської та ідель-уральської еміграцій [35, с. 105, 123—124].

Керуючи розбудовою АБН, Я. Стецько за короткий час зумів суттєво розширити географію діяльності організації. У 1948 р. створено комітети блоку на теренах Австрії та Бельгії. Я. Стецько безпосередньо здійснював візити в інші держави для формування організаційних структур АБН. У результаті його поїздки до Великої Британії було засновано окрему делегатуру АБН у Лондоні й комітети в містах Единбург, Манчестер і Вулвергемптон у 1949 р. [11, с. 77]. Того ж року комітет блоку постав у Нідерландах. Мережа АБН швидко поширилася за межі Європи. У 1950 р. було створено комітет блоку в Канаді, а також представництво в Австралії. Паралельно в Мюнхені розбудовувався центральний апарат АБН. У 1949 р. ство-

рено низку спеціальних комісій, що відповідали за окремі групи народів Європи та Азії [10]. У вересні 1948 р. засновано Фронт молоді АБН [35, с. 132—141]. Того ж року в контексті розбудови блоку в інформаційній площині започатковано видання «ABN-Correspondence», що виходило спершу лише німецькою мовою, а від 1950 р. також англійською та французькою. Значним успіхом став запуск на території Бельгії в 1950 р. підпільної радіостанції АБН імені Тараса Чупринки. Остання транслювала програми кількома мовами, зокрема українською, російською, словацькою, польською [11]. Я. Стецько часто відвідував радіостанцію [12]. Для фінансування діяльності АБН з 1949 р. проводилися щорічні збірки добровільних пожертв [9, с. 125].

Знаковою подією стала хвиля масових маніфестацій АБН у зв'язку з відкриттям сесії ООН. Найбільша демонстрація відбулася в Мюнхені 10 квітня 1949 р. Масштабна акція, що зібрала від 4 до 10 тис. учасників, викликала значний резонанс у пресі, привернувши увагу американської окупаційної адміністрації в Німеччині до проблем поневолених народів [11, с. 76]. Істотним успіхом у рамках розбудови АБН стало долучення до цього процесу, відповідно до задуму Я. Стецька, Союзу гетьманців-державників під проводом Данила Скоропадського. Останній сприяв розвитку діяльності блоку на теренах Великої Британії [29, с. 106]. Водночас Я. Стецько налагодив тісну співпрацю АБН із Шотландською лігою за європейську свободу — антикомуністичною організацією, створеною ветеранами британської армії.

Остаточне становлення АБН ознаменувала конференція в Единбурзі 12—14 червня 1950 р., що стала початком системної публічної діяльності керівництва блоку на міжнародній арені. На відміну від попередніх заходів блоку, ця подія мала відкритий, а не конспіративний характер і проходила за участю не лише представників поневолених народів, а й громадськості вільних держав. Конференція в Единбурзі, на думку Я. Стецька, «дозволила акліматизуватися» АБН у західних політичних колах [13]. Зібрання було організовано блоком спільно із Шотландською лігою за свободу для інформування британської громадськості й вільного світу загалом про визвольну боротьбу поневолених народів. Оскільки конференція мала публічний характер, то її проведення викликало значний позитивний резонанс у ЗМІ. Я. Стецько виступив на заході з доповіддю про позиції визвольного фронту очолюваного ним блоку. У конференції в Единбурзі взяли участь 35 делегатів від 17 національних організацій АБН: латвійської, литовської, білоруської, словацької, чеської, угорської, сербської, хорватської, болгарської, румунської, української, козацької, північнокавказької, грузинської, азербайджанської, туркестанської та ідель-уральської [35, с. 173]. На заході було близько 400 гостей, зокрема британські політики та журналісти, представник бразильського уряду. Серед українських учасників конференції АБН в Единбурзі виділялися провідник гетьманського руху, почесний голова Союзу українців Британії Д. Скоропадський і колишній ке-

[10] ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 46. Арк. 161.
[11] Там само. Арк. 179—180.
[12] Архів ОУН в Лондоні. Ф. 19. Оп. 1. Од. зб. 56. Арк. 1.
[13] ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 46. Арк. 163.

рівник Міністерства закордонних справ УНР, досвідчений дипломат Іван Карашевич-Токаржевський, що очолював делегатуру блоку у Великій Британії [39, с. 112]. Присутні на заході ухвалили резолюції із закликами до створення спільного антибільшовицького фронту всіх волелюбних націй, до тісної співпраці західного світу з визвольними рухами поневолених народів, до розриву відносин демократичних держав із СРСР, вигнання комуністичних диктатур з ООН та публічного осуду злочинів Кремля, до ліквідації комуністичних партій як «п'ятої колони» Москви у вільних країнах [35, с. 179—180]. Публічна маніфестація програмових ідей АБН в Единбурзі стала вагомим успіхом блоку, ознаменувавши завершення його становлення. Я. Стецько високо оцінював цю подію, стверджуючи, що в результаті конференції «ми вийшли на світову арену» [14].

Концепція єдиного фронту поневолених народів була закономірною відповіддю українського визвольного руху на виклики часу. Природно, що створення АБН підтримали чільні діячі націоналістичного підпілля на українських землях. Один із провідних крайових ідеологів визвольної боротьби Петро Федун вважав заснування блоку на еміграції «дуже значним кроком» у напрямку побудови єдиного фронту поневолених народів проти московського імперіалізму [40, с. 281]. Аналогічну думку висловив знаний крайовий публіцист О. Дяків. Він стверджував: «[...] український народ з великим задоволенням прийняв утворення АБН і зв'язує з ним великі надії» [33, с. 320].

Отже, Я. Стецько відіграв ключову роль у створенні АБН. Він послідовно обстоював і розвивав ідею консолідації зусиль поневолених народів під проводом України проти спільного ворога впродовж понад 10 років перед початком її реалізації. Після Другої світової війни Я. Стецько забезпечив утілення в життя означеної концепції у вигляді АБН. Як голова ініціативного комітету, він відіграв провідну роль у створенні як практичного, так і теоретичного підґрунтя для формування об'єднання. На I та II Конгресах АБН було ухвалено ключові рішення щодо засад функціонування блоку. Ідеологічною основою діяльності антибільшовицького координаційного центру стали постулати антиімперіалізму, антикомунізму, самовизначення та рівності націй, соціальної справедливості й народовладдя. Подальший процес становлення АБН під керівництвом Я. Стецька супроводжувався розбудовою організаційної мережі в Європі, Північній Америці й Австралії, розвитком власних засобів масової інформації та інституційним оформленням. ЗЧ ОУН вдалося залучити до співпраці в міжнародному антибільшовицькому об'єднанні гетьманський рух під проводом Д. Скоропадського й організації політичних еміграцій окупованих Радянським союзом країн Східної Європи та Азії. АБН активно та послідовно обстоював на міжнародній арені інтереси українців та інших поневолених СРСР народів, привертаючи увагу західного світу до їхніх проблем. При цьому український визвольний рух завдяки Я. Стецьку, попри бездержавне становище України, відігравав чільну роль у міжнародному антикомуністичному координаційному центрі. Единбурзька конференція 1950 р. засвідчила успішний вихід Антибільшовицького блоку народів на міжнародну арену.

[14] Там само. Арк. 175.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Kyrychuk, Yu.A. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40—50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka. Lviv, 2003 [in Ukrainian].
[Киричук Ю.А. Український національний рух 40—50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. 464 с.].
2. Viedienieiev, D. & Bystrukhin, H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945—1980-ti roky: monohrafiia. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945—1980-ті роки: монографія. Київ, 2007. 568 с.].
3. Patryliak, I. Peremoha abo smert. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939—1960 rr. Kharkiv; Lviv, 2015 [in Ukrainian].
[Патриляк І. Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939—1960 рр. Харків; Львів, 2015. 512 с.].
4. Posivnych, M. Stepan Bandera. Providnyk ukrainskoi idei. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Посівнич М. Степан Бандера. Провідник української ідеї. Київ, 2023. 288 с.].
5. Sych, O. Monakh OUN. Ch. 2. Zakordonni chastyny OUN (1945—1954). Ivano-Frankivsk, 2024 [in Ukrainian].
[Сич О. Монах ОУН. Ч. 2. Закордонні частини ОУН (1945—1954). Івано-Франківськ, 2024. 432 с.].
6. Bedrii, A. ABN — mizhnarodna kontseptsiia i formatsiia OUN (do 50-richchia stvorennia). *Almanakh "Homonu Ukrainy" na rik 1996.* Toronto, 1996. 68-89 [in Ukrainian].
[Бедрій А. АБН — міжнародна концепція і формація ОУН (до 50-річчя створення). *Альманах «Гомону України» на рік 1996*. Торонто, 1996. С. 68—89].
7. Savchyn, M. Zovnishnopolitychna diialnist OUN(b) u 1942—1947 rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist.* 2008. 17: 390-398 [in Ukrainian].
[Савчин М. Зовнішньополітична діяльність ОУН(б) у 1942—1947 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 390—398].
8. Savchyn, M.S. Polityka OUN shchodo stvorennia antyimperialistychnoho bloku ponevolenykh narodiv pid chas Druhoi svitovoi viiny ta pershi povoienni roky. *Problemy humanitarnykh nauk. Naukovi zapysky DDPU.* 1999. IV: 183-193 [in Ukrainian].
[Савчин М.С. Політика ОУН щодо створення антиімперіалістичного блоку поневолених народів під час Другої світової війни та перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*. 1999. Вип. IV. С. 183—193].
9. Riy, H. Narys istorii Antybilshovytskoho bloku narodiv. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Рій Г. Нарис історії Антибільшовицького блоку народів. Київ, 2021. 236 с.].
10. Riy, G. Reasons for the creation of the Anti-Bolshevik bloc of nations (ABN): Eastern European and Ukrainian dimensions. *Almanac of Ukrainian Studies.* 2021. 29: 149-154.
11. Rii, H. Taiemni misii OUN. Mizhnarodna diialnist u chasy Kholodnoi viiny. Kyiv, 2025 [in Ukrainian].
[Рій Г. Таємні місії ОУН. Міжнародна діяльність у часи Холодної війни. Київ, 2025. 240 с.].
12. Rudling, P.A. Far right de-colonization: Anti-imperialist topoi in the rhetoric of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN), 1946—1996. *Ideology and Politics Journal*. 2025. 28: 49-88.
13. Tepeš, I. Croats in Emigrant Organizations from Central and Eastern Europe during the First Half of the Cold War: International Peasant Union and Anti-Bolshevik Bloc of Nations. *The Exile History Review.* 2024. 3: 11-30 https://doi.org/10.31743/ehr.17991.

14. Katrebová-Blehová, B. Agenti-kuriéri v prepojení na slovenský exil ako súčasť protikomunistického odporu v období počiatkov studenej vojny. Prípad Alexandra Matúša. *Securitas Imperii*. 2023. 42: 2-23 [in Slovak].
15. Ravas, I. Ukrainsko-uhorski viiskovi vidnosyny v pershii polovyni XX st. *Ukraina — Uhorshchyna: spilne mynule ta sohodennia*. Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Kyiv, 14—16 kvitnia 2005 r.). Kyiv, 2006. 216-227 [in Ukrainian].
[Равас І. Українсько-угорські військові відносини в першій половині XX ст. *Україна — Угорщина: спільне минуле та сьогодення.* Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14—16 квітня 2005 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 216—227].
16. My idemo vperid! *Ukrainske slovo.* 1938. 2 zhovtnia. 275: 3 [in Ukrainian].
[Ми йдемо вперід! *Українське слово*. 1938. 2 жовтня. Ч. 275. С. 3].
17. Mitrinha, I. Bolshevytske pytannia. *Het z bolshevyzmom.* 1937. 1: 1-2 [in Ukrainian].
[Мітрінга І. Большевицьке питання. *Геть з большевизмом*. 1937. № 1. С. 1—2].
18. OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929—1955 r. B.m., 1955 [in Ukrainian].
[ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929—1955 р. Б. м., 1955. 369 с.].
19. Bilyi, I. ABN v borotbi za svobodu narodiv. Toronto, 1947 [in Ukrainian].
[Білий І. АБН в боротьбі за свободу народів. Торонто, 1947. 47 с.].
20. Skrypnyk, O. Antybilshovytskyi Blok Narodiv. Nove prochytannia. *Istorychna pravda.* 2022. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/07/4/161513/ [in Ukrainian].
[Скрипник О. Антибільшовицький Блок Народів. Нове прочитання. *Історична правда.* 2022. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/07/4/161513/ (дата звернення: 15.03.2026)].
21. Viatrovych, V. UPA i realizatsiia kontseptsii antytotalitarnoi natsionalno-demokratychnoi revoliutsii narodiv Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist.* Lviv, 2004. 11: 78-92 [in Ukrainian].
[В'ятрович В. УПА і реалізація концепції антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2004. Вип. 11. С. 78—92].
22. Nakashidze, N. 15 rokiv ABN. *ABN v svitli postanov Konferentsii ta inshykh materialiv z diialnosty.* T. 2: 1956—1966 rr. B. m., 1979. 102-110 [in Ukrainian].
[Накашідзе Н. 15 років АБН. *АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльности*. Т. 2: 1956—1966 рр. Б. м., 1979. С. 102—110].
23. Klymyshyn, M. V pokhodi do voli: v 2 t. T. 2. B. m., b. r. [in Ukrainian].
[Климишин М. В поході до волі: в 2 т. Т. 2. Б. м., б. р. 387 с.].
24. Ukrainska emihratsiia 40—70-kh rokiv mynuloho stolittia v arkhivnykh dokumentakh radianskykh spetssluzhb. Ch. 2. Kyiv, 2024 [in Ukrainian].
[Українська еміграція 40—70-х років минулого століття в архівних документах радянських спецслужб. Ч. 2. Київ, 2024. 439 с.].
25. Z. K. (Yaroslav Stetsko). Na spilnomu shliakhu. *Pour la Liberte des Peuples / Za svobodu narodiv!* 1946. 1: 116-117 [in Ukrainian].
[З. К. (Ярослав Стецько). На спільному шляху. *Pour la Liberte des Peuples / За свободу народів!* 1946. № 1. С. 116—117].
26. Karbovych, Z. (Yaroslav Stetsko). Za rozpodil Rossii obiednanymy sylamy narodiv. *Pour la Liberte des Peuples / Za svobodu narodiv!* 1946. 1: 29-34 [in Ukrainian].
[Карбович З. (Ярослав Стецько). За розподіл Росії об'єднаними силами народів. *Pour la Liberte des Peuples / За свободу народів!* 1946. № 1. С. 29—34].

27. Z. K. (Yaroslav Stetsko). Ukraina v avanhardi revoliutsii narodiv: idei ta shliakhy. *Vyzvolna polityka.* 1946. 1: 3-7 [in Ukrainian].
[З. К. (Ярослав Стецько). Україна в авангарді революції народів: ідеї та шляхи. *Визвольна політика*. 1946. № 1. С. 3—7].
28. Z. K. (Yaroslav Stetsko). Dvi kontseptsii: Antybolshevytskyi blok narodiv i "Mezhymoria". *Vyzvolna polityka.* 1946. 1: 11-14 [in Ukrainian].
[З. К. (Ярослав Стецько). Дві концепції: Антибольшевицький блок народів і «Межиморя». *Визвольна політика*. 1946. № 1. С. 11—14].
29. Hai-Nyzhnyk, P. Ukrainskyi natsional-konservatyzm: Hetmanskyi Rukh. Kn. III. Ch. I. 1945—1957. Kyiv, 2025 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух. Кн. III. Ч. I. 1945—1957. Київ, 2025. 528 с.].
30. Stetsko, Ya. (Muzyka, H.Y.). Zhinka, yaka tvoryla nezalezhnu Ukrainu. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Стецько Я. (Музика Г.Й.). Жінка, яка творила незалежну Україну / Літ. запис Д. Куделя. Київ, 2021. 200 с.].
31. Hryshko, V.I. Karby chasu: Istoriia, literatura, polityka, publitsystyka: v 2 t. T. 1: 1946—1952. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
[Гришко В.І. Карби часу: Історія, література, політика, публіцистика: в 2 т. Т. 1: 1946—1952. Київ, 1999. 868 с.].
32. Nakashidze, N. 20 Years' Activity Of A.B.N. *ABN Correspondence.* 1963. 5: 40-45.
33. Moroz, V. (Comp.). Litopys UPA. Nova seriia. T. 17: Osyp Diakiv-"Hornovyi". Dokumenty i materialy. Kyiv; Toronto, 2011 [in Ukrainian].
[Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / упоряд. В. Мороз. Київ; Торонто, 2011. 1015 с.].
34. Borovets, I. Mizhnarodna aktyvnist slovatskoi politychnoi emihratsii na Zakhodi (1945 — liutyi 1947 rr.). *Storinky istorii.* 2024. 59: 198-221 [in Ukrainian].
[Боровець І. Міжнародна активність словацької політичної еміграції на Заході (1945 — лютий 1947 рр.). *Сторінки історії*. 2024. № 59. С. 198—221].
35. ABN v svitli postanov Konferentsii ta inshykh materialiv z diialnosty. T. 1: 1941—1956 rr.: zbirka dokumentiv. B. m., 1956 [in Ukrainian].
[АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльности. Т. 1: 1941—1956 рр.: збірка документів. Б. м., 1956. 357 с.].
36. Mechnyk, S. (Mudryk, S.M.). Pochatok nevidomoho (spohady 1945—1954). Munich, 1984 [in Ukrainian].
[Мечник С. (Мудрик С.М.). Початок невідомого (спогади 1945—1954). Мюнхен, 1984. 264 с.].
37. Antoniuk, Ya. Diialnist spetsialnykh pidrozdiliv ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii (1921—1991) (Doctoral diss. of the historical sci). Ostroh, 2021. URL: https://www.oa.edu.ua/doc/dis/Antoniuk_dis.pdf [in Ukrainian].
[Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921—1991): дис. ... д-ра іст. наук. Острог, 2021. 650 с. URL: https://www.oa.edu.ua/doc/dis/Antoniuk_dis.pdf (дата звернення: 24.05.2026)].
38. Hlyva, Ye. Zhyttievi sposterezhennia — cherez pryzmu vlasnoho sertsia. Ostroh, 2009 [in Ukrainian].
[Глива Є. Життєві спостереження — через призму власного серця. Острог, 2009. 272 с.].
39. Poltava, L. 30-richchia diialnosty ABN. ABN v svitli postanov Konferentsii ta inshykh materiialiv z diialnosty. T. 4: 1971—1975 rr. (zbirka dokumentiv). B. m., 1982. 100-120 [in Ukrainian].
[Полтава Л. 30-річчя діяльности АБН. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріялів з діяльности. Т. 4: 1971—1975 рр. (збірка документів). Б. м., 1982. С. 100—120].

40. Romaniuk, M.V. (Comp.). Fedun Petro — «Poltava». Kontseptsiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory. Lviv, 2008 [in Ukrainian].
[Федун Петро — «Полтава». Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори / Упоряд. і відп. ред. М.В. Романюк. Львів, 2008. 720 с.].

Надійшла / Received 02.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Nazar KOSENKO
Master of History, PhD Student, Department of Contemporary History,
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)
nazzzarkossenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0650-5478
Mykhailo ROMANIUK
PhD in History, Senior Researcher, Head of the Department of Contemporary History,
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)
rmv.lviv@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9407-0066

THE ROLE OF YAROSLAV STETSKO IN THE FORMATION OF THE ANTI-BOLSHEVIK BLOC OF NATIONS

The purpose of the article is to investigate the role of Yaroslav Stetsko in the creation of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations. The publication focuses on the practical measures and theoretical contributions of this prominent figure of the Ukrainian liberation movement toward building a united front of subjugated nations by establishing a specialized international coordination centre. Particular attention is paid to the issue of national representation within the Anti-Bolshevik Bloc of Nations during its initial stage of existence. **The methodological basis** of the study is formed by the principles of historicism, objectivity, and a systems approach. The methods employed include the problem-chronological, historical-biographical, and historical-genetic methods, as well as analysis and synthesis. **Scientific novelty.** For the first time, based on a wide range of sources, the role of Yaroslav Stetsko in the creation of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations and the formation of this international association is comprehensively analysed, and its initial composition is characterized. **The main results of the study** confirm the decisive role of Yaroslav Stetsko in creating an international anti-communist network led by Ukrainian nationalists, both in practical and theoretical dimensions. It was he who initiated the formation of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations and became the leading ideologue of the union, consistently advocating for a common front of subjugated nations since the interwar period. Yaroslav Stetsko headed the initiative committee to create the Anti-Bolshevik Bloc of Nations and laid the theoretical foundation for the Bloc's establishment in a series of conceptual articles. was by The Foreign Sections of the OUN initiated the creation of the anti-communist coordination centre for liberation movements in emigration at the first Anti-Bolshevik Bloc of Nations Congress on April 16, 1946. As the chairman of the Bloc's executive body, Yaroslav Stetsko managed the development of the organizational network and the institutional formalization of the association. The formation of the Bloc continued until 1950. The successful Edinburgh Conference marked the Anti-Bolshevik Bloc of Nations' full-scale entry into the international arena as a coordination centre for the liberation movements of the peoples subjugated by the USSR. **Prospects for further research** lie in the study of foreign sources to determine the exact circle of participants in the first Anti-Bolshevik Bloc of Nations Congress of 1946 and in investigating the circumstances of the Union of Hetman State-Sustainer's (SHD) involvement in the association.

***Keywords**: Yaroslav Stetsko, Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN), Ukrainian liberation movement, OUN, socio-political activity, Ukrainian nationalism, journalism.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.127
УДК 621.397:94(477)“196/197”:316.7

Ростислав КОНТА
доктор історичних наук, професор, професор кафедри етнології та краєзнавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
konrost@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6803-3242
Людмила ВЕДМІДЬ
кандидат історичних наук, наукова співробітниця,
відділ історії державного терору радянської доби,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
vedmedik@ukr.net
https://orcid.org/0009-0005-5998-9604

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО АКУСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1960—1970-ті рр.)

Мета статті — реконструювати ранній етап формування персонального акустичного середовища в УРСР у 1960—1970-х рр. через аналіз запуску та серіалізації побутових магнітофонів і визначити вплив виробничих, економічних та технологічних чинників на практики слухання й домашнього звукозапису. **Методологія** ґрунтується на поєднанні історико-технологічного аналізу із соціокультурним підходом до історії повсякденності. Використано підходи історії матеріальної культури, соціальної історії споживання та sound studies, зокрема концепції «суспільства ремонту» і «sonic samizdat». **Джерельну основу** становлять архівні документи, галузеві матеріали та усні інтерв’ю з колишніми користувачами побутових магнітофонів, проведені у 2025 р. **Результати** дослідження засвідчили, що побутовий магнітофон функціонував не лише як технічний пристрій, а і як матеріальний посередник між плановою економікою та

Цитування: Конта Р., Ведмідь Л. Соціальна історія формування персонального акустичного середовища в Українській РСР (1960—1970-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 127—146. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.127

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

приватною акустичною автономією. Дефіцит і нестабільна якість були системною характеристикою радянської техніки, що стимулювала розвиток «суспільства ремонту» та аматорських технічних компетентностей. Доступність апаратури визначалася не лише обсягами виробництва, а й асортиментом, запасами та можливістю підтримувати її працездатність. Виокремлено два етапи розвитку магнітофонізації: 1968—1971 рр. — період контрольованого експерименту з моделями «Юпітер» і «Мрія»; 1971—1976 рр. — етап касетного повороту, що поєднав зростання виробництва з повільним технологічним оновленням. Персональне акустичне середовище формувалося завдяки взаємодії технічних можливостей, обмежень планової економіки та практик ремонту, копіювання та обміну записами. **Наукова новизна** полягає у поєднанні індустріально-архівного та соціокультурного підходів, введенні до наукового обігу нових джерел і концептуалізації магнітофона як елемента формування приватної звукової автономії в УРСР. **Практичне значення** результатів полягає у можливості їх використання в дослідженнях історії технологій, повсякденності та медіакультури пізнього соціалізму.

***Ключові слова**: магнітофон, Українська РСР, історія технологій, планова економіка, персональне акустичне середовище, магнітний запис.*

Побутовий магнітофон у радянській публічній риториці розцінювався як ознака «зростання добробуту» та модернізації побуту, однак у реальній повсякденності він був інструментом глибших змін: переносив звукозапис у приватну сферу, дозволяв накопичувати та відтворювати «власний» репертуар, навчав слухати й оцінювати якість (шум, детонацію, стереобазу), а також створював інфраструктуру домашнього копіювання та обміну. Саме тому історія запуску серійного виробництва побутових магнітофонів в УРСР є не тільки історією техніки, а й історією формування персонального акустичного середовища. У цій статті поняття «персональне акустичне середовище» використовується як ширша аналітична категорія, що охоплює різноманітні форми індивідуального звукового досвіду та практик слухання. Водночас побутові магнітофони розглядаються лише як один із матеріальних механізмів формування такого середовища та приватного аудіопростору, поряд з іншими звуковими медіа та практиками повсякденності. Під персональним акустичним середовищем ми розуміємо сукупність умов і практик, що робили можливим керування власним звуковим оточенням (добір фонограм, регулювання гучності та тембру, організація місця слухання, збереження та перезапис носіїв) у межах квартири, гуртожитку або напівприватних просторів. У радянській повсякденності одним із найдинамічніших матеріальних сегментів такого середовища стала апаратура магнітного запису — котушкові, а згодом і касетні магнітофони.

Важливо наголосити, що персональне акустичне середовище УРСР формувалося завдяки взаємодії різних звукових медіа та практик. Його складовими були програвачі грамплатівок, радіомовлення, мережа радіоточок, концертна діяльність вокально-інструментальних ансамблів, стаціонарні й переносні радіоприймачі, а для окремих соціальних груп — імпортна аудіотехніка, що надходила через спеціалізовану торгівлю або приватні канали. Однак саме магнітофонна техніка створювала принципово нові можливості для домашнього звукозапису, багаторазового копіювання та індивідуального формування репертуару, що робить її особливо показовим об'єктом цього дослідження.

Мета статті — реконструювати ранній етап формування персонального акустичного середовища в УРСР через запуск і серіалізацію побутових магнітофонів у 1960—1970-х рр. Центральним емпіричним кейсом є київський завод «Комуніст» (режимний статус, поєднання спеціальної та цивільної номенклатури) та його лінійка магнітофонів, у документах якої виразно проступають планові обмеження, коопераційні залежності, проблеми якості й сервісу. Таким чином, стаття не претендує на реконструкцію всього акустичного середовища пізньорадянської України, а зосереджується на одному з його ключових матеріально-технічних сегментів — побутових магнітофонах українського виробництва, що дозволяє простежити взаємозв'язок між індустріальною політикою, повсякденним споживанням і практиками приватного слухання.

У центрі дослідження перебуває питання, яким чином виробничі рішення, планові показники й структурні обмеження (дефіцит комплектуючих, нестача сервісу, нерівномірність постачань) впливали на режими слухання і домашнього звукозапису. Для пізньорадянської споживчої техніки важливими були не тільки наявність або відсутність товарів, а й властивості самих речей у користуванні. Цю логіку добре описує підхід, який трактує дефектність і низьку виробничу якість продукції (shoddiness) не просто як прикру випадковість, а як загальний показник функціонування держави. Якість товару стає своєрідним політичним індикатором: якщо річ постійно ламається, її важко дістати або вона виготовлена неналежним чином, це сприймається як свідчення слабкості системи, її байдужості до потреб громадян і реальної вартості офіційних обіцянок. Відтак дефектність перетворюється на політичний індекс, що відбиває здатність влади виконувати задекларовані зобов'язання та забезпечувати належну якість повсякденного життя [1, с. 428—430]. У такому ракурсі магнітофон постає матеріальним посередником між державним плануванням і приватною акустичною автономією.

Хронологічні рамки дослідження обрано з огляду на два чинники: по-перше, перехід від ранніх котушкових моделей до масовіших серій і спроб серійної касетизації; по-друге, наявність репрезентативного комплексу джерел, який фіксує одночасно виробництво, торгівлю, рекламації та ремонти. Хоча окремі сюжети потребують звернення до досвіду 1950-х рр. і подальших трансформацій другої половини 1970-х рр., основний аналітичний фокус статті зосереджений на періоді 1968—1976 рр., який забезпечений найбільш репрезентативним комплексом виробничої, відомчої та усної джерельної бази. У статті використано двоетапну періодизацію: 1968—1971 рр. — контрольований експеримент і доопрацювання «Юпітерів» та «Мрії»; 1971—1976 рр. — касетний поворот у плануванні й ринковій аналітиці.

Історіографія проблеми формується на перетині кількох сучасних дослідницьких напрямів. Важливе значення для цього дослідження мають праці у сфері sound studies та соціальної історії звукових медіа, присвячені матеріальності звукозапису й практикам слухання, вивчення неофіційної музичної культури та «magnitizdat» у соціалістичних країнах, а також студії з історії матеріальної культури й повсякденності пізнього соціалізму, що розглядають споживання техніки, дефіцит і ремонт як соціальні практики [1—5]. Саме в цьому контексті сформувалися кон-

цепції «sonic samizdat», політичної логіки соціалістичної матеріальної культури та «суспільства ремонту», які становлять важливе теоретико-методологічне підґрунтя цієї роботи. Водночас виробничий вимір побутових магнітофонів УРСР та їхня роль у формуванні персонального акустичного середовища досі не були предметом спеціального комплексного історичного дослідження, що й визначає наукову новизну та місце цієї статті в сучасній історіографії.

Проблематика домашнього звукозапису та «неофіційного» обігу фонограм доби пізнього соціалізму розроблялася насамперед у межах досліджень культурних практик і підпільної музичної циркуляції. Важливим для цієї статті є поняття «sonic samizdat», яке описує не тільки «канал поширення», а й матеріальну екологію запису: носії, техніку, мережі копіювання та режими слухання [2, с. 27—43]. Історія магнітного запису в СРСР також осмислюється через категорію шуму та якості: шумова «надлишковість» — не просто технічний недолік, а культурний маркер і предмет обговорення в середовищі слухачів і звукорежисерів [3, с. 865—873]. Для історії побутових магнітофонів це важливо, оскільки переносить фокус із «наявності приладу» на практики оцінювання та догляду.

Нарешті, для пояснення структурних умов споживання у плановій економіці корисними є підходи, що трактують матеріальність товарів як політично насичену: дефектність і нестабільна якість стають «відчутною» формою взаємодії громадянина з державою [1, с. 427—430]. У «суспільстві ремонту» лагодження і підтримка речей перетворюються на нормативний режим споживання [5, с. 58—60]. На цьому тлі пропонована стаття уточнює регіональний та індустріальний вимір: фокусується на УРСР та на виробничих процесах київського вузла (завод «Комуніст»), поєднуючи статистику плану / факту, відомчу ринкову аналітику та матеріали про ремонти.

У статті методологічно поєднано історико-технологічний аналіз із соціокультурним підходом до практик слухання. Перший дозволяє описати виробництво як систему взаємозалежностей (кооперація, комплектуючі, приймання, план / факт). Другий дає змогу побачити, як дефіцит, нестабільна якість і ремонтопридатність перетворювали користувача на учасника підтримки технології — через догляд, економію носія, саморемонт і неформальний обіг записів [7—8].

Фундамент джерельного корпусу статті становить діловодна документація київського заводу «Комуніст», що зберігається в Державному архіві міста Києва. Це річні звіти, пояснювальні записки, директивні плани та комплекси документів про якість продукції за 1968—1976 рр. Вони були підготовлені в межах управлінської вертикалі Міністерства радіопромисловості СРСР і призначалися для вищих галузевих і планових інстанцій, тобто мали службовий, непублічний характер[1]. За жанром ці джерела поєднують дві логіки: планово-звітну й аналітично-довідкову. Річні звіти фіксують «суху» картину виконання планів у натуральних і вартісних показниках. Натомість у пояснювальних записках описано причини відхилень, проблеми кооперації, «вузькі місця» технологій і болючі питання якості. Саме ці

[1] Державний архів міста Києва (далі — ДАМК). Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 254сс. Арк. 1; Спр. 326с. Арк. 1—7.

матеріали найінформативніші для реконструкції реального стану виробництва побутової аудіотехніки, бо дозволяють побачити те, що губиться за агрегованими відсотками «виконання» [2]. Важливо, що цей документальний масив визначається інституційним режимом існування: статус «п/я М-5546» та грифи обмеження доступу свідчать, що завод працював у системі спеціального обліку й контролю. У такій конфігурації «цивільна» номенклатура (включно з магнітофонами) співіснувала зі спецзамовленнями, які мали інші пріоритети. Відповідно, різні типи продукції змагалися між собою за фонди, комплектуючі та потужності. Тому звіти й пояснювальні записки говорять не мовою «попиту» в ринковому сенсі, а мовою плану: замовлення, норми, ліміти, кредитування, рекламації та «штурмівщина» як ефект місячного циклу планування [3].

Суттєво розширює архівний комплекс добірка внутрішніх і міжвідомчих матеріалів, зосереджених у Музеї техніки магнітного запису Науково-дослідного інституту електромеханічних приладів (Київ). До неї входять відомчі економічні огляди та річні звіти підприємств галузі, програмно-планові документи розвитку побутової апаратури магнітного запису, а також аналітика центральних випробувальних установ. На відміну від заводських матеріалів ДАМК, ці джерела відбивають вищий рівень управління і дають порівняльну оптику проблем якості, кооперації та елементної бази в масштабі УРСР і Союзу загалом. Водночас їхній машинописний формат і внутрішній режим обігу роблять необхідною критичну перевірку конкретних тверджень шляхом зіставлення кількох масивів джерел [4].

Окремо слід наголосити: робота з внутрішньовідомчою документацією потребує якісної джерелознавчої критики. По-перше, ці тексти вписані в радянський жанр звітності, де нормативно підкреслювалися виконання плану, змагання та «успіхи». По-друге, проблемні сюжети (брак, рекламації, моральне старіння конструкцій) часто пом'якшуються мовою евфемізмів або опиняються у другорядних розділах. По-третє, така документація майже не розкриває реальне споживання: як магнітофони купували, ремонтували, використовували і як вони входили в неформальні практики обігу.

Таким чином, джерельний корпус статті поєднує: документи установ і відомств [5] (плани, звіти, довідки, рекламації, відомості про дефіцит запчастин); усні інтерв'ю з користувачами, що фіксують досвід придбання, ремонту й повсякденного користування магнітофонами; технічну періодику й популярні порадники для аматорів, котрі віддзеркалювали «технологічну грамотність» користувачів і

---

[2] Там само. Спр. 265сс. Арк. 3—4; Спр. 353с. Арк. 5—6.

[3] Там само. Спр. 293сс. Арк. 6—32; Спр. 297сс. Арк. 1—2, 6—7, 18—19; Спр. 307с. Арк. 1—5, 10–14; Спр. 523сс. Арк. 2—14, 37—54.

[4] Музей техніки магнітного запису Науково-дослідного інституту електромеханічних приладів (далі — Музей ТМЗ), м. Київ. Документна колекція. (Конъюнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г.; Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г.).

[5] ДАМК. Ф. Р-1577.

стандарти «правильного» поводження з апаратурою. Поєднання «верхнього» (відомчо-індустріального) і «нижнього» (повсякденного) рівнів дає змогу уникнути спрощень, коли культурні практики пояснюють лише цензурою або лише дефіцитом. Натомість стає видимим, як технічні обмеження (шум, зношування головок, нестача стрічки) вбудовуються в культурну економію слухання, відбору та обміну записами.

Аналітична рамка спирається на поєднання історії технологій, соціальної історії споживання та мікроісторії повсякденних практик. Особливу увагу приділено ремонту й сервісу як соціальному механізму адаптації до нестабільної якості. Поняття «суспільства ремонту» (repair society) використовуємо для опису ситуації, коли ремонт і підтримка речей стають нормативною частиною споживання та каналом виробництва компетентності [5, с. 58—60]. Кількісні дані (план, фактичний випуск, запаси в днях реалізації, обсяги рекламацій) інтерпретуються в прив'язці до контексту: структури постачання комплектуючих, системи приймання продукції, а також рішень торгівлі щодо закупівель і розподілу.

Магнітофон між планом і користувачем

Важливо враховувати, що джерельна репрезентація різних етапів розвитку побутових магнітофонів у радянській Україні є нерівномірною. Для 1950-х рр., коли серійне виробництво побутових моделей лише починалося, статистика випуску, торгівлі та рекламацій збереглася фрагментарно. У заводських фондах цього часу побутова апаратура магнітного запису ще не становила окремого стабільного сегмента звітності, тому кількісні показники трапляються епізодично. Зважаючи на це, ранній етап магнітофонізації доцільно реконструювати шляхом поєднання непрямих джерел, а саме: технічної періодики, інструктивної літератури та описів перших серійних моделей. Натомість для другої половини 1960-х—1970-х рр. джерельна база значно ширша: архівні матеріали заводської звітності дозволяють простежити планову логіку виробництва, коопераційні залежності, проблеми якості та рекламацій.

Виробництво побутових магнітофонів у Києві слід розглядати як складову ширшої галузевої конфігурації: цивільні моделі збиралися на підприємствах, які одночасно були включені в режимну інфраструктуру радіопромисловості. Звідси випливали два наслідки. По-перше, залежність від міжзаводських постачань вузлів і деталей означала, що навіть локальний збірний цех не контролював ключові параметри якості та ритмічності. По-друге, інституційний пріоритет галузі визначався не потребами побутового ринку, а плановими й відомчими інтересами, що робило «споживчий» сегмент структурно вразливим.

Документи пояснювальної звітності фіксують, що збої у виробництві магнітофонів часто виникали через один критичний компонент, який «ламав» весь план. Так, у 1969 р. плановий випуск моделі «Мрія» (55 тис. шт.) на заводі «Комуніст» не був виконаний: фактичний випуск склав 36,71 тис. шт., а ключовою причиною невиконання названо двигун і підвищені нормативи напрацювання до відмови, що ускладнювало приймання продукції та дисциплінарно впливало на фонди

матеріального стимулювання[6]. У цьому сенсі побутовий магнітофон як «річ» у приватному користуванні виявляв політичну логіку планової матеріальності: властивості товару (надійність, ремонтопридатність, уніфікація вузлів) ставали щоденним індексом державної інфраструктури для споживача [1, с. 428—429]. Для потенційного покупця такі виробничі труднощі означали не лише скорочення пропозиції на ринку, а й невизначеність щодо строків придбання бажаної моделі. У практичному вимірі це стимулювало готовність погоджуватися на доступні аналоги або відкладати купівлю до появи нових партій техніки.

У 1960-х рр. формування практик користування побутовими магнітофонами дедалі чіткіше проявлялося в появі спеціалізованої технічної літератури для широкого кола аматорів. Показовим є випуск численних порадників серії «Масова радіобібліотека», у яких магнітофон описувався не просто як побутовий прилад, а як технічний об'єкт, що потребує регулярного догляду, налаштування та періодичної модернізації. Метою цих видань було не стільки підготувати фахівців для професійних ремонтних майстерень, скільки надати користувачам інструменти для самостійного розв'язання експлуатаційних проблем у домашніх умовах. Окрім загальних відомостей про будову й принципи роботи магнітофонів, у них містилися практичні рекомендації щодо усунення типових несправностей, точного налаштування стрічкопротяжних механізмів і трактів запису, а також інструкції зі створення додаткових пристроїв і допоміжних модулів [9; 10]. У такому контексті знання про ремонт, регулювання та доопрацювання апаратури поступово набували статусу своєрідного культурного капіталу в середовищах, де магнітофонний запис використовувався для накопичення музики та голосових записів у приватному користуванні.

Кінець 1960-х рр. у радянській політиці побутової техніки позначився прагненням «підняти» магнітофон із категорії суто утилітарного приладу до статусу культурного атрибута модерного дозвілля. У заводській документації київського «Комуніста» це проявляється як курс на стереофонізацію, розширення функцій (режими відтворення / запису, додаткові регулятори, сумісність із новими акустичними схемами) та загальне ускладнення конструкції. Однак модернізація в умовах планової економіки рідко відбувалася як лінійний «технічний прогрес»: вона радше нагадувала контрольований експеримент із високим інституційним ризиком. Планові завдання диктували нарощування випуску, але одночасно підвищувалися вимоги до вузлів і компонентів (двигуни, електронні модулі, вузли протяжки), які постачалися через коопераційні ланцюги й не завжди відповідали необхідній якості або навіть надходили невчасно[7].

У такій ситуації «якість» перестає бути суто інженерною категорією і перетворюється на сплетіння управлінських суперечностей. З одного боку, у звітності домінує логіка плану: виробництво оцінюється через відсотки виконання, валовий випуск, номенклатурні завдання. З іншого, у пояснювальних записках проступає логіка реальної фабричної динаміки: збої кооперації, дефіцит ключових компонен-

[6] Там само. Оп. 1с. Спр. 270сс. Арк. 3, 8.
[7] Там само. Спр. 254сс. Арк. 7—8; Спр. 265сс. Арк. 3—4; Спр. 276сс. Арк. 8—11.

тів, повторні приймання, рекламації, «перероблянння» й вимушені технологічні компроміси. Саме тут видно, як дефіцит одного критичного елемента (як правило, це двигун або вузол протяжки) може «зламати» весь ланцюг. Модель формально запроєктована, план під неї сформований, але серійність стає заручницею постачання і контролю якості на суміжних підприємствах. У підсумку провал плану конвертується в адміністративні наслідки — від штрафів і «покарань за зрив» до збоїв у системі стимулювання та преміювання. Це, своєю чергою, породжувало прагнення «доганяти» показники наприкінці місяця (ефект штурмівщини) ціною стабільності та якості[8]. На рівні повсякденного споживання ці виробничі диспропорції проявлялися в нерівномірному надходженні магнітофонів до торговельної мережі. Для населення це означало періодичне зникнення окремих моделей з продажу та необхідність пристосовувати власні споживчі очікування до реального асортименту.

Показово, що нарощування випуску не гарантувало зниження напруги на споживчому ринку навіть тоді, коли звітні цифри виглядали переконливо. По-перше, асортимент залишався вузьким: кілька ключових моделей («Юпітер», «Мрія») мали закривати різні споживчі очікування, хоча технологічно й організаційно вони вимагали різних режимів складання, налаштування та контролю. По-друге, істотна частина виробів могла «випадати» з товарного потоку через рекламації, повторні приймання та гарантійні повернення: тобто формально випущена продукція не завжди означала реальне забезпечення попиту. Таким чином, виникав парадокс планової модернізації: чим складніший був виріб, тим вищі були вимоги до кооперації та сервісної інфраструктури, а в результаті помітнішими ставали недоліки в логістиці й контролі якості[9].

Річні показники «втрат від браку», зафіксовані в заводських звітах і довідках кінця 1960-х — першої половини 1970-х рр., варто трактувати як індикатор стану виробництва. Вони показують, скільки ресурсів було витрачено на продукцію, яка не відповідала вимогам або потребувала доопрацювання. Це не прямий вимір надійності конкретної моделі й не підрахунок несправних магнітофонів. Йдеться про облікову «вартість дефектності»: грошову суму матеріалів, комплектуючих, робочого часу та технологічних операцій, що не дали прийнятного результату або вимагали повторного виконання. Тому такі цифри є підсумком, який узагальнює низку дрібніших збоїв у виробничому процесі.

У цьому контексті поняття «якості» у плановій індустрії набуває подвійного значення, поєднуючи технічний і адміністративний виміри. Проблеми з окремими вузлами конструкції або постачання (наприклад, двигунами, електронними модулями чи елементами стрічкопротяжного механізму) мали наслідки не лише для працездатності виробу. Вони створювали ризики зриву номенклатурних завдань і відвантажень, а також запускали низку управлінських процедур: внутрішні перевірки, посилення технічного контролю, перегляд системи стимулювання та відповідальності.

---

8 Там само. Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 30.

9 Там само. Спр. 254сс. Арк. 8; Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 8, 30.

Саме цим зумовлена особлива джерельна цінність заводських пояснювальних записок, що зберігаються в Державному архіві міста Києва. На відміну від звітних таблиць, що репрезентують виробництво як упорядкований рух до «виконання плану», пояснювальні матеріали дозволяють реконструювати його як поле постійних компромісів, де на перший план виходить дефіцит і приховані втрати. У них фіксуються причини відхилень, проблеми кооперації та конкретні «вузькі місця» виробництва. Ці матеріали дозволяють відтворити механіку збитків і побачити, як завод узгоджував темп, приймальні вимоги та ресурсні обмеження [10]. У такій перспективі річні втрати від браку сигналізують, що система витрачає дедалі більше ресурсів на компенсацію власної нестабільності. Показники браку в заводській документації свідчать, що проблеми якості формувалися на кількох рівнях одночасно: у цехових процесах, у коопераційних постачаннях, у процедурах контролю та в режимі планового тиску.

Це, однак, не означає, що подібні втрати безпосередньо трактувалися в радянській системі як економічна «неефективність» у ринковому розумінні. У плановій індустрії показники браку, затримок або перевитрат розглядалися передусім як відхилення від виробничих нормативів, які підлягали адміністративному врегулюванню. У таких випадках підприємства вдавалися до кількох типових механізмів компенсації. По-перше, втрати могли перекриватися внутрішніми ресурсами підприємства: перерозподілом фондів матеріального стимулювання, використанням резервів матеріалів або збільшенням обсягу перероблення і повторного приймання продукції. По-друге, практикувалися коригування планових показників або номенклатури, коли частина виробів зараховувалася до виконання плану після додаткового доопрацювання. По-третє, важливим інструментом залишався адміністративний тиск, що проявлявся в посиленні контролю якості, внутрішніх перевірках і дисциплінарних заходах щодо відповідальних підрозділів.

На ширшому рівні ці механізми були вписані в логіку державної економічної політики пізнього соціалізму, де головним критерієм успішності виробництва залишалося формальне виконання плану, а не економічна ефективність у ринковому сенсі. Саме тому частина втрат або дефектів фактично «поглиналася» системою через перерозподіл ресурсів, бюджетні субсидії або міжзаводську кооперацію. Для підприємств радіоелектронної галузі, які одночасно виконували оборонні або спеціальні замовлення, така практика була особливо характерною: цивільна продукція нерідко існувала в режимі вторинного пріоритету, а її виробничі проблеми вирішувалися в межах ширших галузевих рішень. У результаті заводські пояснювальні записки фіксують не лише технічні труднощі виробництва, а й механізми інституційної адаптації системи до власних структурних обмежень. Для користувачів ці структурні обмеження мали цілком практичні наслідки. Реальна доступність побутового магнітофона визначалася не тільки фактом його виготовлення, а й стабільністю постачання, можливістю гарантійного обслуговування та перспективою подальшого ремонту й забезпечення запасними частинами.

[10] Там само. Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 30.

Торгівля, асортимент і «плановий ринок»: запаси як індикатор дисбалансу

Відомчі огляди кон'юнктури ринку побутової апаратури магнітного запису показують специфічний тип «ринку» пізнього СРСР: він існував насамперед як управлінська форма обліку. У таких оглядах одночасно співвідносяться випуск, надходження в торгівлю, продаж і запаси, а ключовою мовою опису стають не потреби чи вподобання, а частки в потоках і «дні реалізації». Це дає змогу перейти від абстрактної формули дефіциту до номенклатурного дефіциту: наявність магнітофонів у вітринах не означала доступності моделі, яка підходила для бажаного способу слухання або запису.

Аналітична цінність показника «запаси у днях реалізації» полягає в тому, що він фіксує не просто наявність товару, а швидкість його «перетворення» на приватну власність. Якщо товар має сотні або тисячі «днів запасу», то він фактично вилучається з реального споживання: формально присутній у торгівлі, але не відповідає очікуванням покупця (за класом, функціями, якістю відтворення, зручністю, ціною, репутацією марки тощо). Саме тому дані про запаси точніше пояснюють практику «полювання за моделлю», ніж узагальнений образ «хронічної нестачі».

Станом на 1 липня 1975 р. модель «Мрія» (клас IV) займала лише 0,2 % запасів у структурі торгівлі, однак її запаси відповідали приблизно 900 дням реалізації; до 1 жовтня ця величина зросла до 1995 днів при тій самій частці запасів (0,2 %). Така комбінація цифр є показником «складського надлишку» в умовах дефіцитної економіки: товар присутній, але не перетворюється на покупку. Для історії слухання це важливо, бо демонструє межі доступності: навіть за наявності магнітофон може бути технологічно або символічно непридатним для практик приватної акустичної автономії.

У випадку «Юпітер-202 стерео» (клас II) ситуація інша: у потоках першої половини 1975 р. надходження цієї моделі становили 1,6 % загального обсягу, тоді як продаж — 0,8 %. Запаси на 1 липня оцінювалися у 202 дні реалізації, а на 1 жовтня — у 111 днів (при зростанні частки запасів до 1,0 %). Інакше кажучи, модель залишалася в торгівлі помітно довше за «швидкооборотні» позиції, але водночас демонструвала кращу динаміку, ніж відверто непривабливі або застарілі зразки.

Найпоказовіший для логіки асортиментного дисбалансу приклад дає «Маяк-202» (клас II). На 1 липня 1975 р. його запаси становили лише 10 днів реалізації при частці запасів 0,4 %, що радше свідчить про швидке «зникнення» товару з полиць. Проте на 1 жовтня запаси зросли до 91 дня, а частка запасів до 1,9 %. Це можна інтерпретувати як наслідок нерівномірності постачання, перегинів планового розподілу або змін у споживчому сприйнятті (наприклад, через інформацію про якість, ремонтопридатність, сумісність із носіями та акустикою). Для споживачів така нестабільність означала, що вибір магнітофона визначався не лише особистими вподобаннями чи технічними характеристиками моделей, а й випадковістю їхньої появи в торговельній мережі. У таких умовах доступність конкретного апарата ставала одним із чинників формування повсякденних практик

домашнього слухання і звукозапису. Сам факт наявності магнітофонів у торговельній мережі ще не гарантував можливості придбати саме бажану модель. Практики споживання нерідко вимагали пристосування до реального асортименту: очікування нових постачань, згоду на доступні альтернативи або коригування власних вимог відповідно до функціональних характеристик і класу апаратури.

Територіальний вимір цієї проблеми також не варто недооцінювати. Планова система розподілу побутової техніки не гарантувала однакової доступності магнітофонів у різних населених пунктах. Навіть за наявності певної моделі в загальносоюзних або республіканських показниках її фактична доступність залежала від особливостей місцевої торговельної мережі, системи постачання та сервісної інфраструктури. Таким чином, просторовий чинник ставав одним з елементів формування повсякденних практик придбання та використання побутової аудіотехніки.

У сукупності ці співвідношення дозволяють говорити про «плановий ринок» як систему, де дефіцит і надлишок співіснували на рівні конкретних моделей. Для споживача це означало необхідність читати асортимент не як нейтральний перелік, а як карту можливостей: жанри, тривалість запису, вибір швидкостей, сумісність котушок / касет і навіть «домашня акустика» часто підлаштовувалися під реально доступний прилад. У підсумку персональне акустичне середовище формувалося не лише на основі смаку, а й відповідно до матеріальної конфігурації доступності [11]. Вибір репертуару, способів запису та навіть технічних характеристик домашнього звукозапису значною мірою визначався тим, які моделі магнітофонів реально надходили у продаж і могли бути придбані користувачем.

Рекламації, гарантія і «суспільство ремонту»: якість як повсякденна практика

Нестабільна якість побутової апаратури магнітного запису робила ремонт не винятком, а структурною умовою споживання. У такому режимі сервіс, доступ до запчастин і «ремонтна грамотність» користувачів ставали складниками персонального акустичного середовища не менш важливими, ніж сам факт купівлі магнітофона. Практична здатність підтримувати апарат у робочому стані визначала, чи триватиме «приватна звукова автономія» після першого збою, зносу ременя або деградації головок.

Заводська документація 1974 р. фіксує масштаб рекламацій і логіку їх обробки, включно з поверненнями та повторним прийманням [12]. У поєднанні з відомчими оглядами ринку це дає підстави говорити про «планову сервісність»: ремонт і гарантійні процедури вбудовувалися у виробничий цикл і звітність так само, як випуск і збут. Важливо, що в такій оптиці неякісний товар не «випадав» із системи, а повертався до неї як статистично керована проблема.

---

[11] Музей ТМЗ. Документна колекція. (Конъюнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г. С. 20).

[12] ДАМК. Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 392сс. Арк. 150—151.

Поняття «суспільство ремонту» дозволяє інтерпретувати ці процеси як соціальний режим, у якому догляд за речами стає звичною практикою, а іноді — моральною нормою ощадливості [5, с. 58—60]. Для магнітофонів це означало масове поширення напівпрофесійних і аматорських технік: «реанімації» плівки, чищення та розмагнічування головок, підбору ременів, калібрування швидкості, заміни конденсаторів, підлаштування підсилювача та акустики. Ці операції не лише продовжували «життя» апарата, а й створювали специфічну культуру користування: слухач одночасно був споживачем, техніком і куратором власного звукового архіву.

Саме через це ремонт має аналізуватися як частина історії слухання, а не як периферійний технічний сюжет. У багатьох домогосподарствах межі приватної акустичної автономії визначалися не стільки доступом до записів, скільки доступом до працездатності апарата: чи є знайомий майстер, чи можна «дістати» ремінь або головку, чи вистачає знань, щоб усунути збій без офіційного сервісу. Таким чином, «суспільство ремонту» перетворювало технічну крихкість магнітофона на соціальну інфраструктуру взаємодопомоги та обміну компетенціями.

Касетний поворот і кількісне управління попитом

Початок 1970-х рр. позначився активізацією державної політики у сфері виробництва побутової електроніки, зокрема магнітофонів. За таких умов вони виконували не лише функцію побутового приладу, а й набували ідеологічно-статистичного значення як «свідчення турботи держави про побут громадян», що нерідко вступало в суперечність зі стратегічними напрямами розвитку підприємств радіоелектронної промисловості. Показовим у цьому сенсі є внутрішньовідомчий наказ Міністерства радіопромисловості СРСР від 24 лютого 1971 р., виданий на виконання розпорядження Ради Міністрів СРСР від 2 лютого 1971 р. № 160-рс щодо розширення виробництва магнітофонів [13]. У межах цієї політики держава прагнула одночасно модернізувати сферу побутової електроніки та зберегти керованість промислової кооперації в умовах хронічного дефіциту елементної бази [14]. У цьому сенсі розвиток магнітофонів був не лише технічним процесом, а й адміністративним проєктом модернізації, який мав демонструвати зростання рівня споживання, не порушуючи наявних індустріальних балансів.

Одним із напрямів цієї модернізації стала спроба керовано «перевести» побутову магнітофонізацію на касетний формат. Для користувача касета обіцяла компактність, мобільність і простіший обмін фонограмами; для планової системи — стандартизацію носіїв і перспективу ширшої масовості. Водночас касетизація вимагала нових комплектуючих і технологічних режимів, тому реальний перехід залишався нерівномірним: касета не замінила котушкові магнітофони, а тривалий

[13] Музей ТМЗ. Документна колекція. (Министерство радиопромышленности СССР. Приказ о развитии производства кассетных магнитофонов. Москва, 1971. С. 1).

[14] Там само. С. 7.

час співіснувала з ними, формуючи гібридні сценарії запису та слухання. Таким чином, технологічна зміна відбувалася не як швидка інноваційна хвиля, а як поступове адміністративне впровадження нового стандарту в межах наявної виробничої інфраструктури. Реальний масштаб галузі та складність її управління добре видно з відомчої аналітики середини 1970-х рр. Згідно зі звітом про розрахунок платоспроможного попиту, за I півріччя 1975 р. випуск апаратури магнітного запису становив 1226 тис. одиниць при плані 1025 тис., тоді як на 1976 р. планувалося вже 2658 тис. одиниць [15]. Проте структурні інновації відставали від кількісного зростання: частка касетних моделей у проєктованій програмі становила лише 12,5 % [16]. Це означало, що розширення виробництва не обов'язково супроводжувалося технологічним оновленням повсякденних практик слухання.

Однак реалізація цих намірів виявляла структурні обмеження планової системи. Відомча аналітика прямо фіксувала проблему уповільненого оновлення моделей: так, план виробництва на 1976 р. залишався нижчим за орієнтири, визначені постановою № 640 від 06.09.1971, а темпи модернізації побутових магнітофонів оцінювалися як недостатні [17]. У поєднанні з даними про зростання товарообігу це вказує на характерний для пізньорадянської економіки механізм: попит на побутову техніку зростав швидше, ніж здатність індустріальної системи оновлювати пропозицію в якісному та технологічному сенсі.

За 1976 р. (порівняно з 1971 р.) товарообіг побутової радіоапаратури зріс на 20,3 %, тоді як магнітофонів — у 2,5 раза [18]. Водночас плановий приріст виробництва магнітофонів на 1976 р. (порівняно з 1975 р.) визначався як 6,3 %, а прогнозований приріст продажу (за умови рівномірного постачання) — 14,3 % [19]. Сукупність цих цифр демонструє характерну для планової економіки спробу керувати попитом через кількісні коефіцієнти й припущення про «рівномірність» постачання, тобто через бюрократичне моделювання споживання. У термінах досліджень матеріальної культури та державного споживання це означало, що громадяни взаємодіяли з державою як споживачі через процедури придбання і через властивості речей у користуванні, що формувало емоції та оцінки влади [1, с. 427—430]. Для магнітофонів 1971—1976 рр. таке «перекладання» попиту у планові показники оберталося повільною зміною формату: касетний режим часто був бажаним, але не домінував, а приватне акустичне середовище розвивалося через комбінування касетного й котушкового запису, домашнього перероблення і мереж обміну фонограмами.

---

[15] Музей ТМЗ. Документна колекція. (Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г. С. 5).

[16] Там само. С. 23—24.

[17] Музей ТМЗ. Документна колекція. (Конъюнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г. С. 80).

[18] Музей ТМЗ. Документна колекція. (Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г. С. 8).

[19] Там само. С. 13.

Ремонтопридатність як умова масовості: від заводської звітності до домашніх практик

Для розуміння персонального акустичного середовища ключовим є те, що дефіцит і нестабільність якості були вбудовані в нормальний життєвий цикл магнітофона. Заводські матеріали містять відомості про рекламації, повторні приймання та потребу в запасних частинах. Це означає, що «реальна доступність» техніки залежала не лише від випуску, а й від здатності користувачів і сервісу підтримувати працездатність виробу впродовж тривалого часу.

У цій ситуації зростає роль загальнодоступних технічних посібників. Серія «Масова радіобібліотека» в 1970-х рр. описувала магнітофон як прилад, що потребує регулярного догляду й налаштування, і пропонувала практичні поради для розв'язання типових проблем — від роботи стрічкопротяжного механізму до корекції режимів запису [9—11]. Такі видання фактично виконували функцію «паралельної інфраструктури» знань, підсилюючи аматорську компетентність і нормалізуючи саморемонт.

Усні свідчення підтверджують, що практика постійного втручання в роботу магнітофона сприймалася як безальтернативна. Респонденти описують регулярне чищення головок, налаштування тракту, заміну вузлів як частину звичайної експлуатації [20]. Тому «суспільство ремонту» в цьому випадку є не метафорою, а описом стійкого режиму взаємодії між технікою, дефіцитом запчастин і користувацькими навичками.

Побутовий магнітофон створював умови для приватного слухання і запису, які частково виходили за межі офіційної інфраструктури радянської культури. Копіювання та обмін плівками, запис голосів і домашніх подій формували локальні звукові архіви й мережі, де контроль був слабшим, а репертуар ширшим. У дослідженнях неофіційного запису це описують через поняття «magnitizdat», де магнітофон виступає матеріальною інфраструктурою автономної циркуляції звуку [2]. Водночас межі цієї приватної акустичної автономії визначалися матеріальними чинниками: доступністю плівки, стабільністю швидкості, рівнем шумів, зношуванням головок і можливістю ремонту. Саме ці технологічні обмеження ставали складовою культурної економії слухання, впливаючи на те, які фонограми зберігали, які багаторазово копіювали, а які поступово втрачалися через зношення носіїв. У такій перспективі персональне акустичне середовище постає результатом взаємодії техніки, планової економіки та практик користування і догляду за апаратурою.

[20] Архів кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (далі — Архів КЕК). Ф. 61. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 22—23.

Якість як процес «доведення» між заводом і домом

У повсякденні магнітофонна «якість» рідко була готовою властивістю, яку отримують разом із покупкою. Вона вибудовувалася у процесі користування — через дрібні, але регулярні операції: перемотування, повторні записи, підклеювання стрічки, чистку голівок, підбір «вдалої» плівки, звичку берегти носій від пилу й перегріву. На перший погляд, це схоже на побутову дрібницю, але насправді йдеться про окремий тип щоденної праці, без якої звук не тримався б у доступі й не міг би довго циркулювати. У термінах sound studies це описують як «фонографічну працю»: щоб запис «жив», потрібні час, навички й матеріальні ресурси [12; 13]. У цьому сенсі ранні «Юпітери» цікаві не лише як продукт відомчої модернізації, а як обіцянка «портативної модерності» — можливості перенести запис у квартиру, гуртожиток чи на дачу й багаторазово відтворювати його без постійного звернення до офіційних каналів культурного розповсюдження.

Архівні матеріали київського заводу «Комуніст» дають змогу побачити, як сама ідея такої «доступності» описувалася мовою плану. У звітах 1973—1976 рр. розширення випуску «Юпітерів» подається як внесок у виробництво товарів культурно-побутового призначення та як відповідь на потреби населення [21]. Показово, що з цих документів майже неможливо зрозуміти, чи потрапляла техніка в торгівлю рівномірно, чи була вона досяжна для кінцевого користувача. Натомість про «реальну доступність» виразно говорять непрямі маркери: у планах середини 1970-х рр. комплекти запчастин для ремонту фіксуються як окрема стаття з окремим розрахунком вартості, а також згадується необхідність передпродажної підготовки. Фактично це означає, що побутове життя магнітофона від початку мислилося як таке, що передбачає втручання — регулювання, заміну деталей, «доведення» під експлуатацію. Тобто, ремонт і доопрацювання були не «надзвичайною подією», а нормою, зашитою в офіційний сценарій користування.

Звідси випливає важливий аналітичний висновок: «якість» звучання виявляється реляційною. Вона залежить не тільки від заводських характеристик, а й від того, хто і як обслуговує прилад, у яких умовах зберігає стрічку, чи має доступ до інструментів і деталей, чи може звернутися до майстра або «витягнути» потрібне через знайомих. Саме тому така реляційна «якість» добре узгоджується з історично змінним поняттям «вірність» («fidelity»): у звукових медіа воно ніколи не є чистою технічною величиною, а формується як соціальний компроміс між очікуваннями, нормами й реальними можливостями відтворення [8, с. 221—223, 274—275, 283—284].

Ця логіка «доведення» простежується не лише на рівні користувача, а й у виробника — як довгий режим існування серійного виробу. Іншими словами, конструкція жила в режимі постійних корекцій: щось підсилювали, щось замінювали, щось «підчищали», але без радикального перегляду базової концепції. Важливо й те, що формальні показники надійності при цьому могли виглядати пристойно

[21] ДАМК. Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 317с. Арк. 5; Спр. 352с. Арк. 5—6.

або навіть демонструвати «виконання нормативів». Так виникає структурний розрив: якість як управлінська цифра могла «покращуватися», тоді як якість як користувацький досвід залишалася неоднозначною та вимагала постійної уваги.

Висока ремонтопридатність «Юпітерів» частково компенсувала нестабільність окремих вузлів. Конструкція фактично «допускала» багаторазове втручання, а паралельний випуск наборів запчастин був зорієнтований саме на ті елементи, що найчастіше виходили з ладу. На практиці «доведення» поза межами офіційного сервісу часто перетворювалося на неформальну адаптацію приладу під конкретні умови: регулювання притискання стрічки, підлаштування механіки, заміна компонентів, нерідко на імпортні або дефіцитні, а також селективний добір плівки, яка «краще тримає» звук саме на цьому екземплярі апарата. Такі дії важливо трактувати не як маргінальні експерименти, а як нормалізовану форму користування. У процесі експлуатації окремі магнітофони поступово відхилялися від початкової заводської конфігурації, набуваючи індивідуальних технічних особливостей залежно від умов використання, ремонтів і доопрацювань.

Окремий пласт цієї історії формувала магнітна стрічка (у побутовому мовленні — плівка) як дефіцитний і нестабільний ресурс. Повторні записи, перезапис поверх старих фонограм, економія носія, розведення «важливого» й «другорядного» репертуару — це не виняток, а звична тактика. Стрічка сприймалася не як одноразовий носій, а як матеріал багаторазового обігу, навіть якщо це означало поступове зниження якості. У такому контексті «Юпітер» працював як інструмент управління дефіцитом: він дозволяв утримувати в домашньому колі музичні програми й голосові записи, які інакше були б недоступними або швидко зникали б із публічного простору. Саме повторний запис (а не ідеальна чіткість і чистота відтворення) часто гарантував тривалість життя цих практик. Тут особливо виразним стає досвід «magnitizdat» як «неофіційного видавництва на стрічці» [2, с. 27—30, 34—35]: домашній запис був не просто технічною процедурою, а соціальною роботою з репертуаром, мережами обміну, режимами копіювання і доглядом за носіями.

У результаті формувалася специфічна система оцінки якості. Для масового користувача «якісний» магнітофон це не той, що бездоганно відповідає стандарту, а той, що достатньо надійно виконує свою функцію в конкретних обставинах. Фонові шуми, детонація, обмежений частотний діапазон часто сприймалися як прийнятні, якщо апарат дозволяв слухати улюблену музику, робити записи й не виходив з ладу після періоду інтенсивної експлуатації. Це не «низькі очікування», а адаптивна раціональність: люди добре розуміли межі техніки й вибудовували практики так, щоб зменшити їхній вплив. Звідси й характерна амбівалентність у спогадах: з одного боку, підкреслення довговічності («до сих пір всі працюють»; «“Юпітер” ще з нами»), з іншого, критика ергономіки, дизайну й «незграбності» [22]. У користувацькому дискурсі «якість» часто означала не комфорт і стабільність, а здатність працювати за умови постійної уваги.

[22] Архів КЕК. Ф. 61. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 15, 21.

У межах економіки дефіциту дефект і ремонт постають не як відхилення, а як очікувана й невіддільна фаза життєвого циклу речі. Тут продуктивна перспектива DIY-culture як практики пізньорадянського формування суб'єктності: «вміти зробити» й «уміти полагодити» означало бути дієздатним у світі нестабільних стандартів [4, с. 519—521, 532—540]. Невипадково паралельно поширювалася спеціалізована технічна література, розрахована на підготовленого аматора: зі схемами, регулювальними таблицями, описами вузлів і порадами щодо ремонту та модернізації. У цій оптиці магнітофон постає не «герметичним продуктом», а відкритим технічним об'єктом, що допускає налаштування та зміни. Саме так формувалася культура користування, де людина поєднувала ролі споживача, наладника й частково конструктора, а приватний звук тримався не лише на купівлі, а на вмінні підтримувати й «доводити» технологію.

Отже, реконструкція стартового етапу серійного виробництва побутових магнітофонів в УРСР (1950—1970-ті рр.) свідчить, що вони функціонували не як звичайний споживчий товар, а як вузловий елемент соціотехнічної системи, у якій виробництво, торгівля, сервіс, контроль якості та користувацькі практики були структурно взаємозалежними. У 1950-х рр. котушкові моделі на кшталт «Дніпра» разом із технічною періодикою та інструктивними режимами експлуатації сформували первинні норми домашнього користування та ранні «навички слухання і запису» від базової грамотності поводження з апаратурою до уявлень про допустиму якість звуку. Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х рр. «Юпітер» постає як контрольований проєкт модернізації, що підвищив залежність підприємств від міжзаводської кооперації та перевів «якість» у площину управлінського індикатора: дефекти окремих вузлів (зокрема моторів) ставали не лише технічною проблемою, а фактором планової дисципліни, санкцій і перерозподілу ресурсів. У 1971—1976 рр. «касетний поворот» супроводжувався стандартизацією носія, однак не ліквідував системних обмежень (дефіциту й нестабільної якості). Натомість він закріпив співіснування котушкових і касетних режимів домашнього користування.

Важливо те, що дефіцит і нерівномірна якість у цій сфері виступали не випадковими «збоями», а нормативним режимом існування побутової техніки в пізньорадянській економіці. Саме вони запускали ефекти, які можна описати як логіку «суспільства ремонту»: сервісні мережі, гарантійні процедури, потоки рекламацій і розширення аматорської технічної компетентності перетворювали «догляд», ремонт і дрібне налаштування апаратури на повсякденну умову її використання. У такій перспективі ремонт постає не маргінальною практикою, а ключовою ланкою відтворення приватного слухання та домашнього запису, тобто матеріальною передумовою персоналізації акустичного середовища.

Водночас результати показують, що «ринок» у пізньорадянському управлінському сенсі діяв як інструмент обліку та регуляції: відомчі огляди конвертували «попит» у показники запасів, днів реалізації та номенклатури. Це дозволяє трактувати дефіцит як нестачу конкретних моделей і конфігурацій, а не товарної групи загалом, і, відповідно, пояснювати різні траєкторії поширення котушкових і касетних практик. Саме ця комбінація дефіциту, ремонтопридатності та користувацької праці створювала ма-

теріальні умови для відносно автономної циркуляції музики й голосів: копіювання, обмін, домашні архіви, «magnitizdat». Показово, що в таких режимах вирішальною ставала не «ідеальна вірність», а здатність запису зберігатися і відтворюватися попри шум, детонацію і зношення носія. Персональне акустичне середовище формувалося не лише вибором репертуару, а й матеріальною біографією техніки: кожен апарат у процесі експлуатації поступово відхилявся від заводської конфігурації, набуваючи індивідуальних налаштувань, ремонтних рішень і технічних компромісів, що безпосередньо впливали на практики домашнього слухання і звукозапису.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що один із важливих сегментів персонального акустичного середовища в УРСР 1960—1970-х рр., представлений побутовими магнітофонами, формувався як результат взаємодії трьох чинників: самої техніки (її можливостей і вад), планової економіки (виробництва, постачання, дефіциту) та навичок користувачів (налаштувати, полагодити, дістати плівку, зробити запис). Магнітофон не просто «йшов у ногу» з модернізацією побуту, а змінював її зсередини: формував нові практики слухання, створював умови для домашнього звукозапису та відкривав можливості для більш автономного обігу музики й голосів, помітно розширюючи межі приватного аудіопростору в радянській Україні. Запропонований підхід відкриває перспективи подальших досліджень інших складових персонального акустичного середовища Української РСР, зокрема побутових програвачів грамплатівок, радіомовлення, імпортної аудіотехніки, концертної інфраструктури та локальних мереж поширення музичних записів. Їхнє комплексне вивчення дозволить глибше реконструювати повсякденні практики слухання та сформувати цілісну соціальну історію радянського аудіопростору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Fehérváry, K. Goods and States: The Political Logic of State-Socialist Material Culture. *Comparative Studies in Society and History*. 2009. 51(2): 426-459. DOI: https://doi.org/10.1017/S0010417509000188.
2. Daughtry, J.M. Sonic samizdat: Situating unofficial recording in the post-Stalinist Soviet Union. *Poetics Today*. 2009. 30(1): 27-65. DOI: https://doi.org/10.1215/03335372-2008-002.
3. Kendall, M. Room for noise in Soviet sound recording. *Slavic Review*. 2023. 82(4): 865-873. DOI: https://doi.org/10.1017/slr.2024.5.
4. Golubev, A. & Smolyak, O. Making selves through making things: Soviet do-it-yourself culture and practices of late Soviet subjectivation. *Cahiers du monde russe*. 2013. 54(3): 517-541. DOI: https://doi.org/10.4000/monderusse.7964.
5. Gerasimova, E. & Chuikina, S. The Repair Society. *Russian Studies in History*. 2009. 48(1): 58-74.
6. DeNora, T. Music in Everyday Life. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 181 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511489433.
7. Kornai, J. Economics of Shortage. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1980. Vol. 1. P. 1-292; Vol. 2. P. 293-631.
8. Sterne, J. The Audible Past: Cultural Origins of Sound Reproduction. Durham: Duke University Press, 2003. 450 p. DOI: https://doi.org/10.1215/9780822384250.

9. Kolosov, Yu.I. Sovremennyy lyubitelskiy magnitofon. Moscow, 1974 [in Russian].
[Колосов Ю.И. Современный любительский магнитофон. Москва, 1974. 88 с.].
10. Samodurov, D.V. 100 voprosov i otvetov po lyubitelskoy zvukozapisi. Leningrad, 1971 [in Russian].
[Самодуров Д.В. 100 вопросов и ответов по любительской звукозаписи. Ленинград, 1971. 120 с.].
11. Mikhnevich, A.V. Lentoprotyazhnye mekhanizmy. Moscow, 1972 [in Russian].
[Михневич А.В. Лентопротяжные механизмы. Москва, 1972. 88 с.].
12. Papenburg, J.G. & Schulze, H. (Eds.). Sound as popular culture: A research companion. Cambridge (MA): MIT Press, 2016. 432 p.
13. Schulze, H. (Ed.). The Bloomsbury handbook of the anthropology of sound. London: Bloomsbury Academic, 2021. 558 p.

Надійшла / Received 06.04.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Rostyslav KONTA
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Department of Ethnology and Local Studies, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
konrost@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6803-3242
Liudmyla VEDMID
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Research Fellow,
Department of the History of Soviet-Era State Terror,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
vedmedik@ukr.net
https://orcid.org/0009-0005-5998-9604

THE SOCIAL HISTORY OF THE FORMATION OF A PERSONAL ACOUSTIC ENVIRONMENT IN THE UKRAINIAN SSR (1960s—1970s)

The article **aims** to reconstruct the early stage in the formation of a personal acoustic environment in the Ukrainian SSR during the 1960s—1970s through the analysis of the launch and serial production of household tape recorders, as well as to examine the impact of production, economic, and technological factors on everyday listening practices and home sound recording. **The research objectives** include identifying the role of the planned economy and inter-enterprise cooperation in shaping the technical characteristics of consumer audio equipment; analysing the relationship between scarcity, product quality, and patterns of use; refining the periodization of tape recorder diffusion in the Ukrainian SSR; and interpreting the tape recorder as an element of a socio-technical system that integrates production, consumption, and cultural practices. The **methodological framework** combines a historical-technological analysis (focusing on production processes, planned indicators, supply chains, and quality issues) with a socio-cultural approach to everyday practices of use (home recording, copying, repair, and maintenance of equipment). The study also draws on approaches from the history of material culture, the social history of consumption, and sound studies, particularly the concepts of the "repair society" and "sonic samizdat." The source base consists of archival materials from the State Archive of Kyiv City (including records of the "Komunist" factory), departmental documentation of industrial institutions, analytical reports, and oral interviews with users. The findings demonstrate that the household tape recorder functioned not merely as a techni-

cal device but as a material mediator between the planned economy and private acoustic autonomy. It is shown that scarcity and unstable quality were not anomalies but rather structural characteristics of Soviet consumer technology, fostering the emergence of a "repair society" and the development of amateur technical competence. **The study reveals** that the actual accessibility of technology depended not only on production volumes but also on assortment structures, stock levels, and users' ability to maintain the functionality of devices. The periodization is refined as follows: 1968—1971 as a phase of controlled experimentation with models such as "Yupiter" and "Mriia," and 1971—1976 as a period of the "cassette turn," characterized by quantitative growth alongside slow technological modernization. The article shows that the personal acoustic environment was shaped through the interaction of technological capabilities, structural constraints of the planned economy, and user practices, including repair, copying, and exchange of recordings. **The practical significance** of the study lies in its applicability to further research on the history of technology, everyday life, and media culture of late socialism, as well as for interpreting informal circulation of cultural products. The originality of the research is determined by the combination of industrial-archival and socio-cultural perspectives, the introduction of new sources into scholarly circulation, and the conceptualization of the tape recorder as a key element in the formation of private acoustic autonomy in the Ukrainian SSR. **Prospects for further research** include expanding the source base through oral testimonies and analysing local networks of recording exchange, which will allow one a deeper reconstruction of everyday practices related to personal acoustic environments.

***Keywords**: tape recorder, Ukrainian SSR, history of technology, planned economy, scarcity, repair, personal acoustic environment, magnetic recording.*

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.147
УДК 930.1:94(438+477)“1918/1921”

Віталій БОРИМСЬКИЙ
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
відділ історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
vitalij.borimskij@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4779-8975

СХІДНА ПОЛІТИКА ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО 1918—1921 рр. У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ *

Мета дослідження полягає в систематизації та аналізі здобутків польської історіографії у вивченні східної політики Юзефа Пілсудського та польсько-українського союзу 1920 р. Особливу увагу приділено змінам у трактуванні цієї проблематики після падіння комуністичного режиму в Польщі та трансформації історіографічної парадигми. **Стан вивчення проблеми** свідчить, що, попри значну кількість праць, присвячених східній політиці Ю. Пілсудського, досліджень, які узагальнювали б розвиток польської історіографії цього питання, небагато. **Наукову новизну** становить спроба комплексного узагальнення сучасного стану польських досліджень цієї проблематики з урахуванням змін, що відбулися в історичній науці після 1990-х рр. **З'ясовано**, що падіння комуністичного режиму, вихід Польщі з радянської сфери впливу та постання незалежних держав на пострадянському просторі створили нові умови для переосмислення польсько-радянської війни 1920 р. та східної політики міжвоєнної Польщі. У сучасній польській історіографії простежується відмова від марксистських інтерпретацій, характерних для періоду ПНР, і водночас відчутний вплив еміграційної історичної

* Дослідження проведено за сприяння Центру Мєрошевського в рамках програми «Досліджуй в Україні».

Цитування: Боримський В. Східна Політика Юзефа Пілсудського 1918—1921 рр. у сучасній польській історіографії. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 147—166. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.147

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

думки. Значно розширено проблематику досліджень: детальніше вивчаються переговори між Польщею та Українською Народною Республікою, міжнародний контекст польсько-радянської війни, а також участь українських, білоруських і російських військових формувань у бойових діях на боці Польщі. **Висновки.** У сучасній польській історіографії східна політика Ю. Пілсудського дедалі частіше трактується як стратегія, спрямована на створення незалежної України як важливого чинника безпеки Польщі. Польсько-український союз 1920 р. розглядається як один із ключових елементів цієї політики та інтерпретується передусім у контексті спільної боротьби поляків і українців проти російського експансіонізму. Одночасно простежується тенденція до акцентування ідеї «братерства зброї» та підкреслення актуальності історичного досвіду союзу 1920 р. для сучасних польсько-українських відносин.

***Ключові слова**: Юзеф Пілсудський, східна політика, польсько-радянська війна 1920 р., Польща, Україна, історіографія.*

Проблематика східної політики посідає важливе місце в польському політичному та історичному мисленні як один із ключових чинників національної безпеки. Особливе значення мають східна політика Ю. Пілсудського та польсько-радянська війна 1920 р., що займають чільну позицію в польській історіографії. У період ПНР ця тематика була політично чутливою і перебувала під контролем партійних органів. Оскільки політика Ю. Пілсудського трактувалася як антирадянська, марксистська історіографія оцінювала її негативно.

Мета дослідження полягає в систематизації та аналізі здобутків польської історіографії у вивченні східної політики Юзефа Пілсудського та польсько-українського союзу 1920 р. Під східною політикою в межах цього дослідження розуміються як ідейні засади й політичні проєкти Ю. Пілсудського щодо переформатування Східної Європи, так і практична реалізація цих концепцій. Важливою складовою цієї політики були взаємини як з українськими державними утвореннями, так і з російськими більшовиками, антибільшовицькими російськими силами та іншими державними й політичними утвореннями, що постали на руїнах Російської імперії.

Тема східної політики Ю. Пілсудського належить до найбільш досліджуваних у Польщі, однак праць, присвячених її історіографії, порівняно небагато. Одними з перших таких досліджень стали статті Е. Коко [1—3], який пов'язує активізацію досліджень із падінням комунізму та появою незалежної України. У новіших працях акцент зміщується на позитивні аспекти Варшавського договору та польсько-української співпраці, підкреслюється щирість польської політики щодо України. Водночас із того часу історіографія суттєво розширилася за рахунок нових статей і монографій. Подальші узагальнення, зокрема М. Дуткевича [4], Я. Пісулінського [5] та Я. Лєгеча [6], засвідчують інтенсивний розвиток досліджень із 1990-х рр., особливо у 2000-х, коли було заповнено значну частину лакун. Водночас наголошується на певній однобічності цих студій, зосереджених переважно на політичних аспектах, із недостатньою увагою до мілітарного виміру. Попри значний доробок, тема, як підкреслює також Я.Я. Бруський, залишається невичерпаною [7].

Варшавський договір і польсько-український союз 1920 р. як ключовий елемент східної політики розглянуто в окремих історіографічних працях В. Боримського [8—10], де підкреслюється поєднання в сучасних інтерпретаціях визнання

суперечностей із наголосом на спільній боротьбі проти зовнішньої загрози [8, с. 30]. Водночас, за спостереженням Я.Я. Бруського та В. Верстюка, цей сюжет досі не посів належного місця в історичній пам'яті обох народів [11].

Отже, попри наявність окремих узагальнень, значне поповнення джерельної та дослідницької бази вимагає комплексного історіографічного осмислення східної політики Ю. Пілсудського.

Перші роки після падіння комунізму

З початку 1990-х рр. у Польщі відбулася помітна ревізія поглядів на новітню історію, особливо у сфері відносин зі східними сусідами. Її важливою ознакою стало розширення наукових контактів з українськими істориками, зокрема через круглі столи та міжнародні конференції. Однією з перших таких зустрічей став науковий форум у Кракові 1990 р. [12], а в 1992 р. у Щецині відбулася конференція з польсько-українських відносин, де частина доповідей стосувалася політичних аспектів польсько-радянської війни [13; 14].

У 1995 р. пройшла низка важливих наукових заходів, присвячених польсько-українським відносинам і союзу 1920 р. Зокрема, у Варшаві відбулася конференція про міжвоєнні взаємини в контексті союзу Пілсудський — Петлюра, матеріали якої опубліковано у «Варшавських українознавчих записках» [15]. У листопаді того ж року в Торуні пройшла міжнародна конференція, де розглядалися як безпосередньо, так і опосередковано питання східної політики Ю. Пілсудського [16]. Результатом польсько-української наукової сесії став також збірник «Ukraina — Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe», де проблематику союзу висвітлили С. Стемпень, О. Колянчук і М. Талапканич [17; 18].

Ці дослідження відображали ширший інтелектуальний і політичний контекст 1990-х рр., позначений прагненням до стратегічного партнерства з незалежною Україною. Як зауважує Е. Коко, важливу роль відігравало також відчуття загрози з боку Росії, що впливало на інтерпретацію східної політики Ю. Пілсудського [2]. Унаслідок цього посилився акцент на безпековому вимірі польсько-українського зближення та стратегічній значущості підтримки української державності [14; 19; 20]. Формуванню такої оптики сприяли також зростання патріотичних настроїв після падіння комунізму та активне повернення до наукового обігу еміграційної літератури.

Водночас позитивні інтерпретації політики Пілсудського не одразу стали домінуючими. Критичну позицію зберігав А. Чубінський [21; 22], чиї погляди вирізнялися на загальному тлі [23]. Він вважав, що Ю. Пілсудський прагнув послабити Росію через відокремлення України, але водночас остерігався появи сильної української держави. Відповідно, союз з УНР пояснювався тим, що лише С. Петлюра погоджувався на вигідні для Польщі кордони. На думку дослідника, риторика про незалежність України прикривала експансіоністські наміри, а сама політика Ю. Пілсудського мала антиукраїнський характер і не принесла користі жодній зі сторін [21]. Такі оцінки перегукувалися з історіографією ПНР, тому в сучасній Польщі вони стали непопулярними.

Оцінка цілей політики Ю. Пілсудського

Якщо на початку 90-х рр. серед досліджень переважали статті, то з другої половини десятиліття зросла кількість монографій. Важливим дослідженням стала праця А. Новака «Польща і три Росії» [24]. Дослідник розглядає підтримку УНР та польсько-український союз як складову частину політики Ю. Пілсудського щодо Росії. На його думку, Україна була для Ю. Пілсудського політичним інструментом для досягнення цілковитого переформатування сил в східній Європі [24, с. 596; 25; 26]. Найкращою гарантією безпеки Польщі, на думку дослідника, Ю. Пілсудський вважав існування незалежної України та небільшовицької Росії, готової визнати право народів на самовизначення [25]. У своїй пізнішій праці А. Новак додавав, що геополітична конструкція з України й Польщі «повинна була заповнити простір між Німеччиною та Росією настільки солідно, щоб її знищення виявилося для обох сусідів знеохочуюче складне» [27, с. 33]. Він також повторює тезу, обґрунтовану ще А. Юзвенком, що перебування Польщі у згоді з Антантою передбачало координацію своїх дій з А. Денікіним, що суттєво зв'язувало руки Ю. Пілсудському в його підтримці України [27, с. 33]. Втім, деякі дослідники вважають, що укладення союзу з Україною настало так пізно не лише через позицію Антанти. Наприклад, А. Хвальба вважає, що Ю. Пілсудський навмисно зволікав з укладенням договору, оскільки відчував, що «українська здобич сама впаде йому до рук без особливих зусиль», бо час грав на користь Польщі, а не на користь майбутнього партнера [28, с. 172]. Зрештою, і А. Новак вважає, що у 1919—1920 рр. західні держави не могли визначально впливати на кордони Східної Європи; вирішальну роль відігравали співвідношення сил і політична рішучість регіональних акторів, передусім Польщі [29, с. 366]. Таким чином, хоч позиція західних країн мала значення, проте вони не могли собі дозволити диктувати Польщі.

Важливим дослідженням початку 2000-х рр. стала також монографія Я. Пісулінського [5]. Дослідник розглядає варшавські переговори, зокрема детально зупиняється на малознаній економічній частині угоди. На його думку, Ю. Пілсудський прагнув перебудови сходу Європи шляхом створення незалежних держав на окраїнах Росії та укладення з ними військово-політичного й економічного союзу з провідною роллю Польщі. Ключове місце в цій концепції відводилося Україні [30, с. 208]. Я. Пісулінський вважає, що з реалізацією цих намірів довелося зачекати через вороже ставлення «білих» до української державності.

На думку Я. Пісулінського, умови Варшавського договору відображали нерівність сторін і давали більше переваг Польщі, що послаблювало позиції С. Петлюри. Попри це, союз відкривав можливість реалізації цілей обох сторін, зокрема давав шанс на відновлення української державності [30, с. 245]. Асиметрія договору трактується як типовий результат співвідношення сил, де слабший партнер змушений поступатися [31].

Одним із найдетальніших опрацювань стосунків Польщі та УНР у період польсько-радянської війни є монографія Я.Я. Бруського [7]. Визнаючи нерівність умов Варшавського договору, автор зазначає, що він все ж не був «левиною спіл-

кою», а відображував співвідношення сил. Крім того, оцінка союзу була б поблажливішою, якби він дав плід перемоги [7, с. 525]. На його думку, підтримка державних устремлінь України становила для Ю. Пілсудського одне з пріоритетних завдань від самого початку приходу його до влади, щоправда, після успішного для Польщі розв'язання галицького питання. Ця характерна нерозривність пропозиції союзу та вимоги відречення від західної провінції проходитиме червоною ниткою завжди в усіх перемовинах з українцями, значною мірою, як зауважує дослідник, зумовивши майбутню поразку польсько-української концепції [7]. На думку Я.Я. Бруського, українська справа була для Ю. Пілсудського ключем до розв'язання ширшої проблеми — російської. Україна для нього мала бути головним елементом буферної зони на Сході й він щиро хотів, щоб Україна як держава постала. Водночас дослідник застерігає від ідеалізації політики Ю. Пілсудського, зазначаючи, що взаємини Варшава — Київ в його концепції не мали бути симетричними: «У політиці Пілсудського щодо України можна побачити сильні елементи патерналізму, але її метою не було напевно поневолення східного сусіда. Цю політику, хоч не була вона вільна від внутрішніх протиріч і частково базувалася на надмірно оптимістичних припущеннях, сьогодні, ймовірно, слід оцінити як принципово раціональну, не позбавлену шансів на успіх» [32].

Подібні оцінки містяться в підручнику з історії України А. Хойновського та Я.Я. Бруського. Автори вважають, що в 1920 р. російському пануванню над Україною могла загрожувати тільки Польща. Для С. Петлюри Варшавський договір був останнім шансом порятунку УНР і власної політичної екзистенції. Ю. Пілсудський, своєю чергою, вважав, що без існування української держави Польща не зможе оборонитися від московського експансіонізму [33]. В. Серчик, звертаючи увагу на міжнародний аспект подій, вважав, що з огляду на ситуацію весни 1920 р. «українські реалісти не мали вибору: зв'язок з Польщею був єдиним виходом, що створював тоді чи не єдиний шанс на створення незалежної й суверенної України, хоч би й на обмеженій території» [34]. На думку автора, федералістичні плани Ю. Пілсудського було неможливо реалізувати, однак в українців не було інших варіантів, як погодитись на цю спробу.

Г. Новік і Ю. Тим, спираючись на оцінки П. Вандича та І. Кедрина, підкреслюють, що Варшавський договір був наслідком співвідношення сил і інтересів, а не прагнення підпорядкувати Україну [35, с. 64]. Попри несправедливість територіальних положень, інші його умови давали шанс на відбудову державності, причому польське втручання було менш обмежувальним, ніж у випадку альтернативних сценаріїв, пов'язаних із Росією [35, с. 64]. Подібної позиції дотримується і А. Хвальба, який зазначає, що домінуюча роль Польщі випливала з її статусу держави-переможця, а Україна, відповідно, була переможеною [28, с. 176].

Чи був Ю. Пілсудський федералістом?

Важливим аспектом в інтерпретації подій 1920 р. є оцінка федералістських намірів Ю. Пілсудського. Його сучасники часто романтизували концепцію Начальника держави та трактували її як намір об'єднати з Польщею Україну, а можливо, і Литву та Білорусь. Та чи мав Ю. Пілсудський насправді такий намір? У польській історіографії загалом можна виділити два основні підходи. Перший полягає в представленні його політики як федералістської. Найбільше цю тезу обґрунтував еміграційний дослідник Маріан К. Джєвановський [36]. Прихильники такого погляду вважали, що Ю. Пілсудський відштовхувався від традицій Речі Посполитої і намагався відтворити її в осучасненій формі. Інший підхід полягає в зображенні Ю. Пілсудського не як доктринера, а як політичного реаліста, котрий передовсім намагався досягнути вигідних для Польщі політичних змін на карті Європи, не визначаючи наперед форму стосунків з Україною.

В польській історіографії після 1989 р. прикладом федералістської інтерпретації є роботи, наприклад, М. Прушинського [37]. На його думку, Ю. Пілсудський і Р. Дмовський погоджувалися, що Польща у своїх етнографічних кордонах не зможе зберегти незалежність, а отже потрібно розширити її територію на сході. Однак Ю. Пілсудський віддавав належне розвиткові почуття національної самосвідомості литовців, українців, латишів і білорусів та хотів допомогти їм у створенні власних держав, пов'язаних з Польщею на засадах федерації [38, с. 65]. Ця концепція, на думку М. Прушинського, виникла у Ю. Пілсудського ще в період заслання до Сибіру [38, с. 66]. Таким чином, він намагався відновити понад 400-літню історичну унію Польщі та Литви, охоплюючи нею також Україну (можливо, і Латвію та Білорусь) [38, с. 67].

Одним із дослідників, які підтримують концепцію про федералізм Ю. Пілсудського, є Л. Вищельський. Варшавський договір, на його думку, хоч і не виражав прямо згоди України на створення федерації, проте його дух у цьому питанні був надзвичайно очевидний [39, с. 25]. Л. Вищельський вважає, що польсько-український союз 1920 р. однозначно був частиною федералістської концепції пілсудчиківського табору [40]. Подібну позицію займає П. Гаузер, який простежує формування федеративних переконань Ю. Пілсудського від початку його політичної діяльності [41].

Проте в сучасній польській історіографії дедалі більше почали піддаватися сумніву федералістські плани Начальника держави. Нині поширеною є думка, що Ю. Пілсудський хоч і прагнув, щоб Україна стала сферою впливу для Польщі, проте не планував створювати жодну федерацію. Наприклад, Р. Вапінський застерігає, що кваліфікування його як федераліста ускладнює оцінку його політики [42]. Я.Я. Бруський також не підтримує таку інтерпретацію, наголошуючи, що ключовою метою було створення незалежної України як бар'єра перед Росією [32]. Так само А. Новак вважає, що в задумі Ю. Пілсудського Україна мала залишатися незалежною державою [25]. На його думку, Ю. Пілсудський не був ані ідейним федералістом, ані палким українофілом. Його ставка з квітня 1920 р. випливала з оцінки польського геополітичного інтересу, який вимагав відсунення загрози з

боку російського імперіалізму [24, с. 602]. Р. Тожецький трактує союз 1920 р. передусім як акт спільної оборони, а не крок до федерації [43].

Категорично заперечує федералістичні наміри Ю. Пілсудського А. Хвальба. Він це підкріплює аргументом, що ані Ю. Пілсудський, ані його близькі однодумці не передбачали створення спільних інституцій для Польщі, України, Литви та Білорусі [28, с. 130]. М. Шуміло, своєю чергою, розглядає федералізм лише як елемент ширшої прометеївської концепції, у якій Україна мала бути союзником, а не складовою федерації [44]. Так само відомий біограф Ю. Пілсудського В. Сулея підкреслює, що він не мав наміру відбудовувати Польщу за зразком ягеллонської монархії та не прагнув перетворити її на імперського гегемона, а радше на осередок, що кристалізує колективну волю до самостійного існування не лише поляків, але і їхніх прикордонних побратимів. Федераційна програма була для нього інструментом для створення безпечних умов існування не тільки Польщі, а й Литви, Білорусі та України [45, с. 38—39].

Отже, попри тривале використання поняття «федералізм» у польській історіографії, сучасні дослідники дедалі частіше відходять від уявлення про Ю. Пілсудського як послідовного прихильника створення федерації.

Перебіг воєнної кампанії в 1920 р.

У польській історіографії одним із важливих дискусійних питань є те, чи можна було уникнути війни з більшовиками й наскільки необхідною була Київська операція. На противагу марксистській історіографії ПНР, котра доводила мирні наміри більшовиків та агресивність Ю. Пілсудського [46], сучасні польські історики здебільшого погоджуються, що дії Ю. Пілсудського стали ударом на випередження, а більшовицькі мирні ініціативи були лише дипломатичним прикриттям для підготовки до війни з Польщею [35; 47; 48].

Одним із малодосліджених аспектів східної політики Ю. Пілсудського тривалий час залишалося формування українських військових частин на території Польщі. З. Карпус першим почав досліджувати тему інтернованих і полонених українців у Польщі та участі східних союзників у польсько-радянській війні [49]. Він підкреслює, що рішення допомогти С. Петлюрі у відбудові української армії було ухвалене задовго до підписання двосторонньої угоди [50, с. 84], а спільні дії української та польської сторін стали фактом ще на початку весни 1920 р. [51]. Він наголошує, що польська військова влада робила все можливе, щоб зміцнити українську армію [51, с. 44]. Дослідник зазначає, що найбільше бракувало боєприпасів до гвинтівок російського зразка, котрих Польща не могла доставити, оскільки сама їх не мала. Натомість обмундирування і спорядження оцінюється на хорошому рівні. Кількість українців, які перейшли польський кордон восени 1920 р., обраховується у в 19,5 тис. військових [51, с. 57].

Хоча український аспект польської східної політики безумовно був центральним і саме йому присвячено найбільше досліджень, поза увагою польських істориків не залишилися й інші її напрями. Зокрема, політику Польщі щодо антибільшо-

вицьких російських формувань і політичних середовищ, насамперед Б. Савінкова та П. Врангеля, детально висвітлено в монографії А. Новака [24]. Окремі дослідження присвячено формуванням Б. Пермікіна, С. Булак-Балаховича та М. Яковлєва [51—53]. Литовський і білоруський напрями східної політики Ю. Пілсудського досліджено у працях Й. Гєровської-Каллаур [54; 55]. На думку дослідниці, Ю. Пілсудський у своїх політичних концепціях значною мірою випереджав епоху, у якій йому довелося діяти, запропонувавши модель відносин, що могла б забезпечити більш сприятливе місце Польщі та Литви в історії XX ст. і, можливо, навіть допомогти уникнути нової світової війни [54, с. 464]. Окремі аспекти польської політики щодо Білорусі також висвітлено в дослідженнях Д. Міхалюк [56], тоді як кавказькому напряму польської східної політики присвячено праці П. Лібери [57].

Важливим аспектом війни 1920 р. є доля як полонених червоноармійців, так і колишніх союзників — інтернованих українських, білоруських і російських формувань, що билися на боці Польщі. Ці питання висвітлено в роботах З. Карпуса [50], О. Колянчука [58], О. Вішки [59—64], К. Пашкевич [65]. В цих дослідженнях висвітлено як політичні аспекти інтернування, так і питання побуту інтернованих, освіти та дозвілля в таборах. Польські автори доводять, що становище інтернованих українських військових було прийнятним, а Польща намагалася в міру можливості покращувати умови. Не залишається поза увагою польських істориків також сприйняття Варшавського договору українськими та польськими політичними елітами [66—68].

Перебіг воєнної кампанії детально аналізує Л. Вищельський. На його думку, найбільшою проблемою було те, що польській армії не вдалося завдати нищівного удару більшовикам, котрі, попри відступ, зберегли свою армію, що і дозволило їм завдати контрудару. Дослідник зазначає, що в польських військах місцеве населення не бачило союзника, а скоріше окупанта, тому ставилося до польських військ з прохолодою [39, с. 102].

На думку Л. Вищельського, розрахунок Ю. Пілсудського полягав у швидкому створенні С. Петлюрою дієздатної армії та адміністрації, що дозволило б перекинути польські сили на інші ділянки фронту, зокрема в Білорусь [69, с. 98]. Цього, однак, не сталося, а плани, пов'язані з С. Петлюрою, «котрий мав переконати українське суспільство до побудови сильної держави», виявились ілюзорні [39, с. 102]. У результаті польські сили залишилися зв'язаними на українському напрямку [39, с. 335]. Варто також зазначити, що дослідник послідовно говорить про «створення» української держави, а не про відновлення.

На темі української армії зосереджується також Я. Лєгеч [6], який аналізує її чисельність, озброєння, організацію та взаємодію з польськими частинами. Дослідник акцентує увагу на рівні повстанського руху, видачу місцевими партизанами полякам солдатів із розбитих більшовицьких відділень, утворення повстанських формувань і т. п. Я. Лєгеч вважає, що саме повстанські дії були найбільш відчутним внеском українців у воєнну кампанію 1920 р., тоді як регулярні частини, сформовані в Польщі, мали радше символічне значення [6, с. 84]. Головним мотивом їхнього використання, на думку Я. Лєгеча, були політично-пропагандистські погляди. Автор вважає, що

повільна мобілізація та утворення української адміністрації були результатом у тому числі позиції локальної польської влади, котра не надавали підтримки українцям у намаганнях утворити свою адміністрацію, а часом їх відверто саботувала [6, с. 97]. Подібну оцінку подають С. Шайдак [70, с. 163] і М. Шуміло [44]. Таким чином, більшість істориків погоджується, що хоча Польща і була зацікавлена у якнайшвидшому формуванні української адміністрації та армії, проте цей процес просувався повільніше очікуваного. Деякі дослідники, втім, зазначають, що польське командування вважало українських солдатів деморалізованими та непридатними для служби в регулярній армії, через це не сприяло мобілізації [71, с. 119].

Багато дослідників згадує і певні проблеми у ставленні польських солдатів до українського цивільного населення. Наприклад, А. Хвальба зазначає, що польська армія іноді вдавалася до грабунків. Разом з тим, він підкреслює суворі заходи та зусилля військового командування у боротьбі з цим [28, с. 197]. Також А. Хвальба певною мірою заперечує поширену в польській історіографії думку, буцімто у недостатньому зростанні української армії немає польської провини. На його думку, насправді польська сторона не прагнула створити чисельну українську армію. Вона мала слугувати символом польсько-українського союзу, а не реальною військовою підтримкою для Речі Посполитої. Варшава не бажала ділитися перемогою з С. Петлюрою, остерігаючись, що сильне українське військо, здобуваючи фронтові успіхи, вимагатиме перегляду невигідних для УНР угод, зокрема щодо кордонів. Обмежені масштаби УНР мали гарантувати її лояльність і солідарність із польською політикою [28, с. 193].

Важливим залишається питання, чи міг успіх кампанії забезпечити досягнення політичних цілей. А. Новак вважає, що утримання Правобережжя могло змінити позицію західних держав, зокрема переорієнтувати політику Л. Джорджа з Москви на Київ [27, с. 139]. Вирішальним мав бути економічний чинник: українські ресурси могли забезпечити підтримку Заходу, але для цього була потрібна стабілізація контролю над територією і доступ до Одеси. Як зазначав В. Черчилль у меморандумі від 11 травня, за умови збереження цього маршруту до осені 1920 р. британський уряд мав би вести переговори з Україною та іншими антибільшовицькими силами, а не з Москвою [27, с. 140—141].

Однією з дискусійних тем є участь 6-ї української дивізії піхоти в обороні Замостя. Українські історики часто покликаються на цей приклад як на ілюстрацію українського внеску в боротьбу. У польській історіографії битві під Замостям також присвячено чимало досліджень, більшість з яких підкреслюють роль українців [72—74]. Бойовому шляху 6-ї стрілецької дивізії, зокрема обороні Замостя, присвячена ґрунтовна монографія польського автора українського походження О. Вішки [75]. Водночас деякі польські історики вважають значення цієї ситуації перебільшеним. Т. Ольшанський, наприклад, стверджує, що українська історіографія незаслужено приписує перемогу українським військам. На його думку, їхня роль була незначною: бої відбувались переважно на околицях міста, а полковник М. Безручко був командувачем радше формально, тоді як фактичне керівництво здійснював майор Болтуч [76].

Втім, більшість дослідників усе ж вважає потрібним підкреслити участь і героїзм української армії, хай навіть вона була представлена у невеликій кількості. Наприклад, М. Клімецький та З. Карпус вважають, що українські війська, які брали участь у війні разом з польською армією, «заслуговують на найвищу пошану» [77, с. 71]. А. Хвальба підкреслює, що в битві за Замостя польські та українські солдати діяли злагоджено й ефективно [28, с. 272].

Оцінка Ризького миру

Найболючішим аспектом союзу з Польщею для українців є питання Ризького миру. Польська історіографія зазвичай пояснює його непереборною силою обставин. Переважає думка, що це була болісна необхідність, оскільки Польща вже не могла продовжувати війну. Деякі дослідники вважають, що незалежність України тоді не мала жодних шансів [78]. Є. Боженцький доводить, що Польща не могла накинути більшовикам свою волю. Багато, якщо не все, залежало від результату кампанії, зазначає дослідник, і він виявився негативним, не в останню чергу через невдачу української мобілізації [71, с. 119]. Л. Вищельський також погоджується, що Ризький мир означав кінець мрій про незалежну Україну. Хоча Головний Отаман, на його думку, міг почуватися ошуканим, дослідник підкреслює, що і С. Петлюра не був цілком щирим у намірах щодо союзу з Польщею, про що свідчили його спроби самостійних контактів з П. Врангелем та іншими центрами «білої» Росії [39, с. 338].

А. Новак в інтерв'ю для українського ресурсу «Historians» наголошував, що Ю. Пілсудський фактично не мав іншого вибору. Дотримання угоди з Петлюрою вимагало б виступити всупереч суспільним настроям, знехтувати демократичною системою влади й продовжувати війну попри матеріальне та економічне виснаження Польщі. Зрештою це означало б конфлікт з усіма провідними геополітичними силами. На думку А. Новака, Ю. Пілсудський не міг дозволити собі подібної політики [79]. Водночас дослідник визнає, що Ризький мир болісно розтоптав українські та білоруські національні прагнення [27, с. 269]. Проте він полемізує з тезою про його однозначну несправедливість для України та Білорусі, ставлячи питання: «Чи ми повинні більше "хвилюватися" за поділ України і Білорусі, чи "радіти", що в польській частині — незважаючи ні на що — кілька мільйонів українців і білорусів не стали жертвами геноцидної політики?» [27, с. 485—486].

А. Хвальба також вважає, що ризький кордон став результатом компромісу, а не перемоги котроїсь зі сторін [28, с. 300]. На його думку, Ю. Пілсудський рішуче виступав проти миру за участю УСРР. Він остерігався, що більшовицька Росія, маючи в руках такі сильні, хоч і радше фіктивні козирі, як БСРР та УСРР, невдовзі заявить претензії на західні рубежі України й Білорусі та з'явиться в Польщі швидше, ніж це уявляли собі політики опозиції. Однак його застереження сприймали як надмірний песимізм і відкидали. У підсумку він виграв війну, але програв мир [28, с. 302—303].

Загалом польські історики погоджуються, що Польща була занадто виснажена для продовження війни. Я.Я. Бруський вважає, що хоча залишається дискусійним питання, чи Ю. Пілсудський дійсно нічого не міг зробити стосовно дій польської

делегації та рішень Ризького миру, та він точно був переконаний у неможливості продовжувати війну [32]. При цьому поширеною є думка, що Ю. Пілсудський не вірив у тривалість укладеного з більшовиками миру [80].

Причини невдачі

Пояснюючи невдачу кампанії 1920 р. та загалом концепції східної політики Ю. Пілсудського, дослідники називають кілька чинників. Найчастіше акцент робиться на прорахунках польського командування, слабкості української армії та обмеженій підтримці С. Петлюри з боку населення.

На думку М. Прушинського, наступ в Україні не приніс бажаних результатів унаслідок неналежного планування воєнних дій на найвищих щаблях командування, а фронтальний удар був недостатньою мірою доповнений маневром [38, с. 115]. Дослідник також звертав увагу на неприхильне ставлення до польської політики як країн Антанти — Великобританії та Франції, котрі були прихильні до А. Денікіна та пізніше П. Врангеля, так і Німеччини, яка відверто бажала поразки Польщі [38, с. 269—270].

М. Вжосек додає брак часу для формування української армії, нестачу генералів і недооцінку маневру, наголошуючи, що реалізація планів залежала від створення боєздатних українських сил, що потребувало значно більше часу, ніж мали в розпорядженні польсько-українські війська [81]. Л. Вищельський серед головних причин називає пасивність українського населення. С. Петлюра, на його думку, «виявився політичним банкрутом», а відсутність підтримки ідеї державності стала вирішальною [39, с. 27]. Додатковими чинниками були позиція Заходу та підтримка інкорпораційної моделі польськими елітами.

Р. Тожецький звертає увагу на нерозуміння планів Ю. Пілсудського в польському суспільстві: союз підривала частина військового керівництва, яка діяла в Україні як у ворожій країні й ігнорувала адміністрацію Петлюри. Водночас українська армія, за його оцінкою, «воювала дієво» [43]. А. Хойновський і Я.Я. Бруський також наголошують на непопулярності союзу в обох суспільствах: як в Польщі, так і в Україні польсько-українська концепція знайшла мало прихильників. Зрештою, виснажена війною Польща відмовилася від підтримки союзника [33, с. 61—63].

Ключовим фактором, який ставав на заваді справжніх союзницьких стосунків між Польщею та Україною, був територіальний конфлікт. На думку М. Прушинського, війна за Галичину зробила неможливим справжнє та своєчасне зближення двох народів [38, с. 75]. Подібної думки притримується М. Шуміло, зазначаючи, що з самого початку боїв у Східній Галичині Ю. Пілсудський переконаний у необхідності швидкого закінчення конфлікту й у потребі співпраці з незалежною Україною проти більшовиків [44].

Звідси постає питання про причини цього конфлікту й можливість його уникнення. На думку Г. Новіка та Ю. Тима, головною причиною нерозв'язності галицького питання були максималістські вимоги й непоступливість польських ендеків з одного боку та керівництва ЗУНР — з іншого. Натомість Ю. Пілсудсько-

го і С. Петлюру автори вважають поміркованими політиками, що усвідомлювали необхідність компромісу [35, с. 52]. На їхню думку, Ю. Пілсудський був готовий до відносно вигідного для України компромісу. Вони зазначають, що обидві сторони втратили кілька шансів для домовленості (зокрема щодо ліній Боти й Бертелемі), а ослаблення УНР лише погіршувало її переговорні позиції [35, с. 54—55].

Дослідники також порушують питання, чи поразка ЗУНР не стала переломним моментом у занепаді української справи. На їхню думку, знищення цілого державотворчого потенціалу, армії з її кадрами, озброєнням та оснащенням негативно позначилось на розпочатій у 1920 р. спробі відбудови української держави, а перемога інкорпораційної концепції перекреслила шанси на реалізацію федералістської концепції Ю. Пілсудського [35, с. 56]. Вони відзначають і парадоксальність ситуації: передчасна допомога Польщі могла б послабити схильність України до союзу, однак кожне послаблення УНР водночас зменшувало її цінність як союзника [35, с. 58]. У підсумку союз з УНР був укладений запізно, коли Україна вже значною мірою втратила свій потенціал. Критично оцінюється також період окупації Кам'янця, коли польська адміністрація фактично блокувала діяльність українських державних інституцій [35, с. 61]. Цю запізнілість відзначають і автори підручника з історії України XX ст. М. Клімецький та З. Карпус. Вони підкреслюють, що хоча Ю. Пілсудський від самого початку розглядав С. Петлюру як потенційного союзника, до реального союзу дійшло лише наприкінці 1919 р., коли українська сторона вже виступала радше як прохач (пол. petent), а не рівноправний партнер [77, с. 68].

А. Новак пояснює цю запізнілість передусім міжнародною ситуацією. Начальник держави мусив рахуватися з позицією Антанти, а підтримка УНР у період можливого успіху «білої» Росії була б для Польщі самовбивчою. Тому Ю. Пілсудський змушений був чекати на її поразку [24, с. 335]. Додатковим, хоча й другорядним чинником була спроба змусити Україну до ширших поступок: «Чим партнер був слабший, тим більше від польської допомоги залежний, тим швидше можна було думати про отримання від нього таких поступок» [24, с. 337]. А. Новак визнає, що конфлікт за Галичину зруйнував перспективи союзу [24, с. 607]. У пізніших працях Новак аналізує також міжнародний контекст: вплив аргументації Р. Дмовського на оточення В. Вільсона [27, с. 43] і роль Б. Бахметєва у просуванні ідеї «єдиної Росії» [27, с. 96]. Попри це, він наголошує, що відсутність широкої підтримки С. Петлюри в Україні була важливим фактором [27, с. 34].

Подібно ситуацію оцінює М. Клімецький. Він вважає, що українці в 1920 р. доклали недостатньо зусиль до здобуття незалежності. Полемізуючи з твердженням про те, що Польща залишила союзника напризволяще, дослідник ставить питання про реальний рівень підтримки С. Петлюри порівняно з його опонентами [82]. Цю лінію розвивають інші дослідники. П. Журавський вел Граєвський пов'язує поразку політики Ю. Пілсудського зі слабкістю національної свідомості наддніпрянців з одного боку і «максималізмом» галичан, котрі хотіли «всього від усіх і негайно» — з іншого [83], а М. Шуміло — з «невикристалізованістю» національної свідомості та пасивністю населення [44, с. 28—32]. Водночас деякі автори визнають і гнучкість політики більшовиків. М. Клімецький, наприклад, за-

значає, що створення держави на Наддніпрянщині, навіть у формі радянської республіки, пробуджувало інтерес українців на землях у складі Польщі та Румунії. Для частини галицьких українців така республіка виглядала чи не єдиним союзником їхніх національних прагнень [84, с. 242].

Оцінка наслідків

Більшість польських дослідників вважає, що хоч політика Ю. Пілсудського не принесла очікуваних результатів, проте вона не була даремною. При цьому зазвичай підкреслюється моральна значущість кампанії 1920 р. та союзний договір. Так, А. Новак визнає, що Польща зрештою покинула українського союзника: хоча Ю. Пілсудський не мав альтернативи, етичні сумніви залишаються. Союз виявився невдалим — він не привів ані до тривалого польсько-українського порозуміння, ані до створення української держави в міжвоєнний період [79]. Водночас пам'ять про цей «невикористаний до кінця, але вартий згадки шанс» розглядається як символ напряму, що веде до порозуміння і співпраці задля забезпечення політичного буття обох народів [79].

Я.Я. Бруський зазначає, що східна політика Ю. Пілсудського, особливо Варшавський договір, від початку отримувала крайні оцінки, однак нині її варто розглядати як прояв тверезої, позбавленої ілюзій політики, вигідної обом сторонам. Попри слабкість УНР як партнера, союз із Польщею давав їй реальний шанс на відбудову й зміцнення державності [32]. Деякі дослідники наголошують, що східна політика Ю. Пілсудського заклала підвалини майбутньої польсько-української співпраці. Зокрема, М. Клімецький вважає її головним наслідком збереження взаємної лояльності між Ю. Пілсудським і С. Петлюрою. Хоч союз і не забезпечив незалежності УНР, він створив новий простір взаємного сприйняття обох народів. Спільні зусилля в 1920 р., підкреслює дослідник, дозволяють інакше поглянути на те, «чим ми були стосовно себе, поляки і українці» [82].

У «Нарисі історії Польщі» під редакцією В. Менджецького та Є. Брацисевича наголошено на польсько-українському братерстві зброї. Політика Ю. Пілсудського не характеризується як федералістська. Сутність союзу автори вбачають у спільній боротьбі проти більшовиків і утвердженні незалежності УНР зі столицею в Києві. Автори визнають вади польської політики щодо України, зокрема етичні: «[...] цинічне використання Польщею складної ситуації Петлюри для здобуття значних поступок у територіальних і політичних питаннях, протекціоністське трактування української сторони» й ін. Однак, стверджується в нарисі, варто «подивитися на союз Пілсудський — Петлюра як на спробу порозуміння і співпраці "попри все" й задля вищої мети, якою була свобода обох народів». Автори пропонують ставитись до цих подій, як до символу тяглості польсько-українського порозуміння, що водночас засвідчує приреченість таких спроб без повної рівноправності сторін [85, с. 232].

Отже, сучасна польська історіографія східної політики Ю. Пілсудського фактично відмовилася від ключових положень марксистської традиції, водночас істотно розширивши емпіричну базу досліджень. Значно детальніше вивчено процес

формування союзних українських, білоруських і російських військових частин на боці Польщі, перебіг польсько-українських переговорів 1920 р., а також міжнародний контекст цих подій. Упродовж останнього десятиліття посилилася інтерпретація, згідно з якою Ю. Пілсудський не прагнув реалізації федеративного проєкту в його класичному розумінні, а насамперед був зацікавлений в утвердженні незалежної української державності як чинника безпеки Польщі у протистоянні з Росією. Ця проблематика й дотепер зберігає певне політичне навантаження. Сучасні польські дослідження, особливо опубліковані після 2014 р., позначені відчуттям загрози з боку Росії, а східна політика Ю. Пілсудського в цьому контексті часто трактується як своєрідний дороговказ на майбутнє, маючи на увазі, перш за все, трактування України як важливого фактора польської безпеки.

Польсько-український союз 1920 р. залишається одним із ключових символів східної політики Ю. Пілсудського. У сучасній польській історіографії простежується тенденція до пом'якшення суперечностей між союзниками та акцентування на ідеї «братерства зброї» та спільної боротьби проти російського експансіонізму, хоча дослідники не ігнорують і проблемних аспектів цього співробітництва, зокрема нерівноправних умов Варшавського договору. На відміну від історіографії ПНР, де більшовики трактувалися як легітимна влада в Україні, нині УНР постає як основний репрезентант українського народу, а її діячі, передусім С. Петлюра, — як політики, віддані українській державній справі. Відповідно, східна політика Ю. Пілсудського інтерпретується як далекоглядна, а союз 1920 р. — як спроба об'єднання двох народів перед спільною загрозою. Попри окремі застереження та критичні оцінки, спадщина цієї політики розглядається як один із можливих історичних орієнтирів для розвитку польсько-українського порозуміння в майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Koko, E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918—1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. *Warszawskie Zeszyty Ukraunoznawcze.* 1994. 2: 105-113 [in Polish].
2. Koko, E. Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 1996. 3: 305-314 [in Polish].
3. Koko, E. Współczesna polska historiografia o stosunkach polsko-ukraińskich. *Ukraina — Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe.* Koszalin, 1999. 275-291 [in Polish].
4. Dutkiewicz, M. Sojusz polsko-ukraiński w 1920 roku w świetle polskiej historiografii. *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918—1920.* Warszawa, 2009. 361-372 [in Polish].
5. Pisuliński, J. Nie tylko Petlura: kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918—1923. Wrocław, 2004. 444 s. [in Polish].
6. Legieć, J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 roku. Toruń, 2002. 207 s. [in Polish].
7. Bruski, J.J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919—1924). Kraków, 2004. 600 s. [in Polish].
8. Borymskyi, V. Polsko-ukrainskyi soiuz 1920 r. u postkomunistychnii polskii istoriohrafii. *Visnyk Cherkaskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia "Istorychni nauky".* 2014. 9: 27-33 [in Ukrainian].

[Боримський В. Польсько-український союз 1920 р. у посткомуністичній польській історіографії. *Вісник Черкаського Національного Університету. Серія «Історичні науки»*. 2014. № 9. С. 27—33].

9. Borymskyi, V. Polsko-ukrainskyi soiuz 1920 r. u suchasnii ukrainskii istoriohrafii. *Mizhnarodni zvyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. 2024. 33: 337-370 [in Ukrainian].
[Боримський В. Польсько-український союз 1920 р. у сучасній українській історіографії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. Вип. 33. С. 337—370. DOI: https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.337].
10. Borymskyi, V. Polsko-ukrainskyi soiuz 1920 r. v polskii ta ukrainskii istoriohrafii. (Candidate's diss. of the historical sci). Cherkasy, 2015. URL: https://drive.google.com/drive/folders/0Bz9Pblt6U8UmWnJsbDZRVlRQcVk?resourcekey=0-P0qs53Zw_ctWca5MZqm-0VQ [in Ukrainian].
[Боримський В. Польсько-український союз 1920 р. в польській та українській історіографіях: дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2015. 285 с. URL: https://drive.google.com/drive/folders/0Bz9Pblt6U8UmWnJsbDZRVlRQcVk?resourcekey=0-P0qs53Zw_ctWca5MZqm0VQ].
11. Bruskyi, Ya.Ya. & Verstiuk, V. Peredmova. *Sojusz Piłsudski — Petlura. Dokumenty i materiały*. Warszawa; Kijów, 2020. 9-11 [in Ukrainian].
[Бруський Я.Я., Верстюк В. Передмова. *Sojusz Piłsudski — Petlura. Dokumenty i materiały*. Warszawa; Kijów, 2020. С. 9—11].
12. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 1993. Z. 102: Polska myśl polityczna XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagillońskiego i Fundację św. Włodzimierza Chściciela Rusi Kijowskiej w Krakowie, 28—30 maja 1990 roku. 249 s. [in Polish].
13. Operacja "Wisła" na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12—14 czerwca 1992 r. / Ed. Faryś, J., Jekiel, J. Szczecin, 1994. 198 s. [in Polish].
14. Olejnik, K. Wyprawa kijowska — wojna "o" czy wojna "z" Ukrainą. *Operacja "Wisła" na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku.* Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12—14 czerwca 1992 r. Szczecin, 1994. 38-43 [in Polish].
15. Kozak, S. (Ed.) Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Z. 3. Wokół sojuszu Piłsudski — Petlura. Warszawa, 1996. 374 s. [in Polish].
16. Klimecki, M. Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918—1921. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Torun, 1997. 43-78 [in Polish].
17. Stępeń, S. Józef Piłsudski i Symon Petlura. Umowa polsko-ukraińska. *Ukraina — Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe*. Koszalin, 1999. 37-44 [in Polish].
18. Kolańczuk, A. & Tałapkanycz, M. Wzajemne relacje Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej. *Ukraina — Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe.* Koszalin, 1999. 75-104 [in Polish].
19. Balcerak, W. Geneza i uwarunkowania wojny polsko-radzieckiej 1919—1920. *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe.* Materiały sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 1—2 października 1990 r. Warszawa, 1991. 9-32 [in Polish].
20. Boruta, M. Polacy o i dla niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. Kraków, 1995. 99 s. [in Polish].

21. Czubiński, A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918—1921. Opole, 1993. 313 s. [in Polish].
22. Czubiński, A. Problem obszaru i granic odrodzonego państwa polskiego w latach 1918—1922. Problem granic i obszaru odrodzonego państwa polskiego (1918—1990). Poznań, 1992. 49-70 [in Polish].
23. Zashkilniak, L.O. & Makarchuk, S.A. A. Chubinskyi. Borotba za skhidni kordony Polshchi v 1918—1921 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2025. 6: 140-144 [in Ukrainian].
[Зашкільняк Л.О., Макарчук С.А. А. Чубінський. Боротьба за східні кордони Польщі в 1918—1921 рр. *Український історичний журнал*. 2025. № 6. С. 140—144].
24. Nowak, A. Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). Kraków, 2001. 644 s. [in Polish].
25. Nowak, A. Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918—1921). Koncepcja i realizacja. *Zeszyty Historyczne.* 1994. 107: 21-22 [in Polish].
26. Nowak, A. Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733—1921). Warszawa, 1995. 280 s. [in Polish].
27. Nowak, A. Pierwsza Zdrada Zachodu. 1920 — Zaponmiany Appeasement. Kraków, 2015. 603 s. [in Polish].
28. Chwalba, A. Przegrane zwycięstwo — Wojna polsko-bolszewicka 1918—1920. Wołowiec, 2020. 392 s. [in Polish].
29. Nowak, A. Klęska Imperium Zła. Rok 1920. Kraków, 2020. 366 s. [in Polish].
30. Pisuliński, J. Nie tylko Petlura: kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918—1923. Toruń, 2013. 480 s. [in Polish].
31. Pisuliński, J. Sojusz Piłsudski — Petlura. *Sojusz Piłsudski — Petlura. Dokumenty i materiały.* Warszawa; Kijów, 2020. 13-40 [in Polish].
32. Bruskyi, Ya.Ya. Nachalnyk derzhavy ta ukrainska sprava. Ukraina v kontseptsiiakh Pilsudskoho v 1918—1920 rr. *Mistse Ukrainy v heopolitychnykh kontseptsiiakh Yuzefa Pilsudskoho*: Materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu (Kharkiv, KhNPU imeni H.S. Skovorody, 31 bereznia 2017 r.). Kharkiv, 2017. 66-79 [in Ukrainian].
[Бруський Я.Я. Начальник держави та українська справа. Україна в концепціях Пілсудського в 1918—1920 рр. *Місце України в геополітичних концепціях Юзефа Пілсудського*: Матеріали міжнародного круглого столу (Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 31 березня 2017 р.). Харків, 2017. С. 66—79].
33. Chojnowski, A. & Bruski, J.J. Ukraina. Warszawa, 2006. 409 s. [in Polish].
34. Serczyk, W. Perspektywy sojuszu polsko-ukraińskiego na tle sytuacji Europy Środkowo-Wschodniej. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 1996. 3: 82-89 [in Polish].
35. Nowik, G. & Tym, J.S. Wstęp. *Bitwa o Ukrainę. 1.I — 24.VII.1920. Dokumenty operacyjne. Część I (1.I — 11.V.1920).* Warszawa, 2016. 7-91 [in Polish].
36. Dziewanowski, M.K. Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918—1922. Stanford, 1969. 379 s. [in Polish].
37. Pruszyński, M. Wojna 1920 roku: Dramat Piłsudskiego. Warszawa, 1994. 315 s. [in Polish].
38. Prushynskyi, M. Drama Pilsudskoho. Viina 1920. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920. Київ, 2019. 348 с.].
39. Wyszczelski, L. Kampania ukraińska 1920 roku. Warszawa, 2009. 373 s. [in Polish].
40. Niewęgłowska, A. & Wyszczelski, L., Obóz piłsudczykowski i jego wizje polityki wschodniej. Siedlce, 2014. 220 s. [in Polish].
41. Hauser, P. Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzecywistnienia w latach 1918—1921. *Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Toruń, 1997. 17-41 [in Polish].

42. Wapiński, R. Polska i małe ojczyzny Polaków. *Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuchu II wojny światowej.* Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. 282-285 [in Polish].
43. Torzecki, R. Federacja czy wspólna obrona niepodległości. Piłsudski i Petlura w latach 1919—1923. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* Warszawa, 1996. 3: 74-82 [in Polish].
44. Szumiło, M. Militarne i polityczne szanse sojuszu poslko-ukraińskiego w 1920 r. *Sojusz Piłsudski-Petlura w kontekście politycznej i militarnej walki o kształt Europy Środkowej i Wschodniej.* Lublin; Warszawa, 2020. 21-44 [in Polish].
45. Suleja, W. Józef Piłsudski. Wrocław, 2006. 436 s. [in Polish].
46. Borymskyi, V. History under censorship: Piłsudski's Eastern policy in Polish Marxist historiography (1945—1989). *Acta Baltico-Slavica*. 2023. 47: 25-51. DOI: http://doi.org/10.11649/abs.2824.
47. Materski, W. Tarcza Europy Stosunki polsko-sowieckie 1918—1939. Warszawa, 1994, 386 s. [in Polish].
48. Nowik, G. Zanim złamano "Enigmę"... Rozszyfrowano "Rewolucję". *Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918—1920.* Warszawa, 2010. 1408 s. [in Polish].
49. Karpus, Z. Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919—1920. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Torun, 1997. 234-246 [in Polish].
50. Karpus, Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918—1924. Toruń, 1997. 209 s. [in Polish].
51. Karpus, Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919—1920. Toruń, 1999. 230 s. [in Polish].
52. Gierowska-Kałłaur, J. Stanisław Bułak-Bałachowicz. Postać, która mogła połączyć narody byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a jednak ich nie połączyła. *Acta Baltico-Slavica.* 2017. 41: 77-155 [in Polish].
53. Ndiaye, I. Boris Sawinkow w egodokumentach rosyjskiej emigrantki Zinaidy Gippius. *Echa Przeszłości.* 2024. XXV/2: 61-81. DOI: https://doi.org/10.31648/ep.10923 [in Polish].
54. Gierowska-Kałłaur, J. The Civil Administration of Eastern Territories (1919—1920) The Reasons for the Failure of Piłsudski's Federation Idea. Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Warszawa; Wien, 2022. 574 p.
55. Gierowska-Kałłaur, J. Józef Piłsudski wobec kwestii białoruskiej (1918—1920). Warszawa, 2023. 496 s. [in Polish].
56. Michaluk, D. Białoruska Republika Ludowa 1918—1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń, 2010. 628 s. [in Polish].
57. Libera, P. Polish authorities and the attempt to create the Caucasian Confederation (1917—1940). *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej.* 2018. 52(3): 231–252.
58. Kolańczuk, A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920—1939. Kalisz; Przemyśl; Lwów, 1995. 96 s. [in Polish].
59. Wiszka, E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920—1939. Toruń, 2001. 324 s. [in Polish].
60. Wiszka, E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920—1939. Toruń, 2004. 750 s. [in Polish].
61. Vishka, O. Presa ukrainskoi emihratsii u Polshchi 1920—1939. Lviv, 2002. 480 s. [in Ukrainian].
[Вішка О. Преса української еміграції у Польщі 1920—1939. Львів, 2002. 480 с.].
62. Vishka, O. Vydavnycha diialnist voiakiv Armii UNR, internovanykh v Aleksandrovi Kuiavskomu. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky.* 1995. 2: 353-364 [in Ukrainian].

[Вішка О. Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики.* 1995. Вип. 2. С. 353—364].
63. Wiszka, E. Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim. *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność.* Toruń, 1996. 465-474 [in Polish].
64. Vishka, O. Ukrainska taborova presa voiakiv Armii UNR, internovanykh u Polshchi (1920—1924 rr.). *Tretii Mizhnarodnyi Konhres Ukrainistiv 26—29 serpnia 1996 r. Istoriia.* Kharkiv, 1996. 222-227 [in Ukrainian].
[Вішка О. Українська таборова преса вояків Армії УНР, інтернованих у Польщі (1920—1924 рр.). *Третій Міжнародний Конгрес Україністів 26—29 серпня 1996 р. Історія.* Харків, 1996. С. 222—227].
65. Paszkiewicz, K. Szkolnictwo i oświata Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920—1924. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Torun, 1997. 327-336 [in Polish].
66. Żerelik, R. Ukraińska Partia Ludowych Republikanów wobec porozumienia Piłsudski — Petlura. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Torun, 1997. 347-358 [in Polish].
67. Wojdyło, W. Kwestia ukraińska w myśli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*: Materialy z konf. nauk., Torun, 16—18 listopada 1995 r. Torun, 1997. 359-370 [in Polish].
68. Szumiło, M. Ukraińskie elity polityczne wobec sojuszu z Polską w 1920 roku. *Rok 1920. Wojna i polityka*. Lublin, 2011. 178 s. [in Polish].
69. Wyszczelski, L. Kijów 1920. Warszawa, 1999. 325 s. [in Polish].
70. Szajdak, S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w roku 1920. Warszawa, 2005. 313 s. [in Polish].
71. Borzęcki, J. Pokój ryski 1921 roku i kształtowanie się Europy Wschodniej. Warszawa, 2012. 429 s. [in Polish].
72. Wiszka, E. Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku. *Od armii komputerowej do narodowej (XVI—XIX wiek).* Toruń, 1998. 267-282 [in Polish].
73. Nowak, W. & Ślipiec, J. Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie. *Przegląd Historyczno-Wojskowy.* 2004. 2: 17-24 [in Polish].
74. Krząstek, T. Bitwa Zamojska i obrona Zamościa w sierpniu 1920 r. *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918—1920*. Warszawa, 2009. 223-224 [in Polish].
75. Wiszka, E. Szósta Strzelecka. Szósta siczowa dywizja strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Toruń, 2012. 513 s. [in Polish].
76. Olszański, T. Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 1996. 3: 150-161 [in Polish].
77. Klimecki, M. & Karpus, Z. Czas samotności. Ukraina w latach 1914—2018. Warszawa, 2018. 336 s. [in Polish].
78. Mańkowski, Z. Traktat ryski i jego konsekwencje. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 1996. 3: 104-110 [in Polish].
79. Andzhei Novak: Pilsudskyi nichoho ne mih vdiiaty. *Historians*. 24.12.2013. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/982-andzhei-novak-pilsudskyi-nichoho-ne-mih-vdiiaty [in Ukrainian].
[Анджей Новак: Пілсудський нічого не міг вдіяти. *Historians*. 24.12.2013. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/982-andzhei-novak-pilsudskyi-nichoho-ne-mih-vdiiaty (дата звернення: 10.08.2020)].

80. Rogozińskia, A. Współpraca Piłsudski-Petlura w kontekście piłsudczykowskich koncepcji bezpieczeństwa wschodniej granicy odrodzonej Rzeczypospolitej. *Sojusz Piłsudski-Petlura w kontekście politycznej i militarnej walki o kształt Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin; Warszawa, 2020. 91-108 [in Polish].
81. Wrzosek, M. Militarne szanse sojuszu polsko-ukraińskiego w latach 1919—1920 i ich zaprzepaszczenie. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 1996. 3: 136-150 [in Polish].
82. Klimecki, M. "Ja was przepraszam, Panowie. Ja was bardzo przepraszam. Tak nie miało być". Uwarunkowania i rezultaty preliminariów pokojowych z 1920 r. oraz Traktatu ryskiego z 1921 roku. *30 lat stosunków między Polską a niepodległą Ukrainą. Doświadczenia i perspektywy.* Warszawa, 2021. 245-263 [in Polish].
83. Żurawski vel Grajewski, P. Od walki do przymierza — droga Polski — Ukrainy do sijuszu przeciw najazdowi sowieckiemu 1918—1921. *Sojusz Piłsudski — Petlura w kontekście politycznej i militarnej walki o kształt Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin; Warszawa, 2020. 109-133 [in Polish].
84. Klimecki, M. Inna opcja. Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka i Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad w 1920 r. *Sojusz Piłsudski — Petlura w kontekście politycznej i militarnej walki o kształt Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin; Warszawa, 2020. 229-246 [in Polish].
85. Mendzhetskyi, V. & Bratsychevych, Ye. (Eds.) Polshcha — narys istorii. Warsaw, 2015 [in Ukrainian].
[Польща — нарис історії / ред. Менджецькі В., Брацичевич Є.; перекл. І. Сварник. Варшава, 2015. 365 с.].

Надійшла / Received 24.03.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Vitalii BORYMSKYI
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Research Fellow,
Department of the History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
vitalij.borimskij@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4779-8975

JÓZEF PIŁSUDSKI'S EASTERN POLICY (1918—1921) IN CONTEMPORARY POLISH HISTORIOGRAPHY

The aim of this study is to systematize and analyse the achievements of Polish historiography in the study of Józef Piłsudski's eastern policy and the Polish-Ukrainian alliance of 1920. Particular attention is paid to changes in the interpretation of this issue after the collapse of the communist regime in Poland and the transformation of the historiographical paradigm. The state of research shows that, despite a substantial body of literature on Piłsudski's eastern policy, relatively few works offer a synthetic overview of the development of Polish historiography on this topic. The novelty of this article lies in its attempt to provide a comprehensive synthesis of contemporary Polish scholarship, taking into account the transformations that have occurred since the 1990s. It is demonstrated that the fall of communism, Poland's exit from the Soviet sphere of influence, and the emergence of independent states in the post-Soviet space created new conditions for reinterpreting the Polish-Soviet War of 1920 and the eastern policy of interwar Poland. Contemporary Polish historiography has moved away from Marxist interpretations characteristic of the Polish People's Republic, while also reflecting the influence of émigré intellectual traditions. Research perspectives have broadened considerably, with increased attention to Polish-Ukrai-

nian negotiations, the international context of the war, and the role of Ukrainian, Belarusian, and Russian military formations fighting on the Polish side. **Conclusions.** In contemporary Polish historiography, Piłsudski's eastern policy is increasingly interpreted as a strategy aimed at establishing an independent Ukraine as a key factor in Poland's security. The Polish-Ukrainian alliance of 1920 is viewed as a central element of this policy and is primarily framed within the context of a joint struggle against Russian expansionism. At the same time, there is a growing emphasis on the idea of "brotherhood in arms" and on the continued relevance of the 1920 alliance for present-day Polish-Ukrainian relations.

***Keywords**: Józef Piłsudski, eastern policy, Polish-Soviet War of 1920, Poland, Ukraine, historiography.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.167
УДК 001.32(091):94.1(477)"1936/2026"

Валерій СМОЛІЙ
академік НАН України, доктор історичних наук, професор,
директор Інституту історії України НАН України (Київ, Україна)
smolii.valerii@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-7656-5505
Олексій ЯСЬ
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
alexyas@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5816-2876

ІНСТИТУТСЬКА ІСТОРІЯ У СВІТЛІ СТРАТЕГІЙ І КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЙ СУЧАСНОЇ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКИ (До 90-річчя Інституту історії України Національної академії наук України)

Мета статті полягає в репрезентації основних віх і періодів історії Інституту як своєрідної інституціональної структури, становлення і функціонування якої було тісно пов'язано з політичною системою, соціокультурним середовищем, культурними патернами й науковими концептуалізаціями радянської та пострадянської епох. **Методологія** дослідження спирається на міждисциплінарну комбінацію стратегій неоінституціоналізму, передусім історич-

Цитування: Смолій В., Ясь О. Інститутська історія у світлі стратегій і концептуалізацій сучасної соціогуманітаристики (До 90-річчя Інституту історії України Національної академії наук України). *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 167—189. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.167

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ного інституціоналізму, типології та компаративістики. **Наукова новизна.** Проаналізовано різні версії інституціональної генеалогії Інституту історії України. Окреслено типологічні риси Інституту у світлі радянської та пострадянської науки, зокрема інституціональної та інтелектуальної історії. Показано деструктивні впливи радянізації на функціонування Інституту. Розглянуто процес маргіналізації висвітлення української історії в радянському великому наративі. Відзначено роль істориків-ревізіоністів та їхні спроби розширити й модифікувати межі репрезентації української минувшини в радянській історіографії. Підкреслено, що інституціональні трансформації пострадянської доби продукували як численні виклики, так і можливості. З'ясовано, що пострадянське інституційне оновлення допомогло сформувати адекватну структуру Інституту, котра охоплює майже всі епохи історії України. Наголошено, що протягом 1990-х рр. розгорнулося повернення до вільного наукового обігу класичного спадку національного історієписання. Зауважено, що впродовж 2000-х рр. повною мірою проступили виклики, зумовлені тривалою радянською ізоляцією українських учених від некласичних і постнекласичних пізнавальних взірців. Окреслено палітру викликів і проблем, які постали перед Інститутом як на полі інституціонального буття, так і у сфері наукової концептуалізації під час сучасної російсько-української війни. **Висновки.** Зазначено, що інституціональна історія радянської доби здебільшого визначалася кон'юнктурою партійного курсу та масовою ідеологізацією науки. Доведено, що радянські впливи на функціонування Інституту споглядаємо не тільки у вигляді репресій, адміністративних чисток, командно-директивного стилю управління, а й тривалого та цілеспрямованого розриву з некласичними трансформаціями науки. З'ясовано, що некласична модель науки сприймалася лише епізодично й у викривленому вигляді на обширах української соціогуманітаристики радянської доби. Обстоюється думка, що завдяки цьому склалася вкрай складна та неоднорідна сучасна палітра викликів, проблем і суперечностей. Показано, що сучасна російсько-українська війна окреслила ще одну специфічну площину викликів і проблем перед Інститутом як у середньотривалій, так і в довготривалій перспективі.

***Ключові слова**: Інститут історії України, інституціональна історія, історія науки, радянська спадщина, некласична і постнекласична моделі науки, історичний інституціоналізм, компаративний метод.*

Зазвичай походження інституціоналізму як напряму досліджень пов'язують зі славнозвісною постаттю німецького соціолога й економіста Макса Вебера. Вважають, що саме його студії, присвячені інституціоналізації соціальних і політичних процесів, насамперед організаційним вимірам бюрократії, породили сплеск зацікавлень у царині вивчення історії та теорії функціонування суспільних інститутів і структур. Приміром, його відома теза про неоднозначність окреслення історичної підоснови раціональної поведінки суспільних інститутів закликала повсякчасно враховувати ірраціональні мотиви, котрі поставали на теренах соціального й культурного світу [1, с. 112—113].

Протягом XX ст. дослідницькі стратегії й пізнавальні взірці інституціоналізму суттєво розширилися завдяки антропологічним, соціокультурним і культурологічним трендам. Вони виплекали хвилю нового інституціоналізму на обширах соціології, політології, меншою мірою культурології, наукознавства й історії науки. У фокусі таких студій опинилися не тільки організаційні взірці, традиції та норми раціональності, а й розмаїті причини, мотиви, потреби, чинники інституціональних процесів у найрізноманітніших сферах, зокрема у світі науки. Крім того, вони

асоціювалися з певним середовищем і передумовами інституціональної історії як у діахронних, генетичних, так і в компаративних, синхронних контекстах [2].

Зауважимо, що упродовж другої половини XX ст. міждисциплінарні складові на полі інституціональних досліджень дедалі частіше спонукали до формулювання нових запитів та окреслення інших масштабів. Саме тому ці студії вже не обмежувалися традиційним поєднанням соціальних та інституційних складових. Навіть більше, вони в певному вигляді перетікали на інші дисциплінарні площини або поєднували різні виміри функціонування і структуризації тієї чи іншої установи в розрізі провідних завдань, стратегій, взірців [3, с. 285—286].

Загалом історичний інституціоналізм спонукав до висвітлення минувшини конкретної наукової інституції як цілої серії взаємопов'язаних порівняльних, типологічних, соціокультурних і низки інших запитів. Паралельно переглядалося традиційне тяжіння концепції часу в річищі історичного інституціоналізму, передусім можливість перенесення каузальних пояснень на інші часові пласти. Ідеться про зіставлення призначення суспільних інституцій у різних періодах та епохах, приміром, шляхом поділу і/чи диференціації ланцюга каузальності [2, с. 747—750].

Певна річ, такі рефлексії на полі політичних, економічних або соціологічних студій різнилися як рівнем загальності, так і масштабом предметної сфери. Остання, як правило, фокусувалася на ключових або щонайменше важливих інституціях загальнонаціонального масштабу [4]. З огляду на це, можливий рівень запозичень у царині історії та соціології науки видається лімітованим, але доволі плідним в інструментальному й концептуальному зрізах.

Зауважимо, що в сучасній соціогуманітаристиці інституція як термін-інструмент трактується у специфічному розумінні як відповідна традиція, базові «правила гри», нормативні складові, котрі формують алгоритми продукування знання, організаційні моделі функціонування тощо. Тим паче, що інституційні норми чи моделі можуть не тільки сприяти, а й навпаки, гальмувати наукові устремління та проєкти навіть в умовах відносно ліберального соціокультурного середовища [5, с. 17].

Утім, у більш локальному та прикладному сенсі інституція є також простором колективного буття наукової корпорації. Останній можна характеризувати як відкритий / закритий або напівкамеральний організаційний осередок, який пов'язаний із науковими та суспільними мережами, комунікаціями, каналами тощо.

З такої перспективи інструментальне розуміння та призначення інституціональної історії як області наукових студій суттєво розширюються. Тим паче, що концепт інституціоналізму не зводиться лише до організаційних і структурних вислідів, а й пов'язується з типовими та нетиповими пізнавальними патернами, дослідницькими стратегіями, концептуалізаціями, поколіннями вчених, їх колективною, груповою та персональною свідомістю, розмаїтими ролями на академічних, культурних, політичних підмостках. У такому світлі минувшина установи постає як взаємодія власне інституціонального процесу науки з інтелектуальною, політичною, соціальною та культурною історією.

Врешті, інституціональна історія української науки протягом усього XX ст. оберталася, як правило, довкола проблем збереження та трансляції інституційної

тяглості в поколіннєвому, концептуальному й організаційному розумінні. Наприклад, у 1962 р. було засновано Товариство сприяння українській науці як інституційна надбудова трьох установ — Українського вільного університету, Наукового товариства ім. Шевченка та Українського технічно-господарського інституту. Проте зберегти спадкоємність в українських дослідженнях у ФРН повною мірою так і не вдалося, позаяк відбулися як стрімка зміна академічних поколінь, так і істотне скорочення кількості українських науковців в Європі внаслідок багатьох чинників і обставин [6, с. 111].

Навіть більше, проблеми інституціональної тяглості поставали навіть у нових проєктах, зокрема Українського наукового інституту Гарвардського університету. Недаремно його фундатори прагнули підкреслити спадкоємність щойно заснованої інституції на полі неформальної інституціоналізації, а саме — з історичною школою М. Грушевського [7].

У світлі сучасного соціогуманітарного знання старі-нові питання інституціональної історії науки, котрі здебільшого формулювалися з позицій функціоналізму й структуралізму, доповнюються та розширюються завдяки некласичним стратегіям і практикам у сферах політології, соціології, культурної антропології та філософії науки. У широкому сенсі йдеться про те, що всяка інституція, попри своє специфічне призначення, була не тільки мініпростором науки, а й важливою авансценою культурного й інтелектуального буття вчених.

Відзначимо, що кожна установа акумулювала розмаїті індивідуальні, групові й колективні зусилля, рецепцію, засвоєння, генерування та трансляцію ідей. Водночас кожна інституція прагнула підтримувати свої форми колективного буття, спираючись на відповідні організаційні підвалини, інституціональну генеалогію та самобутнє розуміння власного функціонального призначення.

Зрештою, стратегії та практики нового інституціоналізму суттєво розширюють предметне поле вивчення історії установ. Це досягається шляхом студіювання горизонтальних зв'язків, антропологічних, соціологічних, культурологічних вимірів, мереж і каналів зв'язку із соціокультурним середовищем. Вони дозволяють сфокусуватися на компаративних і синхронічних запитах у межах дослідження історії науки радянської та пострадянської доби.

Передусім ідеться про народження / конституювання установи, структурні метаморфози, сполучення проблем організаційного, культурного, інтелектуального життя в локальній атмосфері, а також про рівень її залежності чи, навпаки, автономності від загальних трансформацій культурного поля та інституціонального ландшафту.

Отож, у фокусі оптики історичного інституціоналізму окреслюються і концептуалізуються проблеми тяглості й розриву поколінь науковців, взаємодії та мутації пізнавальних патернів і моделей класичної, некласичної, постнекласичної науки, взаємопов'язаності інституціональної, політичної, культурної та інтелектуальної минувшини тощо.

У річищі таких запитів конституювання Інституту історії України розгорнулося на зламі конкурентних трендів. Плани створення Українського історичного

інституту ще наприкінці 1920-х рр. виношував М. Грушевський. За його задумом, ця інституція мала стати провідним дослідницьким осередком універсального призначення. Передусім проєкт М. Грушевського передбачав студіювання історії України як у національних вимірах, так і в широких соціокультурних / цивілізаційних координатах. Навіть більше, його проєкт 1928 р. окреслював у структурі Українського історичного інституту не тільки Відділ порівняної історії господарства — сільського й міського, а також і секції порівняної історії західноєвропейської та азійської у складі Відділу старшої соціальної і політичної історії України [8, с. 19]. Таким чином, у цьому проєкті йшлося про доволі складну програму компаративних студій, яка закладалася апріорі до самої інституційної основи.

Принагідно зауважимо, що якраз у 1928 р. французький історик Марк Блок, один із фундаторів знаменитої школи «Анналів», виголосив на VI Міжнародному конгресі історичних наук в Осло (Норвегія) доповідь «До порівняльної історії європейських суспільств». Він обстоював думку, що саме порівняльний метод має стати запорукою успішного розвою історичної науки. Недаремно його однойменну статтю 1928 р. й досі розглядають як запотребувану й актуальну, а її провідну тезу щодо можливостей і перспектив синхронного та діахронного порівняння сприймають як важливу методологічну настанову [9, с. 9].

Норвезький конгрес ініціював новий сплеск рефлексій і запитів до національних історій. Скажімо, Мирон Кордуба[1], один із найвідоміших учнів М. Грушевського, ще в 1930 р. ініціював дискусію про найважливішу добу (момент) національної минувшини у світлі порівняльних запитів щодо інших історичних епох і періодів. Він відзначав, що до написання первісної статті, котра спричинила цю полеміку, його мотивувала саме проблематика норвезького конгресу [10, с. 154].

З цієї перспективи інституціональний задум М. Грушевського, особливо його акцентування уваги на компаративних перехрестях національної історії, уповні вписувався в загальноєвропейські та світові тенденції 1920-х рр. У певному розумінні їх доречно розглядати як паростки некласичної моделі науки. Та Інститут історії України заснував не автор цього проєкту, а республіканська партійна верхівка за зовсім інших ситуаційних політичних контекстів і соціокультурних передумов радянського тоталітарного режиму середини 1930-х рр.

На той час відбувалося згортання концептуальної рамки, закладеної московською марксистською школою М. Покровського, відомої як сумнозвісна «концепція соціологічних епох». Водночас ширилася прагматична переорієнтація практик і стратегій тодішніх істориків, які мали якнайкраще підтримувати й популяризувати партійний курс, точніше його втілення на «історичному фронті».

Лейтмотив республіканського історієписання пов'язувався з написанням сталінського підручника з історії України, змагання довкола якого тривали протягом першої половини 1930-х рр. Причому ці спроби виявили безоглядну неефективність Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (далі — ВУАМЛІН).

---

[1] Старший науковий співробітник Львівського відділу Інституту історії України в 1944—1946 рр.

Тим паче, що володарі республіканського культурного поля свого часу розглядали ВУАМЛІН як сурогатний / ідеологічний замінник знекровленої Всеукраїнської академії наук.

На той момент навіть партійні функціонери хоч-не-хоч мусили рахуватися зі спустошливими наслідками репресій і адміністративних чисток у царині республіканської науки, зокрема величезним браком фахових істориків із солідною дослідницькою та викладацькою підготовкою. Крім того, у лютому 1936 р. постав інституціональний прецедент — на основі Історико-археографічного інституту, Інституту книги, документа та письма АН СРСР та Інституту історії Комуністичної академії був створений Інститут історії АН СРСР у Москві [11, с. 56—57].

Ця подія безперечно нав'язує синхронічне пояснення заснування Інституту історії України як наслідування чи копіювання союзного взірця, легітимізоване постановою ЦК КП(б)У «Про організацію в Академії наук УСРР Відділу суспільних наук» від 23 липня 1936 р. Утім, попри очевидний сенс такого потрактування, згадане тлумачення пропонує лише часткову відповідь щодо мотивів і причин інституціонального повороту від уже наявної ВУАМЛІН до створення вищезгаданого академічного Відділу, зокрема Інституту історії України в його складі [8, с. 25].

Зауважимо, що протягом 1936—1937 рр. на полі радянського історієписання відбувалася засаднича зміна «правил гри», зокрема встановлення нової концептуальної рамки — концепції «приєднання України до царської Росії як меншого лиха» у сфері конструювання та представлення республіканського наративу. Останньому відводилася роль виключно допоміжної розповіді, котра формувалася за ідеологічним каноном і підтримувала генеральне призначення великого радянсько-російського наративу. Примарна автономність радянсько-республіканських або квазінаціональних версій історії, які продукувалися в першій половині 1930-х рр., була відкинута зовсім.

Недаремно Інститут перед початком німецько-радянської війни де-факто одночасно опрацьовував три «паралельні» проєкти республіканського наративу. Йдеться про підготовку «короткого курсу історії України» за відомим сталінським взірцем партійної історії ВКП(б), оприлюдненого в 1938 р., чотиритомного університетського підручника й розширеної серії «Нарисів з історії України» (у 17 чи 18 випусках) [11, с. 92, 101—102]. Коли взяти до уваги те, що на той час в Інституті працювало трохи більш як 20 науковців, то обсяг і масштаб таких проєктів вочевидь були надмірними.

Ця ситуація відображала нагальні потреби в оперативній підготовці республіканських наративів, які б підтримували, просували та популяризували новий партійний курс на теренах радянської України. Подібна ситуація простежувалася і в інших новостворених / реорганізованих академічних інституціях. Зауважимо, що цим установам у 1939 р. навіть дозволили вливати свіжу кров у вигляді львівських відділів [12, с. 239], попри сумніви в ідеологічній чистоті нових учених кадрів. Адже переважна більшість львівських співробітників була пов'язана з Науковим товариством імені Шевченка (далі — НТШ), яке ґвалтовно ліквідували 14 січня 1940 р. під машкарою т. зв. саморозпуску [13, с. 45].

За таких передумов постає своєрідний і навіть дивовижний мікс персонального складу Інституту історії України напередодні німецько-радянської війни. У передвоєнному мініпросторі інституції співіснували співробітники колишнього Інституту історії ВУАМЛІН, випускники інститутів «червоної професури», «старі специ» зі знищених установ ВУАН, галицькі науковці, зокрема учні школи М. Грушевського, та молоді дослідники з колишнього НТШ у Львові. Такий строкатий кадровий склад якнайкраще свідчить про те, що прагматична доцільність отримання бажаного результату тимчасово здобула гору в розрахунках партійних функціонерів над міркуваннями ідеологічної цнотливості.

Таким чином, Інститут історії України було засновано в річищі як калькування загальносоюзних взірців, так і внаслідок часткової зміни «правил гри» на політичному та культурному полі «історичного фронту». Помітну роль у цьому процесі відіграв С. Бєлоусов, другий директор Інституту, позаяк першого очільника установи філософа А. Сараджева (колишнього директора Інституту філософії ВУАМЛІН) стратили в 1937 р. С. Бєлоусов уособлював яскравий типаж сталінського бюрократа — «червоного професора» та партійного висуванця [11, с. 66—68]. Тому він гнучко та швидко пристосувався до політичної ситуації в радянській Україні кінця 1930-х рр.

У світлі дослідницьких стратегій історичного інституціоналізму процес конституювання установи відобразив як переломні трансформації партійного курсу, масовані репресії та чистки, так і синхронічні злами історій кількох інших організаційних осередків: реорганізованого Інституту історії ВУАМЛІН, ліквідованого НТШ, радянізованої ВУАН, залишки якої перетворили на АН УРСР.

Та найголовнішим є те, що тренд переходу чи поступового сходження до некласичних організаційних і пізнавальних взірців, який намічався у вищезгаданому проєкті М. Грушевського, категорично відкинули. Натомість провідна інституція республіканського історієписання конституювалася за союзним взірцем, хоч і з певними інституціональними особливостями.

Показово, що в 1972 р. за ініціативою історикині Н. Комаренко була здійснена спроба конструювання нової інституціональної генеалогії Інституту у світлі перегляду відомих віх [14]. Авторка пропонувала розглядати як попередника установи не Інститут історії ВУАМЛІН, а Український інститут марксизму, заснований у листопаді 1922 р. Від 1924 р. ця установа функціонувала як Український інститут марксизму-ленінізму в Харкові. За її візією, саме цей осередок спричинився до інституціонального становлення ВУАМЛІН [14, с. 156]. У такій конструкції передісторія Інституту історії ставала давнішою майже на 14 років!

Отже, конструювалася нова організаційна спадкоємність у вигляді інституціональної тріади: Український інститут марксизму — Інститут історії ВУАМЛІН — Інститут історії / Інститут історії України АН УРСР. Загалом пропонувалася нова віха передісторії чи навіть початкової історії Інституту, котра пов'язувалася з Українським інститутом марксизму.

Спроба Н. Комаренко свідчила про приховане змагання з тодішнім Інститутом історії партії при ЦК КПУ. Така схема фактично обстоювала тезу про давніше

походження та вище становище Інституту історії / Інституту історії України серед усіх установ суспільного профілю, коли розглядати його в розрізі інституційно-партійної спадкоємності в радянській Україні.

Утім, така пропозиція оновлення відліку інституціональної історії згенерувала лише поодинокі відгуки. Адже атмосфера чергових утисків і чисток академічних інститутів у 1972 р. не сприяла подібним ініціативам. Однак згадана спроба доволі добре проілюструвала, наскільки хиткими були конструкції інституціональної тяглості в межах радянського історієписання, зокрема його республіканської версії.

Німецько-радянська війна призвела до нових метаморфоз інституціональної історії установи. Життєві сценарії багатьох науковців розподілилися за кількома варіаціями або їх певним сполученням — мобілізація, евакуація, окупація. З-поміж них траплялися і інші повороти персональних історій, як-от арешт і ув'язнення історика Михайла Марченка [15].

Воєнна доба немовби поставила на паузу інституціональну історію установи. Причому в якийсь момент перебіг історії Інституту ледь не поділився на два паралельні потоки. За гіркою іронією долі, у жовтні 1941 р. українські науковці по обидва боки німецько-радянського фронту — в окупованому Києві та в евакуації в Уфі — намагалися будь-що-будь у тій чи іншій формі поновити Інститут.

В Уфі ці заходи тривали в межах створення Інституту суспільних наук як тимчасового об'єднання академічних інститутів, у якому з 20 жовтня 1941 р. запрацювала група історії та археології. В окупованому Києві ініціатива поновлення Інституту майже синхронізувалася зі спробами відновити ВУАН [8, с. 320—321; 11, с. 122—123, 129—130].

Фінал цих інституціональних спроб у культурних просторах двох тоталітарних режимів є відомим. Нацистський режим побоювався, що українські академічні інститути суспільного й гуманітарного спрямування стануть осередками націоналізму, точніше, українського спротиву. Тому цей інституціональний процес був швидко зупинений. Натомість радянський режим гостро потребував залучення всіх можливих ресурсів у великій війні. Патріотичні почуття націй, які входили до складу СРСР, були засновані на історичному досвіді, тому вони теж розглядалися як важливий ресурс у тривалій і спустошливій війні, котра справила свій вплив на перебіг інституціональної історії.

Зрештою, потреби патріотичної мобілізації та консолідації далися взнаки. Саме тому в евакуації в Уфі протягом червня 1942 р. відновлюється робота установи як самостійного організаційного та наукового сегмента — об'єднаного Інституту історії і археології. Ця інституціональна метаморфоза збіглася з певною лібералізацією наукових і культурних практик, яку, утім, не варто надміру переоцінювати [16, с. 376—377]. Дискурси героїки та патріотизму, котрі апелювали до прикладів славетної минувшини, насамперед успішної боротьби з іноземними загарбниками, стають основними сюжетами тодішніх наукових і науково-популярних праць.

Влітку 1945 р. на хвилі післявоєнної ейфорії третій директор Інституту Микола Петровський під час перебування у складі делегації УРСР на установчій конференції ООН у Сан-Франциско (США) окреслив амбітні плани у сфері археографії та

джерелознавства. Приміром, він повідомив про підготовку багатотомного видання «Архів історії України». Цей проєкт мав вмістити основні документи й джерельні матеріали з історії України з усіх часів, включно з тодішньою сучасністю [17, с. 6].

Проте тимчасовість і примарність ідеологічного «потепління» яскраво продемонстрував черговий поворот партійної політики. За нових обставин розпочалася швидка ревізія недавніх дискурсів воєнної героїки та патріотизму. 29 серпня 1947 р. була ухвалена горезвісна постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР».

Практично весь науковий доробок істориків з Інституту як передвоєнної, так і воєнної доби та післявоєнного часу був безапеляційно таврований як «антимарксистський» із «грубими політичними помилками» [8, с. 560]. Вірогідно, лише самобутній перебіг низки політичних та інших обставин не призвів до масштабних репресивних і каральних дій, які очікувалися чи принаймні вважалися реальними після такої партійної ухвали.

Інституціональна історія установи доби пізнього сталінізму визначалася кількома передумовами й тенденціями.

З одного боку, після завершення німецько-радянської війни розгорнулися колізії довкола творення нової версії республіканського наративу у вигляді синтетичного курсу «Історії України». Ці змагання відбувалися в атмосфері домінування російсько-радянського дискурсу народу-вождя та народу-переможця, котрий відтоді посідав центральне місце та канонізував росіян як «головну націю» радянського проєкту.

Врешті, у післявоєнний час відбувається сполучення старої російської імперської спадщини з новітніми радянськими проєкціями. Знаковим виявом цієї метаморфози стали горезвісні партійні тези 1954 р., метафорично означені як «переяславські». Вони змінили ідеологічні віхи та концептуальну рамку представлення історії України. Концепцію «приєднання України до Росії як меншого лиха» заступила сумнозвісна ідея «возз'єднання братніх народів», яка нав'язала дискурси «братської дружби народів» і їх «віковічної боротьби за об'єднання». Відтоді українські історики були змушені рухатися лише в тісних закутках «переяславського коридору» за накинутими згори орієнтирами-догматами.

З іншого боку, зміна ідеологічних і культурних орієнтирів згенерувала нову хвилю радянізації, котра суцільно вихолощувала й нівелювала національні відмінності. Отже, на межі 1940—1950-х рр. зникають навіть самі означення «українська історія» чи «історія України», котрі заступає єдиний офіційний ідеологічний конструкт — «історія Української РСР».

У результаті «короткий курс» історії України перетворився на двотомник «Історія Української РСР». Макет першого тому 1950 р. накладом 500 примірників для обмеженого й вибіркового поширення виявився останньою версією в низці післявоєнних проєктів республіканського систематичного курсу, у якому ще вживалася назва «історія України». Звісно, у цьому макеті українська минувшина розглядалася як неодмінна «складова частина» історії СРСР [18, с. 3].

Зауважимо, що ідеологічні претензії висувалися вже навіть до української форми представлення минувшини, себто її маркування як історії України. Після

1950 р. навіть таке означення розглядалося вже як сумнівне, ба навіть націоналістичне! Таким чином, історія України була повністю ідеологічно вихолощена й перетворена на другорядну частину радянсько-російської минувшини.

Про масштаб нової хвилі радянізації на присмерку пізньосталінської доби свідчить той факт, що її вислідом стала зміна офіційної назви Інституту. 2 березня 1953 р. постановою № 482 Ради Міністрів УРСР Інститут історії України АН УРСР було перейменовано на Інститут історії АН УРСР [19, с. 70].

Це перейменування відбивало важливі зміни у висвітленні та репрезентації українських проблем і сюжетів у радянському гранд-наративі. Відтоді вони були остаточно витіснені на маргінеси й припасовувалися у вигляді штучних і принагідних сюжетів до централістичної й великодержавної російсько-радянської історії.

Хрущовська відлига призвела лише до паліативної лібералізації радянського режиму, котра сягнула теренів радянської України з певним запізненням, порівняно із союзним центром. Зазвичай її пов'язують із тодішнім партійним лідером П. Шелестом. Час його перебування на посаді першого секретаря КПУ дехто із західних дослідників навіть схарактеризував як «добу П. Шелеста» (1963—1972) [20].

Проте певні послаблення ідеологічного тиску намітилися ще у другій половині 1950-х рр. Лібералізація культурної та політичної атмосфери дозволила українським історикам у 1957 р. заснувати «Український історичний журнал». Це сталося після цілої низки безрезультатних спроб ще за сталінських часів у тому чи іншому вигляді домогтися дозволу на проєкт республіканського історичного журналу [21, с. 8—9]. Принагідно відзначимо, що заснування цього часопису історик Ярослав Пеленський назвав однією з найважливіших подій, які сталися в царині вивчення історії України після Другої світової війни [22, с. 3].

Суттєві зрушення відбулися на інституціональному полі українського радянського історієписання 1960-х — початку 1970-х рр., у якому провідну роль відігравав Інститут історії АН УРСР. Поступово формується невелика республіканська мережа спеціалізованих історичних видань, як-от «Історичні джерела та їх використання» (1964—1972. Вип. 1—7), «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (1968—1973. Вип. 1—6), «Середні віки на Україні» (1971—1973. Вип. 1—2), «Український історико-географічний збірник» (1971—1972. Вип. 1—2), щорічник «Київська старовина» (1971. Вип. 1) [11, с. 271—272] та ін.

Водночас істотно змінюються базові параметри інституціонального середовища установи, котре швидко розширюється протягом 1960-х рр. Насамперед зростає кількісний склад Інституту: у 1969 р. в установі працювали вже 110 наукових співробітників (у 1961 р. — 83 вчені, у 1949 — 30) [11, с. 364, 389, 418]. Від цього часу Інститут практично весь час існує як колективна спільнота понад 100 науковців.

Ці інституціональні метаморфози у сполученні з відносно ліберальними передумовами призвели до своєрідного феномену української радянської історіографії, відомого як поява напряму істориків-ревізіоністів або нонконформістів [20, с. 761, 766]. За висловом історика І. Мигула, указаний напрям головно був пов'язаний з Інститутом історії АН УРСР і «Українським історичним журналом», але включав і учених з інших осередків [23, с. 68].

Варто підкреслити, що І. Мигул намагався комунікувати в першій половині 1970-х рр. з істориками в радянській Україні, зокрема Ф. Шевченком. У листі до останнього 3 травня 1971 р. І. Мигул обстоював думку про зміни в українській історіографії від середини 1950-х рр., які навіть називав «виїмковими» [2].

Майже в той самий час тривали й інші контакти між діаспорними й радянськими вченими. Зокрема, їх намагався ініціювати І. Лисяк-Рудницький. У серпні 1970 р. після поїздки на XIII Міжнародний конгрес історичних наук у Москві, він обговорював можливість візиту групи українсько-американських професорів до радянської України [24, с. 635—636].

Утім, репресивна кампанія 1972 р. проти дисидентів, яка перекинулася на академічні інститути, університети, видавництва у вигляді адміністративних чисток і звільнень з роботи, поховала як ці комунікаційні устремління, так і ліберальні віяння. У метафоричному розумінні ліберальна «епоха Шелеста» добігла кінця, а її заступив період культурної й інтелектуальної стагнації. Діаспорні автори нарекли цей період в історії України «маланчуківщиною» за прізвищем тодішнього секретаря ЦК КПУ В. Маланчука чи «добою після Шелеста» [25, с. 7—10].

Такі деструктивні метаморфози призвели до швидкої втрати здобутків «запізнілої відлиги» й до атмосфери культурного занепаду. Мережа фахових видань соціогуманітарного профілю була моментально зруйнована. Ті видання, котрі вціліли, як-от «Український історичний журнал», зазнали нової хвилі повсюдної радянізації, котра витісняла на маргінеси будь-які інші проблеми. Низка українських істориків, гуманітаріїв, суспільствознавців опинилася в горнилі адміністративних чисток, утисків і переслідувань.

Замість зруйнованої мережі видань від 1975 р. в Інституті видавалися два видання — «Історичні дослідження. Вітчизняна історія» та «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», у яких висвітлення власне української історії було мінімізовано. Відтоді й до кінця 1980-х рр. панівними форматами республіканського історієписання були радянізовані версії української та всесвітньої історії.

І, звичайно, історики використовувалися партійною верхівкою в ідеологічних потребах, передусім на ниві контрпропаганди. Ідеться не тільки про горезвісний «жанр критики буржуазних і націоналістичних фальсифікацій історії», а й про інші практики. Імовірно, якраз у другій половині 1970-х рр. припинилося навіть видання спеціалізованого науково-інформаційного бюлетеня «Зарубіжні видання про Україну».

Цей бюлетень публікували від 1968 р. під грифом «Для службового користування» (показово, що два числа за 1975 р. мають уже вищий гриф — «Таємно») накладом близько сотні примірників і поширювали за особливим списком — поміж вищого ешелону партійної номенклатури й органів державної безпеки. Після ознайомлення надіслані примірники знищувалися. Тому дотепер віднайдена лише частина — 17 чисел (у 15 випусках) — цього бюлетеня, оцифровані версії яких розміщені на сайті Інституту [26].

---

[2] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. 349. Спр. 1105-1106. Арк. 1.

Зрештою, згаданий бюлетень був своєрідним, попри специфічну обмеженість своєї циркуляції, каналом зв'язку інституціонального середовища істориків і влади. Указане видання якнайкраще демонструвало, які саме ролі та функції партійна номенклатура насправді відводила вченим-гуманітаріям.

Важливі зміни відбулися і на полі інституціональної історії установи. Приміром, Ужгородський і Чернівецький відділи Інституту, котрі спеціалізувалися на історії країн т. зв. соціалістичного табору, зокрема Румунії, були переведені до новоствореної установи — Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР [19, с. 539—542]. Створення цієї інституціональної структури продемонструвало загальні тенденції радянської соціогуманітаристики, котра дедалі більше орієнтувалася на вимоги російсько-радянської репрезентації як історії, так і тодішньої сучасності.

Навіть більше, в Інституті історії АН УРСР виникла разюча диспропорція, котра призвела до того, що «історію феодалізму» від IX до XIX ст. вивчала крихітна група істориків. Натомість понад 90 % науковців сконцентрували свої зусилля на студіюванні епох капіталізму, т. зв. жовтневої революції 1917 р., громадянської війни 1917—1921 рр. і «будівництва соціалістичного суспільства». Відзначимо, що інформація з офіційної хроніки про величезні проблеми вивчення сегмента XII—XVI ст. «історії Української РСР» навіть потрапила до фокуса діаспорних рефлексій [25, с. 16].

Отже, період від середини 1970-х до кінця 1980-х рр. був часом стагнації республіканського культурного простору загалом і академічної науки зокрема. Бучні показові ідеологічні кампанії до вигаданих ювілеїв, як-от святкування 325-річчя т. зв. возз'єднання України з Росією, 1500-ліття Києва, доволі добре відображали суспільну атмосферу, котру формували згори довкола нав'язаних урочистостей.

Скажімо, О. Пріцак гадав, що ювілейна київська кампанія насправді була спрямована супроти майбутнього відзначення 1000-ліття хрещення України-Русі [27]. Протягом першої половини 1980-х рр. апогею досягло домінування багатотомних республіканських історій, у яких українська минувшина підлаштовувалася до офіційного канону й часто-густо поставала в тенденційному, викривленому й суспільно вихолощеному вигляді.

Нові тенденції намітилися лише з кризою СРСР наприкінці 1980-х рр. Вона послабила партійний контроль за культурним простором, завдяки чому почала проникати заборонена спадщина, а також розширилися можливості для інших потрактувань української минувшини. За мемуарними ретроспекціями відомого політолога Олексія Гараня, котрий увійшов на інституціональну авансцену 1985 р. як співробітник сектору проблем ідеологічної боротьби, тодішня еволюція була доволі швидкою. Ось як описував цей процес автор спогадів в одному з інтерв'ю: «Почалася перебудова. Перед нами почали розкриватися нові можливості, відкрилися нові архіви. Ми почали про все це говорити, переосмислювати. Цей процес охопив дуже багатьох людей. У своїй книзі я описую парадокс: із нашого відділу, який мусив боротися із "буржуазними фальсифікаторами", багато людей пішло в Рух... » [28].

Загалом процес руйнації радянського режиму був доволі швидким, зокрема був пов'язаний із поступовою втратою партійного контролю над науковим і культурним простором. У певному сенсі партійна номенклатура не встигала реагувати на нові ініціативи, спричинені лібералізацією радянського режиму. Приміром, наприкінці листопада — на початку грудня 1989 р. Інститут виступив з ініціативою про скасування низки резонансних ідеологічних постанов ЦК КП(б)У кінця 1940-х — початку 1950-х рр. [19, с. 635—637]. Паралельно відбувався суцільний демонтаж радянського образу історії України. На межі 1980—1990-х рр. цей процес став практично незворотним. У цій атмосфері 21 листопада 1990 р. відбулося повернення первісної назви установи — Інститут історії України [19, с. 671].

Водночас розгорнувся процес інституціональної модернізації, унаслідок якої була оновлена структурно-організаційна конфігурація Інституту. Вона була переорієнтована на нові виклики, завдання та потреби, пов'язані з повсюдною ревізією та переосмисленням національного історичного процесу як цілісного і самодостатнього. Відтоді в Інституті практично вперше було започатковано повноцінне студіювання історії українського середньовіччя та ранньомодерних часів, які за радянської доби переховувалися в межах вивчення т. зв. історії феодалізму.

Доба незалежності України стала, мабуть, найпліднішим і водночас найскладнішим часом в історії Інституту. Проте насправді варто вести мову про кілька відмінних періодів, які послідовно змінювалися після 1991 р. — перехідний період 1990-х рр., період 2000-х рр. — час порахунків із радянською спадщиною та воєнний період, який розпочався у 2014 р., а у 2022 р. набув зовсім інших масштабів.

З висоти першої чверті XXI ст. 1990-ті рр. постають як перехідний час українського суспільства, котре прагнуло самоусвідомити й ствердити себе в координатах національно-державної незалежності. Швидко сформувалася легітимаційна програма українського історієписання 1990-х рр. Вона була здебільшого зорієнтована на заповнення «білих плям» і «білих полів», передусім відбивала всеохопні тенденції повернення до національної культурної та історичної спадщини. Саме тому провідний рефрен пострадянського історієписання концентрувався довкола представлення національного й державного буття українців в історичному часі та просторі.

Заразом це був час, коли українські наративи вперше впродовж XX ст. стали справді-таки панівними в національному культурному просторі, на відміну від старої імперської та радянської доби й навіть обнадійливих пореволюційних 1920-х рр. З огляду на такі передумови й обставини, підготовка та видання масштабних українських історичних студій в атмосфері 1990-х рр. набували неабиякого суспільного розголосу й громадської значущості.

Недаремно у президіях великих науково-практичних конференцій часто-густо були представлені очільники місцевої влади та громадських організацій. Тому майже кожна велика праця справляла чималий резонанс. Згадаємо, приміром, успішно реалізований проєкт великого національного історичного наративу, відомого як серія книг «Україна крізь віки» (Київ, 1998—1999. Кн. 1—15). За мемуарним висловом історика Станіслава Кульчицького, «насправді переосмислення

методологічних підходів й переписування історичного наративу було обов'язком, з яким ми справилися» [29, с. 39].

Певна річ, у світлі інституціональної історії «перехідний період» висвітлюється та оцінюється в різних ракурсах. З одного боку, його розглядають як час кардинальної ревізії минувшини та відмови від радянських догматів і єдиних квазіметодологічних настанов [30, с. 99—128]. З іншого боку, 1990-ті рр. метафорично нарекли новим українським відродженням науки й культури, котре в інституціональній історії стало часом «історіографічного перевороту» практично в усіх фахових сферах [31, с. 265—266].

На зламі 1980—1990-х рр. уперше відбулося безпрецедентне відкриття архівів, відоме як «архівна революція». Завдяки цим процесам до наукового обігу було введено величезні масиви джерельного матеріалу. Удоступнення джерельних комплексів кардинально урізноманітнило фактографічну й подієву канву низки історичних епох і періодів. Невипадково якраз наприкінці 1990-х рр. було започатковано проєкт «Енциклопедії історії України», який успішно реалізовувався в наступні десятиліття [32].

На цьому місці варто наголосити, що 2000-ні рр., хоч і були органічно пов'язані з «перехідними» 1990-ми рр., але кардинально вирізнялися власною палітрою викликів, проблем і суперечностей. На початку XXI ст. гостро постало питання не тільки про фактографічний матеріал, яким заповнюються періоди й епохи національної історії, а і як вони конструюються та репрезентуються.

На перший план вийшли проблеми наукової концептуалізації, дослідницьких стратегій і фахового інструментарію. Ідеться як про старі-нові виклики некласичної науки, перейдені західною соціогуманітаристикою протягом усього XX ст., так і про епістемологічні новації, наративні експерименти й концептуальні пропозиції на ниві глобальної та постмодерністської доби.

«Перекладацька революція» 2000-х рр. внесла в культурний простір української соціогуманітаристики загалом й історієписання зокрема величезну й строкату хвилю новацій і пропозицій практично на будь-який колір і смак. Однак значна частина цього масиву перекладних книг була пов'язана з російськомовною продукцією, котра справляла неоднозначний, а часто-густо й негативний вплив на український культурний простір. До того ж у західних академічних світах новітні концептуалізації, дослідницькі стратегії й інструменти послідовно переживали, засвоювали й апробовували кілька поколінь інтелектуалів. Чималий часовий відтинок, природно, сприяв виробленню критичності та обережності у сприйнятті багатьох нововведень як примхливих віянь культурної й інтелектуальної моди, частина з яких модифікувалася, коригувалася, адаптувалася, видозмінювалася відповідно до певних наукових практик і запитів.

Натомість український історик опинився в ситуації спресованого в часі сполучення численних викликів, проблем, можливостей і перспектив. Причому до останніх своєрідно додалися нагальні потреби дерадянізації й декомунізації українського суспільства та пострадянського транзиту України як держави, котрі неминуче наближали до питання про дерусифікацію національного простору.

За таких культурних, інтелектуальних, політичних передумов гостро постали проблеми співвідношення та взаємодії національної та транснаціональної / глобальної, української й мультикультурної історії, дослідницьких інструментів, запозичених з анналів класичної та некласичної науки. Крім того, вони перепліталися з постмодерністськими новаціями й пропозиціями на ниві наративної філософії історії, котрі набули неабиякої гостроти.

Варто підкреслити, що це була доба революційних «гойдалок», себто переходу суспільства від стану відносного спокою до масштабних сплесків політичної активності 2004 та 2013—2014 рр. Ці метаморфози справили значний вплив на інституціональне буття установи, коли історія раптово «вдиралася» до академічного життя. Інколи це ставалося навіть у прямому сенсі, коли кулі залітали до вікон Інституту на вулиці Михайла Грушевського під час подій Революції гідності. Зрештою, ідеться не тільки про вагомі зрушення національної свідомості й питання порахунків із радянською спадщиною, а й про масштабні інституціональні проблеми та зміну горизонту концептуальних пропозицій і дослідницьких стратегій для всього цеху академічних істориків.

Протягом 2000-х рр. в Інституті була розбудована своєрідна мережа фахових збірників і серійних, точніше неперіодичних, видань, які зайняли найрізноманітніші сегменти історичного та соціогуманітарного знання. У дисциплінарних розрізах вони локалізувалися від інтелектуальної, культурної та соціальної історії до регіоналістики й урбаністики. Водночас постали видання, у котрих системно студіювалися окремі періоди й епохи національної історії від доби медієвістики та ранньої новістики до студій з імперської історії, тоталітаризму й посттоталітарної доби [33].

Зауважимо, що розширення фахово-дисциплінарної палітри мережі видань Інституту створило цілу низку свого роду експериментальних майданчиків не тільки для академічних учених, а й для широкого кола науковців із вищих навчальних закладів. Ці періодичні й серійні видання почасти дозволяли компенсувати проблеми й складнощі, пов'язані з апробацією новітніх дослідницьких стратегій і концептуалізацій упродовж 2000-х рр. Певна річ, вони не були ідеальними, як і будь-яке видання, мали свої очевидні переваги й недоліки. Проте ця мережа видань відіграла важливу роль як в інституціональній історії, так і у формуванні пізнавальних тенденцій української науки перших двох десятиліть нового століття.

І, звісно, одне з найважливіших призначень Інституту полягало в підготовці новітньої версії великого українського історичного наративу. Дискусії щодо його можливої конструкції тривали протягом 2000-х рр., зокрема перейшли у формат публічної полеміки на сторінках «Українського історичного журналу» (від 2012 р.). Відгомін цих дискусій у певному вигляді побутує і до сьогодні.

Революція 2013—2014 рр. і початок російсько-української війни відтермінували, але не перервали цей процес, зокрема дискусію про національний історичний гранд-наратив. Війна відобразила перехід до кризової чи критичної стадії пострадянського транзиту, коли Україна й українці остаточно полишили російську орбіту. У певному розумінні гібридна війна стала своєрідним прологом до за-

вершення пострадянської доби, ба навіть однією зі знакових тенденцій у царині нового переформатування світового устрою.

Повною мірою цей процес розгорнувся від 2022 р. Пострадянська епоха історії остаточно добігла свого кінця, а неоімперський проєкт Москви перейшов у новітню, відкриту фазу. Проміжок від 2014 р. став найскладнішим періодом в історії Інституту за доби незалежності України.

Війна вдерлася до інституціонального життя в усіх можливих вимірах і проявах, навіть у світовідчуваннях істориків [34]. У метафоричному сенсі війна заповнила весь простір нашого буття, хоч інколи ззовні незримо, а насправді наскрізь увійшла в нашу свідомість, ментальні настанови й психічні реакції. Приміром, 24 травня 2026 р. під час чергової російської ракетно-дронової атаки на Київ зазнало значних пошкоджень приміщення Інституту.

Сучасна війна позначилася на персональних історіях науковців: хтось змушений був виїхати за кордон, хтось боронить нашу країну зі зброєю в руках, хтось змінив фахову спеціалізацію і вивчає як давню, так і недавню та сучасну воєнну й політичну історію, безпосередньо пов'язану з неоімперським російським проєктом.

У багатьох аспектах російсько-українська війна продемонструвала тотальну кризу й численні розломи глобальної сучасності [35]. Проте війна згенерувала новітні виклики, кинуті українській соціогуманітаристиці, зокрема пов'язані зі зміною низки пріоритетів, концептуалізацій і дослідницьких стратегій. Так, студії з воєнної, тоталітарної та імперської історії поступово стають провідними напрямами досліджень як на ближчу, так і на середньотривалу та довготривалу перспективу. Ідеться не тільки про переосмислення світових, регіональних, національно-визвольних воєн, а й новітніх форм війни, як-от оновлена проксі-війна, сіра війна чи необмежена війна.

Ці форми розмивають звичну демаркацію між мирним і воєнним станом суспільства. Вони нав'язують компаративні запити до т. зв. моделі гібридної війни, котрі іноді однобічно пов'язують із «доктриною Герасимова». Насправді ця доктрина є запозиченням і поверховим переробленням західних ідей воєнного мистецтва, актуалізованих після трагедії 9/11, які були вбрані в показні російські шати. Вочевидь, історичні виміри сучасної війни потребують вивчення на міждисциплінарному рівні із залученням фахівців усього спектра української соціогуманітаристики.

Важливим кроком у цьому напрямі стало створення в Інституті відділу воєнно-історичних досліджень, який очолює член-кореспондент Національної академії наук України Олександр Лисенко [36, с. 15—16]. Протягом короткого часу з'явилися як ґрунтовні монографічні дослідження членкині-кореспондентки Національної академії наук України Лариси Якубової [37] та Володимира Головка [38], так і чимало колективних праць. Доречно відзначити цілу серію із 29 історичних студій «Сучасна російсько-українська війна у координатах історії» (2023—2024 рр.), розміщених в електронній бібліотеці установи [39].

Утім, дуже важливим завданням є збереження та продовження фундаментальних проєктів Інституту, зокрема новітньої версії великого національного історичного наративу. Упродовж 2021—2024 рр. у видавництві «Академперіодика» було

видано сім книг «Україна. Нариси історії». У цьому семитомнику подано новітній виклад нашої минувшини від праісторичних часів до 2019 р. у світлі сучасного історичного та соціогуманітарного знання [40].

Навіть більше, цей проєкт сформував культурні, інтелектуальні, світоглядні орієнтири й пізнавальні настанови сучасного історієписання, насамперед певні способи осягнення та репрезентації історії України у вигляді актуального й фундаментального горизонту концептуалізацій. З-поміж них ціла низка оригінальних і цікавих пропозицій, зокрема представлення цивілізаційної конфронтації як найважливішої та системної передумови поліфронтирної конфігурації доби середньовіччя та ранньомодерних часів в історії України.

Ще однією новацією згаданих «Нарисів» є ідея взаємодоповнюваних концептів «довгих» XIX і XX століть — імперської й тоталітарної епох, а також концепція посттоталітарного транзиту. Ця концептуалізація пояснює чергування революційних скоків і післяреволюційних криз у сучасній історії України.

Попри дуже складні організаційні обставини й обмежені фінансові можливості воєнної доби, продовжується реалізація іншого фундаментального проєкту, відомого як «Енциклопедія історії України». 2025 року в межах цього проєкту була видана друга книга додаткового тому [41].

Важливу роль у функціонуванні Інституту відіграє цифрова й мережева складова — сайт установи (http://history.org.ua). Цей ресурс функціонує вже майже 20 років. На сьогодні сайт Інституту з великою електронною бібліотекою (більшість праць співробітників викладено у вільному доступі) є одним із найбільших ресурсів з історії України у всесвітній мережі. Про його затребуваність промовисто свідчить статистика: лише протягом 2024 р. зафіксовано понад 8 млн звернень, зокрема 1,6 млн — з унікальних IP-адрес, а щодоби — 22,8 тис. сеансів роботи із сайтом [42].

Утім, воєнна сучасність невідворотно й безжально задає свої ритми й на інституціональному полі. У широкому сенсі варто говорити про загальний суспільний тренд на стиснення та скорочення наукової, культурної й соціогуманітарної сфери, пов'язаний як зі складними обставинами повсякдення, так і зі значними переміщеннями українців у світі. Сьогодні мільйони наших громадян перебувають поза межами України. Отже, йдеться про критичне скорочення фінансових, матеріальних і, найголовніше, людських ресурсів.

Вочевидь, не можна ігнорувати й назрівання кризи поколінь учених, передусім гострі потреби нагальної ротації молодими дослідниками наявних генерацій сучасних істориків та учених-гуманітаріїв. До них доєднуються виклики щодо реформування структури Інституту та мережі інститутських видань, на яку впливають загальні трансформації наукової, освітньої та соціогуманітарної сфери в межах усієї України. Певна річ, це лише кілька найгостріших і найголовніших викликів і проблем, з якими установа наближається до свого 90-річного інституційного ювілею.

Утім, висліди інституціональної історії однозначно доводять потребу в історичних установах універсального спрямування, котрі охоплюють майже весь хронологічний діапазон і значну частину фахово-дисциплінарної палітри історичної науки. Нині у країнах Центральної та Східної Європи успішно функціонує ціла низка ака-

демічних історичних інститутів, як-от: Інститут історії імені Тадешуа Мантейфеля Польської академії наук (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffela Polskiej Akademii Nauk), Інститут історії Академії наук Чеської Республіки (Historický ústav Akademie věd České republiky), Інститут історичних досліджень Болгарської академії наук (Институт за исторически изследвания Българска академия на науките), Історичний інститут Словацької Академії наук (Historický ústav Slovenskej akadémie vied) та ін.

Насамкінець відзначимо, що на сьогодні, попри дуже складні чинники, системні передумови й деструктивні обставини, Інститут історії України Національної академії наук України відіграє лідерську роль в історичній науці нашої країни. Провідні позиції установа посідає завдяки своєму інтелектуальному внеску, опублікованим працям, висунутим та апробованим концептуалізаціям.

Зрештою, наша інституціональна історія, креативний потенціал академічних учених яскраво демонструють здатність до переформатування та оновлення в найскладніші, найбуремніші періоди новітньої історії України. Саме в цьому вбачаємо запоруку нашої успішної інституціональної прийдешності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Veber, M. Sotsiolohiia. Zahalnoistorychni analizy. Polityka. Kyiv, 1998 [in Ukrainian].
[Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова і ком. О. Погорілого. Київ, 1998. 534 с.].
2. Boychuk, G.W. "Studying Public Policy": Historical Institutionalism and the Comparative Method. *Canadian Journal of Political Science = Revue canadienne de science politique*. 2016. 49(4): 743-761. DOI: https://doi.org/10.1017/S0008423916001220.
3. Dyer, T. Institutional Research and Institutional History. *Research in Higher Education*. 1978. 8(3): 283-286.
4. Nort, D. Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky. Kyiv, 2000 [in Ukrainian].
[Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. Київ, 2000. 198 с.].
5. Kohlstedt, S.G. Institutional History. *Osiris*. 1985. 1: 17-36.
6. Patske, U., Shafoval, M. & Yaremko, R. (Comps). Universitas Libera Ucrainensis: 1921—2011. Munich, 2011 [in Ukrainian and German].
[Universitas Libera Ucrainensis: 1921—2011 / Упоряд. У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко. Мюнхен: УВУ, 2011. 828 с.].
7. Pritsak, O. Harvardskyi Tsentr Ukrainskykh Studii i shkola Hrushevskoho (veresen 1972). *Pritsak, O. Chomu katedry ukrainoznavstva v Harvardi? Vybir statei na temy nashoi kulturnoi polityky (1967—1973).* Cambridge; New York, 1973. 91-107.
[Пріцак О. Гарвардський Центр Українських Студій і школа Грушевського (вересень 1972). *Пріцак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967—1973).* Кембридж; Нью-Йорк, 1973. С. 91—107].
8. Smolii, V.A. (Ed.), Rublov, O.S. & Yurkova, O.V. (Comps.). Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Dokumenty i materialy. 1936—1991: U 2 kn. Kn. 1. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
[Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936—1991: У 2 кн. / Відп. ред. В.А. Смолій; упоряд. О.С. Рубльов, О.В. Юркова. Кн. 1. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 630 с.].

9. Braembussche, A.A. van den. Historical Explanation and Comparative Method: Towards a Theory of the History of Society. *History and Theory*. 1989. 28(1): 1-24. DOI: https://doi.org/10.2307/2505267.
10. Korduba, M. V oboroni istorychnoi pravdy. *Dyskusiia 1930—1940-kh rokiv pro pokhodzhennia ukrainskoi natsii*. Lviv, 2023. 147-161 [in Ukrainian].
[Кордуба М. В обороні історичної правди. *Дискусія 1930—1940-х років про походження української нації* / Наук. ред. і авт. передмови Ф. Сисин; упоряд. Л. Білорус, О. Дмитерко. Львів, 2023. С. 147—161].
11. Yas, O. "Na choli respublikanskoi nauky...". Instytut istorii Ukrainy (1936—1986): Narysy z instytutsionalnoi ta intelektualnoi istorii (Do 80-richchia ustanovy). Kyiv, 2016. DOI: https://doi.org/10.15407/book13-11247 [in Ukrainian].
[Ясь О. «На чолі республіканської науки...». Інститут історії України (1936—1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи) / Вступне слово та наук. ред. В. Смолія. Київ: Ін-т історії України, 2016. 542 с. doi: https://doi.org/10.15407/book13-11247].
12. Onyschenko, O.S. (Ed.). Kuchmarenko, V.A., Papakina, T.P., Strelska, L.I., Yaremenko, L.M., Starovoit, S.V., Varava, T.V. & Luhovskyi, O.H. (Comps.) Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1938—1941): Dokumenty i materialy. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Історія Національної академії наук України (1938—1941): Документи і матеріали / Відп. ред. О.С. Онищенко; упоряд. В.А. Кучмаренко, Т.П. Папакіна, Л.І. Стрельська, Л.М. Яременко, С.В. Старовойт, Т.В. Варава, О.Г. Луговський. Київ, 2003. 920 с.].
13. Istoriia Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. Z nahody 75-richchia yoho zasnuvannia 1873—1948. New York; Munich, 1949 [in Ukrainian].
[Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування 1873—1948. Нью-Йорк; Мюнхен: НТШ, 1949. 51 с.].
14. Komarenko, N.V. Do pytannia pro henezys Instytutu istorii AN URSR. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1972. 5: 154-156 [in Ukrainian].
[Комаренко Н.В. До питання про генезис Інституту історії АН УРСР. *Український історичний журнал*. 1972. № 5. С. 154—156].
15. Rublov, O.S. Malovidomi storinky biohrafii ukrainskoho istoryka [M.I. Marchenko]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1996. 1: 106-118 [in Ukrainian].
[Рубльов О.С. Маловідомі сторінки біографії українського історика [М.І. Марченко]. *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 106—118].
16. Pelenski, J. Soviet Ukrainian Historiography after World War II. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1964. 12 (3): 375-418.
17. Petrovskyi, M.N. Instytut istorii Ukrainy Akademii nauk URSR (spetsialno dlia "Ukrainskoho slova" y "Ukrainskoho zhytti"). *Ukrainske slovo (Vinnipeh)*. 1945. 11 lypnia. 28: 6 [in Ukrainian].
[Петровський М.Н. Інститут історії України Академії наук УРСР (спеціально для «Українського слова» й «Українського життя»). *Українське слово (Вінніпег)*. 1945. 11 липня. № 28. С. 6.].
18. Kasimenko, A.K. (Ed.). Istoriya Ukrainy. T. 1. Kyiv, 1950 [in Russian].
[История Украины / Под ред. А.К. Касименко. [Издательский макет]. Т. 1. Киев: Издательство АН УССР, 1950. 588 с.].
19. Smolii, V.A. (Ed.), Rublov, O.S. (Comp.). Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: Dokumenty i materialy. 1936—1991: U 2 kn. Kn. 2. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Інститут історії України Національної академії наук України: Документи і матеріали. 1936—1991: У 2 кн. / Відп. ред. В.А. Смолій; упоряд. О.С. Рубльов. Кн. 2. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2021. 773 с.].

20. Tillet, L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest. *Slavic Review.* 1975. 34(4): 752-768. DOI: https://doi.org/10.2307/2495726.
21. Smolii, V. (Ed.), Boriak, H., Donik, O. & Yas, O. (Comps.). Comprehending the Past: Soviet Visions, Post-Soviet Revisions and Modern Concepts in "Ukrainian Historical Journal" (1957—2017). Kyiv, 2020. 356 p. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.423.356.
22. Persha konferentsiia molodykh naukovtsiv NTSh. *Svoboda*. 1959. 2 chervnia. 104: 3 [in Ukrainian].
[Перша конференція молодих науковців НТШ. *Свобода*. 1959. 2 червня. № 104. С. 3].
23. Myhul, I. Ukrainska radianska istoriohrafiia pro ukrainsku revoliutsiiu ta 1920 roky. *Suchasnist*. 1984. 9: 67-74 [in Ukrainian].
[Мигул І. Українська радянська історіографія про українську революцію та 1920 роки. *Сучасність*. 1984. № 9. С. 67—74].
24. Lysiak-Rudnytskyi, I. Schodennyky. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Лисяк-Рудницький І. Щоденники / Гол. ред. Я. Грицак, Ф. Сисин. Київ, 2019. 696 с.].
25. Solchanyk, R. Politics and the National Question in the Post-Shelest Period. *Ukraine after Shelest* / B. Krawchenko (Ed.). Edmonton, 1983. 1-29.
26. "Zarubizhni vydannia pro Ukrainu" [1968—1975]. *Elektronna biblioteka Instytutu istorii Ukrainy NANU.* 25.04.2018. URL: https://resource.history.org.ua/item/0013777 [in Ukrainian].
[«Зарубіжні видання про Україну» [1968—1975]. *Електронна бібліотека Інституту історії України НАНУ.* 25.04.2018. URL: https://resource.history.org.ua/item/0013777 (дата звернення: 10.03.2026)].
27. Pritsak, O. Za kulisamy proholoshennia 1500-littia Kyieva. *Suchasnist*. 1981. 9: 46-54 [in Ukrainian].
[Пріцак О. За кулісами проголошення 1500-ліття Києва. *Сучасність*. 1981. № 9. С. 46—54].
28. Haran, O. Istoriia i polityka — tse ne dva na dva (rozmovliav V. Semkiv). *Zbruč*. 29.12.2021. URL: https://zbruc.eu/node/109626 [in Ukrainian].
[Гарань О. Історія і політика — це не два на два (розмовляв В. Семків). *Zbruč*. 29.12.2021. URL: https://zbruc.eu/node/109626 (дата звернення: 12.04.2026)].
29. Kulchytskyi, S. Zi spotvorenoho u normalnyi svit. Rozdumy spivrobitnyka Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy naperedodni svoho 90-richchia. Kyiv, 2026 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. Зі спотвореного у нормальний світ. Роздуми співробітника Інституту історії України НАН України напередодні свого 90-річчя. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2026. 57 с.].
30. Santsevych, A.V. Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy: Istoriohrafichnyi narys (Do 60-richchia ustanovy). Kyiv, 1998 [in Ukrainian].
[Санцевич А.В. Інститут історії України Національної Академії наук України: Історіографічний нарис (До 60-річчя установи) / Відп. ред. В.Г. Сарбей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1998. 130 с.].
31. Kolesnyk, I. Instytut istorii Ukrainy: Nove ukrainske vidrodzhennia. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Колесник І. Інститут історії України: Нове українське відродження / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 273 с.].
32. Smolii, V.A. & Boriak, H.V. "Entsyklopediia istorii Ukrainy" ta suchasna ukrainska entsyklopedystyka. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2014. 4: 4-16 [in Ukrainian].
[Смолій В.А, Боряк Г.В. «Енциклопедія історії України» та сучасна українська енциклопедистика. Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 4—16].

33. Periodychni ta seriini vydannia. *Elektronna biblioteka Instytutu istorii Ukrainy NANU.* URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21SRW=name&S21SRD=UP&S21REF=10&S21CNR=50&S21STN=1&S21FMT=j_brief&C21COM=S&2_S21P03=VTYP=&2_S21STR=J [in Ukrainian].
[Періодичні та серійні видання. *Електронна бібліотека Інституту історії України НАНУ*. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21SRW=name&S21SRD=UP&S21REF=10&S21CNR=50&S21STN=1&S21FMT=j_brief&C21COM=S&2_S21P03=VTYP=&2_S21STR=J].
34. Verstiuk, V. Dumky z pidvalu (Dumky ta refleksii voiennoi doby): Diariush istoryka. Kyiv, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/item/0016524 [in Ukrainian].
[Верстюк В. Думки з підвалу (Думки та рефлексії воєнної доби): Діаріуш історика / Вступ. слово Г. Боряка. Київ, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/item/0016524 (дата звернення: 21.03.2026)]
35. Smolii, V. Istoryk i viina. *Elektronna biblioteka Instytutu istorii Ukrainy NANU.* 23.03.2022. URL: http://resource.history.org.ua/item/0016388 [in Ukrainian].
[Смолій В. Історик і війна. *Електронна бібліотека Інституту історії України НАНУ.* 23.03.2022. URL: http://resource.history.org.ua/item/0016388 (дата звернення: 15.03.2026)].
36. "Na zori novitnoi istorychnoi doby...". Interviu holovnoho redaktora "Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu" akademika NAN Ukrainy V. Smoliia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2024. 6: 5-19 [in Ukrainian].
[«На зорі новітньої історичної доби...». Інтерв'ю головного редактора «Українського історичного журналу» академіка НАН України В. Смолія. *Український історичний журнал.* 2024. № 6. С. 5—19].
37. Yakubova, L.D. Rashyzm: Zvir z bezodni. Kyiv, 2023. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.484.318 [in Ukrainian].
[Якубова Л.Д. Рашизм: Звір з безодні. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.484.318].
38. Holovko, V. Vtorhnennia. 2022. Shyrokomasshtabna ahresiia Rosii proty Ukrainy. Kyiv, 2023. DOI: https://doi.org/10.15407/book6-0017873 [in Ukrainian].
[Головко В. Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2023. 602 с. DOI: https://doi.org/10.15407/book6-0017873].
39. "Suchasna rosiisko-ukrainska viina u koordynatakh istorii". (2023—2024 rr.) *Elektronna biblioteka Instytutu istorii Ukrainy NANU.* URL: https://resource.history.org.ua/item/0017739 [in Ukrainian].
[«Сучасна російсько-українська війна у координатах історії». (2023—2024 рр.) *Електронна бібліотека Інституту історії України НАНУ.* URL: https://resource.history.org.ua/item/0017739].
40. Ukraina. Narysy istorii. Kyiv, 2021—2024. URL: https://akademperiodyka.org.ua/uk/category/books/history_essays [in Ukrainian].
[Україна. Нариси історії. Київ: Академперіодика, 2021—2024. URL: https://akademperiodyka.org.ua/uk/category/books/history_essays].
41. Smolii, V.A. (Ed.). Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom. Kn. 2. Kyiv, 2025. URL: https://resource.history.org.ua/item/0019187 [in Ukrainian].
[Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (голова). Київ: Академперіодика, 2025. 872 с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0019187].

42. Report for history.org.ua: General Statistics. 15.12.2024. URL: http://history.org.ua/report/2024/Statistics (дата звернення: 15.04.2026).

Надійшла / Received 02.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Valerii SMOLII
Academician of the NAS of Ukraine,
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Director of the Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
smolii.valerii@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-7656-5505
Oleksii YAS
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Leading Research Fellow,
Department of Ukrainian Historiography,
Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
alexyas@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5816-2876

THE HISTORY OF THE INSTITUTE IN THE LIGHT OF STRATEGIES AND CONCEPTUALIZATIONS IN CONTEMPORARY SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

(On the 90th Anniversary of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine)

The purpose of this article is to outline the major milestones and periods in the history of the Institute as a unique institutional structure, whose development and operation were closely linked to the political system, the sociocultural environment, cultural patterns, and scientific conceptualizations of the Soviet and post-Soviet eras. **The methodology** is based on an interdisciplinary combination of neo-institutionalist strategies, primarily historical institutionalism, typology, and comparative studies. **Scientific novelty.** This article analyses various versions of the institutional genealogy of the Institute of History of Ukraine. It outlines the typological features of the Institute in the context of Soviet and post-Soviet scholarship, particularly institutional and intellectual history. The destructive effects of Sovietization on the Institute's functioning are demonstrated. The process of marginalizing the coverage of Ukrainian history within the Soviet grand narrative is examined. The role of revisionist historians and their attempts to expand and modify the boundaries of the representation of Ukraine's past in Soviet historiography is noted. It is emphasized that the institutional transformations of the post-Soviet era produced both numerous challenges and opportunities. It has been noted that post-Soviet institutional renewal made it possible to form an adequate structure of the Institute, covering almost all eras of Ukrainian history. It is emphasized that during the 1990s, a return to the free scholarly circulation of the classical heritage of national historiography unfolded. It is noted that during the 2000s, the challenges caused by the prolonged Soviet isolation of Ukrainian scholars from non-classical and post-non-classical epistemological models became fully apparent. The range of challenges and problems facing the Institute, both in the realm of institutional existence and in the sphere of scholarly conceptualization during the current Russian-Ukrainian war, is outlined. **Conclusions.** It has been noted that the institutional history of the Soviet era was largely shaped by the prevailing political climate and the widespread ideologization of science. It is demonstrated that Soviet influences on the functioning of the Institute are evident

not only in the form of repression, administrative purges, and a command-and-control management style, but also in a prolonged and deliberate break with non-classical transformations in science. It has been established that the non-classical model of science was perceived only sporadically and in a distorted form within the broader field of Ukrainian social sciences and humanities during the Soviet era. The argument is made that this has resulted in an extremely complex and heterogeneous contemporary landscape of challenges, problems, and contradictions. It is shown that the current Russian-Ukrainian war outlined yet another specific dimension of challenges and problems facing the Institute in both the medium and long term.

***Keywords**: Institute of History of Ukraine, institutional history, history of science, soviet heritage, non-classical and post-non-classical models of science, historical institutionalism, comparative method.*

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.190
УДК 94(477)"1985/1991":001.32:329

Олексій ГАРАНЬ
доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)
haranov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5526-3006

«ПЕРЕБУДОВА» В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ АН УРСР: СПОГАДИ «НЕФОРМАЛА» ІЗ «СЕКТОРА ПРОБЛЕМ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ»

Мета. «Перебудова» 1985—1991 рр. в Інституті історії АН УРСР розкривається у низці узагальнювальних праць та оглядів роботи Інституту, а безпосередньо цій темі присвячено праці І. Колесник. Насамперед аналізуються процеси, що відбувалися на поверхні або ж «вгорі»: у роботі керівництва Академії наук, Інституту історії, керівників відділів. За кадром лишається нурт «знизу», людські почуття, дії, переоцінка власного досвіду. Окресленню, бодай частковому, цих аспектів присвячена дана розвідка, побудована на спогадах учасника «неформального руху» (нових організацій поза контролем КПРС), молодого дослідника, який працював в Інституті саме в 1985—1991 рр. у «секторі проблем ідеологічної боротьби» (очолюваного заступником директора І. Хворостяним), що був частиною відділу зарубіжної історіографії. **Базою дослідження** є власний досвід автора, нотатки й документи нових організацій, самвидав, спогади учасників подій. Оцінки автора самокритичні, але неминуче суб'єктивні. **Основні результати.** «Перебудова» в Інституті історії реалізовувалася і залежала значною мірою від самих співробітників, їх професійного, ідеологічного та морального вибору, поступової переоцінки історії та політики. Вони, часом несподівано, розкривали себе у критичних ситуаціях; в оцінці їх дій необхідна відмова від чорно-білого тлумачення. До Народного Руху вступила третина співробітників; колектив висунув демократа В. Черняка під

Цитування: Гарань О. «Перебудова» в Інституті історії АН УРСР: спогади «неформала» із «сектора проблем ідеологічної боротьби». *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 190—207. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.190

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

час перших «напіввільних» виборів 1989 р. Керівництво Інституту не блокувало ці процеси, а І. Хворостяний їх підтримував. За його ініціативою в 1988 р. з'явилися перші, нині незаслужено призабуті, препринти — розмножені на ротапринті машинописи статей, уже з обережними оновленнями, але все ще з радянськими штампами. Серед маловідомих сторінок також створення «Народної спілки сприяння перебудові». **Перспективи досліджень.** Історики-свідки цих подій мають докластися до їх висвітлення, до живої, усної історії. Такими джерелами зможуть користатися молодші дослідники періоду «перебудови» та його історіографії.

***Ключові слова**: «перебудова», Інститут історії Академії наук Української РСР, ідеологічна боротьба, буржуазні українознавці, неформальні об'єднання, Рух.*

Термін «перебудова» в СРСР має багато тлумачень. У цій публікації він вживається в широкому сенсі — як сукупність реформ у СРСР 1985—1991 рр., що призвела до кардинальних змін в усіх сферах, зокрема і в історичній науці [1, с. 13].

«Перебудова» 1985—1991 рр. в Інституті історії АН УРСР (далі — Інститут) розкривається у низці узагальнювальних праць та оглядів функціонування установи [2—6], а безпосередньо цій темі присвячено праці І. Колесник [1; 7] [1]. Насамперед проаналізовано процеси, які відбувалися на поверхні або ж «вгорі»: у роботі керівництва Академії наук (далі — АН), Інституту, керівників відділів, домінують переліки постанов, імен, видань. За кадром лишається нурт «знизу», серед молодшого й середнього ешелону, людські почуття, дії, переоцінка власного досвіду. Тож окресленню, бодай частковому, саме цих аспектів і присвячені дані спогади. Автор уже робив таку спробу в науково-популярному виданні [8, розділ III]. Нинішня публікація є уточненою та доповненою, має відповідний апарат, її оприлюднення в провідному історичному часописі матиме свою унікальну авдиторію науковців і працівників освіти.

У квітні 1985 р. генеральним секретарем ЦК КПРС обрали М. Горбачова. Мене ж тоді доля привела до Інституту історії, де я «прожив перебудову» як молодший науковий, згодом — науковий співробітник та учасник «неформального руху» (організацій, утворених поза контролем компартії), за що й отримав прізвисько «Льошка-неформал» (оцінки автора — самокритичні, але неминуче суб'єктивні). Мій прихід до Інституту був парадоксально пов'язаний із потугами останніх керівників СРСР виграти ідеологічну боротьбу із Заходом.

У 1984 р. я закінчив аспірантуру на кафедрі міжнародних відносин Київського держуніверситету ім. Т.Г. Шевченка, ще майже рік правив текст дисертації, але що ж далі? Місць на кафедрі, як і в невеличкому МЗС України, було обмаль. Допоміг випадок. Доробляв дисертацію в бібліотеці Інституту наукової інформації із суспільних наук АН СРСР («ИНИОН») у Москві, де було велике спецсховище («спецхран»), куди потрапити можна було лише маючи запит від свого університету. В Україні закордонної літератури, особливо суспільної, було обмаль. Тож написання якісної дисертації з міжнародних відносин без використання московських фондів було неможливим.

---

[1] Окрема подяка Г. Боряку та О. Ясю за допомогу в підготовці цієї публікації.

Уже збирався на поїзд до Києва і раптом перед самим закриттям бібліотеки зустрів Василя Миколайовича Ткаченка, який колись викладав у мене в університеті. Саме на його лекціях ми вперше почули про «об'єктивні суперечності» між «братніми соціалістичними країнами». Тоді навіть казати таке було ледь не революційним підходом. Ткаченко ж про це оповідав із посиланнями на теоретичну марксистську й академічну радянську літературу, підштовхуючи студентів до роздумів.

Сказав Ткаченкові, що шукаю роботу. А це був саме той період, коли Москва вимагала дієвої «контрпропаганди» проти «імперіалістів». От Василь Миколайович і порадив: «В Інституті історії Академії наук є цікавий заступник директора — Ігор Михайлович Хворостяний, який створює "сектор проблем ідеологічної боротьби". Потрібні люди зі знанням іноземних мов». Я вважав, що ідеологічна боротьба з капіталізмом справді загострюється і варто бути «на передовій»: «Як і в аспірантурі, читатиму західну літературу, знаходитиму, за що критикувати, робитиму корисну справу».

Праці «буржуазних авторів» про Україну, а тим паче «українських націоналістів», перебували у «спецхранах». А ще про них можна було прочитати в радянській пропагандистській літературі (цікаво, що в московських бібліотеках низка історичних праць М. Грушевського була у відкритому доступі). Та навіть це давало поживу для роздумів. А для «критики» треба ж було читати ще й оригінали.

Тоді в назві Інституту навіть слова «Україна» не було (прибрали в 1953 р. і повернули лише 21 листопада 1990 р., якраз після вилучення з Конституції УРСР статті про «керівну роль КПРС» та II зборів Руху, що закріпили курс на незалежність). Усі спілкувалися російською, а українською — хіба що у відділі історії феодалізму, де вивчали добу козаччини [2]. Тож аспірант відділу «історії дружби народів» Дмитро Табачник (згодом одіозний віцепрем'єр і міністр освіти у В. Януковича), ідучи до курилки повз цей відділ, казав: «Цвірінькають цією українською».

Сектор І. Хворостяного, створений у 1994 р., був частиною більшого відділу зарубіжної історіографії та історичних зв'язків України із зарубіжними країнами (навесні 1991 р. його перейменують у відділ зарубіжної україністики, а в 1992 р. — на відділ історіософії України під керівництвом В. Ткаченка). Очолював відділ Іван Сергійович Хміль, ветеран Другої світової війни, з достатньо ортодоксальними ідеологічними поглядами, але як керівник він був людяним і ліберальним у спілкуванні. Моя відповідальність — «буржуазні фальсифікації становища робітничого класу в Україні». Зараз, згадуючи це (а мав уже 26 років, майже кандидат наук), думаю: «Яким йолопом я був!». Але взявся. Наївність і віра в комуністичні ідеї.

На методологічних семінарах для молодих вчених в Інституті було нуднувато, але колеги казали про двох метрів, завжди цікавих — Станіслава Владиславовича

[2] Є цікава оцінка, хоча можливо й дещо перебільшена, щодо мови спілкування в Інституті в 1970—1980-х рр. в інтерв'ю історика Я. Дзири, котре він дав напівпідпільно канадському досліднику С. Величенку восени 1988 р.: «То казка. То реклама. Там ніхто не розмовляє [українською], ніхто не пише, жодна людина. Крім Федора Павловича Шевченка, може так ще Смолія. Я так його ближче не знаю. А так тих старших, що за моїх часів були співробітниками — жодна людина і не розмовляє, і не пише українською мовою» [9, с. 9].

Кульчицького (відомого історика-економіста й демографа) та Віктора Савовича Коваля, який досить нестандартно писав про Другу світову. Він, наприклад, вважав, що відкриття Вашингтоном і Лондоном фронту в Північній Африці, а не у Франції, не було пов'язане з очікуванням взаємовиснаження СРСР та Німеччини, а це суперечило традиційній радянській історіографії [10]. У його книзі «Барбаросса» (друге видання 1982 р.) описувався механізм творення тоталітаризму й геноциду євреїв — теми, які в СРСР насправді не любили порушувати [11]. Тож докторську дисертацію так і не захистив. У відділі «історії Великої Вітчизняної війни» В. Коваль відчував тиск[3], тому перейшов до відділу І. Хміля, де, попри завдання «критики буржуазної історіографії», атмосфера була ліберальнішою: співробітники читали цю літературу й обговорювали її на засіданнях відділу та між собою.

Книжки Коваля розкуповували, на відміну від продукції про «керівну роль компартії» і «віковічну дружбу народів». Віктор Савович доводив, що історія не може бути нецікавою, учив розбивати текст на параграфи, підпараграфи (аби сконцентруватися на невеличкому сюжеті, думці), робити підзаголовочки, аби інтригувати читача. Я потім неодноразово використовував цю науку.

Першою у «спецхрані» я прочитав монографію Джеймса Мейса [12]. Історія України не викладалася як окремий предмет у школі чи на «міжнародних відносинах» в університеті. Тож про «українізацію» я дізнавався від Мейса. Якось колега запитав, куди йду в «неприсутній» день («присутньою» була друга половина дня у вівторок і четвер), а я ляпнув, що «на зустріч із прекрасним»[4].

Ксероксів, комп'ютерів не було, тому всі записи робив від руки, а коли не міг відірватися і лишався працювати під час обіду один у «спецхрані», мене закривали на ключ. Та коли дійшов до 1933 р., не зміг далі читати: таким страшним ударом стала правда про Голодомор. Працюючи надалі у «спецхрані», зрозумів: критикувати «буржуазні фальсифікації» не зможу. Мені, наївному, здавалося, що можна досліджувати міжнародні відносини періоду козаччини. На початку 1986 р. порадився з Валерієм Смолієм (який у грудні 1985 р. захистив докторську дисертацію з цього періоду). Смолій мене відмовив, бо зрозуміло, що й там я зіткнувся б із радянською фальсифікацією. Що ж робити?

26 квітня 1986 р. сталася Чорнобильська трагедія, наслідки якої замовчувалися керівництвом як у Москві, так і в Києві. І саме московська «Литературная газета» змогла 24 вересня 1986 р. опублікувати статтю відомого українського поета-комуніста Б. Олійника про відсутність повної правди щодо радіаційного

[3] Наприклад, були претензії до розділів, написаних В. Ковалем про міжнародне становище за часів війни до восьмого тому десятитомної історії УРСР. Згадувалося навіть про «політичні шкідливі оцінки у текстах В.С. Коваля» (Науковий архів Інституту історії України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1323. Арк. 11—12, 21 (Протоколи № 1—4 редколегії «Історії Української РСР». 11.03—17.10.1980 р.)) [6, с. 322—323].

[4] Згодом Мейс переїхав до України, мав честь працювати разом із ним на кафедрі політології Могилянки. Джеймс допомагав і мені, і багатьом іншим, і цілій редакції газети «День», де він також працював, у вичитуванні англомовних текстів. Пішов із життя у 52 роки, у нього були індіанські гени, на які алкоголь діяв шкідливо. Не всі, на жаль, це розуміли. Символічно, що у 2016 р. в Києві перейменували вулицю Колективізації на вулицю Джеймса Мейса.

забруднення. Я намагався додзвонитися до нього у Спілку письменників, один раз він взяв слухавку, але контактувати з незнайомою людиною не захотів, може побоювався провокації.

Зрештою написав листа Горбачову щодо радіаційного забруднення. Прийшла відповідь із Київського міського комітету КПУ із запрошенням на зустріч. Як тоді перелякалися батьки! Адже скарга до Кремля на брехливі партійні органи могла погано скінчитися. Та за день до мого візиту на центральному телебаченні показали документальний фільм про Чорнобиль. Йшлося і про те, що людям не сказали всієї правди. Тож у міськкомі відбувся «обмін думками» та й все.

У 1987 р. в Україні почали народжуватися об'єднання «зелених», а згодом інші «неформальні» об'єднання. Одним із перших був Український культурологічний клуб (далі — УКК). У серпні 1987 р. компартійні органи зобов'язали Інститут відрядити на публічне засідання клубу комсомольців, які мали «дати відсіч» УКК.

Ми прийшли, послухали виступи дисидентів Сергія Набоки, Євгена Сверстюка, Леоніда Мілявського про історію України, культуру, мову. Частково це викликало несприйняття. Але ж я встиг начитатися закордонних авторів, тому для мене їхні тези не були несподіванкою. Наш похід на засідання нічим не завершився: комсомольці Інституту не виступали ні там, ні після. Натомість 18 жовтня 1987 р. у «Вечірньому Києві» вийшла розгромна стаття журналіста О. Швеця «Театр тіней, або Хто стоїть за лаштунками так званого Українського культурологічного клубу».

Кожен день починався з черг у газетних кіосках: до московських «флагманів» підтягнулася «Літературна Україна» та деякі інші. А 19 лютого 1988 р. завідувач відділу «історії Великої Жовтневої соціалістичної революції» Юрій Гамрецький [5] у газеті «Радянська Україна», органі ЦК КПУ, надрукував нарис про В. Шахрая, одного з перших в Україні націонал-комуністів. Схожі статті про незаслужено замовчуваних революціонерів виходили десятками в Москві та Ленінграді. Але 13 березня газета «Советская Россия» [6] опублікувала лист сталіністки, вчительки хімії Ніни Андреєвої «Не можу поступатися принципами», який, зрештою, 5 квітня в газеті «Правда», органі ЦК КПРС, був названий «маніфестом антиперебудовчих сил». Та поки ситуація залишалася непевною, політбюро ЦК КПУ «перестрахувалося» і 30 березня ухвалило секретну (!) постанову, де статтю Гамрецького визнали «політично помилковою» [7]. В Інституті провели «закриті партзбори» — нас, комсомольців, не допустили. Гамрецькому оголосили догану. Лише одна людина утрималася при голосуванні — це була завідувачка спецхрану (!), кандидат наук Неля Герасименко. Згодом жартували, що Неля — «єдиний справжній чоловік» в Інституті.

---

[5] За словами Олексія Яся, «постать доволі колоритна й примітна». Зокрема, чекав на затвердження ВАК наукового ступеня доктора історичних наук майже шість років (1970—1976). Докторська дисертація «Ради робітничих депутатів України у 1917 році» [6, с. 268].

[6] Орган ЦК КПРС, Верховної Ради та Ради міністрів РРФСР.

[7] Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1848. Арк. 57—58 (фотокопію див. тут: URL: https://proletar-ukr.blogspot.com/2018/07/blog-post.html (дата звернення: 15.05.2025)).

5 червня 1988 р. екологи з об'єднання «Небайдужі» оголосили про несанкціоновану владою ходу на захист Голосіївського лісу: від самого лісу Хрещатиком до тодішньої «Арки дружби народів» над Дніпром. Мені було цікаво, як реагуватимуть і люди, і влада. Але був і острах. За місяць я мав поїхати до Франції. На той час я вже став кандидатом наук з міжнародних відносин, мав 29 років, але жодного разу не був за кордоном! А що як «настукають» у КДБ і викреслять зі списків на поїздку? Наважився піти. Ми пройшли центром міста, Хрещатиком, дійшли до парку. А там уже відбувся дозволений владою мітинг. Зокрема, Олександр Шейкін, майстер Дарницького вузла зв'язку, повідомив, що днем раніше, 4 червня, у газеті «Известия» з'явилося інтерв'ю академіка, соціологині Тетяни Заславської про потребу започаткувати «народні союзи на підтримку перебудови». Шейкін запропонував зробити це й у Києві. Я вирішив записатися, але після повернення з Франції. Не по-геройськи вийшло.

Натомість «виявив себе» в іншому епізоді. На XIX конференцію КПРС (червень 1988 р.) Горбачов уперше надав можливість висувати декілька кандидатів на одне місце. На відкриті партзбори в Інституті запросили й комсомольців. З Печерського райкому КПУ традиційно «спускається» одна кандидатура. Було лячно, але підняв руку: «Товариш Горбачов каже, що потрібні альтернативні вибори, а у нас їх немає». Уже не пригадаю, мабуть, проголосували за безальтернативного кандидата, але мені було не до того, бо сам злякався. Та І. Хворостяний, який попоїздив світом, мислив не прямолінійно, був відкритий до нових ідей і мене «прикривав» [8]. Я розумів: якби опинився в іншому відділі, наприклад, «історії дружби народів СРСР» на чолі з «ортодоксом» Ремом Симоненком, міг би попрощатися зі своєю роботою.

Повернувшись із Парижу, знайшов створену Шейкіним «Народну спілку сприяння перебудові» (спочатку використовувалася російськомовна назва — «Народний союз содействия перестройке», далі — НССП). Там були робітники, інженери, два викладачі Вищої школи міліції Олександр Зирянов і Олександр Ємець. Дехто на них косився з підозрою, а Ємець, своєю чергою, на занадто активного історика... Згодом до НССП приєдналися В. Крижанівський, майбутній народний депутат і перший посол України в Росії, А. Куликов, який став одним із батьків-засновників сучасної української телерадіожурналістики.

Ми не були радикалами — здебільшого російськомовні ліберали із загальнодемократичними гаслами. Хворостяний допоміг влаштувати зустріч НССП із Печерським райкомом КПУ, членом якого він був. За столом він сидів з боку «того табору», але було зрозуміло, що він з нами.

НССП шукала контактів із письменниками, аби брати участь у заснуванні народного руху. Іван Драч дивився на нас з Ємцем із підозрою. Натомість поет Вік-

[8] І. Колесник писала про третє покоління істориків, які народилися наприкінці 1940-х — на початку 1950-х рр. (Хворостяний народився в 1945 р., я, щоправда, у 1959 р.) і зазначала, що саме генерація 35—40-річних людей виявляла найбільшу соціальну активність у процесах «перебудови», бо вони формувалися під впливом відлиги, «шістдесятників», «розрядки», західної культури й молодіжної контркультури [7, с. 30—31, 34].

тор Терен порадив зустрітися із секретарем парткому Інституту літератури АН В'ячеславом Брюховецьким — «це свята людина!».

Перетнутися було неважко: Інститут літератури на третьому поверсі будівлі, що на Кірова, 4 (нині вул. Грушевського), а Інститут історії — на п'ятому. За секретаря парткому Брюховецького комуністи Інституту літератури активно долучилися до творення «Народного Руху України за перебудову». 30 січня 1989 р. в невеличкому залі Інституту літератури не було де яблуку впасти. Перший проєкт програми Руху зачитував друг Брюховецького Сергій Іванюк, який згодом став одним із тих, хто відновлював Києво-Могилянську академію, а потім був її ректором.

Коли ідея Руху вже носилася в повітрі, мій колега по Інституту історії Юрій Бауман порадив сходити від імені НССП до Мирослава Поповича в Інститут філософії АН. Так і відбулося наше знайомство. 18 березня 1989 р. Попович очолив Координаційну раду ініціативних груп Києва та області зі створення Народного Руху (я та інженер Станіслав Горбач теж увійшли від НССП до її складу) [13]. Головування комуніста Поповича прислужилося Рухові, адже його не можна було звинуватити в антикомунізмі[9].

Оскільки Спілка письменників (яка була, от іронія долі, навпроти ЦК КПУ) легітимізувала ідею Руху, швидко почали утворюватися його осередки. Третина (!) співробітників Інституту історії, який тоді був під щільним контролем ЦК КПУ та КДБ [4, с. 27], записалася до лав Руху. Багато співробітників швидко перейшли на українську — це було природно, бо походили з україномовних сімей, читали джерела українською, хоча домішки русизмів лишалися надовго. Говорити українською ставало «модним», ознакою інтелектуальності. Я теж зробив чергову спробу, обклався словниками, навіть здолав українською «Братів Карамазових» Ф. Достоєвського. На зустрічі з письменником В. Яворівським в українознавчому клубі «Спадщина» при Будинку вчених АН я поставив питання, перекладаючи подумки з російської. А Яворівський каже іронічно: «Ви, мабуть, з Інституту історії, це чутно з вашої мови». Тоді я ще спілкувався двома мовами. Остаточну крапку для себе поставив у Могилянці: якщо пропагуємо українську мову, треба нею спілкуватися всюди, а не тільки в межах аудиторії.

Під час створення Руху в Інституті історії люди розкривалися несподіваними вчинками. От, наприклад, до мене звернувся колега середнього віку, який завершував докторську: «Я не можу вступити до Руху, бо маю отримати квартиру від держави — боюся, що викинуть з черги. Але передай гроші до каси Руху, тільки нехай не знають, що це від мене». А в очах стояли сльози.

З нашого відділу до Руху записався мій досвідченіший колега Олександр Майборода, який згодом, у 1993—1994 рр., навіть очолював Раду національностей Руху (у 2006 р. став заступником директора Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ). Він чесно проаналізував джерела концептуальних помилок

[9] У 1996 р. для мене стала честю його згода офіційно опонувати на захисті моєї докторської дисертації про становлення політичної опозиції в Україні. Символічно, що в дискусії на захисті взяв участь і Юрій Бадзьо, відомий дисидент, ідеолог Демократичної партії України, заснованої в 1990 р.

істориків, зокрема і власних [14]. Це стосувалося і мене, бо з відкриттям «білих плям історії» (як тоді казали, хоча насправді це були страшні, чорні сторінки) настав час змінювати підходи.

Відбувалося це непросто. Моя перша публікація як співробітника Інституту являла собою односторінкові тези виступу на конференції молодих вчених 1986 р. під назвою «Неспроможність буржуазної концепції "модернізація — зростання націоналізму"»: зростає соціальна конкуренція між етнонаціональними групами — зростає і націоналізм, але цей процес не автоматичний. За твердження про «неспроможність» можна червоніти, і це мені потім довго пригадувала праворадикальна партія «Свобода». Невдовзі взявся за статтю про «критику буржуазних трактувань» відбудови промисловості України після 1945 р. Але у процесі роботи назва статті зазвучала нейтрально, у межах більш-менш виваженого діалогу [15].

Хворостяний, як заступник директора Інституту, шукав нові форми роботи. Він запропонував оперативно видавати на ротапринті машинописи до майбутніх статей (так звані препринти — preprints) (див. іл. 1).

Помилки виправляли ручкою. Хворостяний був головним редактором, а я — відповідальним секретарем редколегії. Перший із препринтів вийшов у 1987 р. під грифом «Для службового користування» в дусі жахливих радянських стереотипів. Ось матеріал «Центральна Рада. Зрада у Бресті» (відповідальність за назву несу я!). Про УПА написав В. Коваль теж із жахливими ідеологічними штампами. Але з'явилися абсолютно нові дані: «На час вигнання німецько-фашистських окупантів із Західної України УПА налічувала до 100 тис. чол., та стільки ж — бандерівське підпілля». Отже, це не були якісь «банди», а щонайменше форма громадянської війни. Тоді це було великим кроком уперед. Ще існувала така структура, як «Головліт» (цензура), та вона дозволила до друку ці цифри (насправді завищені).

Подальші препринти вже були відкритими з наскрізною нумерацією. До складу редколегії також увійшли В. Верстюк, В. Даниленко, В. Коваль, О. Майборода, О. Овсієнко, В. Смолій, Д. Табачник, І. Хміль. Літредактором була Віра Стехун з «УЖ». У 1988 р. це були спроби з використанням радянської «класової» термінології бодай описати такі складні явища як Центральна Рада (Д. Яневський, В. Устименко) та махновщина (В. Горак) [16]. В № 2 препринтів за 1988 р., зокрема, була й стаття члена редколегії аспіранта Табачника про сталінські репресії — це вже не було чимось проривним, бо вписувалося в офіційний дискурс Москви із засудження сталінізму. Табачник був, безумовно, ерудованим і талановитим, хоча цинізм майбутнього глави адміністрації президента Л. Кучми й міністра у В. Януковича зашкалював уже тоді [10].

На той момент я передплачував газети «Атмода» (Народний фронт Латвії), «Молодежь Эстонии» (ЦК комсомолу Естонії), «Советская Эстония» (ЦК КП Естонії). Там друкувалася критика радянської національної політики, висвітлювалася діяльність новостворених національних товариств.

[10] Про його неправомірний захист докторської за «сукупністю праць» у 1995 р. і мій вимушений відгук див. тут: [9, с. 104—105].

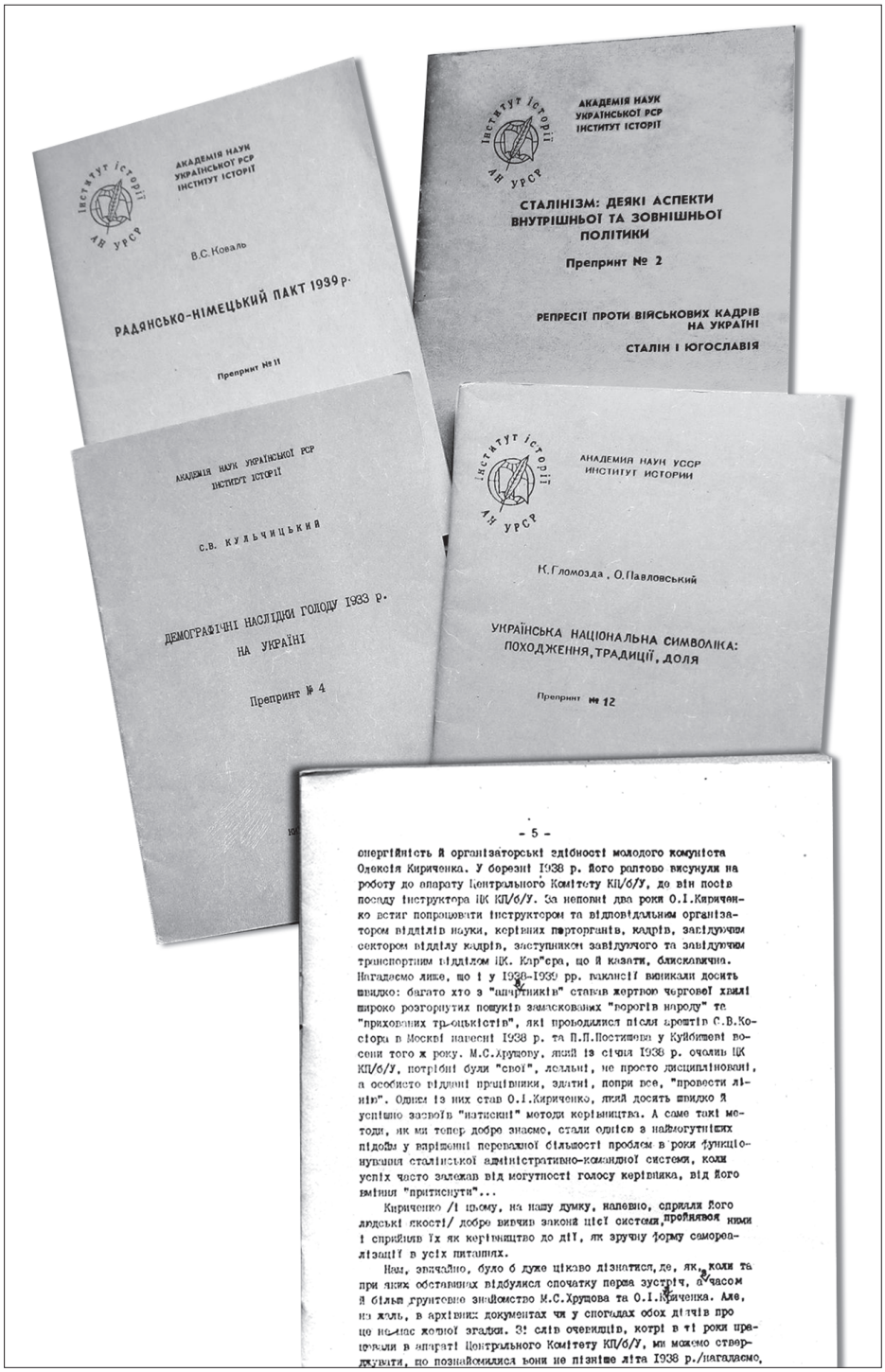

Іл. 1. Перші препринти

Тоді Табачник і запропонував разом написати статтю до республіканської газети «Комсомольское знамя» (на сленгу — «Коза»): він — історичну частину про міжнаціональні відносини в СРСР у 20—30-х рр., а я — про народні фронти у «Прибалтиці», як в СРСР називали республіки Балтії. Та після редактора залишилася лише історична частина. Проте статтю видали під двома прізвищами — так я став співавтором згодом одіозного Табачника.

У моєму препринті № 3 в 1988 р. ще згадувалися «буржуазні українознавці» (хоча вже нейтрально, без критики), ішлося про індустріалізацію в Західній Україні, українізацію вищої освіти після Другої світової — ставився «плюсик» радянській владі [17]. Партія «Свобода» згодом за це мене теж нещадно критикувала (уже під час Євромайдану в нас склалися добрі робочі стосунки). Разом із тим, у цій статті вже йшлося про події 1953 р. в КПУ: як знімали з посад когось за «націоналізм», а когось за «неврахування національної специфіки»; яку складну гру вів Берія, коли того року КПУ вперше (!) очолив етнічний українець. Тобто, у 1988 р. вже стало можливим писати про залаштунки радянської системи. За матеріалами цього препринту швидко вийшла моя стаття, де нейтрально цитувалася західна історіографія [18]. Тоді вже публічно говорили про діалог із закордонними літературознавцями, але не між істориками. Тож невдовзі я спробував у препринтах заповнити цю прогалину [19].

У листопаді 1988 р. в Інституті відбулося обговорення виступу молодого історика С. Величенка з Торонто, видали препринт — це була чи не перша спроба надрукувати матеріал історика, якого раніше назвали б «буржуазним фальсифікатором» [20].

Від препринтів 1988 р. ведуть відлік «Історичні зошити» [21, с. 3], хоча цей гриф з'явився лише в 1991 р., коли стало набагато легше апробувати нові ідеї. Одночасно в огляді «Історичних зошитів» [21] згадані лише 7 з 23 препринтів, виданих у 1988—1990 рр., тобто їх роль недооцінена [11]. А тим часом уже в 1989 р. у препринтах співробітники Інституту писали про голод 1933 р., хоча ще не про «Голодомор» (С. Кульчицький), про пакт Молотова — Ріббентропа (В. Коваль), українську національну символіку (К. Гломозда, і чомусь під псевдонімом Д. Яневський) [12]. В останньому ще була спроба узаконити синьо-жовту символіку паралельно з окремою офіційною [23].

Коли 9 травня 1989 р. до Вічного вогню в Києві рухівці вже несли синьо-жовті прапори, лише я ішов у колоні з прапором УРСР, аби бачили, що ми не проти радянської влади. Згадуваний В. Ткаченко запропонував обговорити своєрідний компроміс із прапором УРСР: поєднання жовто-синього й малинового («козацького») кольорів у пропорції 1 : 1, де вгорі домінувало б малинове тло, до якого

---

[11] Список препринтів та «Історичних зошитів» див. тут: *Інститут історії України НАН України.* URL: http://resource.history.org.ua/item/0002412. Підзаголовок «Препринт» зникає з кінця 1992 р., коли в подібному «попередньому друці» вже не було потреби.

[12] На початку 1991 р. в дещо оновленому вигляді статті з перших препринтів побачили світ окремим виданням [22].

знизу припасовувалися дві стрічки — жовта й синя [24]. Для тодішньої офіційної науки це був крок вперед[13]. За 8 днів до розпаду СРСР до такого варіанту схилявся і Голова Верховної Ради Л. Кравчук [25]. Але національне відродження вже легітимізувало саме синьо-жовтий прапор.

На тлі становлення Руху й напередодні виборів на І з'їзд народних депутатів СРСР, на яких уже можна було висувати декілька кандидатів на одне місце, 2—3 березня 1989 р. до Києва приїхав Горбачов. Іду собі Хрещатиком, раптом зупиняється кортеж, виходить Горбачов із дружиною, Раїсою Максимівною. Поруч стоїть перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький (пішов у відставку лише 28 вересня 1989 р.). Горбачов говорив правильні слова про демократизацію, а я не витримав і сказав, що в багатьох округах кандидати від КПУ ідуть без жодної конкуренції. Горбачов відповів загальними словами, а я знов про своє. Раїса Максимівна бере чоловіка під руку, переводить його погляд на інших людей і тема розмови змінюється. Брюховецький про цю несподівану зустріч сказав: «О, Бог все бачить» (спробував донести Горбачову правду). Тоді теж хвилювався, бо зрозуміло, що в оточенні були й кадебісти. Але в цей період острах швидко минав, і самовизначатися було достатньо легко: «ми» — за демократію, «вони» — проти.

Напередодні виборів знову почув ім'я Володимира Черняка, безпартійного економіста з АН, що для СРСР уже не було типовим. Він підтримував існування різних форм власності, згодом заговорив про необхідність політичного й навіть ідеологічного плюралізму — справжнісінька соціал-демократія! Черняк балотувався по центральному («Ленінському») округу Києва й запропонував мені бути його довіреною особою.

Ми працювали безплатно. Зараз важко повірити, а тоді навпаки — уявити, що колись це стане добрячим заробітком. Я стояв з великим агітаційним плакатом біля метро «Арсенальна»: «Голосуйте за Черняка, економіста, 48 років, безпартійного».

Черняк та інші демократи програли відомому кардіохірургу М. Амосову, який своїм авторитетом переграваб будь-яких кандидатів. Але за тодішнім законом мав обиратися ще й представник від усього Києва. Тут був лише один кандидат — секретар міськкому КПУ К. Масик. Тож контрагітація проста: «Вибори без вибору — викресли». Масик не набрав необхідних 50 % голосів усіх виборців. Ця поразка стала ударом по партапарату.

На одному з передвиборчих мітингів перед центральним стадіоном я закликав запобігти фальсифікаціям. Наступного дня в інституті Хворостяний запитує: «Що ти там наговорив?». Йому вже повідомили. Але він брав ризики на себе. Може щось до кінця і не осмислював, бо запитував, скажімо, чи справді я вважаю, що кримські татари мають повернутися до Криму. Я до цього дозрів, він — ще ні: процес переоцінки був поступовим.

---

[13] За визначенням І. Колісник, на початку 90-х рр. уже йшлося про достатньо типовий шлях, коли нішу «критики буржуазних фальсифікацій» почали заповнювати «теорія і методологія та їх аналог у вигляді популярної на той час історіософії» [7, с. 42—43]. Але Ткаченко починав цей шлях чи не першим.

На той час ще не було вишуканих методів фальсифікації голосування, і ми контролювали цей процес дуже просто: двоє спостерігачів сидять біля урни й дивляться, як вкидають бюлетені. Якщо комусь треба відійти — один залишається. Технології «каруселі» з'явилися потім.

Після поразки Масика призначили нові вибори. Тоді й настав час Черняка, уже відомого загалу. Цього разу я відмовився бути довіреною особою: мені легше було виступати на зборах з висування Черняка в різних інститутах АН, ніж займатися оргроботою.

Інститут історії також висунув Черняка кандидатом. Провести збори допоміг Хворостяний, директор інституту Юрій Кондуфор не заблокував. Кондуфор був цікавою людиною, з гумором, людяним у спілкуванні, його любили в інституті [14], хоча, безумовно, він був «ортодоксом» і боляче сприймав «перебудовчі» переоцінки. Але не заважав іншим «перебудуватися».

Зрештою, зійшлися два добрі кандидати. В. Карпенко — редактор «Вечірнього Києва», який довів наклад міської газети до 500 тис.! Та він був комуністом, а Черняк — ні. Відбулися перші виборчі теледебати. Ми, у команді Черняка, радили виступати на дебатах російською. Але Черняк вчинив принципово і це не зашкодило.

Після його перемоги я міг стати помічником депутата — це був би старт безпосередньо в політику. Та я обрав шлях академічний, бо здавалося важливим написати книжку за розширеними матеріалами дисертації — «Трансатлантичні дебати: поворот Західної Європи до розрядки та позиція США» (тоді ще російською мовою). Монографії в радянській науці цінувалися, видати їх було нелегко, не так, як зараз — приніс гроші й друкуєш будь-що. Це був би стрибок від молодшого до старшого наукового співробітника. Пізніше, під час виборів 1990 р., мені як безпартійному пропонували балотуватися. Але не наважився з тієї ж причини — завершував монографію. Хоча навряд чи міг серйозно сподіватися на перемогу. Були сильніші кандидати, наприклад, комуніст Андрій Куликов, але він не пройшов. Я допомагав йому, а по іншому округу трохи Ємцю, якому не завадили ні членство в компартії, ні робота у Вищій школі міліції. Він швидко став одним із лідерів Народної Ради (об'єднання опозиції, що становило третину парламенту). А от Хворостяному по Печерському округу відмовив, бо той не мав жодного шансу на успіх, а міг розколоти підтримку кандидата-демократа. Але Ігор Михайлович не злився (див. іл. 2).

У вересні 1989 р. разом із кількома членами НССП я взяв участь у роботі установчих зборів Руху. Та невдовзі поступово відійшов від Руху, як і Попович, Брюховецький тощо. Натомість, аби бачити на власні очі, відвідав у 1990—1991 рр. практично всі установчі з'їзди нових партій. Про кожний з'їзд писав замітки, носив їх до газети «Молода гвардія» Київського обкому комсомолу або до газети екологістів «Зелений світ», чи ж до «News from Ukraine» [15], де тоді працював А. Куликов

[14] Про Ю. Кондуфора див.: [6, с. 307—308, 315—316].

[15] Орган Товариства зв'язків з українцями за кордоном. Хоча ця структура контролювалася КПРС та КДБ, але в умовах «перебудови» її газета, яка мала розповсюджуватися за кордоном, теж мусила починати писати гнучкіше.

Іл. 2. Автор з Ігорем Хворостяним під час його роботи в ООН (Нью-Йорк, 1995)

Іл. 3. Статті автора в газетах «Зелений світ» (1990. №7, липень) та «Молода гвардія» (1990. 20 червня та 29 липня)

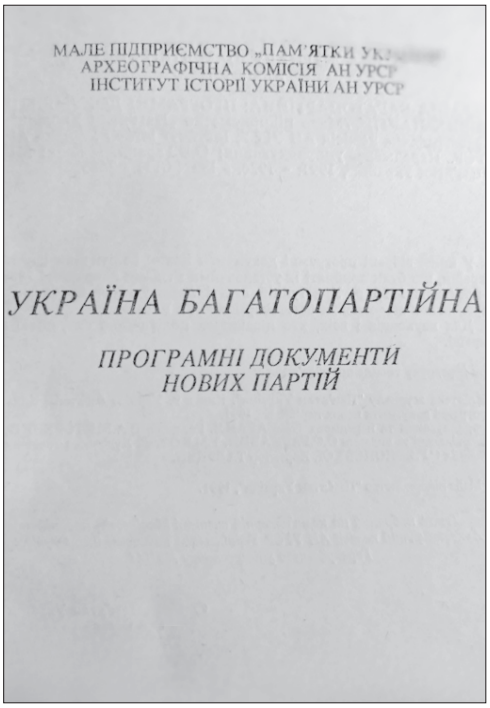

Іл. 4. «Україна багатопартійна» (Київ, 1991)

(див. іл. 3). Згодом на базі цих матеріалів була підготовлена перша історія Руху та нових партій України [26].

Зродилася ідея: а чому б не видати програми нових партій? Це стало інтелектуальним викликом, бо у вступній статті вводилися нові поняття, зазначалися проблеми Руху й нових партій, необхідність достукатися до русифікованої частини населення. За умов «перебудови» комуністів називали ортодоксами, «консерваторами», натомість у класичних ідеологіях консерватори — праві, а комуністи — ліві. Усе це у вступі й пояснювалося, чим досі пишаюся [27, С. 5—28].

Знайшов кошти на публікацію. Геннадій Боряк (з відновленої в 1987 р. Археографічної комісії АН УРСР) особисто допоміг підготувати макет книги на комп'ютері, які тоді були рідкістю. Тож на форзаці книги поруч з виданням «Пам'ятки України» зазначений Інститут історії та Археографічна комісія (див. іл. 4).

Одначе пильне око директора друкарні угледіло: «Тут антикомуністичні програми, потрібна чиясь віза (підпис)». Та академік Кондуфор написав — «до друку». За що я вдячний комуністу Кондуфору. «Україна багатопартійна» побачила світ на початку 1991 р. й на той час стала досить відомим виданням, яке продавали, зокрема, і на мітингах опозиції.

Усвідомлення приреченості радянської системи визрівало поступово. Спочатку впали опори «розвиненого соціалізму», потім ленінізму й нарешті вся комуністична ідеологія. Тож коли на початку 1991 р. Хворостяний запропонував вступити до КПРС, я відмовився.

Мені близьким було бачення Партії демократичного відродження України (далі — ПДВУ), створеної колишніми членами «Демократичної платформи в КПУ» (серед співголів М. Попович, О. Ємець) [28]. ПДВУ допускала можливість конфедерації, у яку трансформується СРСР. Та провал путчу комуністів-«ортодоксів» у серпні 1991 р. відкинув такі перспективи. А коли наприкінці серпня вже єльцинська (!) Росія заговорила з незалежною Україною про територіальні питання, стало остаточно зрозуміло — з Москвою наші шляхи розходяться [16].

Україна рухалася до референдуму 1 грудня, а ще влітку 1991 р. Брюховецький покликав мене деканом-організатором факультету суспільних наук відновленої Києво-Могилянської академії. На роль його референта я запропонував Наталку Шумкову — секретарку відділу зарубіжної історіографії — так ми увійшли до першої п'ятірки, що відроджувала Могилянку. Невдовзі до викладання в Могилянці долучилася низка моїх колег з Інституту історії [17].

Роки, проведені в Інституті, згадую з ностальгією — відкриття правди, наші власні трансформації, участь у наукових змінах, процесах розпаду імперії. Важливо, аби історики-свідки цих подій докладалися до їх висвітлення, до усної історії, яка є живою і натхненною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Kolesnyk, I. Instytut istorii Ukrainy: nove ukrainske vidrodzhennia. Kyiv, 2016 [in Ukrainian]. [Колесник І. Інститут історії України: нове українське відродження. Київ: Ін-т історії України, 2016. 273 с.].
2. Smolii, V. (Ed.) & Rublov, O. (Comp.). Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Dokumenty i materialy. 1936—1991: u 2 kn. Kn. 2: 1947—1991. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936—1991: У 2 кн. Кн. 2: 1947—1991 / Гол. редкол. В. Смолій; упоряд. О. Рубльов. Київ: Ін-т історії України, 2021. 630 с.].
3. Smolii, V. & Yurkova, O. (Eds.) Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 1936—2006. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
[Інститут історії України НАН України. 1936—2006 / Відп. ред. В. Смолій; О. Юркова (відп. секр.). Київ, 2006. 818 с.].
4. Smolii, V., Udod, O. & Yas, O. Istoriia instytutska, istoriia ukrainska (Yuvileini rozdumy z akademichnoi problematyky). *Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini.* 2012. 22: 5-44 [in Ukrainian].

[16] У дискусії з українською стороною тодішній віцепрезидент РФ О. Руцькой начебто заявив: «Когда вы будете думать о том, чтобы не отдавать России Крым при распаде Советского Союза [...] то не забудьте, что у нас есть ядерное оружие». (Цитується за лекцією колишнього міністра закордонних справ Росії А. Козирева [29]).

[17] А у 1995 р. до 40-ї річниці перемоги у Другій світовій війні в мене виникла ідея провести символічне примирення ветеранів Червоної армії (І. Хміль та пропонований ним І. Герасимов, очільник Ради Організації ветеранів в Україні) з відомими діячами ОУН та УПА (М. Лебедь, М. Прокоп), з якими мав зустрічі під час відрядження до США. Навіть склав проєкт спільного звернення. Але зрештою обидві сторони відхилили цю ідею [9, с. 101—102].

[Смолій В., Удод О., Ясь О. Історія інститутська, історія українська (Ювілейні роздуми з академічної проблематики). *Історіографічні дослідження в Україні* / Гол. редкол. В. Смолій; відп. ред. О. Удод. Київ: Ін-т історії України, 2012. Вип. 22. С. 5—44].
5. Udod, O. Ukrainska istorychna dydaktyka: akademichnyi dyskurs (Do 80-richchia Instytutu istorii Ukrainy). Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України). Київ: Ін-т історії України, 2016. 214 с.].
6. Yas, O. "Na choli respublikanskoi nauky...". Instytut istorii Ukrainy (1936—1986): Narysy z instytutsionalnoi ta intelektualnoi istorii (Do 80-richchia ustanovy). Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Ясь О. «На чолі республіканської науки...». Інститут історії України (1936—1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи). Київ: Ін-т історії України, 2016. 542 с.].
7. Kolesnyk, I. Ukrainskyi istoryk ta Vlada: tochka nepovernennia. *Istoryk i Vlada*. Kyiv, 2016. 11-53 [in Ukrainian].
[Колесник І. Український історик та Влада: точка неповернення. *Історик і Влада* / Відп. ред. В. Смолій; творч. керівник проекту І. Колесник. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 11—53].
8. Haran, O. Vid Brezhnieva do Zelenskoho: dylemy ukrainskoho politoloha. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Гарань О. Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога. Київ, 2021. 250 с.].
9. Velychenko, S. "Istoriia, istoryky y istoriopysannia sovietskykh chasiv". Interviu z Yaroslavom Dzyroiu (Kyiv, osin 1988). Ch. 1. *Historians.in.ua.* 19.06.2014. URL: https://resource.history.org.ua/item/0018353 [in Ukrainian].
[Величенко С. «Історія, історики й історіописання совєтських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року). Ч. 1. *Historians.in.ua*. 19.06.2014. URL: https://resource.history.org.ua/item/0018353 (дата звернення: 12.03.2026)].
10. Koval, V. Politika i strategiya SShA vo Vtoroy mirovoy voyne: Problema parirovaniya ugrozy iz Evropy do pereloma v voyne. Kyiv, 1987 [in Russian].
[Коваль В. Политика и стратегия США во Второй мировой войне: Проблема парирования угрозы из Европы до перелома в войне. Киев: Наукова думка, 1987. 332 с.].
11. Koval, V. "Barbarossa": istoki i istoriya velichayshego prestupleniya imperializma. Kyiv, 1982 [in Russian].
[Коваль В. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма. Киев: Наукова думка, 1982. 624 с.].
12. Mace, J. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918—1933. Cambridge; Mass., 1983. 352 p.
13. Pislia narady. *Vechirnii Kyiv.* 1989. 11 kvit. [in Ukrainian]
[Після наради. *Вечірній Київ.* 1989. 11 квіт.].
14. Maiboroda, O. Natsionalna polityka yak sutsilne yavysche: sumni pidsumky "krytyky" zakhidnykh kontseptsii. Preprynt № 8(20). Kyiv, 1990 [in Ukrainian].
[Майборода О. Національна політика як суцільне явище: сумні підсумки «критики» західних концепцій. Препринт № 8(20). Київ: Ін-т історії України, 1990. 34 с.]
15. Haran, O. Vidbudova promyslovosti URSR u druhii polovyni 40-kh rokiv u vysvitlenni zarubizhnoiu istoriohrafiieiu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 1989. 4: 54-64 [in Ukrainian].
[Гарань О. Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х років у висвітленні зарубіжною історіографією. *Український історичний журнал.* 1989. № 4. С. 54—64].
16. Khvorostianyi, I. (Ed.) Do pytannia pro rozstanovku politychnykh syl na Ukraini v 1917—1920 rr. Preprynt № 1. Kyiv, 1988 [in Ukrainian].

[До питання про розстановку політичних сил на Україні в 1917—1920 рр. Препринт № 1 / Гол. редкол. І. Хворостяний. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1988. 31 с.].
17. Khvorostianyi, I. (Ed.). Zakhidna Ukraina: pershe desiatyrichchia pislia viiny. Preprynt № 3. Kyiv,1988 [in Ukrainian].
[Західна Україна: перше десятиріччя після війни. Препринт № 3 / Гол. редкол. І. Хворостяний. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1988. 32 с.].
18. Haran, O. Problemy formuvannia natsionalnykh kadriv u zakhidnykh oblastiakh URSR u druhii polovyni 40-kh — 50-kh rokakh. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1989. 10: 55-65 [in Ukrainian].
[Гарань О. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х — 50-х роках. *Український історичний журнал.* 1989. № 10. С. 55—65].
19. Haran, O. Radianski istoryky i zarubizhni ukrainoznavtsi: neobkhidnist dialohu. *Istoriia Ukrainy: novi pidkhody v istoriohrafii ta arkheohrafii*. Preprynt № 10. Kyiv, 1989. 20-27 [in Ukrainian].
[Гарань О. Радянські історики і зарубіжні українознавці: необхідність діалогу. *Історія України: нові підходи в історіографії та археографії.* Препринт № 10. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1989. С. 20—27].
20. Khvorostianyi, I. (Ed.) Politychni ta sotsialni idei na Ukraini u 1650—1648 rr. Dyskusiia z kanadskym istorykom. Preprynt № 5. Kyiv, 1989 [in Ukrainian].
[Політичні та соціальні ідеї на Україні у 1650—1648 рр. Дискусія з канадським істориком / Гол. редкол. І. Хворостяний. Препринт № 5. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1989. 17 с.].
21. Reient, O. & Lysenko, O. Istorychni zoshyty (ohliad vydan Instytutu istorii Ukrainy NANU za ostannie 10-richchia). Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
[Реєнт О., Лисенко О. Історичні зошити (огляд видань Інституту історії України НАНУ за останнє 10-річчя). Київ: Інститут історії України НАНУ, 1997. 118 с.].
22. Khvorostianyi, I. (Ed.) Mynule Ukrainy: vidnovleni storinky. Kyiv, 1991 [in Ukrainian].
[Минуле України: відновлені сторінки / І. Хворостяний (гол. редкол.), О. Гарань (відп. секр.). Київ: Наукова думка, 1991. 227 с.].
23. Hlomozda, K. & Pavlovskyi, O. Ukrainska natsionalna symvolika: pokhodzhennia, tradytsii, dolia. Preprynt № 12. Kyiv, 1989 [in Ukrainian].
[Гломозда К., Павловський О. Українська національна символіка: походження, традиції, доля. Препринт № 12. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1989. 33 с.].
24. Tkachenko, V. Ukrainska natsionalna symvolika: u poshukakh formy i zmistu. *Molod Ukrainy*. 1989. 2 serp.; 3 serp. [in Ukrainian].
[Ткаченко В. Українська національна символіка: у пошуках форми і змісту. *Молодь України.* 1989. 2 серп.; 3 серп.].
25. *Holos Ukrainy.* 1991. 15 serp. [in Ukrainian].
[*Голос України.* 1991. 15 серп.].
26. Haran, O. Ubyty drakona (Z istorii Rukhu ta novykh partij Ukrainy). Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
[Гарань О. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). Київ, 1993. 200 с.].
27. Haran, O. (Comp.). Ukraina bahatopartiina: prohramni dokumenty novykh partii. Kyiv, 1991 [in Ukrainian].
[Україна багатопартійна: програмні документи нових партій / Передмова, упоряд.: О. Гарань. Київ, 1991. 192 с.].
28. Tertychnyi, O. Persha sproba demokratychnoi budovy politychnoi partii v Ukraini: Avtobiohrafiia ukrainskoi Demplatformy (1990—1991 roky). Dokumenty. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].

[Тертичний О. Перша спроба демократичної будови політичної партії в Україні: Автобіографія української Демплатформи (1990—1991 роки). Документи / Передмова О. Гарань. Київ, 2014. 157 с.].

29. Kozyrev, A. "Bratyam nashim ukraintsam ugrozhat yadernym oruzhiem — dlya menya eto bylo otkroveniem". *Republic*. 28.04.2012. URL: https://republic.ru/posts/1783213 [in Russian].
[Козырев А. «Братьям нашим украинцам угрожать ядерным оружием — для меня это было откровением». *Republic*. 28.04.2012. URL: https://republic.ru/posts/1783213 (дата звернення: 13.05.2025)].

Надійшла / Received 17.04.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Oleksii HARAN
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History),
Professor at the Department of Political Science,
National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (Kyiv, Ukraine)
haranov@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5526-3006

"PERESTROIKA" AT THE INSTITUTE OF HISTORY OF THE AS OF THE UkrSSR: MEMOIRS OF AN "INFORMAL" MEMBER OF THE "IDEOLOGICAL STRUGGLE SECTOR"

Aim. The "perestroika" period (1985—1991) in the then Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR has been addressed in several general scholarly works and reviews of the Institute's activities; however, studies by Iryna Kolesnyk are specifically dedicated to this subject. These publications primarily focus on "top-down" processes, including leadership of the Academy of Sciences, the Institute of History, and department heads. However, the "bottom-up" dimension — individual experiences, emotions, actions, and the re-evaluation of personal trajectories — remains underexplored. These aspects are addressed in this memoir, which combines the perspective of a participant in the "informal movement" (i.e., newly established organizations operating outside the control of the Communist Party) with that of a young researcher working at the Institute during 1985—1991 in the Ideological Struggle Sector of the Department of Foreign Historiography. **Research Base.** This memoir is based on the author's personal experience, his own notes, documents from newly established organizations, and samizdat publications. The author's assessments are self-critical, albeit inevitably subjective. **Main Findings.** "Perestroika" at the Institute of History unfolded, to a great extent, through the agency of its staff, shaped by their professional, ideological, and moral choices, as well as by a gradual rethinking of history and politics. These dynamics became particularly evident in critical situations, and assessing such actions requires moving beyond simplistic interpretations. Approximately one-third of the staff joined the People's Movement of Ukraine (Rukh). The Institute's leadership did not obstruct these developments, and Deputy Director Ihor Khvorostianyi actively supported them. On his initiative, in 1988, the first — now largely forgotten — preprints were produced: typewritten articles reproduced by rotaprint, reflecting cautious innovation while still retaining Soviet-era clichés. Another lesser-known development was the creation of the People's Union for the Support of Perestroika. **Research Prospects.** Historians who witnessed these events should contribute to their documentation, particularly through oral history. Such sources will be invaluable to younger scholars studying both the period of "perestroika" and its historiography.

Keywords: *"perestroika", Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, bourgeois Ukrainianists, ideological struggle, informal movement, the Rukh.*

ДИСКУСІЇ

https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.208
УДК 94(477)“17”:001.95:929Борщак

Вадим АДАДУРОВ
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії,
Український католицький університет (Львів, Україна)
vad@ucu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-5749-4027

РЕМЕСЛО ІСТОРИЧНОГО МІСТИФІКАТОРА: ЯК ІЛЬКО БОРЩАК НАПИСАВ МАНІФЕСТ ДО «ВОЛОДАРІВ І РЕСПУБЛІК» ТА «ВИВІД ПРАВ УКРАЇНИ»

Стаття має **на меті** висвітлити особисті обставини й ідейний контекст оприлюднення в 1922—1925 рр. відомим українським публіцистом Іллею Баршаком на псевдо Ілько Борщак документів міжнародного характеру начебто авторства гетьмана Пилипа Орлика (1672—1742). **Дослідницька гіпотеза** полягає в тому, що їх автором був сам Борщак. Щоб довести це, передбачено послідовне виконання наступних **завдань**: 1) відтворити за автентичними документами 1710—1712 рр., які були відомі Борщаку, спосіб та ідейну складову виготовлених ним містифікацій; 2) знайти в цих текстах історичні анахронізми й помилкові твердження, яких (за браком ґрунтовного знання предмета) припустився Борщак; 3) виявити смислові й термінологічні хиби під оглядом французької мови маніфесту до «Володарів і Республік» і «Виводу прав України». **Науковий підхід** полягає в потрактуванні алюзії їх публікатора на аналогії в автентичних свідченнях як вказівок на джерела його містифікацій, отож у комплексному порівнянні цих документів з текстами, які оприлюднив Борщак. Серед **методів** дослідження особливу увагу приділено порівнянню різних варіантів тексту «Виводу прав України», авторських передмов і приміток до нього (чернеткового, макетного й фінального до першого видання 1925 р. та чернеткового до другого, яке планувалося здійснити після Другої світової війни).

Цитування: Ададуров В. Ремесло історичного містифікатора: як Ілько Борщак написав маніфест до «Володарів і Республік» та «Вивід прав України». *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 208—231. https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.208

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Допоміжну роль відведено історії понять та кількісному аналізу. **Результати** дослідження доводять, що тексти Борщака є доволі анахронічними як за ідеями, так і за осучасненою лексикою, складеними на основі перероблення інформації з автентичних джерел XVII—XVIII ст., як-от Конституції Орлика, інструкції гетьмана послам від 3 листопада 1711 р., мирної угоди 1712 р. між Оттоманською Портою та московським царем, сумнівного документа «Brevis deductio causarum», збірки міжнародних договорів «Corps universel diplomatique du droit des gens». На основі інформації з цієї збірки Борщак уклав статті договору 1708 р. між І. Мазепою та Карлом XII, які подав як центральний елемент «Виводу прав України». **У перспективі** це може призвести до відмови в наукових публікаціях від містифікацій і матиме як очевидне **практичне значення** деміфологізацію створеного Борщаком образу Пилипа Орлика як партнера Франції та інших великих держав Заходу. **Оригінальність** дослідження полягає у його здійсненні на «перехрещених» свідомістю Борщака історичних горизонтах XVIII і XX ст.

***Ключові слова**: мазепинці, конституція, містифікації, біографія, історія ідей, Франція, XVIII століття, історія Європи, сучасна історіографія.*

Містифікація історичних документів, на перший погляд, неможлива без заглиблення у специфічну культуру мислення та соціальної практики акторів історичного процесу, сенси якої можна збагнути щойно після тривалого досвіду спілкування з їхніми автентичними свідченнями. На практиці ж, більшість містифікаторів мають доволі неглибокі знання про ці предмети й тому апріорі не можуть вийти за межі мислення сучасної людини, вдаючись до утилітарного запозичення з наявних історичних джерел їх структури та елементів змісту, як-от: назв, імен, титулів, початків і кінцівок наративу, форми представлення, сюжетних ліній, лексем або цілих речень, стилістичних зворотів тощо. Це характерно й для напрочуд популярного серед українських читачів міжвоєнного часу дослідника доби гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика Ілька Борщака (1894—1959) [1]. У 1920-х рр. він дебютує як історик і не раз припускається в опублікованих ним начебто архівних знахідках елементарних помилок щодо місць, дат, імен. Та це його не надто турбує, бо цікавиться він не стільки історичною правдою, скільки ідеалізованим образом минулого, який міг би слугувати основою національного міту, легенди. «Є такі легенди, котрі ми повинні любити сильнійше, ніж дійсність, бо легенда це ідеал справжнього, прагнення до цього ідеала», — описує Ілько Борщак свої далекі від наукових погляди в одному з неопублікованих рукописів 1923 р. [1, с. 292].

Утім ідеалізована історія потребує сенсаційних джерел. А з джерелами в емігранта Борщака таки були проблеми. Як видно з його постійних нарікань, їх коло обмежується доступними у Франції публікаціями документів, поза межі яких він намагається вийти за допомогою таких знахідок як «Діарій» П. Орлика, документи його «улюбленого сина» Петра-Григорія Орлика, котрий залишив свій виразний слід в архівах своєї другої, французької, батьківщини, та матеріали «La Gazette» чи «Mercure Galante». Однак для висвітлення найбільш активної політичної акції

[1] «Вообще Борщак много сделал в направлении разработки Мазепиной эпохи, за что пользуется значительной популярностью в украинских кругах, особенно как историограф» (Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6738. Т. 1. Арк. 15—16).

гетьмана, яка припала на час його перебування в м. Бендери, ці документи майже нічого не давали, і Борщак вимушено спирається на такі загальновідомі під той час документи як знаменита Орликова конституція від 5 квітня 1710 р. (далі — Конституція), інструкція гетьмана для козацького посольства у Стамбул від 3 листопада 1711 р., актові документи канцелярії Карла XII, міжнародні договори тощо. Публікатор маніфесту до «Володарів і Республік» (далі — Маніфест) та «Виводу прав України» (далі — Вивід або Дедукція) Пилипа Орлика неодноразово покликається на вище перелічені свідчення в передмовах і коментарях до вперше оприлюднених ним, відповідно, у 1922 та 1925 рр. документів, при тому зауважує стилістичні, термінологічні та змістовні паралелі, й у такий інтертекстуальний спосіб, здається, доходить висновку щодо автентичності своїх джерельних публікацій. Насправді ж практикує найбільш зухвалий принцип приховування вкраденого — викладає його на найбільш помітному місці. Наприклад, на основі подібності лексики й аргументації Маніфесту до Конституції виснує, що його знахідка є остаточним доказом Орликового авторства Pacta et conventa: «Автором маніфесту є безперечно сам Орлик. Це мені легко встановити, маючи під рукою його щоденник і майже все листування. "Необхідність володарів рахуватися з громадською опінією, відвічальність лише перед Господом Богом", умови, при яких він прийняв гетьманський уряд, — все це мотиви, які на кожному кроці зустрічаємо в нього [...]. Фактична частина маніфесту, де викладаються українсько-московські стосунки після 1654 р., майже анальогічна до змісту відомої "Орликівської конституції" й тим самим вказує, що Орлик був редактором і самої конституції» [2, с. 365][2].

Конструювання анахронічних фейків на основі автентичних свідчень

Для Борщака наявність в Орликовій Конституції хоч і короткого, але насиченого під оглядом ідей, цінностей та емоцій екскурсу в історію стосунків Війська Запорозького з Річчю Посполитою, Швецією, Московією, Портою та Кримом, стала свого роду подарунком долі, адже він уже не мусить, так би мовити, «вигадувати велосипед», а лише за допомогою наративних прийомів комбінування та акцентування (що їх вікопомний Р.Дж. Колінгвуд назвав «історією ножиць і клею») доповнює присутню там інформацію з інших джерел XVII—XVIII ст. і скріплює цю суміш власною уявою та стилізацією мови в сполучних фрагментах в інтелектуальний продукт, який, таким чином, є відображенням його власної, доволі поверхової уяви про політичну культуру міжнародного спілкування початку XVIII ст. Через це подібність аргументів історичного характеру, сюжетної лінії, дійових осіб і лексем, ужитих у Маніфесті та Дедукції, з преамбулою та пунктами 1, 2 і 4 Конституції, не може слугувати доказом автентичності двох перших документів. Натомість їх відмінності від автентичних документів, на які покликається Борщак, показують, що Маніфест і Дедукція написані значно пізніше початку XVIII ст.

[2] Борщак використовує публікацію Конституції Осипом Бодянським 1847 р. [3, с. 1—17].

На користь гіпотези про автентичність, здавалося б, промовляють ідентичні інвокації при початках Конституції та Маніфесту («Во ім'я Отця, Сина і святого Духа»). Проте вже порівняння преамбул Конституції та Маніфесту виявляє дисонанс щодо їх світоглядних засад чи, скоріше, ментальних рамок. Конституція розпочинається теоцентричною преамбулою, ідея якої наступна: підвищення одних і пониження інших народів залежить винятково від «незбагненного та неосяжного у правосудді своєму Бога», який виносить свої страшні вироки на підставі непідвладного людському розумінню оцінювання справедливості та гріхопадіння народів. Преамбула Маніфесту теж може видатися бароковою з огляду на її хитромудру манірність та означення адресатів документа за пріоритетною релігійною ознакою — «християнські держави», але при тому дивує антропоцентричністю її автора, який ставить щонайменше на один рівень з «Богом, милосердним у довготерпінні», людину в іпостасі володарів, які «ревниві до своєї репутації й слави, підвержені більше, ніж инші люде, взору й осудженню суспільства, тим самим вважають себе відповідальними перед цим самим суспільством за своє поводження і за свої демарши, хоч лише з другого боку лише Господу Богу вони здають справу за свої вчинки» [2, с. 366]. Помітний лаїцький ухил цього «символу віри», що проявляється навіть у текстуально-структурній другорядності Бога щодо пріоритетності державців і громадської опінії, яка немов заступає Бога, є вказівкою, що автор цього тексту напевно не був людиною доби Бароко й дотримувався більш раціональних поглядів, характерних для виданих далебі не універсальною англійською мовою трактатів Т. Гоббса і Д. Локка, що відображали цілком інші, практично капіталістичні, соціокультурні реалії з притаманною їм (за висловом М. Вебера) етикою протестантизму. В автентичних же текстах П. Орлика, вихованця православної академії в Києві, годі здибати натяки на антропоцентризм секулярного типу. Це, зрештою, визнав наприкінці свого життя у приватній кореспонденції сам Борщак, піддавши критиці новелу В. Петрова «Приборканий гайдамака» якраз за змалювання в ній екзильного гетьмана як «раціоналістичного механіциста»: «У всякому разі Орлик не був раціоналіст, а справжній син барока» [3].

Тож іще більш нелогічним у листі до англійського короля виглядає окреслення автором Маніфесту як викладу «резонів» (тобто раціонального витлумачення своєї соціальної активності — *В. А.*) і «мотивів мого поведення» [4, с. 186].

На особливу увагу заслуговує знівельована в Маніфесті й Дедукції традиційна православна культура автора Конституції. Хоча у двох перших текстах мовиться про відоме всьому християнському світові благочестя І. Мазепи, а щодо покійних гетьманів ужито релігійний вислів «блаженної пам'яти», там годі шукати викладену в Конституції попереду всіх справ Богдана Хмельницького характеристику як «захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових», який не просто «розпочав праведну війну проти Речі Посполитої Польської за права та вольності військові», але насамперед «за віру святу пра-

[3] Архів Української вільної академії наук. Ф. 149. Оп. 1. Спр. 1 [І. Борщак — Ю. Шереху, 25/IV/1951].

вославну, яка різними тягарями влади польської силувана була до унії з костелом римським». Тобто, акцент у Маніфесті й Дедукції зміщується від релігійного до мирського витлумачення світоустрою, від його конфесійного, барокового виміру, до національного й громадянського, модерного образу історії як протистояння народів і боротьби за оформлені у вигляді юридичних документів права людини. Тому-то доведення секулярності автентичного документа — Конституції — через лаїцький ідейний і понятійний інструментарій містифікації, якою є Маніфест, як це пропонує З. Когут [5, с. 422], виглядає доволі проблематичним. Очевидно, що православна риторика Конституції суперечила головній ідеї Борщака, котрий, на противагу конфесійним поділам Європи ранньомодерного часу й релігійній війні козаків проти одного з основоположних критеріїв європейської ідентичності — католицької віри (зауважу, що присутнє в Маніфесті та Виводі абстрактне поняття «християнський світ» таки не вживається в Конституції), акцентує такі риси європейськості України як захист свобод і прав.

У Маніфесті присутні цілі фрази, взяті його автором із Конституції, у преамбулі якої, наприклад, мовиться, що «[...] після смерті Богдана Хмельницького Московська імперія численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невільниче ярмо [...]» [3, с. 2].

У Маніфесті міститься примітний лексичний збіг: «[...] після смерті Ясновельможного гетьмана Богдана Хмельницького, блаженної пам'яти, Московська імперія порушила різними способами закони й вольности козацької нації, підтверджені нею самою; московський Царь хотів закріпостити в рабство вільний руський народ» [2, с. 136].

З цього можна зробити висновок, що автора Маніфесту насамперед цікавило те, щоб акцентувати й зробити більш правдоподібним сюжет щодо утисків Москвою вольностей козаків, а не зосереджуватися на роз'ясненні християнським потугам Європи сенсу союзу християнського народу з мусульманською Портою (як би це мало личити документу, який, на думку його публікатора, саме це й мав на меті).

Зрозуміти, звідкіля взялися ідея Маніфесту й узагалі його назва, допомагає аналіз автентичних текстів гетьмана періоду 1710—1712 рр. на предмет присутності в них терміну «маніфест». За опублікованими в 1847 р. паперами, лексема «маніфест» зустрічається в Орлика тільки раз — у його інструкції козацькій делегації до Високої Порти від 3 листопада 1711 р. (далі — Інструкція) у згадці про друковані московитами брехливі твердження щодо наміру Карла XII передати Україну у васальну залежність від Порти, що могло поставити під загрозу параметри релігійної ідентичності населення: «[...] минулою зимою Москва не тільки в Україні, але й в Польщі, і в інших європейських країнах, публічно заявила, що Світліший Король Швеції, підбурюючи Блискучу Порту Отоманську взятися за зброю, буцімто обіцяв їй і через клятву запевнив, що Річ Посполиту й Україну буде підпорядковано Турецький імперії, й будуть сплачувати данину, яку за звичай називають харадж. Це цілком очевидно з публічного маніфеста, що його надруковано у типографський спосіб. Тим більше зараз, аби втримати Україну під своєю владою, вона не припи-

нить впливати на менш поінформований народ такими загрозами та підшептами, що нашу грецьку релігію, права і свободи буде порушено» [3, с. 64 (Puncto IX)].

Інформація Інструкції про російський маніфест у контексті «европейських країн» зацікавлює Борщака[4], який неабияк знається на викрутасах російської пропаганди з власного досвіду її поборювання в межах Паризької мирної конференції (див. іл. 1). Оскільки в 1920 р. він спеціалізувався на укладенні для представників потуг Антанти нот і довідок про міжнародні права України з покликами на історичні та юридичні прецеденти, йому неважко дійти до гадки самому виготовити антиросійські Маніфест і Вивід, приписавши їхнє авторство П. Орлику, який, здається, сам у своїй Інструкції запрошував до цього. Ухопившись за вище згаданий дев'ятий пункт Інструкції, Борщак створює образ Орлика як вповні сучасного пропагандиста міжнародного масштабу (як обмовка за Фройдом виглядає те, що у Маніфесті стосовно військового союзу Хмельницького із королем Швеції вжито поняття «entente» (порозуміння) [12, с. 135]). В Інструкції визначне місце було присвячено саме обстоюванню перед Портою релігійної ідентичності українців (цій темі присвячено до 30 % тексту), у Маніфесті ж тема релігійної ідентичності займає скромне місце (сукупно не більше 7 %), натомість у фокусі подій опиняються проблеми самостійності, соборності та прав козаків і державотворчих устремлінь гетьманів від Б. Хмельницького до І. Мазепи.

Покликання на «натуральне (тобто природнє — *В. А.*) право» виказує ще одне джерело опублікованих Борщаком документів. Ідеться про начебто розшуканий у 1900 р. у Швеції археографом Н. Молчановським трактат під назвою «Короткий вивід причин, за якими Україна з Запорозьким Військом була змушена чи, точніше, вимушена відокремитися від московської протекції, до якої вона добровільно приєдналася після знищення польського ярма» (далі — Короткий вивід) («Brevis deductio causarum, quilius Ucraina cum Exorcitu Zaporoviensi commota seu notius coacts est ad alienandum sese a protectione Moscovitica, cui ante excusso iugo Polono libera sponte applicate fuerat»)[5]. У передмові до другого видання Виводу Борщак, здається, не оминає увагою сумнівність цього документу (оригіналу якого не знайдено дотепер), а також того, що попередні дослідники не вважали його автором П. Орлика через вкрай заплутану інформацію з історії козацтва і, зокрема, повстання під проводом Хмельницького. Але Борщак самовпевнено виснує про автентичність Короткого виводу й авторство П. Орлика. Він запевняє, що гетьман не міг писати в екзилі з актів, а був змушений вдатися до оповідей людей, що його

[4] Науковий архів Національного університету Києво-Могилянська академія (далі — НА НУ КМА). Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 77.

[5] У Короткому виводі: «Явно мусить бути ледве не на цілому широкому світові, як народ Руський і Військо Запорозьке, бувши під властю держави Польської, обтяжені ріжними кривдами в вірі, правах і свободах своїх, для оборони своєї і привернення свобід натуральним правом хопилися зброї на кривдників» [6, с. 15]). У Маніфесті: «Тому ж ми знаємо, що це природне право визволяти себе від опресії і працювати, щоб возстановити те, що несправедливість і переможна сила у нас відібрала: всі знають, як ми трактувались московською державою» [2, с. 366].

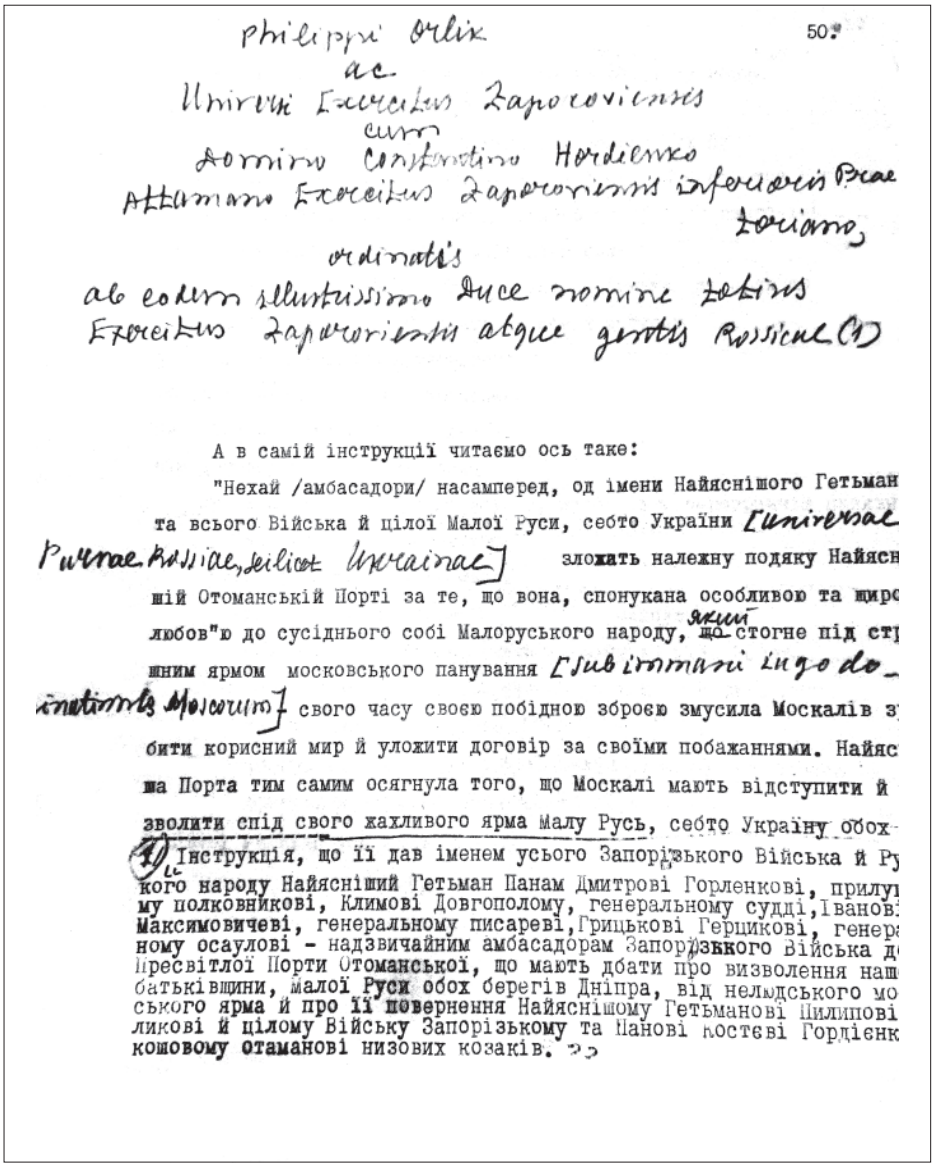

Philippi Orlik
ac
Universi Exercitus Zaporoviensis
cum
Domino Constantino Hordienko
Attamano Exercitus Zaporoviensis informatis Praeterea,
ordinatis
ab eodem illustrissimo Duce nomine totius
Exercitus Zaporoviensis atque gentis Rossicae (1)

50.

А в самій інструкції читаємо ось таке:

"Нехай /амбасадори/ насамперед, од імені Найяснішого Гетьман та всього Війська й цілої Малої Руси, себто України [universae Ruthenae Rossiae, seilicet Ucrainae] зложать належну подяку Найясн шій Отоманській Порті за те, що вона, спонукана особливою та щир любов"ю до сусіднього собі Малоруського народу, який стогне під ст шним ярмом московського панування [sub immani iugo dominatus Moscorum] свого часу своєю побідною зброєю змусила Москалів з бити корисний мир й уложити договір за своїми побажаннями. Найяс ша Порта тим самим осягнула того, що Москалі мають відступити й зволити спід свого жахливого ярма Малу Русь, себто Україну обох

(1) Інструкція, що її дав іменем усього Запорізького Війська й Ру кого народу Найясніший Гетьман Панам Дмитрові Горленкові, прилу му полковникові, Климові Довгополому, генеральному судді, Іванов Максимовичеві, генеральному писареві, Грицькові Герцикові, генер ному осаулові - надзвичайним амбасадорам Запорізького Війська д Пресвітлої Порти Отоманської, що мають дбати про визволення наш батьківщини, малої Руси обох берегів Дніпра, від нелюдського мо ського ярма й про її повернення Найяснішому Гетьманові Пилипові ликові й цілому Війську Запорізькому та Панові Костеві Гордієнк кошовому отаманові низових козаків.

Іл. 1. Аркуш машинопису другого видання «Виводу прав України» з власноручною правкою І. Борщака (НА НУ КМА. Ф. 10. Спр. 1738. Арк. 55)

оточували, через що й виникла плутанина у змісті Короткого викладу; щодо практичного призначення цього документу, то Борщак уважає його додатком історичного характеру до вже згаданої інструкції Орлика для козацьких послів у Стамбул 1711 р. А присутність у Маніфесті, начебто підписаному П. Орликом, цілих речень з Короткого виводу називає безперечним доказом правдивості останнього. Таким чином, через інверсію логіки, Борщак приховує свою причетність до конструювання Маніфесту на основі тексту, оприлюдненого Н. Молчановським.

Однак іще більш кон'юнктурною у світлі аналізу свідчень самого Борщака виглядає сенсаційна поява Виводу. У ньому маємо не тільки дещо видозмінені, а втім, цілком упізнавані речення з Конституції та Короткого виводу, але й назву, ідею якої Борщак підглядає в єдиному відомому йому опублікованому тексті доби Орлика з такою характерною назвою. Вивід (Déduction) відсилає публіку до сумнівного, але загалом не спростованого в історіографії Короткого виводу (Brevis Deductio). У передмові до другого видання свого Виводу Борщак недаремно зупиняється на відтворенні перекладу Короткого виводу самим Грушевським і оприлюдненні його начебто латинського оригіналу за паперами Н. Молчановського Ф. Колессою. Хоча Грушевський уважав відомості цього тексту багато в чому невідповідними історичним фактам («набаламучено там»), усе ж убачав користь цього повідомлення в тому, що воно містило загальне бачення історії з погляду мазепинців: «Се тільки схема, як бачимо. Може бути, що архивальні пошукування додадуть до неї подробиць, фарб, вияснять, як переломлювалися враження від практики московського режиму в свідомості й представленню ріжних груп населення й ріжних членів старшинської верстви хоч, сказати правду, надій на се не дуже багато. В переважній часи, правдоподібно, ся інтимна сторона згинула для нас безповоротно; більше надій на зверхню, формальну сторону: може удасться знайти формули шведсько-української угоди 1708 р., її подробиці, практичне переведення — повнійше представлення того, що поки що міститься в коротких формулах пізнійших актів (1710—11 рр.)» [6, с. 18].

Оце припущення патріарха української історіографії про відображення в Короткому виводі загальної схеми уявляння мазепинцями історичних передумов свого руху, мабуть, і стає визначальним для Борщака, який винахідливо адоптує його як модель для свого Виводу. У рукописі неопублікованої розвідки про дипломатичну акцію Орлика він подає засновок Грушевського як доведений висновок: «Політична вага документу не зменшується від того, що не все в фактичній частині концепції Орлика відповідає сьогоднішньому станові української історіографії, що факти й дати поплутано в Орлика, що писав свій трактат на еміграції, де годі було відшукати відповідні документи, джерела, розпитувати старих людей і т. п. Багато важливіше для нас те, як уявляли собі українське минуле мазепинці, що опинилися в Бендерах» [6].

У такий спосіб Борщак постає в ролі виконавця «наукового заповіту» Грушевського, виступає як непересічний археограф, якому начебто вдалося реалізувати геніальні передчування метра, включно з оприлюдненням пунктів договору між гетьманом і королем, у яких мовилося про міждержавний рівень відносин між Україною та Швецією та суверенність обох суб'єктів договору: «Договір Карла XII і Мазепи, за текстом з архіву Дентевіль, був двосторонній договір міжнародного характеру, з одного боку виступав шведський король, з іншого — гетьман і стани України. Московські та українські історики московської школи перебільшено надавали акції Мазепи особисто-конспіративний характер, невідомий не тільки широкому загалові, але навіть найближчій старшині. М.С. Грушевський, перший

[6] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1736. Арк. 126.

в українській історіографії, ясно підкреслив хибність такої думки й довів причетність не тільки Мазепи, але й козацької старшини до союзу 1708 р.» [7, с. 6].

Утім, здається, що ці пункти зручно придумані самим Борщаком, на що вказує перша згадка ним у 1924 р. про Вивід: «[...] це дуже важливий для нашої держ[авної] ідеї політично-правний документ і має [...] вказівки на деякі пункти договору Мазепи з Карлом XII» [7].

З цього признання випливає, що спочатку Борщак натякає тільки на «вказівки». Якби в лютому 1924 р. він мав під рукою оригінал Дедукції, то знав би, що там подано, як це згодом було зазначено в листопаді того таки року в надісланому ним Кревецькому для публікації матеріалі [8], усі шість пунктів, у яких містилися конкретні правові зобов'язання Карла XII. Зрозуміти, звідкіля вони появилися, допомагає передмова до Виводу. У ній він розважає про подібність цих пунктів до інших трактатів міжнародної політики того часу, як західно-, так і східноєвропейської: «Загалом можна сказати, що наведені Орликом точки договору Мазепи з Карлом XII дійсно належать до теми "довести права України на суверенність", і з погляду тогочасного міжнародного права — а тільки з цього погляду треба розглядати цей договір — цілком відповідають типові союзного договору двох суверенних держав (пор. договори Людовика XIV з Мекленбургом і Гамбургом, 18/XII/1663; султана Магомета IV з графом Текелі в 1683 р. [XXV, p. 40], Трансильванії з цісарем, 9/IV/1682 [насправді 27/X/1687], с. 157 № 68; [насправді LXXIX, p. 148—150]). Du Mont. Cor. dipl. 7, partie 2» [9].

У першому виданні Виводу містилася примітка упорядника, який повідомляв, що «докладну порівнюючу юридичну аналізу цих договорів із "Дедукцією" даю у виготовленій до друку розвідці "Україна і міжнародне право"» [7, с. 8]. Укладена самим Борщаком у 1952 р. бібліографія його праць засвідчує [10], що згадана розвідка таки не побачила світу. Чи не тому, що її автор вчасно збагнув, що може таким чином подати критикам ключ до розгадки придуманого ним договору між Карлом і Мазепою? Отож цим ключем є багатотомне видання під назвою «Corps universel diplomatique du droit des gens» (далі — CUDDG) [11] («Універсальний дипломатичний звід міжнародного права»). Звісно, у цій правничій хрестоматії (звідсіля, мабуть, ще одна алюзія на назву Виводу як правничого доведення) годі знайти договори, які було укладено козацькими гетьманами, оскільки оприлюдненню підлягали лише ті міжнародні акти, що їх було укладено між суверенними державами, серед яких Річ Посполита, Швеція, Московія, Кримське ханство, Отоманська Порта, Трансильванія тощо. Борщак це зауважує і вдається до вибору з низки перелічених ним вище договорів, укладених між малими державами, що віддавалися

[7] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 984. Арк. 1 зв. — 2.

[8] Там само. Арк. 22.

[9] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 82.

[10] Bibliothèque universitaire des langues et civilisations. Cote BIULO MEL.8.1234(21).

[11] Історична збірка союзних і мирних договорів, яку підготував для видання в Нідерландах у 1726—1731 рр. Ж. Дюмон (1667—1727).

за власною волею під захист, і великими державами-покровительками, юридичні формули, умови, права сторін тощо.

У згаданому договорі між Людовиком XIV і герцогом Мекленбурзьким Кристіаном Людовиком від 18 грудня 1663 р. йшлося про те, що останній «за власним відрухом, ясною і щирою волею, піддається зі своїми державами, містами, фортецями, підданими і дібрами, під покровительство Його Величності» [8, т. 6/2-3, № 197, с. 480].

У Маніфесті з примітним використанням тих самих слів і зворотів указано, що гетьман Б. Хмельницький «з власної волі, не будучи примушений, підпорядкував руський народ і козацьку націю Московській імперії».

У французько-мекленбурзькому договорі мовилося про те, що «Його Величність зобов'язується [...] прийняти і бере згаданого пана герцога зі згаданими державами, фортецями, васалами, підданими і дібрами, у союз і покровителство своє і своїх спадкоємців [як] короля Франції, і обіцяє як король їх обороняти і щиро застосовувати всю свою владу, щоб гарантувати їх від будь якого утиску й насильства, навіть від всіх надзвичайних стягнень і від утримання війська на зимових квартирах, відповідно до Вестфальського договору, і підтримувати згаданого герцога у володінні і користуванні реченими державами, фортецями, правами, землями і панами, які йому належать і які йому було вручено, відступлено і залишено згідно зі згаданими договорами в [Мюнстері й Оснанбрюку]».

Тут очевидні дослівні збіги з п. 1 Виводу зобов'язання Карла XII: «Й[ого] К[оролівська] В[еличність] зобов'язується обороняти Україну і прилучені до країни козаків землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська, коли вимагатиме того потреба і коли помочі цієї проситимуть князь і стани» (дослівно «держави» — *В. А.*).

Якнайпильнішої уваги при порівнянні з Виводом заслуговують теж пункти згаданих Борщаком двох договорів, які стосувалися відносин угорських суверенів з іноземними протекторами (а саме в теках Угорщини й Трансильванії в Архіві Міністерства закордонних справ Франції він шукав історичні докази міжнародної акції Орлика й не міг не зауважити, що саме становище активних на військовій та дипломатичній ниві угорських князів було найкращою історичною паралеллю до діяльності Мазепи в 1708—1709 рр). По-перше, йдеться про угоду, яку уклали в 1683 р. султан Магомет IV та претендент на угорський престол. У цьому документі, зокрема, подибуємо такі пункти: «1) що граф Емре Текелі, з ясновельможного дому князя Габора Бетлена, облаштується як король Угорщини [...]; 2) що по смерті графа Текелі і його дітей угорці оберуть собі короля до вподоби [...]; 4) що вони зможуть повністю користуватися їхніми привілеями, свободами, імунітетами та пільгами, які їм ніколи не применшать; 5) що турки будуть надавати їм свою протекцію супроти всіх можливих ворогів [й вони] мешкатимуть в тому самому стані» [8, т. 7/2, № 25, с. 40].

Порівнюючи їх з п. 4 наведених у Виводі зобов'язань Карла XII, приходимо до висновку, що османсько-угорську правову рамку попросту накладено Борщаком у п. 4 Виводу на гетьмана та українців: «Іван Мазепа, законний князь України,

жадним способом не може бути нарушений у володінні цим князівством; по його смерти [...] стани України заховують всі вольности згідно з своїми правами та стародавніми законами» [12].

По-друге, формулювання угоди між імператором Леопольдом I та князем Трансильванії М. Апафі від 27 жовтня 1687 р. напрочуд подібні до тих, які бачимо у Виводі. У пп. 5 і 6 цісарсько-угорської угоди йшлося про те, що шляхта та королівські й міські посадовці «будуть заховані у своїх функціях і повноваженнях, замки і городи будуть заховані у своїх законах, привілеях та правах, у які під жодним приводом не будуть втручатися, але мешканці князівства зможуть користуватися своїми законами, свободою, привілеями та правами, якими вони користувалися до цього часу, без шкоди; Донації, надання, привілеї, згоди стародавніх, а також сучасних і майбутніх князів Трансильванії будуть свято й непорушно зберігатися, і надалі такоє залишиться право дарувати за князями Трансильванії» [8, т. 7/2, № 83, с. 149—150].

Знаменно, що в п. 3 зобов'язань Карла XII теж описано обіцянки, князеві й станам України, які «будуть заховані і вдержані на всім просторі князівства [...] згідно з правом, яким досі користувалися», а після викладу цих пунктів у Дедукції заперечується право царя «відбирати Україні її вольності та привілеї» [7, с. 7].

Подібно до згоди цісаря респектувати окремішність Трансильванського князівства, п. 5 Виводу прав застерігає короля Швеції від зазіхань на самоврядний устрій України: «Нічого не зміниться в тому, що досі зазначено щодо князівські герба й титулу князя України. Й[ого] К[оролівська] В[еличність] не могтиме присвоїти собі цей титул і герб».

Врешті п. 6 опублікованої Борщаком угоди 1708 р. — «Для більшого забезпечення цього договору, так і самої України, князь і стани передадуть Його Королівській Величності військ на весь час, поки триватиме ця війна, деякі з своїх городів, а саме Стародуб, Мглин, Батурин, Полтаву, Гадяч» — є переробленням першого пункту згаданого ним же трактату стосовно передання, «заради спільної справи християнства», 12 трансильванських міст і фортець у розпорядження цісарських вояків. Там само викладено умови перебування чужоземних військ на території Трансильванії, які нагадують ті, що їх прописано у п. 1 Виводу: «Війська ці, вступаючи в Україну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій на Україні Його Величність довірить керування ними князеві та його наступникам, і це триватиме доти, доки Україна потребуватиме цього війська, котрому Його Королівська Величність буде видавати платню, а козаки постачатимуть хліб і харчі» [7, с. 8].

Оцю ідею — призначити місцевого володаря зверхником іноземних військ, які буде розташовано на його суверенній території — Борщак підглядає у згаданому ним у примітці до першого видання Виводу прав договору щодо фортеці Гомбург (а не Гамбург, як помилково подав публікатор Виводу) від 5 березня 1663 р. [9].

У використовуваній Борщаком збірці CUDDG уміщено безумовно відомий йому текст стамбульської угоди між Отоманською Портою та Московською дер-

[12] Пункти угоди між Карлом і Мазепою, буцімто укладеної в с. Гірки на Сіверщині, подаються за виданням Виводу 1925 р. [7, с. 10—11].

жавою від 5 квітня 1712 р., що її було досягнуто за посередництва послів Англії та Нідерландів — «шляхетних панів Монсеньйора Роберта Саттона, лицаря, і Монсенйора Якоба Кольєра, графа Римської імперії», через яких Орлик начебто й мав передати свій Маніфест і супровідні листи їхнім державцям. У Виводі сформульовано риторичне запитання: «Нащо цар включив Україну в інструкції щодо миру, котрий мається заключити за посередництвом Англії та Генеральних штатів (Голяндії), коли він не хотів, щоб Україна брала участь у переговорах?» [7, с. 12.]. Про стамбульське врегулювання тут мовиться не в минулому, а в майбутньому часі, що може теоретично вказувати на написання Виводу перед 5 квітня [10, с. 74], але на практиці виглядає як неоковирність Борщакової містифікації.

При написанні Виводу Борщак безумовно користувався мовними конструкціями трактату 5 квітня 1712 р. У п. 3 згаданого трактату йшлося про те, що «Його Царська Величність є у володінні міста Київ і його околиць; територія й укріплення поза Борисфеном, також як і козацькі краї, які називаються Україна, розташовані у їх давніх кордонах поза тою самою річкою, ці краї теж залишаться у володінні Його Царської Величності» [8, т. 8/1, № 78, с. 297]. Окремі ж зобов'язання Карла XII перед Мазепою у Виводі містять ту саму лексику («Україна» або «Козацький край» у п. 1; князь (замість царя), який «перебуває у їх володінні» у п. 4), от тільки зміст цих пунктів цілком перевернуто з ніг на голову автором Виводу, хоча й збережено особливості трактату щодо назв, природних кордонів, відносин влади й підпорядкування. Наважуся припустити, що третій елемент назви Виводу — «Україна» — був запозичений саме з османсько-російського договору. Таким чином, Вивід є колажем, укладеним Борщаком як інтерпретація та провокація з елементів різних, віддалених між собою в часі, просторі, культурній традиції міжнародних актів XVII—XVIII ст.

Що ж стосується автентичних творів П. Орлика, то їх використання довести теж неважко. Наприклад, при описі зовнішнього вигляду Дедукції Борщак згадує про подібність почерку її автора до написаного Орликом у 1720 р. меморандуму шведській Короні, що його позначає посиланням на Архів Міністерства закордонних справ («Correspondence politique. Suède. Vol. 148. F. 150 et sq») [7, с. 8]. Я розшукав згаданий меморандум у вказаній Борщаком справі (щоправда, не на тих аркушах, які вказав він). Це чи не єдиний меморандум П. Орлика, який справді зберігається у французьких архівах (див. іл. 2). Отож, «Пункти, що стосуються ближньої України, що їх я представив Найяснішій Королівській Особі Швеції і які, згідно з наказом Королівської Величності, були включені в інструкції для Брауншвайгського конгресу й вручені в 1720 р. в Стокгольмі повноважним там представникам для просування» («Puncta qua Ucrainam citeriorem concernus o lim a me Serenissimo Regi Svecia porrecto et mandato majestatis Rea, Instructioni ad Congressum Brunswiconsem inserta, ibidem ad promovendum Pleniporentiaries sumus commendata anno 1720 Holmiae») [13], містять вступну частину історичного харак-

[13] Archives Diplomatiques. Correspondance politique (далі — AD. CP). Sous-série «Suède». Vol. 148. F. 250 r — 251 v.

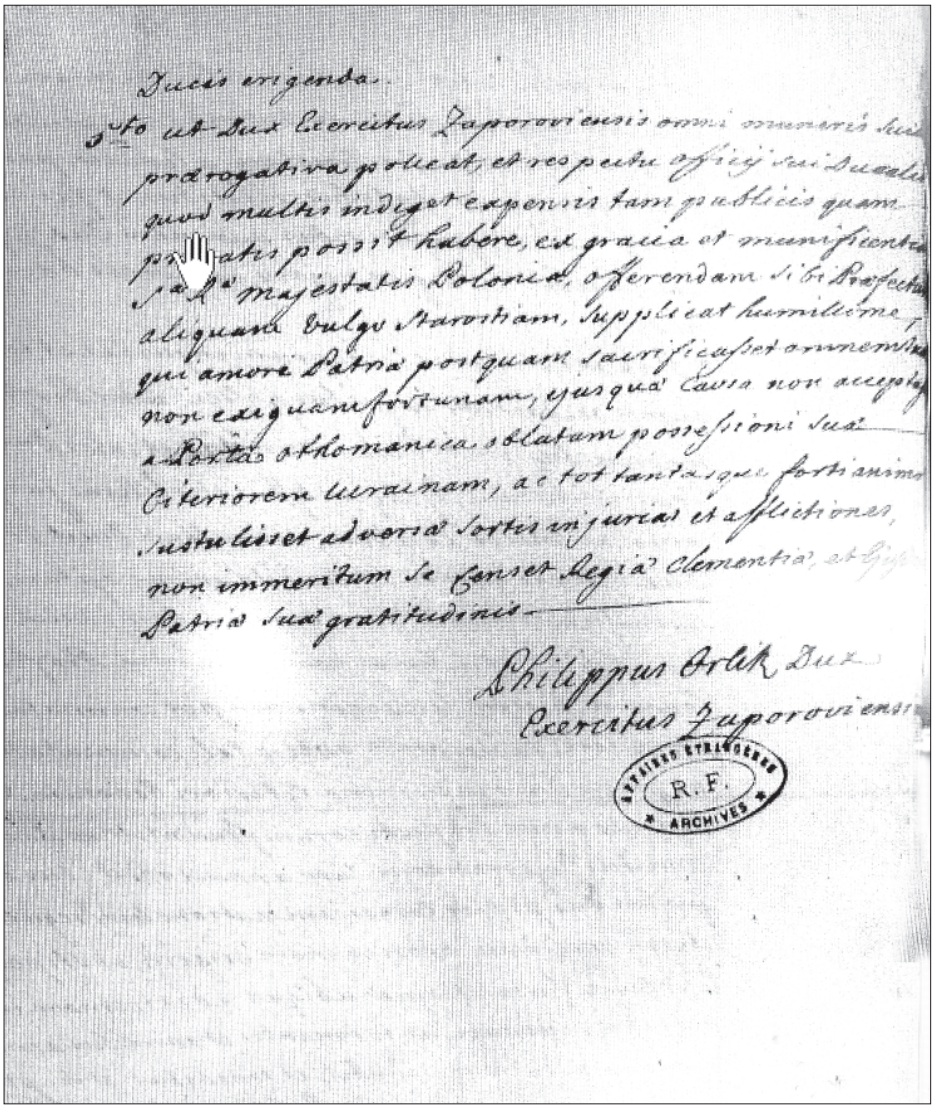

Dux Exercitus Zaporoviensis omni omnemoris sui prerogativa polleat, et respectu officij sui bucalis quod multis indiget expensis tam publicis quam privatis possit habere, ex gratia et munificentia sacræ majestatis Poloniæ, offerendam sibi Prefectura aliquam Vulgo Starostiam, supplicat humillime, qui amore Patriæ postquam sacrificasset omnem suam non exiguam fortunam, usque ad causa non accepta a Porta othomanica oblatam possessioni suæ Citeriorem Ucrainam, ac tot tantasque fortis animus sustulisset adversa sortis injurias et afflictiones, non immeritum se censet Regiæ clementiæ, et Ipsi Patriæ suæ gratitudinis.

Philippus Orlik Dux
Exercitus Zaporoviensis

AFFAIRES ÉTRANGÈRES R.F. ARCHIVES

Іл. 2. Прикінцевий аркуш власноруч писаного меморандуму П. Орлика «Puncta qua Ucrainam citeriorem concernus olim a me Serenissimo Regi Svecia» 1720 р. з його автографом (AD. CP. Sous-série «Suède». Vol. 148. F. 251v.)

теру, яка виводить права козаків на проживання і користування всіма правами й свободами у «Передній [Правобережній] Україні», що її згідно з тогочасним правовим статусом іменує «Польською Україною» (Ucraina polonica): «Вони владарювали своїми спадковими землями по праву і перебували під управлінням гетьманів запорозьких, здійснюючи службу і провадячи війну. Однак нині, по тому як Отоманська Порта, відібравши цю Україну в московитів силою зброї, здобула її, і згідно з умовами Карловицького миру її було повернено Речі Посполитій (за

умовами згаданого стамбульського врегулювання 1712 р. — *В. А.*), козаків, яких було зігнано з їхніх місць, позбавлено прав пращурів і всякої свободи [...]. Тому Військо Запорозьке, маючи любов і ревне наставлення до своєї батьківщини, Речі Посполитої, турбуючись про її благо і безпеку, остерігається, щоби козаки, ображені настільки несправедливим вигнанням з України, не повстали супроти поляків. І тоді нелегко було би втримати в покорі простолюд. Тому гетьман [князь] Війська Запорозького, маючи любов і ревне ставлення до своєї вітчизни, Речі Посполитої Польської, дбаючи про вигоду та безпеку своїх підданних, непокоїться, щоб козаки, ображені настільки великою несправедливістю вигнання з України, не підняли повстання супроти поляків і не порушили їх спокійне владарювання там, вдавшись до зброї [...]. Уся ця ближня Україна у межах своїх границь, згідно прадавнім правам і договорам, охоплює землі, де козаки, мешкаючи під владою свого гетьмана, будуть обробляти ці землі [...]» [14].

В одному з фрагментів Виводу помітні ті самі лексеми в характерному їх сполученні та насиченні на невелику частку тексту: мова йде про «Карловицький трактат» (1699 р. між Портою та Річчю Посполитою), «Україну», «непорушність», «границі й межі», та це не означає, що документ 1720 р. писався з тексту 1712 р., усе якраз навпаки, бо меморандум до Шведської корони реальний, а Дедукція таки ні: «Отже з цього зовсім законно і природньо виходить, що Карловицького трактату ні в чому не порушиться, коли оголосять Україну вільною, якою вона була колись, з тими границями й межами, які вона мала перед тим, як була підступом поневолена» [7, с. 12].

Вивід має помітні інтертекстуальні зв'язки з Маніфестом, це видно вже з його першої фрази: «По довгій і кривавій війні вічної пам'яти найхоробріший гетьман Богдан Хмельницький визволив з-під польської кормиги вельми пригнічену козацьку націю» [7, с. 9]. У Маніфесті йдеться про «довгі і криваві війни, вічної пам'яті гетьмана Богдана Хмілінського» [11, с. 134—135]. Це безумовно вказує на те, що в обох був той самий автор. У цьому ще більше переконує ідейна підоснова Виводу та Маніфесту, що її акцентував Борщак: «[...] своєю стилізацією "Мала Русь або Україна" Орлик підкреслював свої вимоги щодо цілої України, як супроти Московії, так і супроти Польщі» [15]. І якщо московська тема виразно постає в автентичних документах П. Орлика (наприклад, у вже згаданій Інструкції від 3 листопада 1711 р.), то з польською не все так однозначно. Вихваляючи антипольський характер Виводу, Б. Кравців, сам того не усвідомлюючи, створив профіль автора як такого, що був знайомий з ідеями «Історії Русів» [12, с. 183—198] і ... новочасними політичними трактатами В. Липинського та М. Міхновського [13, с. 95]. Та і як можна було виснувати інакше, якщо сам Борщак прямим текстом пов'язує свою роботу над Дедукцією з цінними порадами В. Липинського [7, с. 8] [16]. Натомість

[14] Ibid. F. 250 r — 251 v.

[15] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 56.

[16] 18 березня 1925 р. Липинський написав Борщаку: «Вашу гарну статтю в "Старій Україні" читав. Приємно мені було бачити доказ Вашої лояльности в форми згадки моєї вказівки щодо "Дедукції"» [14, с. 226].

правдоподібність Виводу й, особливо, шести пунктів шведсько-української угоди ставиться під сумнів одним із найбільш послідовних критиків Борщака М. Андрусяком якраз через надмірну й виразно суперечну польській присутності на Правобережній Україні риторику [15, с. 59; 16, с. 23, 221]. Ідейна антипольськість скоріше пасує до самого Борщака, який у міжвоєнний період був запеклим викривачем зазіхань польського імперіалізму, неодноразово наполягав, що традицією України від Хмельницького до Орлика було відкидання польських претензій і наголошення на суверенітеті Війська Запорозького над обома берегами Дніпра. Але Борщак кривив душею щодо принципової антипольськості Орлика, який у вже згаданому меморандумі 1720 р. визнає свою любов до «Польської Батьківщини» й, своєю чергою, створює свій, не завжди відповідний його попереднім досвідам, образ патріота Речі Посполитої: «Пожертвувавши всім своїм чималим статком заради любові до Батьківщини, він не прийняв запропонованого Портою Отоманською володіння своєю Задніпровською Україною, попри настільки великі й численні випробування долі та страждання, він не забуває про королівські добродійства і милості, а також про вдячність своїй Батьківщині» [17].

За характерний приклад науково-критичного ставлення до поданих у Виводі шести пунктів видається позиція З. Когута, який зауважив зв'язок між вірою деяких авторів, «що з початку свого правління Мазепа планував звільнити Україну та створити незалежну українську державу», та цими сумнівними пунктами, як єдиним сутнісним доказом існування такого плану: «Однак питання щодо цієї точки зору та існування договору восени 1708 року занадто численні, щоб ми могли прийняти його існування, як воно представлене в "Деволюції" (тобто Виводі — *В. А.*). Хоча у Гірках могла бути укладена певна угода, умови, наведені в "Деволюції", найімовірніше, були прикрашені пізніше, або Орликом, який писав, у 1712 році, або, можливо, самим Борщаком, який писав понад два століття потому, у 1925 році» [5, с. 355].

Ознаки містифікації під оглядом французької лексики

У передмові до Виводу Борщак відзначає: «Французька мова "Дедукції" не є перфектна й не може рівнятися з пізнішими пам'ятками французької мови, що залишились по Орликові. Іноді, читаючи "Дедукцію", маєш враження, що автор думав латиною, а потім уже перекладав на французьку. Мабуть Орликові мало приходилось писати по французьки» [7, с. 8] [18]. Незрозуміло, чому Вивід та Маніфест мали перекладатися з латини французькою, адже європейські дипломати, включно з французькими, на початку XVIII ст. добре знали латину. Це стосувалося також П. Дезаллєра, який перед Туреччиною мав дипломатичну місію в Угорщині, де латина ще довго залишалася головною мовою дипломатії. Латиномовний меморандум Орлика 1720 р. не викликав застережень у французькому посольстві у

[17] AD. CP. Sous-série «Suède». Vol. 148. F. 251 r — 251 v.
[18] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 82.

Стокгольмі, яке залучило його до своїх депеш у Версаль без жодного перекладу. Гадаю, що відповідь слід шукати в сакральному ставленні до французької мови самого Борщака, як найбільш правдоподібного автора цих документів (у 1920-х рр. його навряд чи можна назвати глибоким знавцем французької, але в 1923 р. він одружується з російською аристократкою С. Словіцькою, яка допомагатиме йому в перекладах і, за його ж визнанням, стане справжньою співавторкою [16, с. 238]; але й ця освічена жінка не могла писати так, як французи XVIII ст.).

Це змушує придивитися, що не так із французькою мовою Дедукції та Маніфесту, і зробити це не стільки під оглядом орфографічних хиб, а насамперед під оглядом ужитої в документах французької лексики. У цьому аспекті йдеться не тільки про автентичне меню слів та їх сполучень, але й культурне перетлумачення понять українських реалій на французькі сенси, при чому не XX, а початку XVIII ст.

Попервах, слід звернути увагу на відтворення французькою титулів і територіальних понять. Для цього погляньмо на автентичні документи, які укладалися латиною. В Інструкції від 3 листопада 1711 р. щодо П. Орлика вжито окреслення «Найсвітліший гетьман України і Війська Запорозького» («Illustrissimus Dux Ukrainae et exercitus Zaporoviensis») [3, с. 50]. Утім у листуванні 1710—1711 рр. таке титулування скоріше виняток, аніж правило: у дипломі Карла XII від 1710 р. про Орлика мовиться «Найясніший гетьман Війська Запорозького пан Пилип Орлик» («Illustrissimus Dux exercitus Zaporoviensis Dominus Philippus Orlik») [3, с. 21]; в іншому документі Карла XII — «гетьман народу Руського і Війська Запорозького, належним чином обраний і затверджений» («Ducem Gentis Rossiacae atque exercitus Zaporoviensis rite electus confirmatusque») [3, с. 33]. У наявному в колекції замку Дентевіль «Diploma assecuratorium» для П. Орлика мовиться про «гетьмана і Військо Запорозьке» («Duce et exercitus Zaporoviensi») [17, с. 483]. У меморандумі 1720 р. до шведської Корони сам Орлик називається «гетьман Запорозький» («Dux Zaporoviensis») або «гетьман Війська Запорозького» («Dux exercitus Zaporoviensis») [19], тобто окреслює свій статус не як суверенний володар краю козаків, а старший генерал, не державний герцог чи князь, а обраний вождь. Цю обставину вимушений визнати Борщак, який зазначає у першому коментарі до Виводу, що «Орлик уживає термінів Duc (лат. Dux), Général (який переводили на франц. як гетьман) [...] Duc це військовий титул» [7, с. 13—14].

Логічно, що у Виводі при його перекладі з латини всі титулатури «Dux Zaporoviensis» було б послідовно замінено на «général des Cosaques Zaporoviens», однак це зроблено тільки тричі — щодо згаданого в першому абзаці Б. Хмельницького (1) та П. Орлика (2). Але там само відносно Хмельницького й Орлика вжито й «Duc», останнє є домінантним і набуває чіткої територіальної конотації — ідеться вже про «Duc de l'Ukraine» (тобто, «гетьмана України»). Автентичність такої лексики ставить під сумнів моє власне дослідження французьких назв, уживаних щодо України в найбільшому новинарнику Франції «La Gazette», де до середини XVIII ст. єдиним відповідником «козацького гетьмана» був «général des Cosaques», що

[19] AD. CP. Sous-série «Suède». Vol. 148. F. 250 v.

вказувало на найвищу військову й адміністративну посаду, але не на спадкову князівську владу. У сотнях повідомлень «La Gazette» від 1648 р. до 1712 р. щодо гетьманів Війська Запорозького жодного разу не вжито титулу «Prince» (князь), однак у Виводі це зроблено відносно Хмельницького й Мазепи, що мало б ілюструвати головну ідею автора, що ці гетьмани є державцями «Українського князівства» («prinicipauté d'Ukraine»). Борщак не приховує, що в інтерпретації понять «Duc» і «Prince» спирається на поради В. Липинського, який виступив з ідеєю взірцевого державного устрою на чолі з «гетьманом всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Військ Запорожських і Чорноморських та Великого Книзя Київського» [7, с. 13—14; 18, с. 262].

Примітно, що у «La Gazette» єдиний натяк на князівську прерогативу гетьманів міститься в повідомленні під 1 липня 1651 р. (№ 82, p. 661), коли згадується начебто про «союз, що його гетьман уклав із великим князем Московським, якому пообіцяв три князівства у Польщі, коли їх буде ним завойовано» («[...] l'allience que leur général a faire avec le Grand Duc de Moscovie, auquel il a promis trois Principautez dans la Pologne quand il les aura prises [...]»), але знову ж таки йдеться про те, що «князівства» Волинське, Подільське, Брацлавське було обіцяно передати під протекторат царя. Оскільки історичні межі мовних понять жорстко обмежують їх зміст, а у Виводі їх помітно осучаснено, маємо вагомі підстави відкинути твердження Борщака про переклад Виводу французькою в амбасаді Дезаллєра в 1712 р. [4, с. 185] (див. іл. 3).

Про те, що Вивід перекладано з української на французьку, а не навпаки, і напевно не в часи Орлика, свідчить уживання в ньому аж 45 разів терміну «Україна» (ним же автор завершує наратив, що підсвідомо виявляє його модерну україноцентричність). Безперечно, поняття «Україна» зустрічається в автентичних документах П. Орлика та міжнародній кореспонденції того часу [3, т. 8/2, № 128, с. 297—298], але воно не переважає за кількістю згадок інші означувальні щодо її території терміни. У Виводі ж просто відсутні інші, синонімічні щодо «України», поняття. І це тоді, коли Орлик говорить у своїй Інструкції про своє прагнення домогтися «визволення Малої Русі з обох боків Бористену, нашої батьківщини, від жахливого іга московитів» [3, с. 62] [20], а в Конституції про «Вітчизну нашу — Малу Росію». То чому ж тоді Орлик мусив писати тільки про Україну, жодного разу не вживши це поняття («Petite Russie»)? Мабуть тільки через вимоги політкоректності українського національного дискурсу 1920-х рр. Узагалі Вивід справляє враження неякісної підробки під старовинний артефакт, оскільки його автор не надто замислювався над автентичністю термінів, писав свій витвір для задоволення опінії патріотичного громадянства. Гадаю, що за основу свого Виводу Борщак запозичує саме інформацію з Інструкції 3 листопада 1711 р., де Орлика названо «Найяснішим гетьманом України» («Illustrissimus Dux Ukrainae») і мультиплікував її на весь обсяг тексту.

На тлі понад міру осучасненого під оглядом термінології Виводу, дещо зваженішим здається Маніфест. Це видно хоча б з того, що для гетьманів у його франкомовній версії-оригіналі вживаються два синоніми: «général des Cosaques» і

[20] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 56.

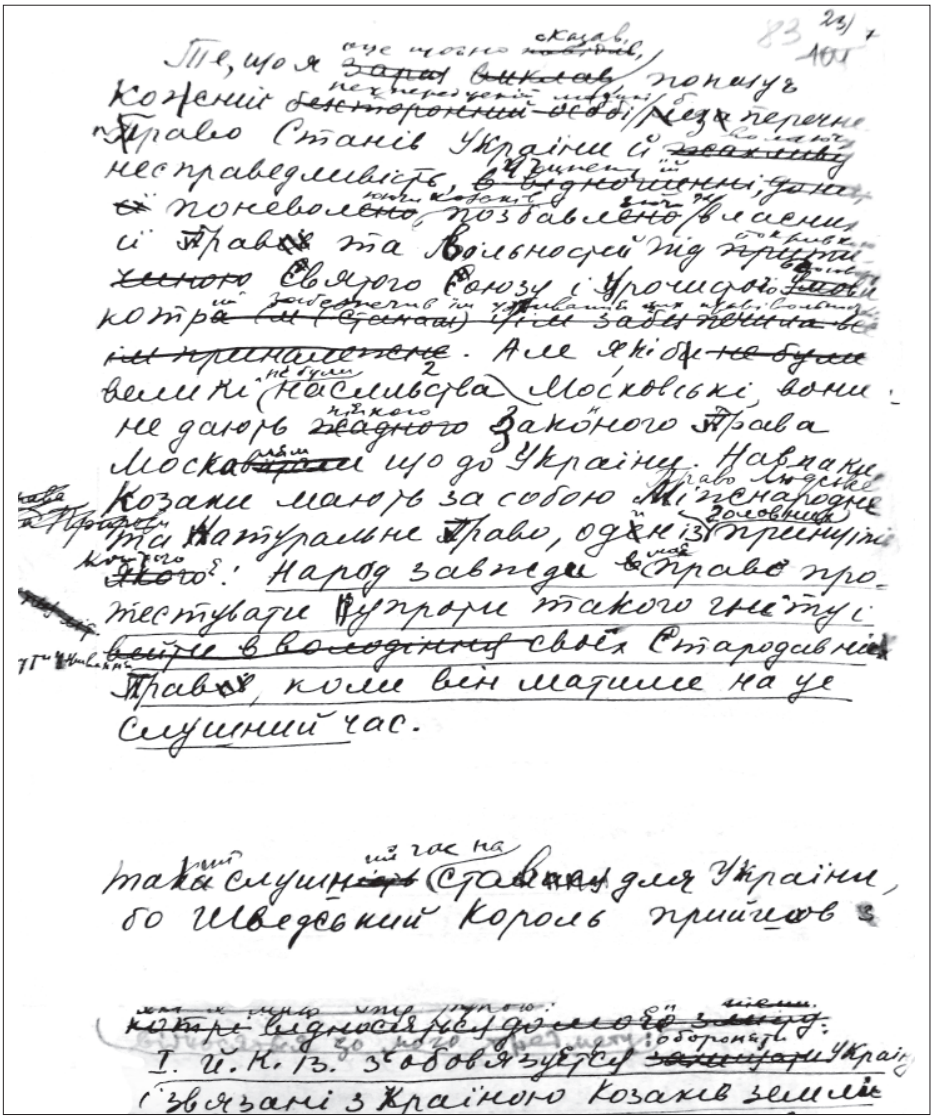

Іл. 3. Аркуш рукопису першого видання «Виводу прав України» з редакторською правкою І. Кревецького. Висланий І. Борщаком 30 листопада 1924 р. з Парижа (ЦДІАЛ України. Ф. 402. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 83)

«hetman». Утім їх співвідношення (1 : 5) свідчить не на користь автентичності документа, бо поняття «hetman» виглядає безглуздим для французької мови початку XVIII ст., отже, дипломат, який описував соціокультурні реалії віддалених країн, не міг їх перекладати за допомогою незрозумілих його зверхникам у Версалі тубільних слів (наприклад, султан перекладався як «grand seigneur» («великий пан»), візир — «grand chancelier» («великий канцлер»)). У Маніфесті є дві лексеми «Україна» («l'Ukraine»), при одночасній відсутності терміну «Мала Росія».

Єдиним джерелом, але сумнівного походження і не авторства Орлика, у якому мовиться про «Україну з Військом Запорозьким, Україну обох берегів Дніпра й тогобічну Україну, від річки Случі до Дніпра», є особливо важливий для Борщака при поясненні появи Дедукції Короткий вивід, на який, безумовно, і міг взоруватися автор Виводу й Маніфесту, але навіть у Короткому виводі відсутній ужитий у Маніфесті щодо повноважень гетьмана означувач «вся Україна» («toute l'Ukraine»), який зате знаходимо у згаданому Борщаком як важливе джерело його уявлень про гетьманські титули статуті братів-хліборобів авторства В. Липинського.

До подібного висновку підводить і порівняння французької лексики Маніфесту й Виводу з масивом мовної інформації на шпальтах «La Gazette» упродовж XVII—XVIII ст. Попри те, що більшість лексем із царини міжнародних стосунків, наявних в опублікованих Борщаком документах, зустрічаються в контенті згаданого французького періодичного видання, частина їх не вживається до 1712 р. Вони з'являються пізніше, особливо ж після мирних договорів, які в 1714 р. завершили війну за «іспанську спадщину» та в 1721 р. Північну війну, що призвело до встановлення міжнародної системи, яка й отримала назву «європейської рівноваги» (про яку анахронічно мовиться у Виводі). Отож, у Виводі йдеться про «всі підставові европейські держави» («toutes puissances d'Europe»), які спільно мають «звернути Україну її гетьманові» [7, с. 13]. Найраніше вживання цього терміну маємо в № 27 від 1 червня 1727 р. в контексті новин про Польщу: «[...] підставові держави Європи домовилися забезпечити загальні мир і спокій» («[...] les principales Puissances de l'Europe sont convenues pour assurer la Paix et la tranquillité générale»). У Виводі мовиться поруч і про «європейський спокій» («tranquilité d'Europe»), і про «загальний мир» («paix générale»), тому то є підстави вважати, що саме це газетне повідомлення Борщак використовує при написанні Виводу. Надалі поняття «загальний спокій Європи» («la tranquilité générale de l'Europe») стає звичним на шпальтах «La Gazette» (див. 1761, № 20). У № 27 від 1 червня 1727 р. міститься згадка про «необхідність спричинитися» до «збереження европейського балансу» («à la conservation de la balance en Europe»). Хоча слово «баланс», доволі розповсюджене в контенті «La Gazette» (у якій опубліковано чимало міжнародних договорів) упродовж XVII ст., у поєднанні з «Європою» воно досі не вживалося. А у Виводі йдеться про те, що «не слід остерігатися, що, повертаючи це Князівство, Московія послабиться під оглядом сил, необхідних для збереження европейского балансу» («on ne doit pas craindre qu'en faisant rendre cette Principauté, Moscovie s'affaiblira à l'égard des forces requises à la conservation de la Balance de l'Europe»). Про «европейську рівновагу» згадується теж (щоправда, українською) і в листі до англійського монарха від 9 квітня 1712 р. Ці лексичні збіги свідчать про дуже високу правдоподібність запозичення з вищезгаданого повідомлення «La Gazette», контент якої був добре відомий Борщаку, який написав на його основі декілька розвідок [19, с. 101—104; 20, с. 101—104; 21, с. 35].

Типовий для сучасної французької мови термін «велика европейська держава» («puissance d'Europe») з'являється в № 28 «La Gazette» від 15 липня 1741 р. й повторюється в № 9 від 3 березня 1753 р. До того часу держави як суб'єкти між-

народних відносин окреслюються виключно терміном «Estat», як от «Estats de S M Czarienne» («держави Його Царської Величности») в договорах 1711 і 1712 рр. між Портою та Петром I [3, т. 8/2, № 128, с. 297—298]. Також безперечно пізнішого походження і наявні у Виводі поняття «liberté de l'Europe» («свобода Європи») та «intérêts de l'Europe» («інтереси Європи»). Перше почало використовуватися в контексті війни за «австрійську спадщину» (уперше 30 грудня 1741 р. (№ 52), потім 9 травня 1744 р. (№ 19) та 26 грудня 1744 р. (№ 52)), друге — напередодні Семирічної війни (27 січня 1753 р. (№ 4)). До пізніших історичних обставин належить і акцентована в Дедукції концепція геополітичного бар'єра проти агресії Московії в Європу — її генезу можна прослідкувати в меморандумах П.-Г. Орлика французьким міністрам 1742 і 1746 рр. [22, с. 18; 23, с. 248, 276—278].

Ці поняття вочевидь увійшли у французьку, яка саме в середині XVIII ст. стала універсальною мовою міжнародних відносин, під впливом ідей Просвітництва, що прагнули реконцептуалізувати права не тільки суверенів і великих держав, але й звичайних громадян під оглядом толерантності й раціональності. Отож, чи можливе побутування лексичних відповідників ідей Просвітництва в бароковому наративі 1712 р.? Зокрема, у Виводі мовиться про «sujets opprimés» («пригноблених громадян»). Ці два слова окремо зустрічаються в текстах міжнародних угод та пресі ще в XVII ст. Однак примітне їх сполучення в політичному наративі вперше відбувається 1 грудня 1753 р. в № 48 «La Gazette» у контексті новин про неприпустимість гноблення протестантських підданих («les sujets protestants de mes états éréditaires étaient opprimés»). Ця думка здається близькою до ідеї, яка є лейтмотивом Виводу й Маніфесту, про неприпустимість пригноблення сильнішими державами слабших. Але тільки на перший погляд, бо на відміну від релігійних акцентів, національні конотації притаманні дещо пізнішим епохам. У Маніфесті теж мовиться про «публічний інтерес» («intérêt publique») [11, с. 135], а у Виводі — «інтерес Європи» («intérêt de l'Europe») [7, с. 13]. Спираючись на ці поняття, Борщак обґрунтовує тезу про залученість гетьмана до мислиннево-етичних трендів тогочасної Європи: «Орлик кличе до европейської опінії й покликується на основи християнства, справедливости й гуманізму» [21]. Але щонайменше до 1760-х рр., як знову ж таки показує аналіз контенту «La Gazette», йдеться лишень про опінію окремих осіб (як-от монархів, експертів) та жодним чином не про громадську думку. У Маніфесті стверджується, що «народ має завжди право протестувати проти такого гніту, [керуючись] мотивом справедливости й згідно праву, яке дозволяє кожному захищати свою власну справу і свою власну мету» [11, с. 135]. Фактично та сама думка повторюється у Виводі [21, с. 10]. Але право народу на збройний опір гніту стало ідейним афірмативом лише у французькій «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р.

Встановивши тематичні й лексичні запозичення з автентичних свідчень, оцінивши французьку мову документів, доходжу переконливого висновку: саме Ілько Борщак між 1922 і 1924 рр. створює Маніфест і Вивід, авторство яких він провокативно приписує Пилипові Орлику. Цей висновок аж ніяк не можна назвати

[21] НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 82.

несподіваним з огляду на раніше діагностовані мною методом порівняння нарації Борщака з контентом французьких архівів містифікації цього автора [24—28]. Сьогодні, коли Україна, як це вже було в часи Орлика й Борщака, потерпає від російської агресії й вибудовує антиімперський наратив минулого, такий висновок міг би видатися несвоєчасним і навіть шкідливим. Але дозволю собі нагадати думку самого Борщака, який, створюючи містифікації патріотичного характеру, чітко усвідомлює, чим вони відрізняються від наукового знання: «Ми знаємо, наскільки небезпечно з наукового боку та яка це велика спокуса модернізувати певні історичні явища, знаємо, що не треба переставляти слова у століттях: вони мають свій зміст й анахронізм є найгіршим варваризмом в історії» [16, с. 456].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Adadurov, V. "Sviatyi" / "hrishnyk": dumky z pryvodu deiakykh retsenzii na moiu knyzhku "Perestavliaiuchy slova u stolittiakh: intelektualna biohrafiia Ilka Borschaka". *Ukrainskyi istorychnyi ohliad*. 2022. 3: 285-303 [in Ukrainian].
   [Ададуров В. «Святий» / «грішник»: думки з приводу деяких рецензій на мою книжку «Переставляючи слова у століттях: інтелектуальна біографія Ілька Борщака». *Український історичний огляд.* 2022. Вип. 3. С. 285—303].
2. Borschak, I. Orlikiana (opys nevydanykh materiialiv pro hetmana Orlyka, yoho rodynu i otochennia). *Khliborobska Ukraina.* 1923. 4/7-8: 342-367 [in Ukrainian].
   [Борщак І. Orlikiana (опись невиданих матеріялів про гетьмана Орлика, його родину і оточення). *Хліборобська Україна.* 1923. Кн. 4/7-8. С. 342—367].
3. Perepiska i drugiya bumagi shvedskogo korolya Karla XII, polskogo Stanislava Leshchinskogo, tatarskogo khana, turetskogo sultana, generalnogo pisarya F. Orlika, i kievskogo voevody, Iosifa Pototskogo, na latinskom i polskom yazykakh. *Chteniya v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh.* 1847 (god 3). 1-64 [in Russian].
   [Переписка и другия бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Ф. Орлика, и киевского воеводы, Иосифа Потоцкого, на латинском и польском языках. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских.* 1847 (год 3). С. 1—64].
4. Borschak, I. Orlikiana. Novi dokumenty pro zhyttia y aktsiiu P. Orlyka. *Stara Ukraina.* 1924. 6: 185-186 [in Ukrainian].
   [Борщак І. Orlikiana. Нові документи про життя й акцію П. Орлика. *Стара Україна.* 1924. Ч. 6. С. 185—186].
5. Kohut, Z.E. The Making of Cossack Ukraine. Political Thought, Culture, and Identity Formation, 1569—1714. Montreal & Kingston; London; Chicago; Toronto, 2025. 614 p.
6. Hrushevskyi, M. Shvedsko-ukrainskyi soiuz 1708 roku. *Zapysky NTSh*. 1909. 92 (4): 7-20 [in Ukrainian].
   [Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 року. *Записки НТШ.* 1909. Т. 92, кн. 4. С. 7—20].
7. Orlyk, P. Vyvid prav Ukrainy z rukopysu rodynnoho arkhivu Denteviliv u Frantsii zi vstupom i prymitkamy / vydav Ilko Borschak. Lviv, 1925 [in Ukrainian].
   [Орлик П. Вивід прав України з рукопису родинного архіву Дентевілів у Франції зі вступом і примітками / видав Ілько Борщак. Львів, 1925. 14 с.].
8. Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traitez d'alliance, de paix [...] de toutes les conventions [...] & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent. Vol. 6—8. La Haye, 1729—1731 [in French].

9. Recueil des traitez de paix, de trêve, de neutralité, de confédération, d'alliance et de commerce, faits par les rois de France [...] depuis près de trois siècles / imprimé par F. Leonard. T. 3. Paris, 1693 [in French].
10. Krupnytskyi, B. Hetman Pylyp Orlyk (1672—1742). Ohliad yoho politychnoi diialnosty. Warsaw, 1937 [in Ukrainian].
[Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672—1742). Огляд його політичної діяльности. Варшава, 1937. 257 с.].
11. Borschak, I. Hetman Pylyp Orlyk i Frantsiia. (Storinky dyplomatychnoi istorii). *Zapysky NTSh.* 1924. 134-135: 79-136 [in Ukrainian].
[Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипльоматичної історії). *Записки НТШ.* 1924. Т. 134-135. С. 79—136].
12. Doroshenko, D. "Istoriia rusov" yak pamiatka ukrainskoi politychnoi dumky druhoi polovyny XVIII st. *Khliborobska Ukraina.* 1921. 3 (5-6): 183-198 [in Ukrainian].
[Дорошенко Д. «Історія русов» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII ст. *Хліборобська Україна.* 1921. Кн. 3 (5-6). С. 183—198].
13. Vyvid prav Ukrainy. Dokumenty i materiialy do istorii ukrainskoi politychnoi dumky. New York, 1964 [in Ukrainian].
[Вивід прав України. Документи і матеріяли до історії української політичної думки / впор., вступ. стаття і довідки Б. Кравцева. 2-е вид. Нью-Йорк, 1964. 250 с.].
14. Lypynskyi, V. Povne zibrannia tvoriv. Arkhiv, studii. T. 1. Kyiv; Philadelphia, 2003 [in Ukrainian].
[Липинський В. Повне зібрання творів. Архів, студії. Т. 1 / ред. Р. Залуцький, Х. Пеленський. Київ; Філадельфія, 2003. 959 с.].
15. Andrusiak, M. Zviazky Mazepy z Stanislavom Leschynskym i Karlom XII. *Zapysky NTSh.* 1933. 152: 35-61 [in Ukrainian].
[Андрусяк М. Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещинським і Карлом XII. *Записки НТШ.* 1933. Т. 152. С. 35—61].
16. Adadurov, V. "Perestavliaiuchy slova u stolittiakh". Intelektualna biohrafiia Ilka Borschaka. Lviv, 2024 [in Ukrainian].
[Ададуров В. «Переставляючи слова у століттях». Інтелектуальна біографія Ілька Борщака. Львів, 2024. 540 с.].
17. Dmytryshyn, I. Hryhorii Orlyk, abo Kozatska natsiia u frantsuzkii dyplomatii. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії. Київ, 2019. 496 с.].
18. Statut i regliament Ukrainskoho soiuzu khliborobiv-derzhavnykiv. *Khliborobska Ukraina.* 1920—1921. 1 (2-4): 261-264 [in Ukrainian].
[Статут і реґлямент Українського союзу хліборобів-державників. *Хліборобська Україна.* 1920—1921. Кн. 1 (2-4). С. 261—264].
19. Borschak, I. Hetman Ivan Mazepa i todishnia frantsuska presa. *Hromadska Dumka.* 1920 (15.08). 189 [in Ukrainian].
[Борщак І. Гетьман Іван Мазепа і тодішня французька преса. *Громадська Думка.* 1920 (15.08). Ч. 189].
20. Borschak, I. 1652, 1653 i 1654 rr. na Ukraini po "Frantsuzkii Gazeti" ("Gazette de France"). *Dnipro. Kalendar-almanakh na 1925 rik.* 101-104 [in Ukrainian].
[Борщак І. 1652, 1653 і 1654 рр. на Україні по «Французькій Ґазеті» («Gazette de France»). *Дніпро. Календар-альманах на 1925 рік.* С. 101—104].
21. Borschak, I. Trysta rokiv tomu v Ukraini (za paryzkoiu gazetoiu "Gazette de France". Ukraina. *Ukrainoznavstvo i frantsuzke kulturne zhyttia.* 1949. 1: 35 [in Ukrainian].

[Борщак І. Триста років тому в Україні (за паризькою ґазетою «Gazette de France». Україна. *Українознавство і французьке культурне життя*. 1949. Ч. 1. С. 35].
22. Adadurov, V. Voyna tsivilizatsiy. Sotsiokulturnaya istoriya russkogo pokhoda Napoleona. Kyiv, 2017 [in Russian].
[Ададуров В. Война цивилизаций. Социокультурная история русского похода Наполеона. Киев, 2017. 400 с.].
23. Dmytrychyn, I. Grégoire Orlyk: un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Paris, 2006. 374 p. [in French].
24. Adadurov, V. Konstruiuvannia Ilkom Borschakom mifolohichnoho obrazu spryiniattia Ukrainy u Frantsii u XVIII—XIX st. *Ukraina na istoriohrafichnii mapi Yevropy mizhvoiennoho chasu*: Materialy mizhnarodnoi konferentsii v Miunkheni 1—4 lypnia 2012 r. Kyiv, 2014. 109-132 [in Ukrainian].
[Ададуров В. Конструювання Ільком Борщаком міфологічного образу сприйняття України у Франції у XVIII—XIX ст. *Україна на історіографічній мапі Європи міжвоєнного часу*: Матеріали міжнародної конференції в Мюнхені 1—4 липня 2012 р. Київ, 2014. С. 109—132].
25. Adadurov, V. "Napoleonida" na Skhodi Yevropy: uiavlennia, proekty ta diialnist uriadu Frantsii schodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiiskoi imperii na pochatku XIX st. Lviv, 2018 [in Ukrainian].
[Ададуров В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. 2-е вид. Львів, 2018. 624 с.].
26. Adadurov, V. Narodzhennia odnoho istorychnoho mitu: Problema "Napoleon i Ukraina" u vysvitlenni Ilka Borschaka. *Ukraina moderna.* 2005. 9: 212-236 [in Ukrainian].
[Ададуров В. Народження одного історичного міту: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака. *Україна модерна*. 2005. Ч. 9. С. 212—236].
27. Adadourov, V. La création d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elie Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine. *Attentes et sens autour de la présence du mythe de Napoléon aujourd'hui*: Actes du colloque international, Corte, 6—8 septembre 2010 / Dir. de J.-D. Poli. Ajaccio, 2012. 89-96 [in French].
28. Adadurov, V. Ilko Borshchak yak Pylyp Orlyk: mistyfikatsii manifestu do "Volodariv i Respublik", lystiv do monarshoi osoby Anhlii ta Heneralnykh shtativ Obiednanykh provintsii Niderlandiv, Vyvodu prav Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2026. 3: 187-207 [in Ukrainian].
[Ададуров В. Ілько Борщак як Пилип Орлик: містифікації маніфесту до «Володарів і Республік», листів до монаршої особи Англії та Генеральних штатів Об'єднаних провінцій Нідерландів, Виводу прав України. *Український історичний журнал*. 2026. № 3. С. 187—207].

Надійшла / Received 10.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 09.07.2026

Vadym ADADUROV
Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of History,
Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine)
vad@ucu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-5749-4027

THE JOB OF A HISTORICAL MISTIFIER: HOW ILKO BORSCHAK WROTE THE MANIFESTO TO "PRINCES AND REPUBLICS," AND THE "DEDUCTION OF THE RIGHTS OF UKRAINE"

The purpose of this article is to shed light on the personal circumstances and ideological context of the publication in 1922—1925 by the famous Ukrainian publicist Elie Barshak under the pseudonym Ilko Borschak of documents of an international nature allegedly authored by Hetman Pylyp Orlyk (1672—1742). **The research hypothesis** is that their author was Borschak himself. To prove this, the following **tasks** are planned to be carried out sequentially: 1) to recreate, based on authentic documents from 1710—1712 that were known to Borschak, the method and ideological component of the hoaxes he fabricated; 2) to find historical anachronisms and erroneous statements in these texts, which Borschak made (due to a lack of thorough knowledge of the subject); 3) to identify semantic and terminological errors by examining the French language of the manifesto for "Princes and Republics" and "Deduction of the Rights of Ukraine." **The scientific approach** consists in interpreting their publisher's mentions of analogies in authentic documents as important indications of the sources of his mystification, and therefore in a comprehensive comparison of these documents with the texts published by Borschak. Among the research **methods**, special attention is paid to the comparison of different versions of the text of the "Deduction of the Rights of Ukraine," the author's prefaces and notes to it (draft, mock-up and final for the first edition of 1925 and draft for the second, which was planned to be carried out after World War II). The history of concepts and quantitative analysis plays an auxiliary role. **The results** of the study prove that Borshchak's texts are quite anachronistic both in terms of ideas and modernized vocabulary, compiled based on his imaginative processing of information from authentic sources of the 17th—18th centuries, such as the Orlyk's Constitution, the Hetman's instructions to ambassadors of November 3, 1711, the peace treaty of 1712 between the Ottoman Porte and the Muscovite Tsar, the dubious document "Brevis deductio causarum," and the collection of international treaties "Corps universel diplomatique du droit des gens." It was based on information from this collection that Borshchak compiled the articles of the 1708 treaty between Ivan Mazepa and Charles XII, which he presented as the central element of the "Deduction of the Rights of Ukraine." **In the future**, this may lead to a rejection of mystifications in scientific publications and will have, as an obvious **practical significance**, the demythologizing of the image of Pylyp Orlyk created by Borschak as a partner of France and other Western powers (which in no way diminishes his importance as an international player in the Baltic-Black Sea intermarum). The **originality** of the research lies in its implementation on the historical horizons of the 18th and 20th centuries, "croisés" by Borschak's consciousness.

***Keywords**: Mazepyntsi, Constitution, mystifications, biography, history of ideas, France, 18th century, European history, modern historiography.*

ХРОНІКА

ПЕРШИЙ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕС ІСТОРИКІВ

6—8 травня 2026 р. в Баранові-Сандомирському (Республіка Польща) відбувся Перший польсько-український конгрес істориків. Організаторами Конгресу виступили Центр діалогу імені Ю. Мєрошевського (Варшава) та Український інститут національної пам'яті (Київ). Ініціатива проведення Конгресу постала як відповідь на пропозиції від наукових, інтелектуальних, політичних і дипломатичних кіл України й Польщі стосовно суттєвого посилення діалогу фахівців-істориків з приводу всього розмаїття проблем минулого українсько-польських відносин, у тому числі й щодо найболючіших їхніх сторінок. Задум організаторів полягав у створенні повноформатного простору для фахової розмови провідних українських і польських істориків, що працюють над різними історичними епохами та представляють різні наукові середовища, аби в межах цього діалогу спільно обговорити стан сучасної історіографії, наявні прогалини в дослідженнях та інтерпретаційні розбіжності, можливі нові методологічні підходи й адекватність уживаної термінології, і на цій підставі визначити бажані напрями подальших досліджень. У суспільно-політичній площині Конгрес був покликаний протидіяти наростанню емоцій на ґрунті історії в польському й українському суспільствах, дати сигнал громадськості обох держав про те, що історичний діалог не лише триває, але й інтенсифікується.

Поставивши перед собою таку амбітну мету, організатори залучили до участі в роботі Конгресу провідних польських та українських дослідників з профільних наукових установ Національної академії наук України, Польської академії наук, закладів вищої освіти України (Київ, Львів, Луцьк, Ніжин) та Польщі (Варшава, Краків, Люблін, Торунь), а також архівістів, політиків, дипломатів, державних і

Цитування: Горобець В., Литвин М. Перший польсько-український конгрес істориків. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 232—241.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

громадських діячів, журналістів — загалом на паритетних умовах по 50 осіб від кожної сторони.

Відкриваючи Конгрес, заступник міністра культури та національної спадщини Польщі М. Кравчик закликав в історичному діалозі зосередитися на цінностях, які допомагатимуть народам зрозуміти минуле й відповідально про нього говорити. Заступник міністра закордонних справ України О. Міщенко наголосив на тому, що добросовісна історична рефлексія має бути вільною від пропаганди та сприяти зменшенню суспільно-політичної напруги.

Діяльність Конгресу відбувалася в рамках дев'яти великих дискусійних панелей: шести хронологічних, що охоплювали окремі історичні епохи, та трьох тематичних, присвячених проблемам термінології, правових оцінок і взаєминам між академічною історією, змістом шкільних підручників і політикою пам'яті. Формат Конгресу не передбачав традиційних доповідей, натомість пріоритет надавався інтенсивним дискусіям, у ході яких увага зверталася на дотеперішні інтерпретаційні напрями, окреслення дослідницьких прогалин, а також містилися пропозиції перспективних напрямів майбутніх досліджень. Кожну дискусійну панель відкривали два вступні виступи (польський та український) та два коментарі, після чого до розмови долучалося ширше коло учасників.

За задумом організаторів, загальну тональність атмосфері спільного пошуку зрозумілої обом сторонам мови історичного діалогу мала задати присвячена саме процесу узгодження понятійного апарату сесія «Дати речам належну назву. Про термінологію». Дискусію на ній модерував *Лукаш Камінський* (Національний інститут ім. Оссолінських), а відкрив обговорення концептуальний виступ *Наталі Старченко* (Інститут археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України), яка запропонувала зосередитися на методології проблеми "надання поняттям властивого значення". Історикиня закликала польських колег не трактувати українські спроби сформувати національний великий наратив як небезпечну націоналізацію історії, а сприймати як важливий і, на жаль, запізнілий крок з деколонізації української історіографії. Крім того, вона обґрунтувала потребу не протиставляти громадянський націоналізм етнічному, де перший трактується як зразковий, а другий — як підозрілий і небезпечний, та дати можливість іншому вибудовувати свою історію пам'яті, засновану на розумінні спільного коріння наших культур. Дослідниця запропонувала не зводити Річ Посполиту винятково до національної польської держави, а розглядати як багатоетнічний, багатомовний і багатоконфесійний політичний простір, наголошуючи на множинності давніх ідентичностей і потребу бачити в цій історії також руський досвід. Насамкінець Старченко оптимістично констатувала, що у ранньомодерників уже віддавна немає поділу на дві виразні сторони діалогу — польську й українську, радше існує група істориків, яка в дискусіях прагне максимально наблизитися до розуміння минулого, працюючи на спільній платформі, навіть попри різний історіографічний досвід.

Значно менше оптимізму стосовно спільності підходів прозвучало у виступі заступника голови Інституту національної пам'яті Польщі *Кароля Полейовського*, котрий зосередився на найскладнішій сторінці українсько-польських відносин —

подіях на Волині в 1943—1946 рр. Дискутант акцентував принципові розбіжності сторін у класифікації цих трагічних історичних подій, а можливий шлях польсько-українського історичного примирення окреслив у належній організації пошуків та ексгумацій жертв: якщо Україна й Польща зможуть реалізувати цей проєкт і належним християнським чином пошанувати пам'ять жертв, вони тим самим виб'ють з рук Москви головний аргумент, яким вона нацьковує народи один проти одного.

Лукаш Адамський (Центр Мєрошевського) зазначив, що поняття не можуть бути лише зручною корекцією сучасної чутливості, а мають перевірятися щодо джерел, мови епохи та змінних значень. Тож завдання академічних істориків полягає в тому, аби сепарувати академічний історичний діалог від понять, які є некоректними й спекулятивними. Історичні поняття мають бути зрозумілими не лише українським і польським дослідникам, а й колегам з інших країн, причому без додаткового словника чи коментаря. Поняття також не мають бути виявом історичного презентизму, тобто застосування категорій, які є невластиві історичній добі, яку вони описують. І вони не мають також бути елементами телеологізму, підлаштовуючи минуле під потреби сьогодення. Дискутант звернув увагу на використання навіть таких базових понять як «Україна» та «Польща», які в різні епохи мали різні сенси, не кажучи вже про «Східну Малопольщу», «Закерзоння» чи «креси», які несуть на собі виразний політичний карб.

У цьому ж дусі говорив *Мацей Яновський* (Інститут історії ім. Т. Мантоффля ПАН), нагадуючи, що історичні категорії можуть бути корисними для дослідження, але потребують чіткого обґрунтування. *Олександр Зайцев* (Український католицький університет) акцентував потребу перегляду усталених наративів, водночас застерігаючи від створення образу давньої Речі Посполитої як безконфліктного простору, та ствердив необхідність вживання оцінного терміну «злочин» щодо подій Другої світової війни як до українців (відділів УПА — Бандери), так і поляків (підрозділів Армії Крайової), які долучилися до вбивств цивільного населення на Волині.

Павел Жмудський (Варшавський університет), *Тетяна Гошко* (Український католицький університет), *Ієронім Граля* (Варшавський університет) та *Мирослав Волощук* (Карпатський національний університет ім. Василя Стефаника) на сесії «Русини і поляки X—XVI ст.», яку модерував *Олександр Алфьоров*, а коментували *Віталій Михайловський* (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка) і *Віталій Нагірний* (Ягеллонський університет), розглянули інституційний вимір взаємин середньовічної Русі й Польщі, актуалізували місця спільної історичної пам'яті — особи, події та явища, пов'язані з історією польсько-руських відносин у Середньовіччі. Учасники дискусії зосередилися на взаємному проникненні двох світів через династичні контакти, шлюби, військові походи, міграції еліт, спільні культурні коди та місця пам'яті. Наголошували на помилковості спроб описати шість століть польсько-руських відносин як статичну систему або ж замкнути цю історію в категоріях сучасних націй, що неминуче призводить до спрощень та анахронізмів. Зокрема *Тетяна Гошко* підкреслила тісне переплетіння польської та української історій у добу Середньовіччя, а також застерегла від перенесення

сучасних категорій на досвід минулого. *Ієронім Граля* звернув увагу на спадщину Рюриковичів як важливий елемент польської політичної та символічної історії. *Мирослав Волощук* оцінив масштаби династичних, військових і міграційних контактів між землями П'ястів і Русі. Натомість *Віталій Михайловський* та *Віталій Нагірний* у коментарях до виступів диспутантів зосередилися на проблемі популяризації знань, наголошуючи, що історія Середньовіччя потребує мови, яка була б доступною, але водночас стійкою до спрощень.

Проблема пошуку місця Люблінської унії 1569 р. в історії Польщі й України та місця України в Речі Посполитій стала центральною на третій секції — «Землі Русі-України у Речі Посполитій Корони Польської та Великого князівства Литовського», яку модерував *Віктор Горобець* (Інститут історії України НАН України). *Томаш Кемпа* (Університет Миколая Коперника в Торуні) зосередив увагу на тому, що поєднує нині польську й українську історіографію, зауваживши на прикладі середовища ранньомодерників вельми помітне зближення за останні десятиліття дослідницьких підходів, концептів і понятійного апарату, яке стало можливим завдяки розвинутому діалогу польських та українських дослідників, участі в конференціях і спільних наукових проєктах. Історію Люблінського сейму 1569 р. та всього, що з ним пов'язане, вчений запропонував розглядати як зразкову модель для відпрацювання вмінь описати історичну дійсність об'єктивним чином, дивлячись на неї з погляду інтересів не тільки однієї сторони, але й другої, а часом і третьої або й четвертої сторони.

Ігор Тесленко (Національний університет «Києво-Могилянська академія») підкреслив у виступі, що націоналізм, як політична ідеологія, хоч і пов'язується з кінцем XVIII і XIX ст., але його культурні корені сягають значно раніших часів. Зокрема вже в ранньомодерну добу уявлення про «націю» існувало в середовищі освічених і привілейованих верств — шляхти й інтелектуалів, які виступали головними носіями та творцями цих ідей. В основі цих уявлень лежали мовні, конфесійні та політичні особливості, а також колективна пам'ять. Ключову роль у їх трансляції відігравали друковані тексти — памфлети, поезія, хроніки, трактати, мапи, які поширювали образи «батьківщини» й «народу». А перша зафіксована усна декларація, що свідчила про його існування, прозвучала на Люблінському сеймі — тому самому, на якому було ухвалено рішення про створення Речі Посполитої. Історик також наголосив на актуальності перегляду традиційного погляду на Люблінську унію, що сформувався ще в XIX ст., у добу інтелектуального суперництва за руські землі, які конкурентні інтелектуальні середовища сприймали як «свій» простір: тодішні польські автори (такий підхід і досі трапляється в польській науковій і науково-популярній літературі) розглядають ці території в колоніальному ключі, як власні «креси», стверджуючи, що унія принесла їм економічний добробут і «цивілізувала» місцеве населення через поширення католицької віри, польської мови та високої культури; у відповідь українські історики наголошували, що ці процеси означали уярмлення і поступову денаціоналізацію русинів-українців.

Анджей Гіль свій виступ розпочав з тези, що не існує національних історіографій, а існують лише окремі концепції представлення історичних подій. Зрілість історич-

ної спільноти якраз і проявляється у спроможності виходити за межі національних історіографій, щоправда, доповідач відразу ж уточнив, що проблема Волині в часах Другої світової війни та по її завершенні все ж не вписується в цю глобальну модель. Ведучи ж мову про Люблінський сейм 1569 р. і Річ Посполиту, історик констатував, що при дослідженні цих історичних проблем дослідники мають брати до уваги не лише польську та литовську сторони, але й руську. Русь справді існувала не лише як ідея, а як структура: вона мала свої інституції, свою адміністрацію та свою пам'ять. Важливе місце у збереженні суб'єктності Русі, на думку Гіля, відігравала православна церква та уявлення про Київ, який здавна був осідком православного митрополита, як «святе місце» навіть у часи, коли кафедра митрополита київського перебувала вже в іншому місці. І пізніше, уже в часи Б. Хмельницького та його наступників, на ґрунті поширення такого уявлення постане ідея створення конфесійної держави, де єдиною конфесією проголошувалося православ'я.

Натомість *Олексій Сокирко* (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) присвятив свій виступ проблемі закорінення Гетьманщини в державних і соціокультурних традиціях Речі Посполитої — проблемі, яка ще донедавна була абсолютно ігнорована в українській історіографії, але останнім часом дебатується дедалі ширше. Передовсім історик звернув увагу на спільну для Гетьманщини та Речі Посполитої «учасницьку» політичну модель, побудовану не лише на вертикальних ієрархіях політичного впливу, але й на горизонтальному розподілі влади. Головними ж елементами річпосполитського спадку, на його думку, були військові інститути Гетьманщини, з яких, власне, стартувала розбудова решти структур козацької політії — політичних, адміністративних, судових та ін.

Роботу секції завершила змістовна дискусія, яку започаткував *Максим Яременко* (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), звернувши увагу на те, як Берестейська церковна унія 1596 р. та полеміка навколо питань конфесійних стимулювала процеси формування руської ідентичності. Тему впливу релігійного чинника на формування ранньомодерних ідентичностей продовжив *Леонід Тимошенко* (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка), зауваживши, що в контексті проблематики унійного собору 1596 р. важливим є не стільки питання «кризи православ'я», скільки існування / неіснування в переддень його проведення релігійного гніту щодо православних. У дискусії взяли участь також *Лариса Довга* (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), *Володимир Пришляк* (Волинський національний університет ім. Лесі Українки), *Віталій Михайловський, Маргарита Стафійчук, Дмитро Опанасенко*.

Під час секції «Довге XIX століття — взаємні джерела натхнення і суперництво національних проєктів» (модератор *Анджей Коритко*, Вармінсько-Мазурський університет) історики розглянули наступні питання: національна ідентичність і соціальні структури: шляхта, селянство та інтелігенція в контексті польсько-українських відносин XIX ст.; міфи, символи та історична пам'ять у процесі формування нації: польський та український досвід XIX ст.; політичні стратегії українців і поляків у XIX ст.: між автономією та незалежністю. Доповідачі сформували загальний образ польсько-українських відносин цього періоду, зосередившись на ключових

етапах і проблемах. *Станіслав Стемпєнь* (Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі) звернув увагу на те, що панівний галицькоцентричний підхід до аналізу польсько-українських відносин у XIX ст. обмежує їх ширше бачення. *Остап Середа* (Український католицький університет) визначив суть націєтворчих процесів XIX ст. як взаємне перетворення народів-сусідів і зупинився на подіях початку 1860-х рр. (польське повстання 1863 р., Валуєвський циркуляр і початок конституційних реформ у Габсбурзькій монархії) як переломних для польсько-українських відносин. *Адам Сьвонтек* (Ягеллонський університет) наголосив на нерівномірності розвитку польського (намагався відродити власну державність) та українського (відстоював право на самобутність) національних рухів, звернув увагу на гібридні ідентичності та змішані шлюби й указав на потребу розмежовувати політичну риторику та дії органів влади. *Мар'ян Мудрий* (Львівський національний університет ім. І. Франка) відзначив, що формально українці й поляки в XIX ст. перебували в однаковому становищі бездержавних народів, що робило їх природними союзниками, однак досягти порозуміння не вдавалося. На думку історика, соціальні та національні аспекти у формуванні польсько-українських відносин XIX ст. були тісно пов'язані, тож описувати ці відносини потрібно з урахуванням як раціональних, так і емоційних мотивів. Натомість *Олена Аркуша* (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) звернула увагу на потребу ґрунтовного вивчення останнього двадцятиліття напередодні Першої світової війни, коли український і польський національні рухи поставили питання про власну державність і заговорили мовою політичної боротьби, яка за посередництва преси доходила до масового читача. Дослідниця зауважила, що польсько-українські політичні угоди були короткочасними, попри те, що обидві сторони усвідомлювали їх необхідність, а основним питанням для суперечок ставала лінія майбутнього кордону. *Геннадій Корольов* (Центр Мєрошевського) наголосив на потребі враховувати вплив імперських чинників на українсько-польські відносини.

Під час дискусії *Олександр Зайцев* сформулював основну проблему польсько-українських відносин у XIX ст. як неможливість узгодити ідеальні образи вітчизн, передусім територіально. *Мацей Яновський* наголосив на суттєвій прогалині в історіографії, яка не дає відповіді на питання, як і чому протягом першої половини XIX ст. українці з рівноправного в Речі Посполитій народу перетворилися на спільноту, змушену доводити своє право на національне існування. Учасники дискусії порушували також питання про національні міфи, зокрема річпосполитський, козацький, «Східних кресів», про перетворення історичного простору з увиразненням національної історії, про культурну й економічну взаємодію двох народів. Загальний висновок дискутантів полягав у визнанні тісного взаємозв'язку українців і поляків на етапі модерного націєтворення, потребі вивчення імперських впливів, розширення досліджень за межі політичної історії та взаємного врахування у працях польських і українських істориків напрацювань історіографії, зокрема через переклади наукових праць і базових джерел.

На п'ятій секції «Польща — Україна. Конфлікти, співпраця та національна політика у Східній Європі (1917—1939)» обговорювали польський вимір Укра-

їнської революції, політику польської влади щодо українців у Галичині та на Волині в міжвоєнний період, а також національну політику тоталітарного режиму в підрадянській Україні. *Микола Литвин* (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) проаналізував особливості українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин під час відродження новітніх національних держав. Особливу увагу доповідач приділив складним сюжетам минулого: польській військовій окупації Східної Галичини в 1919 р., таборам інтернування на території Польщі та ЗУНР, пацифікаціям початку 1930-х рр., нищенню православних церков на Холмщині в кінці 1930-х рр., польській політиці щодо проголошеної Карпатської України, проблемі військового та цивільного осадництва на території Волині та Тернопільщини, що прямо чи опосередковано загострювали українсько-польське військово-політичне протистояння в період Другої світової війни. *Ян Яцек Бруський* (Ягеллонський університет) визнав недемократичною політику офіційної Варшави щодо української національної меншини в культурно-освітній сфері. *Андрій Руккас* (Київський національний університет ім. Т. Шевченка) актуалізував значення уроків військово-політичного союзу Ю. Пілсудського та С. Петлюри в 1920 р. *Владислав Верстюк* (Інститут історії України НАН України) та *Ян Яцек Бруський* відзначили продуктивну археографічну діяльність Українсько-польської комісії для дослідження взаємин 1917—1921 рр. у контексті висвітлення передумов і наслідків польсько-українського союзу 1920 р. *Олег Разиграєв* (Волинський національний університет ім. Лесі Українки) закликав колег до пошуку нових археографічних матеріалів щодо міжнаціональних взаємин у міжвоєнній Польщі.

Під час шостої сесії «Друга світова війна та її наслідки. Факти, інтерпретації, контексти тоталітаризму, підрахунки» обговорено інтерпретаційні течії в історіографії польсько-українського конфлікту, методологію підрахунку його жертв, вплив радянсько-російського й німецького тоталітаризмів на новітню історію Польщі й України. Резонанс серед учасників викликали виступи представників Інституту національної пам'яті Польщі, які вкотре стверджували про геноцидний характер військово-політичних дій ОУН і УПА на Волині, зокрема щодо польського населення. Більшість науковців підтримало думку *Гжегоша Мотики* (Військово-історичне бюро у Варшаві) про те, що військову операцію «Вісла» 1947 р. необхідно трактувати як комуністичну етнічну чистку з боку тогочасної польської влади проти 140 тис. депортованих з пограниччя на північні землі українців. Вказана теза заперечує експертизу Інституту національної пам'яті Польщі (2023) про те, що вказана операція не мала репресивного характеру та проводилася як «превентивний» захід. *Богдан Гудь* (Львівський національний університет ім. І. Франка) і *Володимир В'ятрович* (Верховна Рада України) зауважили, що українсько-польське військово-політичне протистояння напередодні й у роки Другої світової війни треба розглядати в ширших географічних та історичних контекстах — не лише на Волині, але й на Холмщині й Галичині в 1942—1947 рр. Доповідачі ствердили, що áкторами тієї війни / конфлікту було польське та українське підпілля, які мали конкретну державницьку мету — опанувати території, які кожен вважав своїми. Однак їм тоді не вдалося порозумітися та скоординувати мілітарні сили для боротьби про-

ти сталінського режиму. В. В'ятрович вважає, що поразку українців / ЗУНР у війні 1918—1919 рр. проти Польщі та збройну агресію СРСР 1939 р. на західні землі України Кремль намагався використати для нагнітання антипольської пропаганди щодо «буржуазно-поміщицької» Польщі, яка не виконала своїх міжнародних зобов'язань щодо надання місцевим українцям національно-культурної автономії. При цьому доповідач відзначив результати нового історико-археографічного проєкту Українського Католицького Університету, у ході якого зроблено спробу об'єктивно встановити кількість жертв міжнаціонального протистояння на західних землях України під час Другої світової війни. Натомість Б. Гудь наголосив на соціальних аспектах протистояння, селянській війні за землю, впливі російської імперської влади та чорносотенних середовищ на пізнішу радикалізацію селянських мас на Волині. *Ґжеґож Мотика* і *Маріуш Заянчковський* (Інститут політичних досліджень ПАН) закликали колег неупереджено досліджувати документи українського й польського підпілля під час військово-політичного протистояння Другої світової війни. *Андрій Когут* (Галузевий державний архів Служби безпеки України) зауважив необхідність критичнішого відбору документів влади й підпілля, їх фільтрації, чіткішого (але не однобокого) трактування характеру певних мілітарних структур (наприклад, «української» поліції в роки нацистської окупації) чи явищ (наприклад, сталінських депортацій українців і поляків у 1939—1951 рр.).

Сьому сесію «Нормативний підхід в історіографії — пастка чи шанс?» модерував *Лукаш Адамський* (Центр діалогу ім. Ю. Мєрошевського). *Оксана Каліщук* (Волинський національний університет ім. Лесі Українки) здійснила корпоративний аналіз військово-політичних подій Другої світової війни, зокрема показала перебіг і наслідки українсько-польського, польсько-литовського й сербсько-хорватського конфліктів, які нерідко посилювалися внаслідок іноземного втручання — СРСР чи нацистської Німеччини. Указаний висновок здійснено на основі аналізу поведінки підрозділів Вермахту, гестапо, спецвідділів НКВС СРСР і радянських партизанів. Авторка навела численні факти з документів польського підпілля та українських матеріалів про те, що чинниками ескалації міжнаціональних відносин був ідеологічний вплив фашизму й комунізму, а більшість німецьких і московських пропагандивних матеріалів нагадували гібридну війну. Жвавою була дискусія за участю наших колег Б. Гудя та В. В'ятровича, у якій актуалізовано інтерпретаційні течії історіографії польсько-українського конфлікту середини XX ст. *Любомир Хахула* (Національний університет «Львівська політехніка», Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) взяв участь у дискусії, яка присвячувалася сучасним історичним політикам у Польщі й Україні, політизації історичних досліджень та історизації політики.

Восьму сесію «Від ПНР і УРСР до Третьої Речі Посполитої та незалежної України» модерував *Ігор Цепенда* (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника). На ній актуалізовано дослідницькі прогалини у вивченні контактів поляків та українців у період ПНР і радянської України, співпрацю польської та української еміграції, проаналізовано польсько-український історичний діалог після 1991 р. В обговоренні вказаних проблем взяли участь *Павел Коваль* (Інсти-

тут політичних досліджень ПАН), *Славомір Новіновський* (Лодзький університет), *Пшемислав Журавський вель Граєвський* (Лодзький університет), *Олександр Аврамчук* (Варшавський університет). І. Цепенда звернув увагу на те, що право може бути як шансом, так і пасткою для історика новітньої доби: шансом, коли воно допомагає назвати відповідальність і захистити пам'ять жертв, а пасткою — коли складний історичний досвід механічно вписується в готові правові формули. О. Каліщук зауважила, що мова опису історичного насильства, зокрема в період Другої світової війни, впливає не лише на академічну дискусію, але й на суспільну пам'ять і відносини між народами. *Славомір Демський* (Польський інститут міжнародних справ) підкреслив: міжнародне право залишається важливим мовним інструментом комунікації між державами, воно також захищає від логіки сили й імперіалістичного насильства. *Томаш Береза* (Інститут національної пам'яті Польщі) відзначив відповідальність історика, що встановлює факти, обставини, ідентичності жертв і винуватців трагедії. *Олександр Аврамчук* (Варшавський університет) слушно зауважив, що вивчаючи польсько-українські відносини після 1945 р., українські й польські науковці здебільшого зосереджуються на історії політичних програм і діалозі еліт, забуваючи про звичайне повсякдення. П. Коваль відзначив важливу роль еміграційних, інтелектуальних і церковних середовищ, зокрема Кароля Войтили та редакції паризької «Культури» у формуванні нового підходу до повоєнних відносин Польщі із сусідами на Сході. *Микола Кучерепа* (Волинський національний університет ім. Лесі Українки) підкреслив, що діалог про важкі досвіди XX ст. став можливим лише тоді, коли науковці обох країн почали спільно опрацьовувати джерела й поступово відновлювати взаємодовіру. П. Журавський вель Граєвський наголосив, що кордон, встановлений після 1945 р., брутально розділив два народи, а Москва протягом повоєнних десятиліть активно використовувала взаємні страхи та стереотипи для збереження свого політичного контролю над цим регіоном. *Анджей Новак* (Ягеллонський університет) наголосив, що новітня російсько-українська війна змінила перспективу сприйняття минулого, а сучасники повинні більше уваги приділяти трагічній історії, яка розгортається на наших очах.

Остання, дев'ята сесія «Академічна історія, шкільні підручники та колективна пам'ять» конгресу, яку модерував *Ян Пісулінський* (Жешівський університет), була присвячена ролі академічної історії у формуванні колективної пам'яті, проблематиці взаємних образів поляків і українців у навчальній літературі, а також ширшому впливу істориків на суспільство й політику. У дискусії взяли участь Олександр Алфьоров, Анджей Новак, Мар'ян Мудрий, *Мірослав Шуміло* (Інститут національної пам'яті Польщі), *Томаш Стриєк* (Інститут політичних досліджень ПАН), Ян Пісулінський, Олексій Сокирко. У центрі обговорення було питання реального впливу академічної історії на царини освіти, медіа й культури пам'яті, а також способів його інтенсифікації.

Підсумки конгресу на завершальному засіданні підбили Олександр Міщенко, Павел Коваль, Олександр Алфьоров, Лукаш Адамський. У комюніке Конгресу його учасники висловили тверде переконання, що розвиток добросусідських польсько-українських відносин потребує активізації академічних досліджень ми-

нулого Польщі й України в дусі діалогу та порозуміння, без уникання складних тем спільної історії, та ствердили готовність до розвитку спільних дослідницьких проєктів, спрямованих на розширення джерельної бази й системного опрацювання наявних прогалин у дослідженнях.

Надійшла / Received 9.06.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Віктор ГОРОБЕЦЬ
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Viktor HOROBETS
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Микола ЛИТВИН
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Київ, Україна)
Mykola LYTVYN
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine (Lviv, Ukraine)

ХРОНІКА

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «СИМОН ПЕТЛЮРА І БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ: ІСТОРІЯ, ПАМ'ЯТЬ, СЬОГОДЕННЯ»

21—23 травня 2026 р. в Києві відбулася Міжнародна наукова конференція з нагоди 147-річчя з дня народження та 100-річчя загибелі Голови Директорії та Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри.

Організаторами конференції виступили Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Державна архівна служба України та Національний музей історії України. У конференції взяли участь провідні науковці України, Польщі й Канади — представники українських і закордонних наукових, педагогічних, архівознавчих і музейних установ. Предметом обговорення науковців стали життя та діяльність С. Петлюри, державотворчі процеси доби Української революції 1917—1921 рр.

До учасників конференції з вітальним словом звернувся керівник Офісу Президента України К. Буданов, наголосивши, що праці науковців є зброєю в інформаційній війні з РФ. Вбивство С. Петлюри він назвав класичною операцією радянських спецслужб щодо ліквідації символу української державності того часу. На його переконання, методи ворога до сьогодні залишаються незмінними — за умов неможливості досягти поставленої цілі застосовується терор. Керівник Офісу Президента підкреслив, що найближчим завданням української влади є перепоховання Головного Отамана у столиці незалежної України.

Вітаючи присутніх на науковому заході в. о. ректора Київського національного університету ім. Т. Шевченка В. Копійка підкреслив, що для сьогодення є над-

Цитування: Любовець О., Кудлай О., Басара-Тиліщак Г. Міжнародна наукова конференція «Симон Петлюра і боротьба за українську державність: історія, пам'ять, сьогодення». *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 242—247.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

звичайно важливим знати історію, адже протягом кількох століть сусідня держава-агресор цілеспрямовано фальсифікувала, привласнювала й переписувала українську історію, систематично дискредитувала ключових українських політиків, військових діячів і захисників державності. Серед головних об'єктів інформаційної дискредитації був С. Петлюра, тому цей науковий захід має фундаментальне значення для неупередженого та всеохопного висвітлення його життя та діяльності.

Голова Українського інституту національної пам'яті О. Алфьоров відзначив, що заходи щодо вшанування С. Петлюри тривають сьогодні не тільки в Києві, а й у Полтаві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Острозі, Звягелі, Люблені, Парижі та багатьох інших містах.

Директор Інституту історії України НАН України академік В. Смолій привітав учасників конференції від імені Президії НАН України. Він відзначив роль Інституту історії України у справі вивільнення образу Симона Петлюри від радянських ідеологічних нашарувань, а також потребу подальшого наукового осмислення значення цієї постаті в історії ствердження української державності в найскладніших історичних умовах. В. Смолій окремо наголосив на необхідності підготовки фундаментальної академічної біографії С. Петлюри та випуску повного зібрання його творів.

Голова Державної архівної служби України А. Хромов подякував працівникам архівної служби за підготовку до конференції спеціальної, дуже змістовної виставки архівних документів у вигляді банерів і вітрин з оригінальними документами. Він розповів, що сьогодні на офіційному сайті Державної архівної служби доступні понад 20 млн оцифрованих документів із можливістю пошуку за ключовими словами. Запит за прізвищем «Петлюра» миттєво видає понад 12 тис. архівних справ. На його переконання, саме доступність документів надає науковцям «зброю» для розвінчання радянських міфів про С. Петлюру.

Вітаючи учасників конференції генеральна директорка Національного музею історії України О. Земляна відзначила, що музей є майданчиком для наукового опрацювання документів і його місія полягає в популяризації історії та історичних постатей, які виборювали українську незалежність. Вона повідомила, що 26 травня 2026 р. в музеї відкривається виставковий проєкт, метою якого є представлення широкому загалу інформації про С. Петлюру як державного діяча на тлі подій першої чверті XX ст. Директорка окремо зупинилася на значенні даної конференції для діяльності музею, адже її результати стануть підґрунтям для створення нових експозицій та інтерпретацій.

З промовою також виступив представник 152-ї окремої єгерської бригади імені С. Петлюри В. Левченко, наголосивши, що це не просто ім'я на бойовому прапорі, а символ спадковості поколінь українських воїнів, які в різні історичні епохи боронили право українців на власне державне життя.

Під час пленарного засідання, яке модерував *Олександр Алфьоров*, виступили відомі історики, дослідники складної, насиченої явищами й подіями революційної доби 1917—1921 рр. *Владислав Верстюк* у доповіді «Петлюра — лідер Української революції» розкрив багатогранну діяльність Голови УНР, підкресливши, що для такого типу людей саме період революції став часом їх максимальної реаліза-

ції. Доповідач наголосив, що вбивство знищило С. Петлюру фізично, але водночас перетворило його на потужний символ жертовності за національну ідею, символ національної боротьби.

Микола Литвин у виступі «Українська (не)державність у світовій геополітиці після Першої світової війни» схарактеризував геополітичні та внутрішньополітичні виклики, на які доводилося реагувати провідникам Української революції. Він поінформував колег про невідомі особисті документи С. Петлюри, що зберігаються в Центральному військовому архіві Польщі, та закликав активізувати працю щодо встановлення пам'ятників Головному Отаману Армії УНР не лише в Полтаві, а й у Києві.

З доповіддю «Чи заплатив Петлюра життям за травневий переворот Пілсудського? Навколо замаху на rue Racine» виступив польський історик *Ян Яцек Бруський*. Свою увагу доповідач зосередив на аналізі причин і встановленні взаємозв'язку між двома травневими подіями 1926 р. — переворотом Ю. Пілсудського в Польщі та вбивством С. Петлюри в Парижі. Історик аргументовано довів, що прихід до влади Ю. Пілсудського та зростання національної самосвідомості в Україні, яке радянські спецслужби пов'язували з постаттю С. Петлюри й петлюрівщиною, трактувалися як загроза й небезпека для більшовицького режиму.

У перший день конференції була представлена виставка архівних документів періоду Української революції 1917—1921 рр. із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО) — архівні документи, газетні матеріали, що наочно ілюструють життєвий шлях С. Петлюри: навчання, громадську, політичну, державотворчу діяльність. Окремо у вітринах можна було ознайомитися з оригінальними документами з фондів ЦДАВО з автографами Голови Директорії УНР та інших діячів. Презентацію виставки документів зробила директорка ЦДАВО України Л. Левченко.

Упродовж трьох днів робота конференції продовжувалась у форматі тематичних засідань, побудованих за проблемно-хронологічним принципом. На першому з них доповідачі розглянули питання, що охоплювали проблематику участі С. Петлюри в українському національному русі початку XX ст. *Людмила Бабенко* докладно висвітлила «полтавський період» діяльності С. Петлюри, схарактеризувавши чинники, які вплинули на формування його світоглядних позицій. *Ігор Стамбол* проаналізував дореволюційну спадщину С. Петлюри в контексті проблематики української ідентичності. *Юлія Орел* зупинилася на характеристиці політичних акцій 1902 р., в організації яких безпосередньо брав участь С. Петлюра. *Тарас Пустовіт* розказав про колекцію документів репресивних органів Російської імперії, що зберігаються в Державному архіві Полтавської області.

Друге тематичне засідання було присвячене періоду Української революції 1917—1921 рр. Доповідачі висвітлили участь і роль С. Петлюри в державотворчих процесах на різних етапах революційної доби. *Олександра Кудлай* розкрила основні напрями та результати діяльності С. Петлюри на посаді генерального секретаря військових справ у 1917 р. *Руслан Пиріг* докладно зупинився на аналізі діяльності С. Петлюри періоду Гетьманату П. Скоропадського. Особливості особистих сто-

сунків між С. Петлюрою та Є. Петрушевичем у контексті проблем інтеграції УНР та ЗУНР висвітлив *Олег Павлишин. Олена Любовець* показала, як наявні альтернативи революційної доби 1917—1921 рр. впливали на ідейно-політичні процеси в українських політичних партіях та які позиції відстоював С. Петлюра.

Учасники третього тематичного засідання обговорили українсько-польські стосунки доби Української революції 1917—1921 рр. *Мирослав Шуміло* порушив питання щодо політичних перспектив і шансів польсько-українського союзу в 1920 р. Докладно, з наведенням статистичних даних, висвітлив розмір і напрями польської допомоги українському війську в 1920 р. *Андрій Руккас*. Узагальнені оцінки ролі С. Петлюри в розвитку українсько-польських відносин 1918—1920 рр. виклав *Роман Тимченко. Ян Пісулінський* показав, як поляки ставились і висловлювались про С. Петлюру.

Четверте засідання було присвячене участі С. Петлюри в теоретичних пошуках державотворчої стратегії української політичної еміграції 1920-х рр. Василь Яблонський розказав про діяльність Державного центру УНР в екзилі в 1921—1926 рр. та безпосередній вплив С. Петлюри на формування його державницької доктрини. *Станіслав Кульчицький* на основі аналізу статей тижневика «Тризуб» узагальнив думки й позицію С. Петлюри щодо майбутнього України. *Лариса Левченко* представила листи Голови Директорії УНР, що зберігаються у фондах ЦДАВО України, у яких він обґрунтовував свою позицію щодо можливих шляхів подальшого розвитку української державності. Про перебування С. Петлюри на Кубані та його ставлення до цього регіону, як геополітичного чинника української державності, повідомив *Дмитро Білий*.

На п'ятій тематичній секції розглядались питання, які довгий час залишалися поза увагою дослідників, а саме події, пов'язані з убивством С. Петлюри у травні 1926 р. На обставинах його вбивства Самуїлом Шварцбардом та похованні докладно зупинився *Олександр Кучерук. Станіслав Стемпень* дав характеристику відгукам польської преси на цю трагічну подію. У виступі *Олександра Юрченка* був зроблений акцент на свідченнях І. Добковського та реакції відомого українського політичного діяча М. Шаповала. *Юрій Митрофаненко* проаналізував, як використання теми «отаманщини» періоду Української революції під час судового процесу над С. Шварцбардом вплинуло на дискредитацію постаті С. Петлюри та виправдання вбивці.

Шоста тематична секція приділила увагу висвітленню та обговоренню особливо актуальних в умовах сучасної російської збройної агресії проти України різних форм російсько-більшовицької пропаганди 20-х років минулого сторіччя та антипетлюрівського дискурсу. *Валентина Піскун* схарактеризувала основні методи більшовицької пропаганди щодо знеславлення лідера УНР та його ролі в національному русі й державному будівництві. *Оксана Юркова* дослідила джерела формування одного з міфів про «С. Петлюру на білому коні». *Геннадій Єфименко* проаналізував причини й методи більшовицької містифікації антисемітських поглядів С. Петлюри, а також їхній вплив на сучасні упередження. Канадський дослідник *Алік Гомельський* на фактологічному матеріалі переконливо спростував загальнопоширені міфи й упередження щодо С. Петлюри як антисеміта.

Останній день роботи конференції був цілком присвячений питанням історичної пам'яті про С. Петлюру. *Ігор Срібняк* висвітлив політику української політичної еміграції щодо увічнення пам'яті С. Петлюри. *Оля Гнатюк* роз'яснила, як пам'ять про Голову УНР зберігалася в колі паризького журналу «Культура», що видавався відомим публіцистом, політиком і діячем польської еміграції Єжи Гедройцем. *Єгор Брайлян* доповів про вшанування пам'яті С. Петлюри у Великій Британії під час холодної війни. Про процеси комеморації постаті С. Петлюри в м. Вінниця доповів *Олександр Федоришен.* Майбутнє практики комеморації постаті Голови УНР викликало жваве обговорення та підтримку громадських ініціатив з боку учасників конференції.

Під час роботи конференції було репрезентовано низку наукових і науково-популярних видань. На пленарному засіданні професор *В. Сергійчук* представив упорядковану ним книгу — збірник споминів сучасників про С. Петлюру[1].

Члени польсько-української комісії для дослідження взаємин 1917—1921 рр., заснованої в березні 2018 р. Центром східноєвропейських досліджень Варшавського університету та Національним університетом «Києво-Могилянська академія», презентували видання, які стали підсумком їхньої восьмирічної роботи. За цей час було проведено 15 засідань комісії та опубліковано шість збірників праць. Участь у представленні видань взяли українські та польські історики: В. Верстюк, О. Гнатюк, С. Стемпєнь, В. Піскун, О. Павлишин. Онлайн до презентації долучились Я.Я. Бруський, Я. Пісулінський, М. Шуміло, М. Потапенко та В. Скальський. Було анонсовано публікацію другого тому збірника документів «Sojusz Pilsudski — Petlura. Dokumenty i materialy. Tom 2: Polsko-ukraińskie rozmowy gospodarcze» (Red. Jan Pisulinski. Warszawa, 2026).

В іншому презентованому виданні, «30 адрес Симона Петлюри», яке містить багатий ілюстративний матеріал, вдало поєднано короткі історичні довідки з путівником. Його упорядник, *Олександр Кучерук*, використав низку архівних, музейних і бібліотечних фондів Києва[2]. Викладач Львівського національного університету ім. І. Франка О. Павлишин презентував цілу низку видань: перша частина вибраних статей О. Павлишина, опублікованих у різних наукових виданнях, присвячених історії Західноукраїнської Народної Республіки 1918—1919 рр.[3]; публікація праці відомого українського громадсько-політичного й культурного діяча, мецената, публіциста Євгена Чикаленка «Про українську літературну мову», яка стала результатом його спілкування з галичанами та дослідження лексики української преси Галичини, що вперше побачила світ у 1920 р. в Перемишлі[4]. Представив О. Павлишин і мемуари видатного українського філолога-славіста, літературо-

---

1 «А це наш Петлюра». Спогади про Голову Директорії та Головного Отамана військ УНР. Київ: Вид-во Ліра-К, 2026. 660 с.

2 30 адрес Симона Петлюри. Київ, 1904—1920. Київ, 2026. 156 с.

3 Павлишин О. Студії з історії Західно-Української Народної Республіки. Зб. ст. У 2-х ч. Т. 1: Утворення та державне будівництво ЗУНР (листопад 1918 р. — липень 1919 р.). Львів, 2026. 407 с.

4 Чикаленко Є. Про українську літературну мову. Львів, 2025. 72 с.

та мовознавця Кирила Студинського про його досвід інтернування в польських таборах у Баранові та Домб'є[5].

За підсумками роботи конференції була підготовлена резолюція, що запропонувала відповідним державним органам, науковим та освітнім установам посилити політику пам'яті з проблем, пов'язаних із подіями та діячами Української революції 1917—1921 рр. Центральним і виконавчим органам влади Полтавської області рекомендовано докласти зусиль щодо завершення справи встановлення пам'ятника С. Петлюрі в м. Полтава у 2026 р. Також для належного вшанування ролі С. Петлюри в боротьбі за незалежну Українську державу та у національному державотворенні центральним, місцевим органам виконавчої влади та Київській міській раді запропоновано провести всі необхідні заходи та підготовчі роботи щодо встановлення пам'ятника С. Петлюрі у столиці України. Було підтримано ініціативу щодо встановлення меморіальної дошки С. Петлюрі в м. Варшава (Польща) та пам'ятника Михайлу Грушевському в м. Холм (Польща), для чого Міністерству закордонних справ України рекомендовано звернутися до відповідних польських владних органів. Важливим пунктом резолюції стала пропозиція до МЗС України опрацювати питання можливості перегляду рішень суду в м. Париж (Франція) у процесі С. Шварцбарда 1927 р. Висловлені пропозиції щодо проведення наукових конференцій до 110-ї річниці Української революції 1917—1921 рр. та фінансової підтримки на державному рівні підготовчої роботи та видання багатотомної «Енциклопедії історії Української революції 1917—1921 років».

Надійшла / Received 26.05.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Олена ЛЮБОВЕЦЬ
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Olena LIUBOVETS
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Олександра КУДЛАЙ
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Oleksandra KUDLAI
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Галина БАСАРА-ТИЛІЩАК
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Halyna BASARA-TYLISHCHAK
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

[5] Студинський К. «... Йдім на стрічу сій хвилі нашею працею!»: спомини з часів польсько-української війни за Східну Галичину 1918—1919 рр. Львів, 2026. 120 с.

ХРОНІКА

КРУГЛИЙ СТІЛ «УКРАЇНА — КИТАЙ: 15 РОКІВ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА У НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ» *

Українсько-китайські відносини в умовах збройної агресії Росії проти України мають суперечливий характер. З одного боку, сподівання Києва, що Пекін вплине на російське керівництво, аби воно припинило свою агресивну війну проти українського народу, не справдилися. Понад те, позиція нейтралітету, якої дотримується КНР, по факту грає на користь РФ. З іншого боку, вдалося уникнути найгіршого варіанту — розгортання прямої військової чи військово-технічної допомоги Росії. Водночас останніми роками Китай став найбільшим торгівельним партнером України й товарообіг між країнами вже більший, ніж був у 2021 р. При цьому фактором, що стримує українсько-китайське порозуміння, є очевидна недостатність діалогу між політичним керівництвом обох держав, особливо на тлі інтенсивності російсько-китайських контактів. У такій ситуації все більшого значення набувають комунікації на науковому та експертному рівнях.

28 травня 2026 р. в Пекіні під егідою посольства України в КНР відбувся круглий стіл, присвячений 15-й річниці встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та Китаєм. У заході взяли участь Надзвичайний і Повноважний Посол України в КНР *Олександр Нечитайло,* українські дипломати, представники китайських наукових і дослідницьких кіл (зокрема Ляонінського університету, Університету Ціньхуа, неурядових аналітичних центрів — Horizon

* Roundtable "Ukraine — China: 15 Years of Strategic Partnership in New Geopolitical Realities".

Цитування: Головко В. Круглий стіл «Україна — Китай: 15 років стратегічного партнерства у нових геополітичних реаліях». *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 248—250.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Insights Center, International City Strategic Development Center, Qiangjun Think Tank тощо), з українських експертів були ексміністр закордонних справ України (2014—2019 рр.) *Павло Клімкін* та провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України *Володимир Головко*. Важливо підкреслити, що круглий стіл проходив в очному форматі й на такому рівні представництва це відбувалося вперше з початку російського повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.

Основними темами для обговорення стали:

• зміни, які відбулися в Україні в останні 15 років, і перспективи розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР у найближчому майбутньому;

• взаємна важливість економічних зв'язків України й Китаю;

• позиція китайської сторони щодо підтримки міжнародних зусиль у встановленні стійкого й тривалого миру в Україні та українські очікування щодо цього;

• взаємодія на культурно-гуманітарному напрямі.

Практичною метою круглого столу була активізація українсько-китайського експертної й наукової взаємодії, яка має сприяти розвитку міждержавного діалогу на офіційному рівні.

У ході дискусії обидві сторони погодилися, що з урахуванням кардинальних змін, що відбулися як в обох країнах, так і на міжнародній арені, є необхідність перевизначити зміст стратегічного партнерства України та КНР, яке було проголошено у Спільній заяві 20 червня 2011 р. Зокрема, на цьому акцентували Павло Клімкін та *Сун Бо* (Центр з міжнародної безпеки та стратегії Університету Ціньхуа). Водночас було констатовано, що Китай та Україна досі погано знають один одного і, відповідно, необхідно розвивати експертний та культурний обмін (професор *Сін Юаньюань* з Ляонінського університету).

Безумовно, у ході круглого столу значна увага була приділена темі російсько-української війни. З українського боку була представлена інформація про розгортання збройної агресії РФ проти України (О. Нечитайло) та було акцентовано, що з 2022 р. протистояння набуло екзистенційного для України характеру (В. Головко). Поряд з цим була описана еволюція ролі України в європейській і міжнародній безпеці та потужне зростання українських оборонно-промислових спроможностей в останні роки (П. Клімкін).

Під час дискусії з обох сторін була піднята тема розвитку економічних відносин між країнами, а також перспективи взаємодії в післявоєнній відбудові України.

За підсумками круглого столу як українською, так і китайською стороною була висловлена зацікавленість у продовжені наукового й експертного діалогу. Було зазначено, що для цього є гарна нагода — 4 січня 2027 р. виповниться 35 років з часу встановлення дипломатичних відносин між КНР та Україною. До цієї дати варто провести ширшу українсько-китайську конференцію (в онлайн або змішаному форматі) з метою перезавантажити науково-експертну комунікацію з урахуванням нових ролей України та Китаю у світі, адже з цими новими ролями

приходять нові виклики й нові можливості, і саме з науково-експертного рівня варто починати зближення позицій обох сторін із безумовним врахуванням національних інтересів. А для цього їх треба знати й розуміти. Отже, на цьому шляху ще багато роботи.

Надійшла / Received 6.06.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Володимир ГОЛОВКО
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
Volodymyr HOLOVKO
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

МАЗУРОК ОЛЕГ СЕРГІЙОВИЧ

29 червня 2026 р. відійшов у Вічність відомий український історик, доктор історичних наук, професор Ужгородського університету Олег Сергійович Мазурок.

Олег Мазурок народився 27 серпня 1937 р. в с. Потуржин, що знаходиться у гміні Телятин Томашівського повіту Люблінського воєводства на південному сході сучасної Польщі. Село належало до історичного регіону Холмщина, у якому з прадавніх часів проживали українці. Під час операції «Вісла» в 1947 р. більшість українців примусово виселили. Серед них опинилася селянська родина Мазурків, яка спочатку поселилася в Херсонській, а згодом у Рівненській області УРСР. У селі Сатиїв у 1955 р. Олег Мазурок закінчив середню школу, після якої вступив на історичний факультет Ужгородського державного університету. Великий вплив на формування світогляду майбутнього історика справив легендарний закарпатський вчений-етнограф і письменник Федір Потушняк. Запам'яталися також змістовні лекції історика Миколи Лелекача. Після закінчення в 1961 р. Ужгородського університету Олег разом із дружиною Маргаритою були направлені вчителювати в Тячівський район Закарпатської області. Спочатку О. Мазурок працював учителем історії Усть-Чорнянської середньої школи, а згодом — директором вечірньої школи в цьому селі.

Від 1968 р. Олег Сергійович назавжди пов'язав своє життя з Ужгородським університетом, у якому пропрацював 54 роки: викладачем (1968—1970), старшим

Цитування: Вегеш М., Віднянський С. Мазурок Олег Сергійович. *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 251—253.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2026. № 4 (589)

викладачем (1970—1974), доцентом кафедри історії СРСР (1976—1988) та її завідувачем (1987—1988). Упродовж 1988—1993 рр. Олег Мазурок працював доцентом і професором кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, а з червня 1993 р. — професором кафедри нової і новітньої історії та історіографії.

У грудні 1972 р. Олег Мазурок під науковим керівництвом професора І.Г. Шульги захистив кандидатську дисертацію «Економічні і культурні зв'язки західноукраїнських земель з Україною і Росією в другій половині XIX ст.». Необхідно відзначити, що це була перша кандидатська дисертація на історичну тематику, захищена у стінах Ужгородського державного університету. Основні положення дисертації Олег Мазурок виклав на сторінках авторської та колективних монографій «Економічні зв'язки Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в другій половині XIX ст.» (Ужгород, 1971), «Єдність збережена і примножена» (Ужгород, 1982), «Зоря незгасна» (Ужгород, 1986), «Закарпаття: минуле і сучасне» (Ужгород, 1986). Ґрунтовні дослідження Олега Сергійовича «З історії економічних зв'язків західноукраїнських земель з Україною й Росією в другій половині XIX ст.» (1971) та «Про соціальну структуру та національний склад промислового населення міст на західноукраїнських землях в епоху імперіалізму» (1988) побачили світ на сторінках «Українського історичного журналу». У жовтні 1987 р. вчений успішно захистив докторську дисертацію «Соціально-економічний розвиток міст на західноукраїнських землях в епоху імперіалізму (кінець XIX ст. — 1918 р.)». У 1990 р. Олег Мазурок отримав звання професора.

У 2014 р. побачив світ перший том фундаментального дослідження науковця «Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX — на початку XX століть (1848—1918 рр.)», у якому автор увів до наукового обігу документи 73 фондів із 15 архівів, переважна частина яких друкувалася вперше. На основі матеріалів австрійської, польської та російської статистики вчений склав 315 узагальнювальних таблиць, що, безперечно, додавало новизни науковому дослідженню. Працю високо оцінили відомі українські історики В. Ботушанський, І. Жалоба та В. Наулко, які відзначили, що автор відстежив демографічні процеси в усіх 132 містах і містечках регіону за 1869—1910 рр., а також «розкрив чинники, які впливали на процеси урбанізації території, подав статистичні відомості не тільки про етнічну структуру на основі даних про конфесійну належність і розмовну мову, а й про специфіку етнічної структури міського населення в різних регіонах західноукраїнських земель». На жаль, брак коштів завадив Олегу Мазурку видати другий том цього ґрунтовного дослідження. Можливо, це вдасться зробити його учням.

Упродовж останніх років Олег Сергійович багато працював над виданням праць визначного закарпатського вченого Юрія Жатковича (1855—1920). Зокрема, у 2008 р. він видав книгу «Праці з історії Угорської Русі», у якій уперше опублікував велику працю Ю. Жатковича «Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера», яка побачила світ ще в 1884 р. угорською мовою. Окремі статті й листи Ю. Жатковича, опубліковані Олегом Мазурком, проливали світло на історію його взаємин з Іваном Франком. Невдовзі ще дві праці Ю. Жатковича були підготовлені та опубліковані О. Мазурком — «Етнографічний нарис

угро-русів» та «Замітки етнографічні з Угорської Руси». Серію праць про Юрія Жатковича Олег Мазурок завершив виданням унікальної монографії, яку присвятив 155-річчю від дня народження закарпатського вченого («... Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». Ужгород, 2009. 283 с.). Олег Мазурок констатував, що «[...] на жаль, досі не вироблено наукову концепцію історії Закарпаття, оскільки концепція класової боротьби, на основі якої писали історію краю (та й не тільки краю!), стала вже фактом історії».

Упродовж 2000-х рр. Олег Мазурок видав окремими книгами «Юрій Жаткович як історик та етнограф» (2001), «Володимир Вернадський про Угорську Русь» (2003), «Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь» (2009), «Вчені Росії про Закарпаття: із карпатознавчої спадщини» (2009), «Найбільший учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священник-русин у цілій Угорщині (До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича)» (2009), «Орест Сабов та його книга про угорських русинів» (2010), «Чому мовчать сурми Кліо? Анатомія фальсифікації історії та історіографії Закарпаття» (2012). Перу професора Олега Мазурка належить понад 180 наукових, навчально-методичних і краєзнавчих праць, серед яких 7 монографій.

Світла пам'ять про Олега Сергійовича Мазурка назавжди залишиться в серцях колег, студентів, випускників і всіх, хто мав честь працювати й спілкуватися з ним...

Надійшов / Received 1.07.2026
Прийнятий до друку / Accepted for publication 09.07.2026

Микола ВЕГЕШ (Ужгород)
Степан ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ)

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Згідно з розпорядженням Президії НАН України від 24.03.2022 № 158 «Про визначення Видавничого дому «Академперіодика» НАН України видавцем наукових журналів...», підготовку та випуск ***Українського історичного журналу*** від 1 січня 2023 року здійснює назване видавництво. Через це частково змінились правила оформлення рукописів статей, порядок їх подання, розгляду й затвердження редакційною колегією.

Звертаємо увагу, що відтепер рукописи статей (формат doc або docx), а також файли з ілюстративним матеріалом (формати JPEG, TIFF, з роздільною здатністю не менше 300 dpi) слід надсилати на адресу **UHJ_2025@ukr.net**. Файли з ілюстраціями необхідно називати за прізвищем першого автора статті та порядковим номером ілюстрації в ній.

Обсяг статті **не повинен** перевищувати **1 авторський аркуш** (40 тис. знаків з пробілами), огляду та рецензії — **0,4—0,5 авт. арк.** (15—20 тис. знаків), матеріали до ювілеїв і з хроніки наукового життя — не більше **0,3 авт. арк.** Рукописи більшого обсягу редколегія не розглядатиме.

Перед текстом **необхідно** подавати **УДК статті та відомості про автора** за такою структурою: ім'я, прізвище (прописними літерами), науковий ступінь, вчене звання, посада, афіліація, електронна адреса, ORCID (у форматі https://orcid.org/0000-0000-0000-0000). Цю інформацію потрібно надати й англійською мовою разом із назвою статті після інтегрованого списку літератури. До тексту статті обов'язково треба додати структуровані анотації обсягом **від 1,5 до 2 тис. знаків** українською й англійською мовами.

У тексті статті посилання на архівні джерела та будь-які коментарі автора подаються в підрядкових посторінкових виносках, оформлених автоматично.

Посилання на літературу треба наводити у квадратних дужках по мірі згадування в тексті (**наприклад: [1, с. 25]**) й оформлювати у **Список літератури / References** (інтегрований список літератури) відповідно до ДСТУ 8302:2015. Докладно правила оформлення статей та приклади бібліографічних описів наведено на сайті журналу.

Від 2023 року не лише статті основних рубрик ***Українського історичного журналу***, але також **Рецензії й огляди** отримують **DOI** (у форматі https://doi.org/). Тож рукописи до цієї рубрики треба подавати з власними назвами і таким самим оформленням, як інші статті журналу. Матеріали до рубрик **Ювілеї** та **In Memoriam** обов'язково повинні **супроводжуватися фотографіями** й бути оформлені за спрощеною структурою, тобто лише з підписами авторів.

Статті, оформлені не за правилами, редколегія **не розглядатиме.**

Просимо звернути увагу також на те, що до редакції слід надсилати лише електронний варіант статті й бажано без співавторства. Прийняття статті до редакційного портфеля не означає її обов'язкову публікацію, оскільки всі матеріали проходять ретельний відбір шляхом експертного оцінювання й обговорення членами редколегії. Редколегія залишає за собою право не допускати статті до публікації у випадку отримання негативних експертних висновків.

При затвердженні статті до друку всі автори підписують з Інститутом історії України Національної академії наук України ліцензійний договір (його бланк розміщено на вебресурсі журналу http://uhj.history.org.ua/uk/for_authors).

Запрошуємо до співпраці!